РЕДАКЦІЯ:

Головний редактор – Василь Стасюк, доктор психологічних наук, заслужений працівник освіти України, професор, Національний університет оборони України, Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-7943-8456

Відповідальний секретар – Вадим Богайчук, кандидат політичних наук, доцент, Національний університет оборони України, Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-4977-5870

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Василь Осьодло, доктор психологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, Національний університет оборони України, Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-2893-4721

Олег Хміляр, доктор психологічних наук, професор, Національний університет оборони України, Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-2693-1906

Інгріда Баранаускіне, Ph.D. в соціальних науках, професор, кваліфікований доктор, завідувач кафедри соціальної роботи Клайпедського університету, Литва
https://orcid.org/0000-0003-2158-4941

Ларіса Березовська, кандидат психологічних наук, доцент, Український католицький університет.
https://orcid.org/0000-0002-5972-7883

Олена Бочарова, професор, Педагогічний університет комісії народної освіти в Кракові, Краків, Республика Польша
https://orcid.org/0000-0001-8415-3925

Наталя Володарська, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної Академії педагогічних наук України, Київ, Україна
http://orcid.org/0000-0003-1223-718X

Наталія Волянюк, доктор психологічних наук, професор, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Київ, Україна
http://orcid.org/0000-0001-6945-5984

Галина Гандзілевська, доктор психологічних наук, професор, Національний університет «Острозька академія», Острог, Україна
https://orcid.org/0000-0002-6137-8344

Тамара Говорун, доктор психологічних наук, професор, професор Інституту поведінкових наук Джіндаля (JIBS) Глобального університету О. П. Джіндаля (JGU), Сопінат, Хар'яна, Індія
https://orcid.org/0000-0003-1520-9766

Іван Данилюк, доктор психологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-6522-5994

EDITORS OFFICE:

Editor in Chief – Vasil Stasuk, Doctor of Science (Psychology), **, honored worker of education of Ukraine** Professor, National Defence University of Ukraine, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-7943-8456

Executive Secretary – Vadim Bohaichuk, candidate of political sciences, associate professor, National Defence University of Ukraine, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-4977-5870

EDITORIAL BOARD:

Vasyl Osodlo, Doctor of Science (Psychology), Professor, honored worker of education of Ukraine, laureate of the State Prize of Ukraine in the field of science and technology, National Defence University of Ukraine, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-2893-4721

Oleh Khmiliar, Doctor of Science (Psychology), Professor, National Defence University of Ukraine, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-7943-8456

Ingrida Baranauskiene, Ph.D. in Social Sciences (Educology), Professor, Qualified doctor, Head at the Department of Social Work of Klaipeda University, Lithuania
https://orcid.org/0000-0003-2158-4941

Larisa Berezovska,Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor Ukrainian Catholic University
https://orcid.org/0000-0002-5972-7883

Olena Bocharova, Professor, Uniwersytet Pedagogiczny im Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Krakow, Rzeczpospolita Polska
https://orcid.org/0000-0001-8415-3925

Natalia Volodarska, Candidates of Science (Psychology), Senior Research, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
http://orcid.org/0000-0003-1223-718X

Nataliia Volianiuk, Doctor of Science (Psychology), Professor, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» Kyiv, Ukraine
http://orcid.org/0000-0001-6945-5984

Halyna Handzilevska, Doctor of Science (Psychology), Professor, National University «Ostroh Academy», Ostroh, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-6137-8344

Tamara Hovorun, Doctor of Psychology, Professor, Professor, Jindal Institute of Behavioural Sciences (JIBS) of O.P. Jindal Global University (JGU), Sopinat, Haryana, India
https://orcid.org/0000-0003-1520-9766

Ivan Danyliuk, Doctor of Science (Psychology), Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-6522-5994

Георгій Ложкін, доктор психологічних наук, професор, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-6705-9344
Томас Матіок Ph.D. (аналіз та розв'язання конфліктів), майор Армії США (у відставці), професор Центру Джорджа Маршалла, старший лектор кафедри політології Державного Університету Середньої Джорджії США
https://orcid.org/0000-0003-1828-7938
Ксенія Максименко, доктор психологічних наук, доцент, Національна академія внутрішніх справ України, Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-0354-628X
Наталья Мілорадова, доктор психологічних наук, доцент, Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, Україна
http://orcid.org/0000-0002-0716-9736
Татьяна Перепелюк, кандидат психологічних наук, професор, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини Умань, Україна
http://orcid.org/0000-0001-6313-2279
Любовь Помиткіна, доктор психологічних наук, професор, Національний авіаційний університет, Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-2148-9728
Ігор Приходько, доктор психологічних наук, професор, Національна академія Національної гвардії України, Харків, Україна
http://orcid.org/0000-0002-4484-9781
Люда Радзевичене, доктор соціальних наук, Шяуляйская академия Вильнюсского университета, м. Шяуляй, Литва
https://orcid.org/0000-0001-8468-3176
Цезарій Смуневський, доктор філософії хабілітований доктор наук про безпеку, професор, факультет політології та міжнародних студій Варшавського університету, заступник директора Центру міждисциплінарних досліджень Варшавського університету» Ідентичність – Діалог – Безпека», Варшава, Республика Польша
https://orcid.org/0000-0002-8973-3539
Іван Сулятицький кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної освіти ЛНУ імені Івана Франка, Голова Українського центру психології безпеки (всеукраїнська громадська організація), Львів, Україна
https://orcid.org/0000-0002-3769-5630
Татьяна Траверсе, доктор психологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-9031-1173
Микола Фомич, кандидат психологічних наук, доцент, Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, Черкаси, Україна
https://orcid.org/0000-0003-1253-2656

Georgii Lozhkin, Doctor of Science (Psychology), Professor, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-6705-9344
Tomas G. Matyok, Ph.D. (Conflict analysis and resolution), major of US Army (ret.), Professor at George C. Marshall Center, Senior Lecturer in Political Science at Middle Georgia State University, Georgia, USA
https://orcid.org/0000-0003-1828-7938
Ksenia Maksimenko, Doctor of Science (Psychology), Assistant Professor, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-0354-628X
Natalia Miloradova, Doctor of Science (Psychology), Assistant Professor Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine
http://orcid.org/0000-0002-0716-9736
Tetiana Perepeliuk, Candidates of Science (Psychology), Professor; Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
http://orcid.org/0000-0001-6313-2279
Lyubov Pomytkina, Doctor of Science (Psychology), Professor, National Aviation University, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-2148-9728
Igor Prykhodko, Doctor of Science (Psychology), Professor, National Academy of the National Guard of Ukraine, Kharkiv, Ukraine
http://orcid.org/0000-0002-4484-9781
Liuda Radzeviciene, Doctor of Social Sciences, Vilnius University Šiauliai Academy, Siauliai, Lithuania
https://orcid.org/0000-0001-8468-3176
Cezary Smuniewski, Doctor of Philosophy, Doctor of Security Sciences, Professor, Faculty of Political Science and International Studies of the University of Warsaw, Deputy Director of the Center for Interdisciplinary Studies of the University of Warsaw "Identity - Dialogue - Security", University of Warsaw: Warsaw, Rzeczpospolita Polska
https://orcid.org/0000-0002-8973-3539
Ivan Sulyatytskyy I. candidate of psychological sciences, associate professor associate professor of the Department of Special Education of the Ivan Franko National University of Lviv, Head of the Ukrainian Center for Safety Psychology, Lviv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-3769-5630
Tetiana Traverse, Doctor of Science (Psychology), Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-9031-1173
Mykola Fomych, Candidates of Science (Psychology), Assistant Professor, Cherkasy Institute of Fire Safety named after Heroes of Chernobyl of the National University of Civil Defense of Ukraine, Cherkasy, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-1253-2656

© Вісник Національного університету оборони України

ЗМІСТ

Питання психології

Блінов О. А., Абрамян Н. Д., Бєлавіна Т. І. Мотивація військовослужбовців в стані переживання бойового стресу…….. 7
Василькевич Я. З., Кікінежді О. М. Особливості діагностики емоційних ставлень як показника соціально-психологічної адаптації вимушено переміщених осіб за кордоном.. 14
Вернік О. Л. До проблеми інструментарію дослідження поведінкових стратегій життєдіяльності особистості…… 25
Власюк В. І. Креативні аспекти інформаційної війни: нестандартні методи інформспротиву……. 34
Демиденко Н. М. Бібліотерапія як метод психопрофілактики та психологічної реабілітації: вітчизняний і зарубіжний досвід……. 44
Єрмакова С. С., Меленчук Н. І., Лебедєва Н. В. Експертна оцінка уявлень сучасної молоді про авантюрність…….. 52
Закалик Г. М., Шувар Н. М. Психологічні особливості дітей із спектром аутизму: шлях до розуміння…… 59
Калениченко Р. А., Пєтухова І. О., Сілаєв Ю. В. Особливості комунікації педагогів із дітьми на теми пов'язані з війною…… 70
Кириченко А. В., Чуй В. В. Діагностика особливостей психологічної готовності військовослужбовців-розвідників до діяльності в бойових умовах…….. 78
Kostiu S. Y., Almashi S. I. Psychological protection against manipulation in educational work with young people…….. 87
Меленчук Н. І., Лебедєва Н. В., Поплавська Є. В. Історичний розвиток психодіагностики та її значення в психологічному консультуванні……. 97
Миколайчук О. М., Малишева К. О., Філімонова Н. Б. Особистісні та нейрокогнітивні кореляти емоційного вигорання військовослужбовців Збройних Сил України…….. 107
Мороз В. М. Методика визначення груп ризику військовослужбовців Збройних Сил України з ургентною адикцією…… 121
Мороз Л. І., Діхтяренко С. Ю. Емоційний інтелект студентів педагогічного закладу вищої освіти та його оцінка…….. 127
Олександренко К. В., Росквас І. А. Особливості іншомовної професійної підготовки майбутніх психологів…… 136
Павлушенко С. М. Аналіз наукових підходів вітчизняних вчених до визначення психологічного змісту феномена психологічної готовності…….. 142
Свирид О. В., Бабак С. В. Проблематика донорства і трансплантології в Україні в умовах війни…….. 152
Сидоренко А. В. Психологічний зміст самореалізації особистості…….. 162
Стасюк В. В., Кіщук Л. А., Панасюк В. С. Експертне оцінювання структурних компонентів психологічної готовності військовослужбовців Збройних Сил України до наступальних дій……... 170
Тютюнник Л. Л., Притула О. Л. Психофізичні та оздоровчі системи козацького звичаю «СПАС» у подоланні бойового стресу……... 178
Храбан Т. Є. Військова служба: психологічний контракт……..... 187

ДО ВІДОМА АВТОРІВ..... 194

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

CONTENTS

Issues of psychology

Blinov O., Abramyan N., Bielavina T. Motivation of military personnel in a state of combat stress……... 7
Vasylkevych Ya. Z., Kikinezhdi O. M. Features of diagnosing emotional attitudes as an indicator of socio-psychological adaptation of forcedly displaced persons abroad…….. 14
Vernik O. To the problem of the tools for studying behavioral strategies of the individual's life activity…….. 25
Vlasyuk V. Creative methods in the counterinformation war: methods of countering russia's psychological operations…… 34
Demydenko N. M. Bibliotherapy as a method of psychoprophylaxis and psychological rehabilitation: domestic and foreign experience…… 44
Yermakova S., Melenchuk N., Lebedeva N. Expert evaluation of contemporary youth's perceptions of adventurity……... 52
Zakalyk H. M., Shuvar N. M. Psychological characteristics of children with the autism spectrum: the way to understanding…… 59
Kalenychenko R., Pietukhova I., Silaiev I. Features of teachers' communication with children on topics related to war……. 70
Kyrychenko A. V., Chui V. V. Diagnostics of the features of psychological readiness of reconnaissance servicemen for the activities in combat conditions……. 78
Kostiu S. Y., Almashi S. I. Psychological protection against manipulation in educational work with young people……. 87
Melenchuk N., Lebedeva N., Poplavska Y. Historical development of psychodiagnostics and its significance in psychological counseling…….. 97
Mykolaichuk O., Malysheva K., Filimonova N. Personality and neurocognitive correlates of burnout in military personnel of the armed forces of Ukraine……. 107
Moroz V. Methodology for determining risk groups of military personnel of the armed forces of Ukraine with urgent addiction……. 121
Moroz L., Dikhtyarenko S. Emotional intelligence of pedagogical students and its assessment.. 127
Oleksandrenko K., Roskvas I. Peculiarities of foreign language professional training of future psychologists…… 136
Pavlushenko S. Analysis of scientific approaches of domestic scientists to determining the psychological content of the phenomenon of psychological readiness…… 142
Svyryd O., Babak S. The issues of donorshp and transplantology in Ukraine under wartime conditions……... 152
Sydorenko A. Psychological content and structure of personality self realization…… 162
Stasiuk V., Kishchuk L., Panasyuk V. Expert assessment of the structural components of the psychological readiness of the armed forces servicemen for offensive actions…….. 170
Tiutiunnyk L., Prytula O. Psycho-physical and health systems of the Cossack tradition "SPAS" in overcoming combat stress……... 178
Khraban T. Military service: a psychological contract…… 187

INFORMATION FOR AUTHORS……..……..…... 194

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

УДК 159.944.4:159.947.5-057.36
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–7-13

МОТИВАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В СТАНІ ПЕРЕЖИВАННЯ БОЙОВОГО СТРЕСУ

Блінов О. А. *доктор психологічних наук, професор, професор кафедри практичної психології та соціальних технологій ПВНЗ «Європейський університет» https://orcid.org/0000-0002-9523-0233*
Абрамян Н. Д. *кандидат психологічних наук, доцент, завідувачка кафедри практичної психології та соціальних технологій ПВНЗ «Європейський університет» https://orcid.org/0000-0001-6956-8954*
Бєлавіна Т. І. *кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри практичної психології та соціальних технологій ПВНЗ «Європейський університет» https://orcid.org/0000-0002-0024-1491*

Стаття присвячена дослідженню мотиваційних стратегій та їх взаємозв'язків з переживанням бойового стресу військовослужбовцями. З'ясовано, що мотивація є одним з потужних факторів, який змістовно впливає на активність поведінки військовослужбовців. Особливого значення набуває мотивація при виконанні бойових завдань, які безпосередньо загрожують життю військовослужбовців. Встановлені значущі зв'язки між особистісними характеристиками військовослужбовців, в тому числі мотивацією і наслідками військової діяльності.

Ключові слова: *мотивація; військовослужбовці; бойовий стрес; посттравматичні стресові розлади.*

Вступ. Діяльність військовослужбовців у небезпечних умовах спонукає до значних змін в їх особистості. Вони проявляються в її мотиваційній, афективній, когнітивній та поведінковій сфері. Комплексний вплив стрес-факторів підвищеної інтенсивності на психіку та фізіологію військовослужбовців спонукає змістовному переживанню бойового стресу, формуванню психічних станів негативної спрямованості, розвитку дезадаптації, зміни програм мотивації та ціннісних орієнтацій військовослужбовців тощо.

Одним з потужних факторів, який значно впливає на активність поведінки військовослужбовців є мотивація. Вона набуває особливого сенсу при виконанні воїнами завдань за призначенням в сучасних умовах, які потребують додаткових зусиль для досягнення поставлених завдань в умовах дії безпілотної авіації. Усвідомлення відповідальності за себе, як бойової одиниці та інших воїнів підрозділу, вимагає формування та розвиток мотивації, незважаючи на існуючі труднощі військової служби. Високий рівень мотивації виступає змістовним інструментом підтримання протягом значного часу готовності виконувати поставлені бойові завдання.

В сучасному науковому просторі знаходиться незначна кількість досліджень присвячених вивченню мотивації військовослужбовців в умовах безпосередньої дії бойового стресу. Це питання є актуальним в умовах сьогодення і потребує вивчення.

Метою статті є розкриття особливостей мотиваційних стратегій та їх зв'язку з переживанням бойового стресу військовослужбовцями.

Завданнями роботи є аналіз основних підходів до розуміння мотивації та станів переживання бойового стресу військовослужбовцями, виявлення особливостей прояву мотивації воїнів при переживанні бойового стресу та їх взаємозв'язку.

Теоретичне підґрунтя. Війна є суворим випробуванням психічного і фізичного потенціалу військовослужбовця, його готовності діяти в умовах потужного впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності, стійко переносити різноманіття і травматогенність бойових

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

подій. Всі військовослужбовці переживають бойовий стрес, який є станом психічного напруження у процесі адаптації воїнів до умов бойової діяльності з використанням ресурсного потенціалу (Блінов, 2019).

Актуальним питанням сьогодення є дослідження мотивації, яка змістовно впливає на всі процеси життєдіяльності військовослужбовців, особливо це проявляється при виконанні обов'язків за призначенням в небезпечних умовах. Мотивація є однією з основних складових психології людини, тому вона завжди знаходиться в фокусі уваги фахівців в тому числі військових психологів. До наукових праць, які розкривають особливості прояву мотивації у військовослужбовців можна віднести наукові роботи сучасних вітчизняних науковців, а саме: Дубровинського & Ділай (2023); Осьодло & Будагьянц (2022); Гуляк (2022); Кравченко (2021); Prykhodko, Matsehora, Lipatov, Tovma & Kostikova (2019) тощо.

До закордонних авторів, які досліджують особливості прояву мотивації у різних категорій військовослужбовців можемо віднести Filipa Castanheira, Maria José Chambel, Sílvia Lopes & Fernando Oliveira-Cruz (2016), James Griffith & Shelley Perry (2009), Karin Amit, Alon Lisak, Dr. Micha Popper & Reuven Gal (2007) тощо.

Існують різноспрямовані думки науковців щодо особливостей прояву мотивації у військових фахівців. Так, Гуляк (2022) досліджував професійну мотивацію військовослужбовців іноземних армій. Автором було зазначено, що у розбудові Збройних Сил велике значення має професійна підготовка висококваліфікованих військових кадрів, здатних забезпечувати високий морально-психологічний стан і боєздатність армії, що викликає необхідність постійного вдосконалення їх навчання та виховання. Особливу значимість це має на етапі розвитку Збройних Сил, за умов їх реформування та досягнення нового якісного стану. Для вирішення цих завдань потрібно всіляко задіяти фактор мотивації, як важливий резерв підвищення ефективності навчання та виховання військових кадрів, досліджувати конкретні практичні способи його активізації. За думкою автора, знання системи мотивів, що виступають найважливішою детермінантою активності військовослужбовців, дозволяє судити про суб'єктивну значущість діяльності, прогнозувати її результативність у різних ситуаціях бойової діяльності, глибше зрозуміти особу воїна.

Науковці Осьодло & Будагьянц (2022) зазначають, що для ефективного ведення сучасної асиметричної збройної боротьби, зокрема маневреної оборони, необхідні принципово інакші особистісні якості, компетентності, спроможності, злагодженість та налаштування військовослужбовців всіх рівнів від солдата до генерала.

Досліджували мотиваційні установки у військових психологів фахівці Дубровинський & Ділай (2023). Авторами розглядалися предиктори емоційного інтелекту. Було встановлено, що саме розвиваючи багаторівневі компетенції, вагома частина яких є складовою частиною емоційного інтелекту, дає можливість формувати майбутнього офіцера психолога сучасних Збройних Сил України. У той же час було констатовано, що предиктори всього на 13% змінюють залежну перемінну емоційного інтелекту і є статистично не значимі, це дозволяє припустити можливість змін у подальшому при проведенні лонгітюдних досліджень.

За результатами дослідження Кравченко (2021) зміни структури мотивації у військовослужбовців військової служби за контрактом після участі в бойових діях, встановлено, що воїни, які не мають бойового досвіду, схильні спрощувати та романтизувати професійну діяльність військовослужбовця. Вони вважають, що докладаючи незначні зусилля, зможуть отримувати гідну зарплатню та змінити своє соціальне оточення на краще. Втім, вони недооцінюють відповідальність, необхідність діяти згідно правил, які визначають Статути, недооцінюють фізичні навантаження та інші складності військової служби. В процесі роботи автора над темою визначена в учасників бойових дій структура мотивації, яка містить в собі, як прагнення до розвитку, так і прагнення до сповненого позитивними емоціями життя, свідчить, що переживши усі тяготи участі в бойових діях, військовослужбовці відчувають себе переможцями.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Колективом авторів у складі Prykhodko, Matsehora, Lipatov, Tovma & Kostikova (2019) було проведено емпіричне дослідження, яке дозволило виділити чотири основні типи мотивації професійної діяльності військовослужбовців: несформовану, професійну, компенсаторну, психотравмовану. За їх думкою, для військовослужбовців визначальними є мотиви професійної військової гідності, самовдосконалення та професійної відповідальності. В результаті дослідження було встановлено, що офіцери більш мотивовані, ніж військовослужбовці за контрактом. У військовослужбовців-контрактників мотивація більш поверхнева, менш силова. Серед справжніх причин звільнення зі служби вони називають високу втому та розчарування.

Методи дослідження. Для досягнення мети та виконання поставлених завдань були використані теоретичні методи – аналіз і синтез, узагальнення; емпіричні методи – спостереження, аналіз документів, психодіагностичні методи, експертна оцінка, статистичний метод.

Були використані наступні методики дослідження: анкета визначення особливостей військової служби, анкета мотивації військовослужбовців, анкета релігійності військовослужбовців, методика діагностики «Мотивація успіху і боязнь невдачі» (А.А. Реана), опитувальник бойового стресу Блінова О.А. (ОБСБ), опитувальник скринінгу посттравматичного стресового розладу (ОС ПТСР) за авторством Блінова О.А., Максименко С.Д. та Черненко І.О.

Організація емпіричного дослідження складалася з трьох етапів. На першому етапі роботи був проведений конструктивно-критичний аналіз та вивчення рівня розробки проблеми бойового стресу та мотивації військовослужбовців. На другому етапі було проведення емпіричного дослідження особливостей прояву мотивації воїнів, наявності зв'язків між мотивацією військовослужбовців і переживаннями бойового стресу, посттравматичними стресовими розладами. На третьому етапі проведений аналіз отриманих результатів роботи.

Результати і обговорення. Для досягнення мети та виконання завдань емпіричного дослідження ми спочатку визначали індивідуально-психологічні характеристики вибірки з 40 військовослужбовців. У наступному здійснювався порівняльний аналіз показників бойового стресу та їх мотивації.

Вибірка респондентів характеризувалася наявність військовослужбовців тільки чоловічої статі (100%). За віком військовослужбовці мають розподіл від 28 років до 51 року. Воїни були в зоні бойових дій від 5 до 30 місяців. Встановлено, що серед військовослужбовців були одружені 23 чол. (57,5 %), не одружені – 14 чол. (35,0 %), розлучені – 3 чол. (7,5 %) (див. рис. 1).

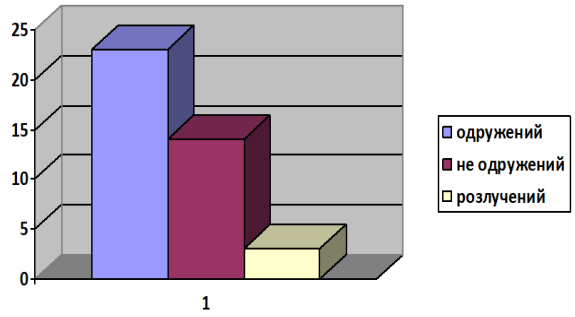

Рис. 1. Сімейний стан військовослужбовців

Мають освіту середньо-спеціальну 14 чол. (35 %), а вищу освіту 26 чол. (65 %) (див. рис. 2).

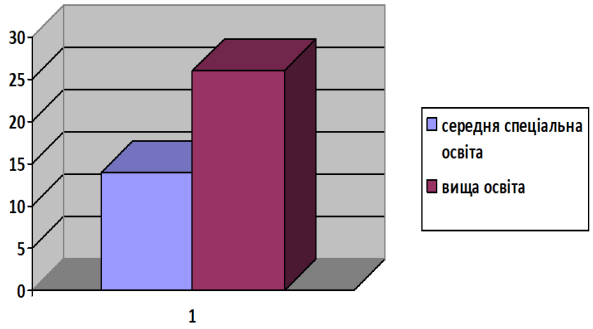

Рис. 2. Освіта військовослужбовців

Частка військовослужбовців, які вірять в Бога складає 33 чол. (82,5 %), не вірують 7 чол. (17,5 %) (див. рис. 3).

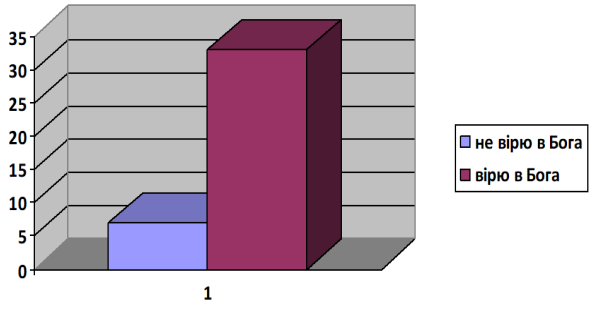

Рис. 3. Віра в бога військовослужбовцями

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

У військовослужбовців віруючих в Бога визначені вищі рівні різновидів мотивацій у порівнянні з тими воїнами хто не вірить в Бога. Встановлений прямий зв'язок між мотивацією воїнів та переживанням посттравматичних стресових розладів (ПТСР). Рівень загального показника мотивації у віруючих воїнів перевищує рівень мотивації у не віруючих військових на 30,4 бала.

Встановлено, що з 40 військовослужбовців отримали поранення 37 осіб. (92,5 %). З них 19 військових отримали легке поранення (47,5 %). 13 були поранені по одному разу. 2 військових були легко поранені по 2 рази. 3 чол. були поранені по 3 рази. Важкі поранення отримали 17 воїнів (42,5 %). Одна людина під час військової служби отримала як легке так і важке поранення (2,5 %).

Внутрішньочерепну травму: струс головного мозку (контузію) отримали 39 військовослужбовців (97,5 %). З них легкого ступеню – 9 осіб (22,5 %). Легку і важку контузії 17 осіб (42,5 %). Важку контузію отримали 13 воїнів (32,5 %).

Встановлено, що переважна кількість військовослужбовців отримали травми різного ступеня важкості (39 військовослужбовців (97,5 %). Легкі травми мають 14 осіб (35,0 %). Легкі і важкі травми мають 16 осіб (40,0 %). Важкі травми мають 9 осіб (22,5 %).

За фактом участі у бойових діях був проведений аналіз показників поранень, контузій і травм. У переважній більшості військовослужбовців (92,5 %) встановлено ураження їх фізичного здоров'я.

В результаті анкетування військовослужбовців встановлені різновиди форм вирішення існуючих у них проблем. З цією метою 17 воїнів використовують розмови з близькими людьми (42,5 %), розмови з капеланами – 5 чол. (12,5 %), розмови з побратимами – 3 чол. (7,5 %), спілкування з психологом – 2 чол. (5,0 %), 6 військовослужбовців знайшли інші форми комунікації (15,0 %), ніяк не вирішують проблеми (17,5 %).

Аналіз даних, які були отримані в результаті використання опитувальників показав, що мотиваційна компонента «цінність життя» знаходиться в пріоритетному положенні у 36 військовослужбовців (90 %). Аналогічно мотиваційна компонента «майбутнє життя» показує, що вона знаходиться в пріоритетному положенні у 36 військовослужбовців (90 %).

При проведенні аналізу результатів зв'язку мотивації з переживанням бойового стресу військовослужбовцями було встановлено, що у 14 осіб (35%) діагностовано висока мотивація на успіх (надія на успіх). Вона присутня у воїнів, яким у середньому по 35 років. У цих людей вищий рівень релігійності (на 10,9 балів), загальний рівень мотивації (на 14 балів) у порівнянні з військовими, які мають низький та середній рівень мотивації (26 осіб, 65% вибірки респондентів).

Для визначення зв'язку між показниками бойового стресу, ПТСР, віком воїнів, їх релігійністю, а також мотиваційними компонентами нами був обчислений коефіцієнт кореляції рангу Спірмена.

Встановлені статистично значущі обернені зв'язки між віком військовослужбовців і ПТСР ($\rho = -0{,}388$; $\alpha < 0{,}034$), між віком військовослужбовців і самомотивацією ($\rho = -0{,}402$; $\alpha < 0{,}028$), між віком військовослужбовців і соціально-економічною мотивацією ($\rho = -0{,}488$; $\alpha < 0{,}006$), статистично значущі прямі зв'язки між мотивацією участі в бойових діях і ПТСР ($\rho = 0{,}405$; $\alpha < 0{,}009$), між релігійністю військовослужбовців і професійною вмотивованістю ($\rho = 0{,}355$; $\alpha < 0{,}025$). Це свідчить про те, що чим більший вік у військових тим менший рівень ПТСР, чим більший вік людини тим менша самомотивація, чим більший вік людини тим менше значення для нього мають соціально-економічні мотиви, чим більше мотивація участі в бойових діях тим більше ПТСР, чим більше релігійність воїнів тим більше професійна компонента військової вмотивованості.

Були встановлені тісні зв'язки різновидів мотивацій з мотивацією участі в бойових діях. Так, визначений статистично значущий прямий зв'язок між професійною мотивацією і мотивацією участі в бойових діях військовослужбовців ($\rho = 0{,}565$; $\alpha < 0{,}001$), між професійною мотивацією і самомотивацією військовослужбовців ($\rho = 0{,}355$; $\alpha < 0{,}025$), між самомотивацією і

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

мотивацією участі в бойових діях військовослужбовців (ρ = 0,605; α <0,001). Це свідчить про те, що чим вища мотивація участі в бойових діях, самомотивація, тим вища професійна компонента військової вмотивованості; чим вища самомотивація тим вища мотивація участі в бойових діях військовослужбовців.

Для встановлення залежності між бойовим стресом і різновидами мотивацій військовослужбовців нами був використаний t-Стьюдента для незалежних вибірок. Встановлені статистичні відмінності між показником «Цінності життя» та рівнем ПТСР воїнів. Це свідчить про те, що у зв'язку зі збільшенням цінності життя збільшується і рівень ПТСР військовослужбовців.

З метою оцінки рівня зав'язків між кількістю контузій і переживанням бойового стресу нами був проведений однофакторний дисперсійний аналіз Краскела – Уолліса. Була встановлена значуща відмінність між наявністю контузій і бойовим стресом. При чому значимість значно вище одного відсотка, тобто p<0,01. Таким чином, при збільшенні кількості контузій збільшується рівень бойового стресу військовослужбовців.

У зв'язку з наявністю у 92,5 % військовослужбовців значної кількості фізичних ушкоджень внаслідок поранень, контузій, травмувань нами розроблений інтегративний показник рівня їх постраждалості. При перевірці зв'язків між ступенем постраждалості та показниками бойового стресу, вмотивованості військовослужбовців за допомогою коефіцієнту кореляції рангу Спірмена, встановлений один кореляційний зв'язок – між ступенем постраждалості та соціально-економічною вмотивованістю (обернений). Це свідчить про те, що зі збільшенням ступеня постраждалості зменшується соціально-економічна вмотивованість воїнів.

Висновки. Всі військовослужбовці, які приймають участь в бойових діях переживають стан бойового стресу. Бойовим стресом є стан психічного напруження військовослужбовців у процесі їх адаптації до умов бойової діяльності з використанням ресурсного потенціалу. Аналіз вітчизняних та іноземних наукових джерел виявив, що професійна мотивація військовослужбовця одночасно сприймається, як процес і результат формування професійно значущих мотивів, виникненню яких сприяє усвідомлення суспільної значущості службової діяльності військовослужбовцем та необхідна реалізація актуальних потреб особистості.

В результаті проведеного емпіричного дослідження отримані наукові результати особливостей прояву мотивації військовослужбовців, її зв'язку з переживанням бойового стресу та посттравматичними стресовими розладами, загальних рівнів отриманих поранень, травм та контузій воїнами, відношенню до віри в Бога та сімейної динаміки. Встановлені статистично значущі зв'язки між різними показниками особистісних характеристик та наслідками переживання бойового стресу військовослужбовцями серед яких провідними є наступні: чим більший вік у воїнів тим менший рівень ПТСР, самомотивація, значення соціально-економічних мотивів; чим більше мотивація участі в бойових діях тим більше рівень ПТСР; чим більше релігійність воїнів тим більше професійна компонента військової вмотивованості; при збільшенні кількості контузій збільшується рівень бойового стресу військовослужбовців.

Перспективами подальших наукових розвідок може бути дослідження проявів мотивації серед учасників бойових дій за гендерною ознакою, визначення мотиваційних стратегій членів сімей військовослужбовців тощо.

Список використаних джерел

1. Блінов О. А. (2019). Бойова психічна травма : монографія. Київ, Талком.
2. Гуляк У. М. (2022). Професійна мотивація військовослужбовців: досвід іноземних армій. Вісник Національного університету оборони України, 67(3). 47-55. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-67-3-47-55

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

3. Дубровинський Г. Р., Ділай А. Ю. (2023). Мотиваційні установки як предиктори емоційного інтелекту військового психолога. Вісник Національного університету оборони України. 3 (73). 65-72. https://doi.org/10.33099/2617-6858–23–73–3–65-72

4. Кравченко О. В. (2021). Зміни структури мотивації у військовослужбовців військової служби за контрактом після участі в бойових діях. Вісник Національного університету оборони України. 5 (63). 60-69. https://doi.org/10.33099/2617-6858–21–63–5–59-69

5. Осьодло В. І., Будагьянц Л. М. (2022). Трансформація потреб та мотивації людини інформаційного суспільства. Вісник Національного університету оборони України. № 2 (66). 89-97. https://doi.org/10.33099/2617-6858–22–66–2–89-97

6. Filipa Castanheira, Maria José Chambel, Sílvia Lopes & Fernando Oliveira-Cruz (2016). Relational Job Characteristics and Work Engagement: Mediation by Prosocial Motivation. Military Psychology. Volume 28. Issue 4. 226-240. https://doi.org/10.1037/mil0000116

7. Ihor Prykhodko, Janina Matsehora, Ivan Lipatov, Ihor Tovma &Ilona Kostikova (2019). Servicemen's Motivation in the National Guard of Ukraine: Transformation After the 'Revolution of Dignity'. The Journal of Slavic Military Studies. Volume 32. Issue 3. 347-366. https://doi.org/10.1080/13518046.2019.1645930

8. James Griffith & Shelley Perry (2009). Wanting to Soldier: Enlistment Motivations of Army Reserve Recruits Before and After Operation Desert Storm. Military Psychology, Volume 5. Issue 2. 127-139. https://doi.org/10.1207/s15327876mp0502_4

9. Karin Amit, Alon Lisak, Dr. Micha Popper & Reuven Gal (2007). Motivation to Lead: Research on the Motives for Undertaking Leadership Roles in the Israel Defense Forces (IDF). Military Psychology, Volume 19. Issue 3. 137-160. https://doi.org/10.1080/08995600701386317

References

1. Blinov O. A. (2019). Boiova psykhichna travma : monohrafiia. [Combat mental trauma: monograph.] Kyiv, Talkom. **(**in Ukrainian**)**

2. Huliak U. M. (2022). Profesiina motyvatsiia viiskovosluzhbovtsiv: dosvid inozemnykh armii. [Professional motivation of military personnel: the experience of foreign armies] Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, 67(3). 47-55. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-67-3-47-55 **(**in Ukrainian**)**

3. Dubrovynskyi H. R., Dilai A. Yu. (2023). Motyvatsiini ustanovky yak predyktory emotsiinoho intelektu viiskovoho psykholoha. [Motivational attitudes as predictors of emotional intelligence of a military psychologist.] Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. 3 (73). 65-72. https://doi.org/10.33099/2617-6858–23–73–3–65-72 **(**in Ukrainian**)**

4. Kravchenko O. V. (2021). Zminy struktury motyvatsii u viiskovosluzhbovtsiv viiskovoi sluzhby za kontraktom pislia uchasti v boiovykh diiakh. [Changes in the motivation structure of contract military servicemen after participation in combat operations.] Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. 5 (63). 60-69. https://doi.org/10.33099/2617-6858–21–63–5–59-69 **(**in Ukrainian**)**

5. Osodlo V. I., Budahiants L. M. (2022). Transformatsiia potreb ta motyvatsii liudyny informatsiinoho suspilstva. [Transformation of human needs and motivations in the information society.] Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. № 2 (66). 89-97. https://doi.org/10.33099/2617-6858–22–66–2–89-97 **(**in Ukrainian**)**

6. Filipa Castanheira, Maria José Chambel, Sílvia Lopes & Fernando Oliveira-Cruz (2016). Relational Job Characteristics and Work Engagement: Mediation by Prosocial Motivation. Military Psychology. Volume 28. Issue 4. Pages 226-240. https://doi.org/10.1037/mil0000116

7. Ihor Prykhodko, Janina Matsehora, Ivan Lipatov, Ihor Tovma &Ilona Kostikova (2019). Servicemen's Motivation in the National Guard of Ukraine: Transformation After the 'Revolution of Dignity'. The Journal of Slavic Military Studies. Volume 32. Issue 3. Pages 347-366. https://doi.org/10.1080/13518046.2019.1645930

8. James Griffith & Shelley Perry (2009). Wanting to Soldier: Enlistment Motivations of Army Reserve Recruits Before and After Operation Desert Storm. Military Psychology, Volume 5. Issue 2. Pages 127-139. https://doi.org/10.1207/s15327876mp0502_4

9. Karin Amit, Alon Lisak, Dr. Micha Popper & Reuven Gal (2007). Motivation to Lead: Research on the Motives for Undertaking Leadership Roles in the Israel Defense Forces (IDF). Military Psychology, Volume 19. Issue 3. Pages 137-160. https://doi.org/10.1080/08995600701386317

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Summary

MOTIVATION OF MILITARY PERSONNEL IN A STATE OF COMBAT STRESS

Blinov O. *Doctor of psychological sciences, Professor, Professor of the Department of Practical Psychology and Social Technologies at the European University*
Abramyan N. *Candidate of Psychological Sciences, Associate professor, Associate Professor of the Department of Practical Psychology and Social Technologies at the European University*
Bielavina T. *Candidate of Psychological Sciences, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of Practical Psychology and Social Technologies at the European University*

Introduction. *Activities in extreme conditions lead to significant changes in the personality of military personnel including affective, cognitive and behavioral spheres. The reasons for such changes include direct threat to life, the impact of stress factors of increased intensity on the physiology and psyche of military personnel, and significant experiences of combat stress. The current issue is the study of motivational strategies of soldiers, the causes of the development of maladaptation, a diverse palette of psychological experiences, mental states, etc.*

Purpose. *The purpose of the article is to reveal the features of motivational strategies and their connection with the experience of combat stress by military personnel.*

Methods. *To achieve the purpose of the study, such theoretical and practical scientific methods have been used: analysis and synthesis, document analysis method, content analysis, expert assessment, statistical method.*

Originality. *The study of the selected scientific problem is one of the attempts to study the motivation of military personnel and its connection with the experience of combat stress in the conditions of modern war.*

The practical significance of the research results is that they can be used as a theoretical and applied basis for the development of materials for further use in the educational process of students, as well as for providing recommendations for the formation and development of the motivation of military personnel, optimization of the experience of combat stress.

Conclusion. *One of the powerful factors that significantly affects the activity of military personnel is motivation. The presence and maintenance of a high level of motivation allow military personnel to perform their duties in difficult conditions of combat training and combat activities, serve as an additional source of energy in life, reduce the time to achieve various goals of their work and improve the quality of its performance. A high level of motivation acts as a cognitive regulator of the experience of combat stress. Motivation is of particular importance when performing complex combat tasks that threaten the lives of military personnel.*

It has been established that combat stress is a multilevel process of adaptive activity of the human body in a combat situation, which is accompanied by the tension of reactive self-regulation mechanisms and the consolidation of specific adaptive psychophysiological changes. Stress (combat stress) is a state of mental tension of military personnel in the process of their adaptation to the conditions of combat activity using resource potential. A soldier in the field can be an easy target and he would have no chance of survival without timely and full adaptation, as well as mobilization of all the forces of the body.

The following relationships between indicators have been found out due to statistical processing of the results of the study: the older the soldier is, the lower the level of post-traumatic stress disorder is, the less important socio-economic motives and self-motivation are for the soldier; the greater the soldier's motivation to participate in combat operations is, the greater the level of post-traumatic stress disorder is; the higher the religiosity of the soldiers is, the greater the professional component of military motivation is. In the process of the research, it has also been established that the higher the motivation to participate in combat operations is, the higher the professional component of military motivation is; the higher the self-motivation is, the higher the professional component of military motivation is and the higher the soldier's motivation to participate in combat operations is.

Key words: *motivation; military personnel; combat stress; post-traumatic stress disorder.*

Концептуалізація – Блінов О.А.
Ресурси – Абрамян Н.Д.
Формальний аналіз – Бєлавіна Т.І.
Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 10.01.25.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 14.02.25.

© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

УДК:159.9424:364-787.522:314.151.3-054.73(4=161.2)
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–14-24

ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ ЕМОЦІЙНИХ СТАВЛЕНЬ ЯК ПОКАЗНИКА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ЗА КОРДОНОМ

Василькевич Я. З. *кандидат психологічних наук, доцент, Університет Григорія Сковороди в Переяславі*
https://orcid.org/0000-0002-5946-3005
Кікінежді О. М. *доктор психологічних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка*
https://orcid.org/0000-0002-9240-279X

У статті схарактеризовано психологічну складову адаптації вимушених українських мігрантів у країнах Європи, обґрунтовано вплив на соціально-психологічну адаптацію суб'єктивних ставлень як інтегральної особистісної характеристики біженців. Розроблено та адаптовано методику колірних метафор для діагностики вибірки вимушено переміщених осіб за кордоном. Емпірично виявлено специфіку системи емоційних ставлень і потреб вимушених переселенців за кордоном.

Ключові слова: *вимушена міграція; емоційні ставлення; потреби; психологічне благополуччя; соціально-психологічна адаптація.*

Вступ. Військова агресія росії проти України стала тим чинником, який викликав масштабні міграційні процеси та визначив суттєві деформації у суб'єктивних ставленнях людей до актуальних подій, до інших людей і до самих себе, підриває соціально-адаптивні ресурси і погіршує ментальне, психологічне здоров'я як у мирного населення в Україні, так і українських переселенців. Тому потребують подальшого вивчення питання системи емоційних ставлень особистості як показника психологічного благополуччя та соціально-психологічної адаптації вимушених переселенців за кордоном.

Мета нашого дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості системи емоційних ставлень до різних аспектів дійсності як показника соціально-психологічної адаптації вимушених переселенців за кордоном.

Теоретичне підґрунтя. У психологічній науці та практиці дослідження проблеми міграційних процесів стосується перш за все явищ акультурації та психологічної адаптації біженців до нового соціокультурного середовища, аналізу життєвих ситуацій вимушених мігрантів та розробки ефективних реабілітаційних технологій задля відновлення психологічного здоров'я, покращення суб'єктивного благополуччя у міжкультурній комунікації, підвищення самоповаги, розвитку рефлексивності тощо.

Проблема соціально-психологічної адаптації вимушено переміщених осіб вивчалася як зарубіжними, так і вітчизняними ученими. Соціально-психологічна робота з біженцями набула активного розвитку в країнах, які пережили воєнні конфлікти та зіштовхнулися з необхідністю вирішення їхніх негативних наслідків. Психологічні аспекти роботи з внутрішньо переміщеними особами розкрито у працях вітчизняних дослідників Л. Балабанової (2017), Н. Максимової (2014), Т. Титаренко (2017), О. Уварової, Н. Пилипенко, Н. Улько (2014), Ya. Vasylkevych (2019) та ін. З'ясовано, що успішність подолання стресових ситуацій і травм вимушеного переміщення залежить від психологічних властивостей, а саме адаптивної функції когнітивної складової особистості, яка є важливим чинником адаптації людини до іншого середовища.

У західній науковій традиції проведено комплексне дослідження акультурації задля визначення акультураційних очікувань та оцінки психологічних проблем соціокультурної адаптації (Berry, 1997), де з'ясовано, що в процесі акультурації активізуються ключові когнітивні процеси людини задля позитивної інтерпретації культурної ідентичності, боротьби з упередженнями та стереотипами. A. Furnham, S. Bochner (1994) в рамках кроскультурної психології виявили особливості

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

соціально-психологічної адаптації осіб, які переміщені на певний, чітко визначений період часу. Зокрема, ці особи не так гостро переживають через наявність відмінностей, а набуття навичок поведінки у новому соціокультурному середовищі носить зворотний характер. Розроблена авторами теорія соціально-психологічної підтримки біженців містить способи запобігання психічним порушенням як наслідків тривалої травматизації та методи підвищення рівня суб'єктивного благополуччя. З'ясовано, що на початку входження в іншу соціокультуру важливою для вимушених переселенців є інформаційна підтримка, згодом – інструментальна та емоційна. Водночас особливу роль у процесі соціально-психологічної адаптації відіграє саме емоційна підтримка як найефективніша у протидії впливу стресових чинників.

Психологічний зміст та складові міжкультурної взаємодії вивчав Г. Тріандінс (1995), який описав різні стадії соціально-психологічної адаптації вимушених мігрантів до іншого культурного середовища (від «ейфоричної», «туристичної», «орієнтаційної» як стресогенної до «депресивної» та «активної діяльності»). У дослідженнях Alexander, Eyerman, Giesen, Smelser & Sztompka (2004) та Kienzler (2008) з'ясовано, що сильний вплив на виникнення акультураційного стресу здійснюють суспільні та політичні особливості країн відправлення і прибуття та міграційні мотиви, що може призводити до дезадаптації (культурної травми) та емоційної нестабільності. Міграція і прийняття нової культури може викликати у мігранта стресові ситуації та навіть втрату ідентичності, що впливає на здатність людини контролювати своє життя, тому виникає потреба у додаткових психологічних ресурсах для адекватної адаптації та оцінки цих змін. Серед психологічних засобів – освоєння нових способів комунікації для досягнення особистісної ефективності у міжкультурній взаємодії, інтеракції з представниками іншої культури, рефлексія, самопочуття, психологічне благополуччя тощо.

Цінним для нашого дослідження є представлення концептуальної моделі специфічного досвіду вимушених переселенців у епістомологічному підході явища переміщення Р. Пападопулосом (2023). Автор, розглядаючи ідентичність біженців у взаємозв'язку особистісної, інтрапсихічної та соціальної сутностей, пропонує розрізняти дефініцію понять «стати жертвою обставин» і «сформувати ідентичність жертви», наголошує на потребі повернення гідності та дотримання людських прав біженців (с. 178-206). У цьому контексті він описує динамічний характер онтоекологічної невлаштованості людей як нормальну реакцію на нетипові обставини, зазначаючи, що гнучкість і адаптивність є найнеобхіднішими характеристиками, які дають змогу біженцям не лише пережити важкі часи, а й на власному досвіді навчитися проходити крізь випробування, що може сприяти радикальним покращенням, трансформаціям та оновленням (с. 211-215).

Т. Титаренко (2017) розглядає способи підвищення соціально-адаптивних можливостей людини в умовах переживання наслідків травматичних подій. Визначаючи здорову особистість як цілісну, самореалізовану та самоврегульовану, учена виокремлює такі її характеристики на різних рівнях: «на індивідуально-психологічному характеризується креативністю, збалансованістю та адаптивністю; на ціннісно-смисловому має схильність до пошуку нових сенсів, осмислення досвіду та відрізняється здатністю отримувати задоволення від життя; на соціально-психологічному рівні схильна до співробітництва, здатна співпереживати та відчувати відповідальність перед соціумом» (с. 10).

Психологи вказують на труднощі соціально-психологічної адаптації вимушених переселенців, які передусім пов'язані з однією з найважливіших характеристик особистості – її ідентичністю. Розглядаючи ідентичність у контексті міграції, Марія Катеріна ла Барбера (Barbera La, M., 2015) зауважує, що мігранти сприймають ідентичність як мінливу та множинну сутність. На її думку, ідентичність є результатом узгодження умов, заданих особистістю, соціального контексту, стосунків та інституційних рамок. Дослідження польських учених (Бабінська, Білевич, & Торуньчик-Руїз, 2023) підтвердило протилежний вплив різних аспектів соціальної ідентичності на сприймання присутності українських

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

біженців у Польщі: зокрема, групова центрація передбачає підвищення міжгрупової загрози, тоді як зв'язки в групі і позитивний вплив сприяють підвищенню можливостей збагачення суспільства та його економіки (с. 63-64).

Українські вчені розглядають ідентичність передусім як передумову психологічної стійкості особистості в умовах війни, оскільки нова кризова реальність загострила проблему ідентичності біженців, призвела до переструктурування всіх сфер життєдіяльності людини, до трансформаційних змін у процесі адаптації, необхідності пошуку нової ідентичності, кризового формування Я-концепції. Особливості прояву соціальної ідентичності як механізму адаптації людей під час суспільної кризи виявлено в емпіричному дослідженні А. Коваленко та К. Безверхої (2017). О. Краєва (2022) виокремлює дві форми ідентичності біженців, які в межах констатації кризових аспектів соціальної та особистісної ідентичності постають визначальними та візуально трансльованими. Виявлені нею наявні заглиблення показників кризи ідентичності у біженців після анексії території України та бойових дій поряд з вирішенням задач перебігу кризи ідентичності, передбачають, на її думку, корекційно-реабілітаційну роботу з метою підвищення життєстійкості особистості в процесі психологічного супроводу біженців.

Г. Громова та М. Білевич (2023) дослідили, що 47,5% українців після приїзду до Польщі на початку повномасштабного вторгнення росії мають підвищений рівень симптомів ПТСР (вибірка становила 4972 особи). Виявлено відмінності між жінками і чоловіками в рівнях симптомів посттравматичного стресового розладу, зокрема за підшкалами гіперзбудження та уникання. Дослідники дійшли висновку, що прояв симптомів ПТСР у вимушених українських мігрантів поряд із їх досвідом переживання бойових дій значуще пов'язаний з низькою толерантністю до невизначеності та дискримінацією (с. 80-82). С. Кравчук (2023) вказує на трансформаційні зміни ідентичності українських біженців, зокрема це стосується статистично значущої взаємодії предикторів громадянської, європейської, професійної ідентичностей у спільнотах та їх впливу на розуміння і співчуття вимушеним мігрантам за кордоном (с. 74-75). Дослідниками з'ясовано, що чинниками для самоефективності вимушено переміщених осіб є розвиток власної ідентичності, комунікативної компетентності, самореалізації та особистісної цілісності (Зливков, Лукомська, & Котух, 2022).

Отже, як свідчить теоретичний аналіз, успішна адаптація мігрантів тісно пов'язана з індивідуальними особливостями людини (етнічна належність, ґендер, вік, освіта тощо). Когнітивно-особистісна складова відображає базовий конструкт переконань особистості, тобто глобальні та стійкі уявлення про навколишній світ і саму себе, які здійснюють значний вплив на мислення, емоційні стани та поведінку людини (Василькевич Кікінежді, 2025).

У контексті нашого дослідження це стосується передусім проблеми ставлення як структурного компонента особистості. Ставлення є структуроутворюючим видом психічних явищ, які визначають активність особистості та характеризують людину як творчого суб'єкта власного життя. Сутність особистості, цілісність, стійкість, глибина та послідовність поведінки визначається її суб'єктивними ставленнями до оточуючого світу, до інших та самої себе. Водночас регулююча роль ставлень людини в її поведінці полягає у впливі на протікання психічних процесів і формування внутрішнього світу. Отже, емоційні ставлення як інтегральна властивість особистості є чинником суб'єктивного благополуччя та адаптивних можливостей вимушених мігрантів до іншого соціокультурного середовища.

Тому дослідження емоційних ставлень як показника соціально-психологічної адаптації вимушених переселенців за кордоном набувають особливої актуальності та важливості. Пріоритетними напрямами соціально-психологічної роботи є стабілізація і самоорганізація біженців, формування ефективних копінг-стратегій, підвищення життєстійкості як особистісного ресурсу зростання та відновлення психологічного здоров'я.

Методи дослідження. З метою вивчення специфіки системи емоційних ставлень до різних аспектів дійсності (до актуальних подій, до самої себе, до інших

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

людей, до різних видів діяльності) використано модифіковану проєктивну методику колірних метафор, яка включала у процедурі проведення метод колірних виборів (модифікація тесту Люшера), а також метод рейтингових оцінок для обробки та інтерпретації отриманих даних. Методика була розроблена та використовувалася у 2017-2018 роках для діагностики системи ставлень внутрішньо переміщених осіб (ВПО) як показника соціально-психологічної адаптації вимушених переселенців (Ya. Vasylkevych, 2019).

Для діагностики мотивів і емоційних ставлень певним чином підібрано поняття для пред'явлення досліджуваним. У списку повинні бути поняття, які характеризують різні види діяльності, різні потреби та життєві цінності, різні емоційні переживання, різних людей включаючи і самого досліджуваного, а також різні події та періоди часу.

Усі поняття, які використовуються в методиці колірних метафор, можна умовно згрупувати за кількома категоріями:

- цінності та потреби (*матеріальні*: Матеріальне благополуччя, Заробіток, Гроші тощо; *у безпеці*: Безпека, Надійність, Впевненість, Стабільність, Гарантії тощо; *комунікативні*: Спілкування, Любов, Довіра тощо; *у самоствердженні*: Визнання оточуючими, Моя кар'єра, Свобода, Самоповага тощо; *у самоактуалізації*: Творчість, Успіх тощо);
- види діяльності та заняття: Робота, Домашнє господарство, Інформація тощо;
- люди та організації: Який (яка) я насправді, Яким (якою) я хочу бути, Діти, Моя сім`я, Мій дім тощо;
- події та етапи життя: Моє минуле, Моє теперішнє, Моє майбутнє тощо;
- емоційні переживання: Радість, Сум, Біль, Страх, Образа, Роздратування, Тривожність, Неприємності, Невдача, Загроза, Оптимізм тощо.

Для діагностики специфіки системи емоційних ставлень і потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО) список було доповнено поняттями: Агресор, Армія, Війна, Влада, Невизначеність, Зміни, Переселення, Адаптація, Фінансова підтримка, Соціальна допомога, Психологічна підтримка, Хвороба, Медичне забезпечення, Схильність до ризику, Толерантність тощо.

У нашому дослідженні методика колірних метафор була адаптована для вибірки вимушено переміщених осіб за кордоном: окрім ключових та понять для вивчення внутрішньо переміщених осіб, відібрано поняття, які дозволяють діагностувати особливості системи ставлень, емоційних станів і мотивів біженців. Так, до списку додатково включено такі поняття: Окупація, Сирена, Евакуація, Втрата, Повітряна тривога, Провина, Героїзм, Перемога, Мир. Таким чином складено список із 68 понять, які відповідають основним видам діяльності, потребам, життєвим цінностям і емоційним переживанням вимушено переміщених українців за кордоном.

Процедура проведення методики включає використання кольорів із тесту Люшера. Цей набір вирізняється достатньою компактністю та зручністю у використанні. У ньому представлено основні кольори (1 – синій, 2 – зелений, 3 – червоний і 4 – жовтий), два змішаних кольори (5 – фіолетовий, 6 – коричневий) і два ахроматичних кольори (7 – чорний і 0 – сірий). Досліджувані позначали поняття кольорами за допомогою типової форми бланка.

Результати і обговорення. Емпіричне дослідження здійснювалося у країнах Європи (Ірландія, Німеччина, Польща, Румунія, Литва) з вимушеними українськими мігрантами. Для участі у дослідженні були залучені вимушені переселенці за кордоном у кількості 48 осіб (16 чоловіків і 22 жінки) різних вікових категорій.

Дослідження дозволило емпірично виявити особливості емоційних ставлень і потреб вимушено переміщених осіб за кордоном. Аналіз результатів дослідження здійснювався за двома принципами: 1) позначені найбільш привабливим кольором поняття характеризуються найбільш позитивним до них ставленням; і навпаки, позначені найбільш неприємним кольором – характеризуються найбільш негативним ставленням; 2) поняття, позначені однаковими кольорами, характеризуються подібністю емоційного ставлення до них, ці поняття об'єднані чимось спільним для досліджуваних, між ними існує асоціативний

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

зв'язок. Аналізуючи поняття, позначені одним кольором, можна визначити, з якими потребами та емоційними переживаннями пов'язані події, люди і заняття.

За індивідуальними рейтинговими оцінками понять (ранги від 1 до 8 відповідали ступеню привабливості кольорів, які позначали дані поняття) визначено усереднені рейтингові оцінки та рангові місця понять у вибірці вимушено переміщених осіб за кордоном (табл. 1). Результати дозволили схарактеризувати систему емоційних ставлень біженців до різних аспектів дійсності: до самого себе, до інших людей, до різних видів діяльності.

Таблиця 1

Рейтингові оцінки понять вимушено переміщених осіб за кордоном

Поняття	∑	R	**Поняття**	∑	R
Яким (якою) я хочу бути	1,63	1	Моє минуле	3,58	35
Заробіток	2,00	2	Моє теперішнє	3,67	36,5
Любов	2,04	3,5	Інформація	3,67	36,5
Який (яка) я насправді	2,04	3,5	Визнання оточуючими	3,75	38
Безпека	2,17	5	Зміни	4,13	40
Перемога	2,21	6	Юридична консультація	4,13	40
Довіра	2,29	7,5	Психологічна підтримка	4,13	40
Мій дім	2,29	7,5	Медичне забезпечення	4,54	42
Моя сім`я	2,33	9,5	Армія	4,71	43
Радість	2,33	9,5	Схильність до ризику	4,79	44
Діти	2,46	12	Невизначеність	5,00	45
Мир	2,46	12	Влада	5,04	46,5
Цікаве заняття	2,46	12	Переселення	5,04	46,5
Впевненість	2,50	14	Невдача	5,13	48
Моє захоплення	2,54	15,5	Самотність	5,25	49,5
Спілкування	2,54	15,5	Роздратування	5,25	49,5
Матеріальне благополуччя	2,63	17	Провина	5,29	51
Свобода	2,67	18	Неприємності	5,38	52,5
Надійність	2,67	19	Тривожність	5,38	52,5
Моє майбутнє	2,71	20	Страх	5,42	54
Самоповага	2,75	21	Евакуація	5,50	55
Стабільність	2,79	22	Політика	5,67	56
Оптимізм	2,83	23	Повітряна тривога	5,71	57
Робота	3,00	24	Образа	5,75	58
Гарантії	3,13	25	Сирена	5,79	59
Моя кар'єра	3,17	27	Хвороба	5,88	60,5
Гроші	3,17	27	Сум	5,88	60,5
Героїзм	3,17	27	Агресивність	5,96	63
Фінансова підтримка	3,25	29,5	Втрата	5,96	63
Толерантність	3,25	29,5	Біль	5,96	63
Домашнє господарство	3,29	31	Окупація	6,13	65
Творчість	3,38	32	Агресор	6,21	66
Адаптація	3,42	33	Загроза	6,33	67
Соціальна допомога	3,50	34	Війна	6,54	68

Аналіз рейтингових оцінок понять показав, що найвищі усереднені рейтингові оцінки та рангові місця мають поняття «Яким (якою) я хочу бути», тобто «Я Ідеальне» (∑=1,63; R=1), Заробіток (∑=2,0; R=2), «Любов» (∑=2,04; R=3,5), «Який (яка) я насправді» або «Я Реальне» (∑=2,04; R=3,5), «Безпека» (∑=2,17; R=5), «Перемога» (∑=2,21; R=6), «Довіра» (∑=2,29; R=7,5), «Мій дім» (∑=2,29; R=7,5), «Моя сім`я» (∑=2,33; R=9,5). Це свідчить про позитивне ставлення вимушено переміщених осіб до цих понять і означає впевненість у своїх можливостях, турботу про свою сім'ю та безпеку, прагнення до самореалізації.

Ключові поняття «Війна» (∑=6,54; R=68), «Агресор» (∑=6,21; R=66), «Окупація» (∑=6,13; R=65), «Евакуація» (∑=5,50; R=55) мають найнижчі усереднені рейтингові оцінки й рангові місця та супроводжуються негативними емоційними станами і переживаннями: «Загроза» (∑=6,33; R=67),

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

«Біль» (∑=5,96; R=63), «Втрата» (∑=5,96; R=63), «Агресивність» (∑=5,96; R=63), «Сум» (∑=5,88; R=60,5), «Страх» (∑=5,42; R=54), «Образа» (∑=5,75; R=58). Найбільш негативне ставлення українських біженців також до таких понять, як «Хвороба» (∑=5,88; R=60,5), «Сирена» (∑=5,79; R=59) і «Повітряна тривога» (∑=5,71; R=57).

Аналіз результатів проводився також за допомогою таблиць подібності понять, які були позначені одним кольором. Показником ступеня подібності між поняттями був відсоток досліджуваних, які позначили ці поняття однаковим кольором. У процесі подальшого аналізу поняття вважалися подібними, якщо не менше 1/3 досліджуваних у групі позначили їх одним кольором. Таким чином були отримані таблиці подібності понять за результатами діагностики загальної вибірки досліджуваних переселенців за кордоном (табл. 2 і табл. 3).

Важливо відмітити, що найбільша група понять у вибірці біженців позначена зеленим кольором (див. табл. 2), який представляє потребу у самоствердженні та відстоюванні власної позиції, символізує прагнення до визнання, до впевненості, захист і наполегливість. Зелений колір прямо пов'язаний із працездатністю людини: він забезпечує гнучкість волі, яка дозволяє наполегливо працювати, не зважаючи на труднощі або опір і протидію. Головне в роботі – підвищити свою самоповагу та свій статус, оскільки саме успішно здійснена робота посилює самоповагу. Проте саме поняття «Робота» позначене фіолетовим кольором (33,3%), що відображає утруднену ситуацію, свідчить про потребу у відході від реальної дійсності, ірраціональності домагань, нереальних вимог до життя та небажання нести відповідальність.

Таблиця 2

Групи подібних понять, які позначені однаковим кольором у вибірці вимушених переселенців за кордоном

Поняття	Колір	Відсоток досліджуваних
Діти	2	75%
Спілкування	2	62,5%
Заробіток	2	58,3%
Безпека	2	58,3%
Перемога	2	54,2%
Мир	2	54,2%
Довіра	2	50%
Оптимізм	2	50%
Любов	2	45,8%
Моя сім`я	2	45,8%
Моє майбутнє	2	41,7%
Яким (якою) я хочу бути	2	41,7%
Радість	2	45,8%
Самоповага	2	41,7%
Гроші	2	41,7%
Стабільність	2	41,7%
Гарантії	2	37,5%
Толерантність	2	37,5%
Моє теперішнє	2	41,7%
Свобода	2	41,7%
Впевненість	2	33,3%
Надійність	2	33,3%
Фінансова підтримка	2	33,3%
Матеріальне благополуччя	2	41,7%
Цікаве заняття	2	41,7%
Свобода	1	41,7%
Стабільність	1	33,3%
Робота	5	33,3%

У структурі ставлень одними з найбільш значущих є ставлення до свого майбутнього, до себе, до різних видів діяльності та таких ключових понять для біженців, як «Війна», «Агресор», «Евакуація», «Окупація», «Втрата» та ін.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Ставлення до майбутнього характеризується очікуваннями, надіями, намірами та планами. Поняття «Моє майбутнє» (41,7%) асоціюється з поняттями «Перемога» (54,2%), «Мир» (54,2%), «Безпека» (58,3%), «Довіра» (50%), «Оптимізм» (50%), «Свобода» (41,7%) – отже українці за кордоном пов'язують своє майбутнє з перемогою України, миром і безпекою, ставляться до цього з довірою та оптимізмом.

Досліджувані позначили базові поняття «Моє майбутнє» (41,7%) та «Яким (якою) я хочу бути» (41,7%) зеленим кольором, що свідчить про те, що група біженців орієнтована на майбутнє, прагне розвитку та готова до позитивних змін.

Також «Моє майбутнє» пов'язане з такими поняттями, як «Діти» (75%), «Моя сім`я» (45,8%), «Спілкування» (62,5%), «Любов» (45,8%), «Радість» (45,8%), «Цікаве заняття» (41,7%), «Заробіток» (58,3%) і «Матеріальне благополуччя» (41,7%), що теж говорить про позитивне ставлення до майбутнього, про його зв'язок із сім'єю та психологічним благополуччям.

Важливо відмітити, що поняття «Моє майбутнє» позначене одним кольором із поняттям «Моє теперішнє» (41,7%), що свідчить про їхній зв'язок та однакове ставлення переселенців до цих життєвих етапів. Вони супроводжуються такими поняттями, як «Самоповага» (41,7%), «Стабільність» (41,7%), «Впевненість» (33,3%), «Надійність» (33,3%), «Толерантність» (37,5%), «Гарантії» (37,5%), «Гроші» (41,7%) і «Фінансова підтримка» (33,3%). Тобто можна дійти висновку, що досліджувані відчувають певну психологічну та фінансову підтримку наразі, прагнуть до покращення свого матеріального забезпечення та соціального статусу, активніше адаптовуються до нового місця перебування, планують своє майбутнє та прагнуть стабільності.

Варто зазначити, що досліджувані не відмітили поняття «Моє минуле» та «Моє теперішнє» подібними кольорами, що свідчить про те, що ці відрізки часу індивідуально кардинально відрізняються для них. Окрім того, поняття «Моє минуле» не позначене одним кольором, отже, досліджувані по-різному ставляться до нього, минуле сприймається ними диференційовано та пов'язане з різними переживаннями.

Таблиця 3

Групи подібних понять, які позначені однаковим кольором у вибірці вимушених переселенців за кордоном

Поняття	Колір	Відсоток досліджуваних
Агресивність	3	50%
Сирена	3	66,67%
Повітряна тривога	3	50%
Роздратування	3	54,2%
Війна	3	33,3%
Армія	3	37,5%
Загроза	3	37,5%;
Схильність до ризику	3	37,5%;
Евакуація	3	33,3%
Тривожність	3	33,3%
Агресор	3	41,7%
Невизначеність	0	37,5%
Сум	0	37,5%
Юридична консультація	0	33,3%
Втрата	7	58,3%
Біль	7	58,3%
Окупація	7	54,2%
Агресор	7	50%
Війна	7	50%
Страх	7	37,5%
Неприємності	7	33,3%
Хвороба	7	33,3%
Самотність	7	33,3%
Агресивність	7	33,3%

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Ставлення до війни (див. табл. 3) характеризується страхом, загрозою, втратою, зруйнованими планами. Вимушено переміщені особи за кордоном в основному позначили поняття «Війна» чорним (50%) та червоним (33,3%) кольором. Про зміст ставлення до війни свідчать поняття, що позначені тими самими кольорами. Війна асоціюється з емоційними переживаннями, позначеними червоним кольором: «Загроза» (37,5%), «Агресивність» (50%), «Роздратування» (54,2%), «Тривожність» (33,3%) та чорним кольором: «Страх» (37,5%), «Біль» (58,3%), «Агресивність» (50%). А також супроводжується такими станами, позначеними чорним кольором: «Втрата» (58,3%), «Самотність» (33,3%), «Неприємності» (33,3%), «Хвороба» (33,3%).

Як видно із табл. 3, «Війна» пов'язана з поняттями, позначеними червоним кольором: «Сирена» (66,67%), «Повітряна тривога» (50%), «Агресор» (41,7%), «Армія» (37,5%), «Евакуація» (33,3%), та поняттями, позначеними чорним кольором: «Окупація» (54,2%) і «Агресор» (50%).

Поняття «Юридична консультація» (33,3%), «Невизначеність» (37,5%) і «Сум» (37,5%), які були позначені сірим кольором, свідчать, що актуальною є потреба в юридичній підтримці, та про невизначеність і розгубленість у досліджуваних.

Оскільки вимушені переселенці за кордоном проходили період адаптації до нового місця проживання, роботи або навчального закладу, в їхньому житті відбулися докорінні зміни. Цей період є непередбачуваним та складним, кардинально відмінним від минулого життєвого етапу, визначається новими потребами, цілями та мотивами. Однак своє подальше життя біженці не пов'язують з негативними переживаннями, а лише з оптимізмом (розумінням можливості реалізації своїх цілей у майбутньому) і надією на хороше майбутнє. Вони активно адаптуються до нового місця проживання, роботи або навчання, планують своє майбутнє та прагнуть стабільності. Проте потреба в активності та досягненні фрустрована, утруднена. Вимушені мігранти за кордоном здебільшого не знаходять можливості активно добиватися успіху, проявляти ініціативу та активність у досягненні поставлених завдань, активно включатися в діяльність приймаючої громади та повноцінну життєдіяльність у новому соціокультурному середовищі.

Для психологічної адаптації мігрантів в іншому соціокультурному середовищі найбільш цінною є інформаційна, інструментальна та емоційна підтримка.

Соціально-психологічна підтримка, яка забезпечує досить високий рівень суб'єктивного благополуччя, передбачає різні форми. Найбільш ефективними для адаптації українських біженців, як показало емпіричне дослідження, є підтримка сім'ї та друзів. Сім'я як соціальна одиниця з тісними зв'язками є впливовим чинником в емоційній рівновазі, соціальній стабільності та адаптації. Друзі та знайомі із країни походження забезпечують ефективний зв'язок із рідною культурою, підтримують рідну культуральну ідентичність живою. Окрім того, вони є джерелом інформації про приймаюче суспільство, можуть дати необхідні рекомендації щодо подолання акультураційного стресу.

Висновки. Суб'єктивні ставлення як інтегральні властивості особистості є основою психологічного благополуччя та показником успішності соціально-психологічної адаптації вимушено переміщених осіб за кордоном. Виявлено особливості системи емоційних ставлень до різних аспектів дійсності вимушено переміщених осіб за кордоном за допомогою модифікованої проєктивної методики колірних метафор.

Аналіз рейтингових оцінок понять показав, що найвищі усереднені рейтингові оцінки та рангові місця мають поняття «Яким (якою) я хочу бути», або «Я Ідеальне», Заробіток, «Любов», «Який (яка) я насправді» або «Я Реальне», «Безпека», «Перемога», «Довіра», «Мій дім», «Моя сім`я». Це свідчить про позитивне ставлення вимушено переміщених осіб до цих понять і означає впевненість у своїх можливостях, турботу про свою сім'ю та безпеку, прагнення до самореалізації. Ключові поняття «Війна», «Агресор», «Окупація», «Евакуація» мають найнижчі усереднені рейтингові оцінки і рангові місця та супроводжуються негативними емоційними станами: «Загроза», «Біль», «Сум», «Втрата», «Страх», «Агресивність», «Образа».

Аналіз результатів подібності понять, які позначені одним кольором, виявив, що найбільша група понять у вибірці біженців позначена зеленим кольором, який представляє потребу у самоствердженні та відстоюванні власної позиції, символізує прагнення до визнання, до впевненості. Поняття «Моє майбутнє» асоціюється з

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

поняттями «Перемога», «Мир», «Безпека», «Довіра», «Оптимізм», «Свобода» - отже українці за кордоном пов'язують своє майбутнє з перемогою України, миром і безпекою, ставляться до цього з довірою та оптимізмом.

Ставлення до війни характеризується страхом, загрозою, втратою, зруйнованими планами. Вимушено переміщені особи в основному позначили поняття «Війна» чорним та червоним кольором. Війна асоціюється з емоційними переживаннями, позначеними червоним кольором: «Загроза», «Агресивність», «Роздратування», «Тривожність» та чорним кольором: «Страх», «Біль», «Агресивність». А також супроводжується такими станами, позначеними чорним кольором: «Втрата», «Самотність», «Неприємності», «Хвороба».

Отже, психологічна адаптація вимушених мігрантів в іншому соціокультурному середовищі потребує виявлення та залучення всіх особистісних ресурсів для подолання складного періоду життя, розвитку позитивного ставлення до діяльності, до інших людей, до себе та життя загалом.

Список використаних джерел

1. Бабінська, М., Білевич, М., & Торуньчик-Руїз, С. (2023). Ідентифікаційні детермінанти сприймання українських біженців у Польщі як можливостей і загроз. *Психологія перед лицем російсько-української війни :* збірник тез Українсько-польської наукової конференції, 63-64.
2. Балабанова, Л. М. (2017). Психологічні особливості рефлексії вимушених переселенців. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 22. 51-59.
3. Василькевич, Я., & Кікінежді, О. (2025). Динаміка емоційних станів як показник адаптації українських біженців у країнах Європи. *Вісник Національного університету оборони України*, 83(1), 41–49.
4. Громова, Г., & Білевич, М. (2023). Вплив дискримінації, невизначеності та досвіду переживання війни на симптоми ПТСР в українських біженців у Польщі. *Психологія перед лицем російсько-української війни :* збірник тез Українсько-польської наукової конференції, 80-82.
5. Зливков, В. Л., Лукомська, С. О. & Котух, О. В. (Ред.) (2022). Психологія особистісної та соціальної ідентичності: вітчизняний та зарубіжний досвід : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції.
6. Коваленко, А. Б., & Безверха, К. С. (2017). Соціальна ідентичність як механізм адаптації особистості під час суспільної кризи. *Український психологічний журнал,* 1, 48-62.
7. Кравчук, С. (2023). Особливості взаємодії спільнотних ідентичностей під впливом воєнних дій у міграційній сфері. *Психологія перед лицем російсько-української війни :* збірник тез Українсько-польської наукової конференції, 74-75.
8. Краєва, О. А. (2022). Криза особистісної та соціальної ідентичності біженців: емпірична розвідка. *Психологія особистісної та соціальної ідентичності: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 39-43.
9. Максимова, Н. А. (2014). Методичні рекомендації щодо організації та надання психологічної допомоги дітям та сім'ям вимушених переселенців. *Інформаційно-методичний збірник*, 9, 39–52.
10. Пападопулос, Р. (2023). У чужому домі. Травма вимушеного переміщення: шлях до розуміння і одужання. Лабораторія.
11. Титаренко, Т. М. (Ред.) (2017). Способи підвищення соціально-адаптивних можливостей людини в умовах переживання наслідків травматичних подій: методичні рекомендації. Імекс-ЛТД.
12. Уварова, С., Пилипенко, Н., & Улько, Н. (2014). Соціально-психологічна допомога дітям та їхнім сім'ям, тимчасово переміщеним в регіони України з тимчасово окупованих територій і районів проведення антитерористичної операції : практичне керівництво для психологів та соціальних працівників. Київ.
13. Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J., & Sztompka, P. (2004). *Cultural Trauma and Collective Identity*. University of California Press.
14. Barbera La, M. (Ed.) (2015). Identity and Migration in Europe: Multidisciplinary Perspectives. Springer.
15. Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied psychology: An international review*, 46 (1), 5–34.
16. Furnham, A., & Bochner, S. (1994). Culture Shock: Psychological reactions to unfamiliar environments. L.& N.Y., 240
17. Kienzler, H. (2008). Debating war-trauma and post-traumatic stress disorder (PTSD) in an interdisciplinary arena. *Social Science & Medicine*, 67(2), 218–227.
18. Triandis, H. C. (1995). The self and social behavior in differing cultural contexts. In N. R. Goldberger & J. B. Veroff (Eds.), *The culture and psychology reader* (pp. 326–365). New York University Press. (Reprinted from "Psychological Review," 98, 1989, pp. 506–520)
19. Vasylkevych, Ya. (2019). Diagnostics of psychological peculiarities of emotional attitudes of an internally displaced people. *Social Work and Education,* 6 (2), 186-195. DOI: 10.25128/2520-6230.19.2.7

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

References

1. Babinska, M., Bilevych, M., & Torunchyk-Ruiz, S. (2023). Identyfikatsiini determinanty spryimannia ukrainskykh bizhentsiv u Polshchi yak mozhlyvostei i zahroz [Identification determinants of the perception of Ukrainian refugees in Poland as opportunities and threats]. *Psykholohiia pered lytsem rosiisko-ukrainskoi viiny* : zbirnyk tez Ukrainsko-polskoi naukovoi konferentsii, 63-64. (in Ukrainian)

2. Balabanova, L. M. (2017). Psykholohichni osoblyvosti refleksii vymushenykh pereselentsiv [Psychological peculiarities of the reflexion of forced migrants]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii*, 22, 51-59. (in Ukrainian)

3. Vasylkevych, Ya., & Kikinezhdi, O. (2025). Dynamika emotsiinykh staniv yak pokaznyk adaptatsii ukrainskykh bizhentsiv u krainakh Yevropy [Dynamics of emotional states as an indicator of the adaptation of ukrainian refugees in european countries]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 83(1), 41–49. (in Ukrainian)

4. Hromova, H., & Bilevych, M. (2023). Vplyv dyskryminatsii, nevyznachenosti ta dosvidu perezhyvannia viiny na symptomy PTSR v ukrainskykh bizhentsiv u Polshchi [The impact of discrimination, uncertainty, and war experiences on PTSD symptoms in Ukrainian refugees in Poland]. *Psykholohiia pered lytsem rosiisko-ukrainskoi viiny* : zbirnyk tez Ukrainsko-polskoi naukovoi konferentsii, 80-82. (in Ukrainian)

5. Zlyvkov, V. L., Lukomska, C. O. & Kotukh, O. V. (2022). Psykholohiia osobystisnoi ta sotsialnoi identychnosti: vitchyznianyi ta zarubizhnyi dosvid : materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Psychology of personal and social identity: domestic and foreign experience: materials of the International Scientific and Practical Conference]. (in Ukrainian)

6. Kovalenko, A. B., & Bezverkha, K. S. (2017). Sotsialna identychnist yak mekhanizm adaptatsii osobystosti pid chas suspilnoi kryzy [Social identity as a mechanism for personal adaptation during a social crisis]. *Ukrainskyi psykholohichnyi zhurnal*, 1, 48-62. (in Ukrainian)

7. Кравчук, С. (2023). Osoblyvosti vzaiemodii spilnotnykh identychnostei pid vplyvom voiennykh dii u mihratsiinii sferi [Peculiarities of the interaction of community identities under the influence of military actions in the migration sphere]. *Psykholohiia pered lytsem rosiisko-ukrainskoi viiny* : zbirnyk tez Ukrainsko-polskoi naukovoi konferentsii, 74-75. (in Ukrainian)

8. Kraieva, O. A. (2022). Kryza osobystisnoi ta sotsialnoi identychnosti bizhentsiv: empirychna rozvidka [The crisis of personal and social identity of refugees: an empirical exploration]. *Psykholohiia osobystisnoi ta sotsialnoi identychnosti: vitchyznianyi ta zarubizhnyi dosvid :* materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 39-43. (in Ukrainian)

9. Maksymova, N. A. (2014). Metodychni rekomendatsii shchodo orhanizatsii ta nadannia psykholohichnoi dopomohy ditiam ta simiam vymushenykh pereselentsiv [Methodical recommendations on the organization and provision of psychological assistance to children and families of internally displaced persons]. *Informatsiino-metodychnyi zbirnyk*, 9, 39–52. (in Ukrainian)

10.Papadopulos, R. (2023). U chuzhomu domi. Travma vymushenoho peremishchennia: shliakh do rozuminnia i oduzhannia [In a Foreign Home: The Trauma of Forced Displacement: A Path to Understanding and Recovery]. Laboratoriia. (in Ukrainian)

11.Tytarenko, T. M. (red.) (2017). Sposoby pidvyshchennia sotsialno-adaptyvnykh mozhlyvostei liudyny v umovakh perezhyvannia naslidkiv travmatychnykh podii: metodychni rekomendatsii [Ways to Enhance Social-Adaptive Abilities of a Person in Conditions of Experiencing Traumatic Events: Methodical Recommendations]. Imeks-LTD. (in Ukrainian)

12.Uvarova, S., Pylypenko, N., & Ulko, N. (2014). Sotsialno-psykholohichna dopomoha ditiam ta yikhnim simiam, tymchasovo peremishchenym v rehiony Ukrainy z tymchasovo okupovanykh terytorii i raioniv provedennia antyterorystychnoi operatsii : praktychne kerivnytstvo dlia psykholohiv ta sotsialnykh pratsivnykiv [Socio-psychological assistance to children and their families temporarily displaced to the regions of Ukraine from temporarily occupied territories and areas of anti-terrorist operation: a practical guide for psychologists and social workers]. Kyiv. (in Ukrainian)

13.Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J., & Sztompka, P. (2004). *Cultural Trauma and Collective Identity*. University of California Press.

14.Barbera La, M. (Ed.) (2015). Identity and Migration in Europe: Multidisciplinary Perspectives. Springer.

15.Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied psychology: An international review*, 46 (1), 5–34.

16. Furnham, A., & Bochner, S. (1994). Culture Shock: Psychological reactions to unfamiliar environments. L.& N.Y., 240

17.Kienzler, H. (2008). Debating war-trauma and post-traumatic stress disorder (PTSD) in an interdisciplinary arena. *Social Science & Medicine*, 67(2), 218–227.

18.Triandis, H. C. (1995). The self and social behavior in differing cultural contexts. In N. R. Goldberger & J. B. Veroff (Eds.), *The culture and psychology reader* (pp. 326–365). New York University Press. (Reprinted from "Psychological Review," 98, 1989, pp. 506–520)

19.Vasylkevych, Ya. (2019). Diagnostics of psychological peculiarities of emotional attitudes of an internally displaced people. *Social Work and Education,* 6 (2), 186-195. DOI: 10.25128/2520-6230.19.2.7

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Summary

FEATURES OF DIAGNOSING EMOTIONAL ATTITUDES AS AN INDICATOR OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF FORCEDLY DISPLACED PERSONS ABROAD

Vasylkevych Ya. Z. *candidate of psychological sciences, associate professor, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav*
Kikinezhdi O. M. *doctor of psychological sciences, professor, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University*

Introduction. *The military aggression of Russia against Ukraine has been a factor that triggered large-scale migration processes and led to significant distortions in people's subjective attitudes toward current events, towards others, and themselves, undermining socio-adaptive resources and worsening the mental and psychological health of both the civilian population in Ukraine and Ukrainian displaced persons. Therefore, further study is needed on the system of emotional attitudes of individuals as an indicator of psychological well-being and socio-psychological adaptation of forced migrants abroad.*

Purpose: *Theoretically substantiate and empirically investigate the features of the system of emotional attitudes towards various aspects of reality as an indicator of the socio-psychological adaptation of forced migrants abroad.*

Methods. *For the purpose of studying the specifics of the system of emotional attitudes towards various aspects of reality (towards current events, oneself, other people, and different types of activities), a modified projective technique of color metaphors was used. This included the use of the color choice method (a modification of the Luscher test) in the procedure, as well as the rating method for processing and interpreting the obtained data.*

Originality. *The article identifies the main psychological factors affecting the adaptation of forced Ukrainian migrants in European countries. Subjective attitudes are characterized as integral personality traits that form the basis of psychological well-being and determine the success of the socio-psychological adaptation of forcibly displaced persons abroad. A methodology of color metaphors was developed and adapted for diagnosing a sample of forcibly displaced individuals abroad. The specificity of the emotional attitude system and the needs of Ukrainian refugees were empirically identified.*

The analysis of the rating assessments of concepts showed that the concepts "Who I want to be" or "My Ideal Self," Income, "Love," "Who I actually am" or "My Real Self," "Security," "Victory," "Trust," "My Home," and "My Family" have the highest average ratings and ranks. This indicates a positive attitude of forcibly displaced persons towards these concepts and signifies confidence in their abilities, concern for their family and security, and a desire for self-realization. Key concepts such as "War," "Aggressor," "Occupation," and "Evacuation" have the lowest average ratings and rankings and are accompanied by negative emotional states such as "Threat," "Pain," "Sadness," "Loss," "Fear," "Aggressiveness," and "Resentment."

The analysis of the similarity of concepts marked with the same color revealed that the largest group of concepts among the refugee sample is marked in green. This color represents the need for self-affirmation and defending one's position, symbolizing the desire for recognition and confidence. The concept "My Future" is associated with concepts like "Victory," "Peace," "Security," "Trust," "Optimism," and "Freedom." Thus, Ukrainians abroad associate their future with Ukraine's victory, peace, and security and approach this with trust and optimism. Their attitude towards war is characterized by fear, threat, loss, and shattered plans. Forcibly displaced persons mainly marked the concept of "War" with black and red colors. War is associated with emotional experiences marked in red: "Threat," "Aggressiveness," "Irritation," "Anxiety," and in black color: "Fear," "Pain," and "Aggressiveness." It is also accompanied by states marked in black: "Loss," "Loneliness," "Trouble," and "Illness."

Conclusion. *The specific features of the emotional attitudes towards different aspects of reality among forcibly displaced persons abroad have been identified. These features form the basis of psychological well-being and are indicators of the success of the social-psychological adaptation of forcibly displaced persons abroad. Psychological adaptation of forced migrants in another sociocultural environment requires identifying and engaging all personal resources to overcome a challenging period of life, and developing a positive attitude towards activities, other people, oneself, and life in general.*

Keywords: *forced migration; emotional attitudes; needs; psychological well-being; social-psychological adaptation.*

Концептуалізація – Кікінежді О. М.
Методика – Василькевич Я. З.
Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 27.01.25.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 22.02.25.
© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

УДК 159.922:378-053
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–25-33

ДО ПРОБЛЕМИ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВЕДІНКОВИХ СТРАТЕГІЙ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Вернік О. Л. *кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка*
https://orcid.org/0000-0003-0572-2005

У статті представлено аналіз наявного інструментарію дослідження поведінкових стратегій життєдіяльності особистості у трьох базових типах життєвих ситуацій – відносини з довкіллям, взаємодія з іншими і взаємини із власним Я. Виявлено істотні розбіжності у використовуваних інструментах в національному і зарубіжному дослідницькому просторі.

Ключові слова: *життєдіяльність особистості; інструментарій психологічного дослідження; копінг-стратегії; стратегії поведінки у конфлікті; стратегія ведення переговорів; стратегії прийняття рішень.*

Вступ. Життєдіяльність особистості в сучасних умовах характеризується динамічністю, непередбачуваністю і невизначеністю. Перше пов'язується з прискоренням науково-технологічного розвитку, що впливає на усі сфери організації життя як на суспільному, так і на індивідуальному рівнях. Впровадження новітніх інформаційних технологій, усвідомлення глобальних викликів щодо забруднення, потепління, перенаселення і голоду, глобалізація і соціальна лібералізація й ін., призвели до соціальних змін, які викликали тектонічні зсуви в житті кожної людини. В Україні, починаючи з «перебудови» кінця 1980-х років, через «трансформацію» 1990-х – 2000-х, євроінтеграцію з 2000-х, агресію російської федерації з 2014-го й російсько-українську війну з 2022-го року і по поточний час, а також пандемію з 2020-го, ми всі живемо в умовах постійних змін. Ці зміни впливають на сприйняття навколишнього світу і власного життя як тотально непередбачуваних. Неможливість завбачити навіть найближче майбутнє, а, отже, адекватно планувати власне життя на, хоча б, середньострокову перспективу, призводить до усвідомлення і переживання умов власного життя як невизначених, а звідси й досить часто, переживання життя в цілому, як невизначеного.

Стратегії є одним з основних способів опанування життєвою невизначеністю, а саме через вибудовування індивідом певної структури власної життєдіяльності, за допомогою якої здійснюється зв'язок між поточним теперішнім і бажаним майбутнім в конкретній ситуації життя. Таке вибудовування є, по-суті, самовизначенням особистості, що може відбуватися на рефлексивному і нерефлексивному рівнях. Тож актуальність вивчення стратегій життєдіяльності в поточних соціальних умовах важко переоцінити. Окремим, проте досить важливим питанням щодо вказаної проблеми у вітчизняних науково-дослідницьких реаліях, є інструментарій, за допомогою якого вивчаються поведінкові стратегії життєдіяльності. Дане питання має щонайменше два аспекти. Перший пов'язаний з процесами інтеграції вітчизняної науки у світовий науковий простір. Й у цьому плані ми маємо розуміти загальну ситуацію з належними методиками, та відповідність світовим інструментів, що використовуються українськими дослідниками. Другий – з унікальністю поточної соціальної і психологічної ситуації в нашій країні й потенційною можливістю нових вимог подібних дослідницьких інструментів.

Метою дослідження є визначення на основі теоретичного аналізу і аналізу наявних даних емпіричних досліджень ситуації щодо інструментальних засобів вивчення поведінкових стратегій життєдіяльності особистості.

Об'єктом дослідження розглядаємо життєдіяльність особистості, а ***предметом*** –

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

інструментарій, що використовується при вивченні поведінкових стратегій життєдіяльності особистості в процесі психологічної підтримки і допомоги осіб, що перебувають в складних життєвих обставинах.

Методи дослідження. Для досягнення мети у статті застосовувався комплекс методів, насамперед історико-теоретичний аналіз публікацій, присвячених інструментарію дослідження копінг-стратегій, стратегій поведінки в конфліктах, стратегій прийняття рішень. Також, використано систематизацію, структурування та узагальнення отриманих результатів аналізу. Окрім теоретичних, було використано методи кількісного аналізу для виявлення емпіричної структури використання інструментів дослідження поведінкових стратегій життєдіяльності.

Теоретичне підґрунтя. Ми розрізняємо два типи стратегій життєдіяльності – ментальні і поведінкові. Ментальні особистісні стратегії передбачають вихід в рефлексивно-управлінську позицію щодо власного життя, що передбачає наявність образу майбутньої ситуації, побудову моделей поточної ситуації життя і узгоджених з ними організаційних схем діяльності, спрямованих на досягнення успіху у наближенні до бажаного майбутнього.

Під поведінковими стратегіями життєдіяльності особистості розуміємо закріплені культурно успішні способи реагування і дій, та відповідні їм моделі ситуацій життя, за допомогою яких індивід опановує невизначеність поточної ситуації власного життя, з метою потрапити у бажане майбутнє та / або уникнути небажаного.

Серед базових культурно закріплених моделей ситуацій особистісної життєдіяльності, в яких досліджуються стратегії, на основі численної кількості наукових публікацій, ми виділяємо «модель подолання», як спосіб опанування невизначеними небезпеками, загрозами і ризиками; «модель конфлікту» і «модель переговорів» як спосіб опанування невизначеністю у взаємодії з іншими; «модель прийняття рішення» як спосіб самовизначення.

Кожен з вказаних напрямків вивчення має більш, ніж п’ятдесятирічну історію розвитку, яка включає створення спеціального інструментарію психологічного дослідження. Відповідні інструменти вимірювання тих чи інших показників поведінкових стратегій життєдіяльності постійно вдосконалюється і диференціюється принагідно до нових соціальних ситуацій життя. Можна говорити про питання відповідності інструментарію, що застосовується для дослідження стратегій, завданням дослідження. Особливо назрілою дана проблема постає в національному науковому просторі вивчення поточних умов особистісної життєдіяльності в ситуаційній невизначеності, пов’язаної, зокрема, з війною, аналогів якої у світовому досвіді ще не було.

Надзвичайно важливий напрям, що розвивається здебільшого в зарубіжній психології, це, згадувані вище, копінг-стратегії чи стратегії подолання. Під ними зазвичай розуміють «вироблені людиною засоби психологічного захисту, які формують поведінку людини в певних умовах» (Lazarus & Folkman, 1984, p. 142). Поняття копінг-стратегій було введено Р. Лазарусом і С. Фолкменом в процесі вивчення психології стресу, як дискомфорту, який переживається людиною, коли наявні невідповідності між сприйняттям оточення, та ресурсами щодо взаємодії з ним. Тобто це, в їх розумінні – когнітивна відповідь (реакція) людини на певні травмуючі події в середовищі.

Розмежуванням підходів до дослідження копінг-стратегій слугує спосіб фокусування – на векторах соціальної активності індивіда або на його психологічних компонентах. В першому, це класична модель Р. Лазаруса і С. Фолкмена, в якій виділяється чотири базові вектори: активне включення у ситуацію й безпосередню взаємодію з середовищем; спрямованість на себе, активна робота з власним Я; пасивність, відсторонення від проблеми; спрямованість на зовнішню підтримку. Тут по суті можна виокремити два базових компоненти – власна активність / пасивність; спрямованість на себе / на середовище (інших).

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

В другому пропонується виділяти емотивні, поведінкові і когнітивні стратегії (Carver & Scheier, 1981; Carver 1997). Якщо в емотивних стратегіях фокусування відбувається на власному внутрішньому, на переживаннях, почуттях і емоціях, а в поведінці – на зовнішніх умовах і чинниках ситуації, то в когнітивних стратегіях мова йде про зосередження на проблемі, тобто на включенні власного Я в проблемну ситуацію, насамперед на прийнятті рішень для опанування ситуацією.

Дж. Амірхан (J. Amirkhan, 1990) за допомогою факторного аналізу виявив три загальні стратегії, що лежать в основі безлічі специфічних реакцій подолання стресу. Це спрямованість на: вирішення проблеми (на проблему); пошук соціальної підтримки (на ресурс); уникнення (на самозбереження).

До початку 2000-х років в численних дослідженнях копінг-стратегій виділилися три базові стратегеми, поєднання яких задавало різні набори копінг-стратегій:

- зосередженість на проблемі або на емоціях;
- рух до або від проблеми (включення – уникнення);
- рефлексія або поведінка (думати або діяти).

Наступний напрям, стосується досліджень поведінкових стратегій пов'язаний з феноменом конфлікту, а також способами його улагодження, владнання або вирішення, зокрема переговорами. Найпоширенішою на сьогодні моделлю стратегій поведінки у конфліктах залишається, запропонована з середини 1960-х років п'ятикатегорійна класифікація, яку запропонували одразу декілька різних дослідників, серед яких Блейк і Мютан, Холл, К. Томас і Р. Кілмен й ін.. Вона задається двома стратегемами, які К. Томас називає кооперацією і асертивністю: «конкуренція є асертивною та некооперативною, співпраця є асертивною та кооперативною, уникнення є неасертивною та некооперативною, пристосування є неасертивним та кооперативним, а компроміс є проміжним як за асертивністю, так і за кооперативністю» (Thomas & Kilmann, 1978, p. 1139). Термінологія інших дещо відрізняється, наприклад Блейк і Мютан запропонували відповідно домінування, інтегрування, уникнення, прихильність і компроміс (R. Blake, 1964). Можна говорити про індивідуалізованість таких підходів.

Тому наступним логічним кроком в еволюції проблеми стратегій поведінки в конфлікті стало вивчення конфліктів як внутрішньо групових. Це дало змогу, по-перше, розробити новий інструментарій в класичній моделі (зокрема ROCI II, 1983). По-друге, модифікувати класичну модель п'яти стратегій. Наприклад, в дослідженні сімейних пар було запропоновано додати шосту стратегію – відокремлення (див., наприклад, (T. Zacchilli, C. Hendrick, Hendrick, 2009)). По-третє, розробити інші базові моделі.

У 1988 році в науковому виданні з організаційної і управлінської комунікації «Management Communication Quarterly» окремий випуск був присвячений проблемам стратегій поведінки у конфлікті й, зокрема інструментам їх дослідження. Тут стверджувалося, що інструменти, побудовані на моделі п'яти стратегій, відображають ідею, що гармонія є основною метою управління конфліктами, й що індивіди підходять до конфлікту через єдиний «характерний стиль», який може відображати схильність, звичку або стійке внутрішнє уподобання. Критикуючи їх, дані автори стверджують, що інструменти конфліктного стилю зазвичай надають мало інформації про конкретні ситуації у конфліктах, тобто ці інструменти є загальними і без урахування контексту не є ефективними.

Передусім дослідники зосереджували увагу на проблемах структурування самих рішень й методів, що полегшують системне мислення в цілому. Починаючи з середини 1960-х років інтерес поступово зміщується в бік вивчення самих осіб, що приймають рішення у власній професійній діяльності й конкретних організаційно-управлінських ситуацій. Серед проблем, які розглядалися були питання впливу емоцій і інформаційного перевантаження на якість прийняття рішень, умови здійснення професійної діяльності. У вітчизняній психології даною проблемою займалися спеціалісти з інженерної психології і психології праці.

З середини 1980-х років в проблематику прийняття рішень вводиться характеристика

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

компетенції як здатності приймати кращі рішення, що визначається принципами прийняття рішень, постульованими моделями раціонального вибору. Загальна ідея досліджень полягала у тому, щоб з'ясувати, наскільки добре особи дотримуються відповідних принципів та знайти певні індивідуальні відмінності між ними. Зазвичай для цього організовувалися конкретні штучні експериментальні умови. Згідно сучасних досліджень (Bruine de Bruin, Parker & Fischhoff, 2020), на компетентність у прийнятті рішень можуть впливати не тільки рухомий інтелект, але мотивація, регуляція емоцій й досвід.

Інший напрям дослідження проблеми прийняття рішень, навпаки, зосереджується не на організаційно-управлінських рішеннях, але на ідеї зв'язку прийняття рішень з переживанням щастя і благополуччя. Тобто саме через прийняття рішення і відповідний вибір, людина може покращити власне життя, наприклад слідуючи «шістьом законам щастя» (Baucells & Sarin, 2013).

Результати і обговорення. Нас цікавило питання актуального інструментарію дослідження копінг-стратегій, стратегій ведення переговорів і стратегій прийняття рішення, які наявні і використовуються в національному науково-дослідницькому просторі. Розглянімо їх послідовно.

Використовувані інструменти щодо копінг-стратегій можна об'єднати у дві групи – загальні і спеціальні. До останніх відносяться опитувальник конкретних стресових ситуацій, наприклад копінг-стратегії опанування болем у пацієнтів. У 2015 році вийшла стаття Т. Като (Kato, 2015), в якій обчислювалася частота використання різного інструментарію в міжнародних академічних публікаціях з бази даних EBSCO, виданих з 1998 до 2010 рік. На основі більш ніж 2000 проаналізованих статей. Загалом дослідником було виявлено 22 методики дослідження копінг-стратегій. Найпоширенішими виявилися методики COPE та її варіант Brief-COPE – більше 20% (Carver, 1997; Carver & Scheier, 1981), методика WCQ – майже 14% (Folkman, S., & Lazarus, 1988).

Досить важливою складовою в аналізі інструментарію було виділення дослідником типів респондентів в публікаціях щодо копінг-стратегій. Так, науковцем було виокремлено 5 базових груп (табл. 1):

Таблиця 1.

Розподіл публікацій за соціальними групами досліджуваних, в яких використовуються різні інструменти досліджень копінг-стратегій (за Kato, 2015)

Група	% публікацій
Пацієнти	47,8%
Студенти	26,8%
Підлітки	9,3%
Опікуни	8,9%
Працівники	7,3%

Зокрема, для групи студентів відсоток використання COPE збільшується до 25%, на другому місці WCQ (10,5%), на третьому – CISS або MCI (6%). MCI – це багатовимірний копінг-опитувальник (Multidimensional Coping Inventory) (Endler & Parker, 1990).

Ми здійснили подібний аналіз вітчизняних публікацій. Основою для бази даних статей була Академія Гугл. Усього було відібрано близько 4 700 записів за запитом «копінг-стратегії», з них, за останні 4 роки – з 2020 до 2024 – близько 2400 . В цілому українські реалії використання інструментарію копінг-стратегій істотно відрізняються від презентованого вище, як щодо досліджуваних груп, так і щодо популярності методик. Нижче подано таблицю розподілу досліджень по групах респондентів.

Таблиця 2.

Розподіл публікацій у вітчизняному науковому просторі за соціальними групами досліджуваних, в яких використовуються різні інструменти досліджень копінг-стратегій

Група	%
Студенти	28,6%
Дорослі	18,5%
Працівники	17,1%
Військові	15,0%
Підлітки	11,8%
Пацієнти	9,1%

Як бачимо, дослідження копінг-стратегій, в яких основною групою є пацієнти, є найменшою. Також було виділено окрему групу досліджуваних –

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

військовослужбовці, яка за останні чотири роки наблизилася до групи працівників. Ще однією особливістю розподілу вітчизняної вибірки відзначаємо значну кількість досліджень (18,5%) неспецифічних груп дорослих, тобто населення в природних умовах проживання. Кількість публікацій щодо копінг-стратегій ВПО, переселенців чи біженців була недостатньою, для виділення її в окрему групу – порядку 2-3%. Й найпопулярніша досліджувана група залишається студенти – майже 29%.

В подальшому ми не переглядали усі публікації, відібрані за запитом «копінг-стратегії» в системі Академія Гугл, проте обмежилися першими 100, як вибіркою найбільш релевантних запиту. Насамперед, порівнювалися розподіли за групами досліджуваних між вибіркою «топ-100» і загальною кількістю. Результати виявилися досить близькими (див. табл. 3.).

Таблиця 3.

Порівняльний дольовий розподіл досліджень копінг-стратегій у вітчизняному науковому просторі за різними соціальними групами досліджуваних між загальною кількістю запитів академії Гугл і першими 100 посиланнями

Група	**% загальний**	**% вибірки 100 перших**
Студенти	28,6%	27,6%
Дорослі	18,5%	22,1%
Працівники	17,1%	17,6%
Військові	15,0%	17,6%
Підлітки	11,8%	11,8%
Пацієнти	9,1%	3,0%

Істотно меншим виявився відсоток публікацій медичного спрямування.

Загальний розподіл методик, які використовуються у вітчизняних дослідженнях копінг-стратегій останні роки, представлено у табл. 4.

Таблиця 4.

Дольовий розподіл використання методик дослідження копінг-стратегій у вітчизняному науковому просторі за останні 10 років

Методика	**Автори, рік**	**% використання**
WCQ	Folkman and Lazarus (1980, 1988)	36,5%
CISS	Endler and Parker (1990a, 1990b)	21,2%
CSI	Amirkhan (1990)	14,1%
SACS	Hobfoll (1998)	10,6%
MDICS	Heim (1988)	9,4%
COPE	Carver et al. (1989),	5,9%
ACS	Frydenberg and Lewis (1993)	1,2%
PCI	Kraaimaat et al. (1997)	1,2%

Як бачимо, у вітчизняних дослідженнях використовується значно менший спектр інструментів – лише вісім, два з яких лише в 1% публікацій. Окрім цього, найбільш поширений у зарубіжних дослідженнях інструментарій COPE, в наших умовах є одним з найменш вживаних – усього у 6% випадків. Й майже у 37% ситуацій використовується один з найперших, розроблених інструментів – методика Лазаруса – Фолкмена.

Діагностично-дослідницький інструментарій, що використовується у вивченні стратегій поведінки у конфліктах, є досить обмеженим, оскільки базові моделі є достатньо схожими. Найпоширеною залишається методика К. Томаса, Р. Кілмена розроблена у 1974 році. Вона являє собою 30 пар тверджень, в кожній з яких досліджуваному треба обрати одне твердження, яке більш характерне для нього, або відкинути твердження, яке менш йому притаманне. Інші подібні методики вимагають: ранжування тверджень від 1 до 5, від найтиповіших до найменш типових (Blake, 1964), відповідної оцінки прислів'їв (методика Лоуренс-Лорш, 1967), оцінки і ранжування тверджень (методика Холла, 1969). Проте, за психометричними характеристиками, методика Томаса-Кілмена виявилася найкращою (цит. за Thomas & Kilmann, 1978).

У 1980-х роках основний фокус уваги у проблематиці конфліктів переноситься на організаційні і управлінські конфлікти. Зокрема, на основі класичної моделі розробляється новий інструментарій, зокрема шкала ROCI – II (Weider-Hatfield, 1988). Більше того, дані дослідники, зокрема Патнем і Вілсон, перевизначають дії у

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

конфлікті, як стратегії для досягнення та координації конкретних цілей у конкретній ситуації.

Відповідно до такого бачення вказаними авторами було розроблено новий інструмент OCCI, в основі якого була взята класична модель, але в процесі факторизації, виділилися лише три фактори. Їх було інтерпретовано як три базові стратегії – неконфронтації, орієнтовані на рішення і орієнтовані на контроль. Перше, означає уникання розбіжностей і спірних питань, применшення протиріч. Стратегії, орієнтовані на рішення – це як пошук креативних комплексних рішень, так і пошук компромісів. В стратегіях контролю основний акцент робиться на зосередженні на вимогах, відстоюванні власної позиції. Подібні стратегії було запропоновано й Дж. Рубін і Д. Пруйт (Rubin, Pruitt & Kim, 1994). На основі двох стратегем: конкуренції – кооперації і домінування – підпорядкування, вони виділили три базові стратегії поведінки у конфлікті: конкуренція і домінування завжди спрямовується на стратегію боротьби; співпраця і підпорядкування – на стратегію поступок; кооперація – на стратегію вирішення проблем.

У 1990-х роках з'явилися інструменти, які вимірюють стратегії поведінки в конфліктах, на інших основах. Зокрема, К. Джен розробила шкалу внутрішньо-групового конфлікту ICS, яка грунтується на двох стратегемах: орієнтації на стосунки і орієнтації на завданні (R. Cairns, M. Leung, S. Gest & B. Cairns, 1995).

На основі проаналізованих наукових публікацій останніх років в Академії гугл, можна стверджувати, що у вітчизняних дослідженнях, присвячених стратегіям поведінки у конфліктах, основним дослідницьким інструментарієм й досі залишаються тести Томаса – Кілмена і Блейка – Мютена, які застосовують в абсолютно різних дослідницьких ситуаціях: при вивченні сімейних, підліткових, управлінських й ін. конфліктів.

Зробимо ще одне зауваження щодо методик вивчення стратегій ведення переговорів. У вітчизняному науковому просторі питання ведення переговорів здебільшого розглядається у руслі виявлення тих чи інших індивідуальних стилів спілкування і комунікативних навичок, серед яких комунікативні установки, емпатія, «перешкоди у встановленні контактів», агресивність, комунікаційні і організаторські здібності й ін. Також в дослідженнях ведення переговорів досить часто використовуються класичні інструменти вивчення стратегій / стилів поведінки у конфліктах.

Серед сучасного інструментарію щодо дослідження прийняття рішень ми віднайшли: Мельбурнський опитувальник прийняття рішень (DMQ, (Mann, Burnett, Radford, & Ford, 1997), OPTION Scale, шкалу конфлікту у прийнятті рішень (Decision Conflict Scale, DCS, (O'Connor, 1995), шкалу підготовки до прийняття рішень (Preparation for Decision Making Scale, PrepDM, (Graham & O'Connor, 1995) й ін. Ці й подібні інструменти досить часто застосовуються в дослідженні пацієнтів та щодо їх життєво важливих рішень відносно лікування, хірургічного втручання, вакцинації тощо. Даний інструментарій розробляється в рамках досить новітньої дослідницької сфери – сумісного прийняття рішень (Shared Decision Making, SDM).

Разом з тим, в рамках парадигми індивідуальних відмінностей можна відзначити методики виявлення стилів прийняття рішень (Decision Making Style, DMS). Насамперед, маємо на увазі «Глобальну інвентаризацію стилів прийняття рішень» (GDMSI; Scott, S. G., & Bruce, 1995). Тут вимірюється п'ять основних індивідуальних стилів прийняття рішень: раціональний, інтуїтивний, залежний, уникаючий й спонтанний стиль. Також в даному контексті можна відзначити й методику Майерс-Бріггс (Huitt, 1992), де пропонується розрізняти стилі прийняття рішення залежно від індивідуальної диференціації, що базується на типології К. Юнга.

Міллер і Бірн у 2000-му році (Miller, 2020) запропонували інструмент інвентарізації компетенцій прийняття рішення – DMCI, який складається з 20 пунктів, має чотири шкали: сприймання інформації, самооцінка, автономія і самоствердження. Дж. Зіберт і Р. Кунц (Siebert & Kunz, 2016) на основі вказаних вище вимірів розробили і запропонуванли

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

шкалу проактивного прийняття рішення PDMS (Proactive Decision Making Scale).

Серед вказаних інструментів дослідження щодо прийняття рішень найбільш застосовуваним у національному психологічному дослідницькому просторі є Мельбурнська шкала і типологія Майерс-Бріггс. Застосування більш новітніх серед вказаних в опублікованих вітчизняних дослідженнях ми знайти не змогли.

Щодо вітчизняних розробок інструментарію досліджень поведінкових стратегій життєдіяльності, можна констатувати істотні проблеми. З одного боку, таких розробок дуже мало, в силу цілком зрозумілої ситуації у вітчизняному науково-дослідницькому просторі, що складалася історично. З іншого, наявні методики зазвичай є, за об'єктивних умов нестачі ресурсів, недостатньо обґрунтованими в сенсі надійності і валідності, насамперед зовнішньої. Разом з тим, відзначаємо й поступове збільшення наукового інтересу до вказаної проблеми в останні роки, в умовах війни і пов'язаної з нею ситуаційної невизначеності. В лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України запропоновано декілька моделей, які було покладено в основу розробки нових методик вивчення поведінкових стратегій. Серед них – катастрофна модель, яка формується в результаті набуття досвіду переживання особистістю життєвої катастрофи, в її основі стратегеми активності – пасивності, і місця у відношенні Я зі світом (збалансованим, світ незначущій, я незначущій); організаційно-управлінська модель, в основі якої стратегеми способу взаємодії з іншими (конкуренція / кооперація), і способу взаємодії зі світом (продуктивність / ресурсність).

Висновки. Здійснено аналіз наявного інструментарію дослідження поведінкових стратегій життєдіяльності особистості у трьох базових типах життєвих ситуацій – відносини з довкіллям (стратегії подолання), взаємодія з іншими (стратегії конфліктів і переговорів) і взаємини із власним Я (стратегії прийняття рішень). Виявлено істотні розбіжності у використовуваних інструментах в національному і зарубіжному дослідницькому просторі, які мають подвійну природу. По-перше, це специфіка соціальної ситуації в Україні, яка характеризується меншим зосередженням уваги на конкретних проблемах соціального і соціально-медичного спрямування в контексті сталого розвитку європейського суспільства, оскільки для нашої країни, в поточному стані її існування, такі проблеми стають менш актуальними. По-друге, це домінування більш загальних й, певною мірою, застарілих методик. Разом з тим, відзначається поступова зміна ситуації в останні роки, що пов'язане, з одного боку, з переорієнтацією вітчизняних дослідників на сучасні світові дослідницькі взірці, а з іншого, зі збільшенням досліджень особистісних стратегій життєдіяльності в унікальних умовах європейської війни.

Список використаних джерел:

1. Amirkhan, J. H. A factor analytically derived measure of coping: The Coping Strategy Indicator. Journal of personality and social psychology, 59(5), 1066, 1990. URL: https://www.researchgate.net/profile/James-Amirkhan/publication/232472662_A_Factor_Analytically_Derived_Measure_of_Coping_The_Coping_Strategy_Indicator/links/0046352502b304320e000000/A-Factor-Analytically-Derived-Measure-of-Coping-The-Coping-Strategy-Indicator.pdf

2. Baucells, M., & Sarin, R. K. Guided decisions processes. EURO Journal on Decision Processes, 1(1-2), 2013. Pp. 29-44.

3. Blake, R. R. The Blake and Mouton managerial grid: leadership self assessment questionnaire, 1964.

4. Bruine de Bruin, W., Parker, A. M., & Fischhoff, B. Decision-making competence: More than intelligence?. Current Directions in Psychological Science, 29(2), 2020. Pp. 186-192. URL: https://doi.org/10.1177/0963721420901592

5. Cairns, R. B., Leung, M. C., Gest, S. D., & Cairns, B. D. A brief method for assessing social development: Structure, reliability, stability, and developmental validity of the Interpersonal Competence Scale. Behaviour Research and Therapy, 33(6), 1995. Pp. 725-736.

6. Carver, C. S. You want to measure coping but your protocol'too long: Consider the brief cope. International journal of behavioral medicine, 4(1), 1997. Pp. 92-100.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

7. Carver, C. S., & Scheier, M. F. Attention and self-regulation A control-theory approach to human behavior New York Springer-Verlag, 1981.
8. Endler, N. S., & Parker, J. D. Multidimensional assessment of coping: a critical evaluation. Journal of personality and social psychology, 58(5), 844, 1990.
9. Folkman, S., & Lazarus, R. S. Coping as a mediator of emotion. Journal of personality and social psychology, 54(3), 466, 1988.
10. Graham, I. D., & O'Connor, A. M. Preparation for decision making scale. Patient Education and Counseling, 1995.
11. Kato, T. Frequently used coping scales: A meta‐analysis. Stress and Health, 31(4), 2015. Pp. 315-323. URL: https://doi.org/10.1002/smi.2557
12. King, W. C., & Miles, E. W. What We Know—and Don't Know—about Measuring Conflict. Management Communication Quarterly, 4(2), 1990. Pp. 222–243. URL: https://doi.org/10.1177/0893318990004002005
13. Knapp, M. L., Putnam, L. L., & Davis, L. J. Measuring interpersonal conflict in organizations: Where do we go from here? Management Communication Quarterly, 1, 1988. Pp. 414-429.
14. Lazarus, R., & Folkman, S. Stress, Appraisal, and Coping. New York: Springer, 1984.
15. Mann, L., Burnett, P., Radford, M., & Ford, S. The Melbourne Decision Making Questionnaire: An instrument for measuring patterns for coping with decisional conflict. Journal of behavioral decision making, 10(1), 1997. Pp. 1-19.
16. Miller, D. C. Adolescents' decision making in academic and social contexts: A self-regulation perspective. University of Maryland College Park, 2020.
17. O'Connor, A. M. Validation of a decisional conflict scale. Medical decision making, 15(1), 1995. Pp. 25-30.
18. Peltier, C., & Becker, M. W. Decision processes in visual search as a function of target prevalence. Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance, 42(9), 1466, 2016.
19. Rubin, J. Z., Pruitt, D. G., & Kim, S. H. Social conflict: Escalation, stalemate, and settlement. Mcgraw-Hill Book Company, 1994.
20. Scott, S. G., & Bruce, R. A. Decision-making style: The development and assessment of a new measure. Educational and psychological measurement, 55(5), 1995. Pp. 818-831.
21. Siebert, J., & Kunz, R. Developing and validating the multidimensional proactive decision-making scale. European Journal of Operational Research, 249(3), 2016. Pp. 864–877. http://dx.doi.org/10.1016/j.ejor.2015.06.066.
22. Thomas, K. W., & Kilmann, R. H. Comparison of four instruments measuring conflict behavior. Psychological reports, 42(3_suppl), 1978. Pp. 1139-1145.
23. Weider-Hatfield, D. Assessing the Rahim Organizational Conflict Inventory-II (ROCI-II). Management Communication Quarterly, 1(3), 1988. Pp. 350-366. https://doi.org/10.1177/0893318988001003005
24. Zacchilli, T. L., Hendrick, C., & Hendrick, S. S. The romantic partner conflict scale: A new scale to measure relationship conflict. Journal of Social and Personal Relationships, 26(8), 2009. Pp. 1073-1096. https://doi.org/10.1177/0265407509347936
25. Huitt, W. Problem solving and decision making: Consideration of individual differences using the Myers-Briggs Type Indicator. Journal of Psychological Type, 24, 1992. Pp. 33-44. http://www.edpsycinteractive.org/papers/1992-huitt-mbti-problem-solving.pdf

Summary

TO THE PROBLEM OF THE TOOLS FOR STUDYING BEHAVIORAL STRATEGIES OF THE INDIVIDUAL'S LIFE ACTIVITY

Vernik O. *Candidate of Psychological Sciences, Senior researcher, Leading Researcher of the Laboratory of Environmental Psychology, Kostiuk Institute of Psychology*

Introduction. *The life of an individual in modern conditions is characterized by dynamism, unpredictability and uncertainty. The first is associated with the acceleration of scientific and technological development, which affects all spheres of the organization of life both at the social and individual levels. The introduction of the latest information technologies, awareness of global challenges in terms of pollution, warming, overpopulation and hunger, globalization and social liberalization, etc., have led to social changes that have caused tectonic shifts in the life of every person. These changes affect the perception of the world around us and our own life as totally unpredictable. The inability to foresee even the near future, and, therefore, to adequately plan one's own life for at least the medium term, leads to the realization and*

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

experience of the conditions of one's own life as indefinite, and hence quite often, the experience of life as a whole, as uncertain. Strategies are one of the main ways to master life uncertainty, namely through the construction by the individual of a certain structure of his own life, with the help of which the connection between the current present and the desired future is made in a specific life situation.

At important issue regarding this problem in the domestic research realities is the tools with the help of which behavioural strategies of life are studied. This question has at least two aspects. The first is related to the processes of integration of domestic science into the world scientific space. And in this regard, we must understand the general situation with methods, and the compliance of the tools used by Ukrainian researchers. The second is the uniqueness of the current social and psychological situation and the potential for new requirements of such research tools in our country.

Purpose. *The purpose of the study is to determine of the situation regarding the instrumental means of studying the behavioural strategies of the individual's life activity. The object of the study is the life activity of the individual, and the subject is the tools used in the study of behavioural strategies of the individual's life in the process of psychological support and assistance to persons in difficult life circumstances.*

Methods. *Historical and theoretical analysis of publications devoted to the tools for researching coping strategies, strategies of behaviour in conflicts, decision-making strategies. Also, systematization, structuring and generalization of the results of the analysis are used. In addition to theoretical, quantitative analysis methods were used. That used for identify the empirical structure of the use of tools for studying behavioural strategies of life activity.*

Originality. *The article presents an analysis of the available tools for studying the behavioral strategies of the individual's life in three basic types of life situations – relations with the environment (coping strategies), interaction with others (strategies of conflicts and negotiations) and relationships with one's own self (decision-making strategies). Strategies are one of the ways to master life uncertainty - through the construction by the individual of a certain structure of his own life activity, with the help of which the connection between the current present and the desired future in a specific life situation is made.*

Conclusion. *Significant discrepancies in the instruments used in the national and foreign research space, which have a dual nature, have been revealed. Firstly, it is the specificity of the social situation in Ukraine, which is characterized by less focus on specific problems of social and socio-medical direction in the context of sustainable development of European society, and, secondly, the dominance of more general and bit outdated methods. At the same time, there has been a gradual change in the situation in recent years, which is associated, on the one hand, with the reorientation of domestic researchers to modern world research models, and on the other hand, with an increase in research on personal strategies of life in the unique conditions of the modern European war.*

Keywords**:** *personal life activity; tools of psychological research; coping strategies; strategies of behaviour in conflict; negotiation strategies; decision-making strategies.*

Авторське повідомлення

Автор заявляє, що дослідження виконано в рамках теми «Особистісні стратегії життєдіяльності в умовах невизначеності середовища» (2022-2024 рр.), реєстраційний номер: 0122U000302;

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 16.01.25.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 18.02.25.

© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

УДК 159.923.2
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–34-43

КРЕАТИВНІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ: НЕСТАНДАРТНІ МЕТОДИ ІНФОРМСПРОТИВУ

Власюк В. І. *аспірант кафедри психології,*
Уманський державний педагогічний
Університет імені Павла Тичини
https://orcid.org/0009-0008-1888-973X

Це друга частина блоку з двох статей під спільною назвою. У попередній частині з підзаголовком «Аналіз психологічних операцій ворога» було розглянуто основні методи таких операцій росії. У даній статті розглядаються можливості боротьби з ними. Особлива увага приділяється креативним методам такої боротьби, оскільки саме це може компенсувати перевагу агресора у можливостях ведення інформаційної війни.

Ключові слова: *інформаційна війна; психологічні операції; методи психологічного впливу; психологічний захист; креативні методи протидії психологічній маніпуляції.*

«Потрібна інформація в потрібний час смертельніша за будь-яку зброю»
(слова Мартіна Коннелса, героя серіалу «Westworld»)

Вступ. На жаль, Україна виявилась не готовою не тільки до повномасштабного вторгнення росії, а й до інформаційної війни з нею. І справа не лише в нерівності сил і можливостей (агресор вливає в інформаційну війну космічні суми і має величезну кількість «опорних точок» для ведення цієї війни – від «russia Today» до проросійських видань по всьому світу і від проплачених політичних діячів до безкоштовних «корисних ідіотів» в різних країнах). Ворог традиційно, ще з часів СРСР веде широку пропагандистську роботу, залучаючи професіоналів, в той час як Україна майже не приділяла цьому серйозної уваги. Назріла необхідність професійного підходу до розробки ефективних методів інформаційної боротьби. Особлива увага при цьому буде приділена нестандартним стратегіям, оскільки саме креативні підходи допоможуть нам отримати інформаційну перевагу над ворогом.

Теоретичне підґрунтя. Відповідно до використовуваних методів та інструментарію, існують кілька різновидів інформаційних воєн. Професор Мартін К. Лібіцькі, консультант Міністерства юстиції США, Агентства передових оборонних дослідницьких проектів (DARPA) та Федерального бюро розслідувань (Martin C. Libicki, 1995, с. 2), пропонує таку їх сучасну таксономію:

командно-штабна війна [C2W];

війна на основі розвідки [IBW];

радіоелектронна боротьба [РЕБ];

психологічні операції [PSYOPS];

хакерська війна - програмні атаки на інформаційні системи;

інформаційно-економічна війна (IEB) - війна за контроль над торгівлею інформацією;

кібервійна [боротьба у віртуальному просторі].

Метою статті є визначення стратегій ефективної боротьби з психологічними операціями Росії в її інформаційній війні проти України. Особлива увага при цьому приділятиметься нестандартним, креативним методам.

Методи дослідження. Контент-аналіз, систематизація, структурування та узагальнення отриманих результатів.

Результати та обговорення. Розглянемо можливості активної боротьби проти психологічних операцій Росії, проаналізованих у попередній статті. Зі зрозумілих причин у статті, яка буде у відкритому доступі, не можуть бути детально описані конкретні прийоми такої боротьби. Але можна в межах, продиктованих розмірами статті, окреслити найбільш ефективні, з нашої точки зору, напрями й стратегії. Для початку виділимо кілька основних принципів контрінформаційної боротьби, які сприяють її ефективності:

- *опора на правду та міжнародне право;*

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

- *професіоналізм;*
- *креативний підхід;*
- *цільова спрямованість (орієнтація на конкретну цільову групу).*

Опора на правду та міжнародне право – могутня зброя української контрінформаційної боротьби, яка зразу ж дає нам величезну перевагу. На цьому тверджені варто зупинитись детальніше, оскільки воно може викликати сумнів. В Мережі можна знайти слова знаменитого письменника-фантаста Роберта Шеклі «Найприкріше, що в інформаційній війні завжди програє той, хто говорить правду: він обмежений правдою, брехун може нести все що завгодно». Однак, розслідування одного з антифейківських сайтів виявило, що ці слова не належать Шеклі, а ймовірно з'явились у російському сегменті інтернету в березні 2014 р. (вже після смерті письменника) і після того часто використовувались російською пропагандою з ціллю заручитись підтримкою авторитету для підтвердження своєї тези «Захід і підтримувана ним Україна не гребують брехнею в інформаційній війні проти росії, яка за визначенням має слабші позиції, тому що завжди говорить правду». В реальності ж російська пропаганда змушена постійно підшуковувати виправдання своїм діям в Україні перед власним населенням і світовою спільнотою, і це стає дедалі важче з ростом числа злочинів окупантів. Геббельсу приписують фразу «чим жахливіша брехня, тим охочіше в неї вірять» (хоча насправді це написав Гітлер у «Mein Kampf», звинувативши в такому підході євреїв і марксистів). Але саме цією настановою вочевидь керується сучасна російська пропаганда: вона будує все більш складну виправдальну аргументацію і видає все більш абсурдну інформацію про «звірства укронацистів» для того, щоб «затерти» жахливі реальні факти. Ефективність такого підходу сумнівна – занадто грубою брехнею починають обурюватися навіть власні російські так звані «воєнкори». Крім того, ефективність цієї тактики дуже знижують три фактори:

1) в наш час мобільної фото-відео техніки, інтернету й супутникового стеження практично неможливо повністю приховати масштабні злочини;

2) фейкові, підробні матеріали у більшості випадків викриваються за допомогою сучасних методів аналізу;

3) у відповідності з відомим принципом «леза Оккама», чим більш складно вибудованими стають російські пропагандистські «аргументи», тим більш вони непереконливі й нездатні конкурувати з простою та ясною реальністю.

Правді ж не потрібні складні виправдальні сентенції, їй не страшні антифейківські розвінчання, вона підвищує довіру до нас у світі, що автоматично знижує рівень довіри до інформації наших ворогів. Опора на міжнародне право теж веде до росту довіри й співчуття до нас з боку цивілізованого світу. Тому українцям в інформаційній війні вкрай важливо продумано ставитись до фактів і не допускати їх перекручування чи екстремального хейтингу навіть під впливом сильних емоцій. Українці, що постять неперевірені фейки, дискредитують свою країну, тим самим працюючи на ворога.

Вкінці слід зазначити, що опора на правду не відміняє важливості тактичного дезінформування ворога у військових цілях.

Професіоналізм – дуже важлива умова для ефективності контрінформаційної боротьби. Між тим, в Україні приділяється недостатня увага цій проблемі. В той час, як в Росії на інформаційну війну працюють численні професійно підготовлені кадри, спеціально «заточені» на ці цілі ще з часів радянського КДБ, і використовуються найновіші психологічні технології впливу, український інформаційний спротив здійснюється в основному силами блогерів-ентузіастів. Назріла необхідність покращення ситуації принаймні у сфері професійної теоретичної розробки психологічних технологій інформаційного спротиву.

Креативний підхід. Ця вимога диктується тим, що у віртуальній війні, як і в реальній, йде постійне удосконалення технологій і стратегій для досягнення переваги над противником. І якщо для війни на полі бою розробляються нові креативні тактики, все досконаліші технології й види зброї, то в інформаційній війні для компенсації набагато потужнішого її фінансування противником та відпочатку

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

більш розвинутих можливостей її ведення, потрібно приділяти особливу увагу креативним, гнучким, оригінальним методам інформаційної боротьби. На практиці це часто виглядає так, що у мистецтві інформаційної війни, як і в будь-якому іншому мистецтві, зазвичай «як сказати» важливіше, ніж «що сказати», тобто дієву інформацію треба вміти ще більш дієво подати.

Цільова спрямованість контрінформаційної боротьби полягає в тому, що для ефективного результату вибір її методів повинен враховувати психологічні особливості цільової аудиторії. Наприклад, для мешканців країни-агресора ці методи вочевидь повинні бути іншими, ніж для громадян цивілізованого світу. Методи, орієнтовані на молодь, мають відрізнятися від розрахованих на літніх людей. З освіченим, інтелектуально розвиненим інтернетівським співрозмовником методи й сам стиль спілкування повинні відрізнятися від тих, що використовуються у спілкуванні з більш примітивним опонентом і т.п.

Розглянемо детальніше деякі методи боротьби з російськими психологічними операціями у кожній з трьох основних сфер, окреслених у попередній нашій статті:

1) внутрішньо орієнтована інформаційна війна, розрахована на власну аудиторію;

2) зовнішньо орієнтована інформаційна війна, націлена на супротивника;

3) зовнішньо орієнтована інформаційна війна, націлена на решту світу.

Слід зазначити, що такий поділ досить умовний, оскільки деякі з методів контрінформаційної боротьби можуть бути успішно застосовані зразу в кількох з вище перелічених сфер.

- З огляду на важливість опори на правду, зрозуміла необхідність ***спростування російських пропагандистських фейків***. Це дарує ще й додатковий бонус, оскільки чим більш шокуючою була первинна брехня, тим більш негативним буде відношення до «фейкометів» після її розвінчання – зброя дезинформаторів обертається проти них самих. Приклад: російська пропагандистська теза «уничтожение россиянами гражданского населения на освобожденных территориях – фейк» була проілюстрована «відеодоказом», на якому один з «мерців» ворушиться у своєму мішку для трупа, і супроводжувалась коментарями на кшталт: «стоит ли после этого верить россказням укронацистов о Буче»? Яким буде ставлення до авторів цього «відеодоказу» довірливих західних обивателів, які з'ясують, що їх обдурили: на відео не Україна, а протест екологічних активістів у Відні, що прикинулись мертвими, символізуючи жертв неправильної австрійської кліматичної політики? Такого роду антифейкові викриття здатні кардинально змінити відношення до тих, хто постить дезинформацію. Головне – щоб громадськість дізналася про це спростування (ось чому поширення антифейкової інформації таке важливе). Антифейкова боротьба ефективна не стільки для російського населення (яке в більшості своїй вже «пов'язане кров'ю» зі своєю владою й активно відторгає будь-яку викривальну інформацію), скільки ***для боротьби з націленою на світову спільноту зовнішньо орієнтованою російською дезінформацією***.

Щодо методів ***боротьби з внутрішньо орієнтованими російськими психологічними операціями***, то сучасні інтернет технології дають можливість безпосередньо втручатись в цю сферу, спілкуючись з росіянами онлайн. Однак, самообманюватись не варто: ефективність «роззомбовуючого впливу» мізерна. Оскільки психологічні захисти являють собою неусвідомлювані операції психіки, пробитися через них з прямою логічною аргументацією неможливо. «Надії на те, що ви переконаєте канонічного росіянина в тому, що анексія чужих територій – то соромно, а кордони країн повинні бути непорушними заради миру, близькі до нуля». Його точка зору «дає йому спокій…, самоповагу й гордість, вона є наріжним каменем його життя та його Я-образу. А ви хочете це все забрати й замінити якоюсь убогою істиною? І що він з вашою істиною робитиме?» (Alter Ego (Василь Власюк), 07.06.2020).

- Але такі дискусії з росіянами, якщо вони професійно вибудовані, ***працюють і на внутрішню українську аудиторію*** (заряджаючи її оптимізмом), а головне –

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

ефективно впливають на зовнішню позаукраїнську аудиторію: пересічна законослухняна західна людина може побачити живе уособлення української ментальності та «русского мира», оцінити світосприйняття та аргументи обох сторін: з одного боку – апеляція до фактів і міжнародного права, з іншого – міфи, агресія й наполягання на «праві сильного». Така наочна демонстрація здатна ефективно руйнувати наївні переконання західного обивателя про «загадочную русскую душу». Саме тому найбільш ефектні й переконливі онлайн-діалоги такого типу з росіянами варто перекладати іноземними мовами й поширювати.

- Щодо згадуваного у першій частині ***намагання росіян домінувати в онлайн дискусії*** шляхом прямої прибудови «з позиції зверху» – з субособистості «Батько» до субособистості «Дитина» («Типи трансакцій», 22.02.2016) або маніпулятивного заштовхування українського опонента в позицію «винуватої Дитини» (рис. 1, 2): в такій ситуації не можна рефлекторно відповідати паралельною трансакцією, виправдовуючись на рівні «Дитина – Батько» (рис. 3, 4).

Натомість існують кілька більш конструктивних варіантів реакцій:

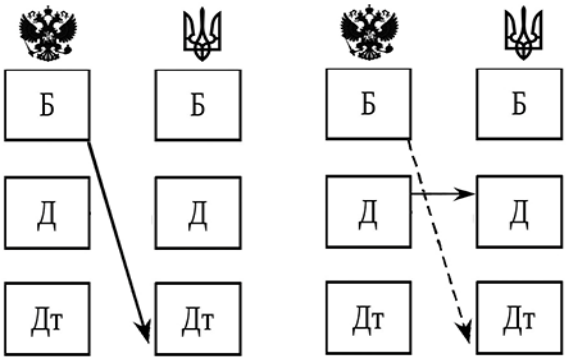

Рис. 1

Рис. 2

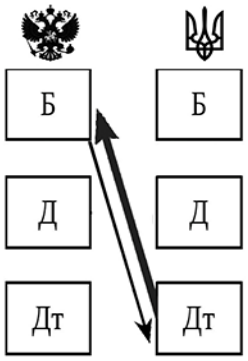

Рис. 3

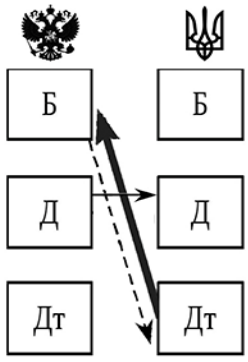

Рис. 4

1) ігнорування трансакції опонента та продовження спілкування на рівні «Дорослий – Дорослий» (рис. 5), при цьому є незначна ймовірність, що опонент дослухається;

2) відповідь «Б – Д» на кшталт «Ти ж не дитина, тож поглянь на факти» – це частково маніпулятивна трансакція, яка ставить опонента в «позицію знизу» (рис. 6);

3) відповідь на агресивний «наїзд» опонента аналогічною трансакцією «Б – Дт» (рис. 7), така перехресна трансакція – шлях до конфлікту (можливо, це і є вашою метою);

4) якщо опонет не «тисне», а лише маніпулює, і є надія, що він здатен дослухатись, можна спробувати класичний антиманіпулятивний метод: повідомити опоненту, що розумієте його маніпуляцію й запропонувати рівне спілкування «Д – Д» (рис. 8).

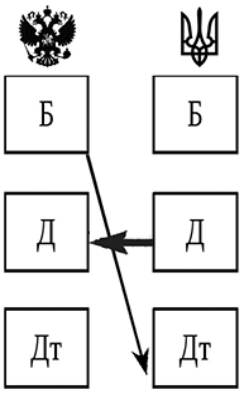

Рис. 5

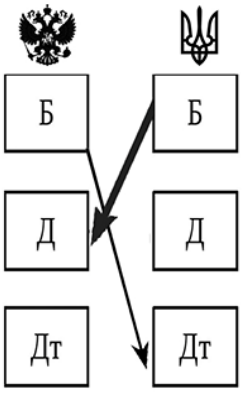

Рис. 6

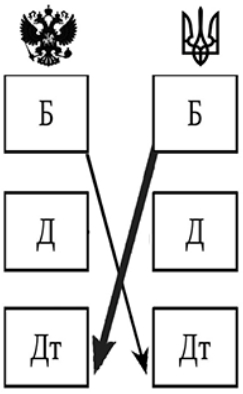

Рис. 7

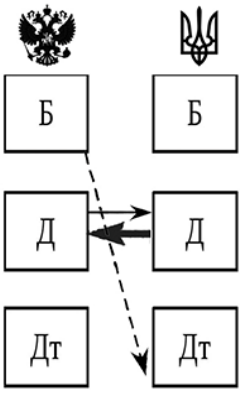

Рис. 8

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Крім того, попри психологічні захисти російського зазомбованого обивателя, існують спеціальні можливості їх зламу або обходу. Розглянемо деякі з них.

- Комплекс стратегій, націлених на розхитування й злам психологічних захистів, можна об'єднати назвою ***«бойове психологічне айкідо»***. На відміну від технології «психологічного айкідо», запропонованого у свій час психотерапевтом М.Ю. Литваком, *«бойове психологічне айкідо»* спрямоване не на налагоджування безконфліктного спілкування, а на пошук і враження слабких сторін опонента, які часто є оборотною стороною того, що сам він вважає своєю силою.

- *Один з варіантів бойового психологічного айкідо можна було б назвати* ***«знищенням мурашиної королеви».***

Це вплив на таку «больову точку» російської ментальності як славнозвісна «єдність народу» з майже одностайною підтримкою влади. Насправді це прояв колективної «мурашиної психології», що компенсує соціальну інфантильність на рівні індивіда. І так само, як смерть «мурашиної королеви» в природі дезорганізує весь мурашник, руйнування авторитету російської верховної влади дезорганізує «мурашник російського суспільства». Один з найдієвіших способів для цього – висміювання. Пересічний росіянин готовий до того, що його будуть ненавидіти й боятись, але до того, що над його країною і його верховним ідолом будуть реготати – не готовий: його звичний світ починає сипатись. Звертання до совісті агресивного росіянина з позиції жертви лише заохотить його – набагато ефективнішим буде спілкування з позиції «прибудова зверху» («Типи трансакцій», 22.02.2016) з поблажливо-насмішкуватим ставленням до його «царя». «Президент» в російському суспільстві – то своєрідний гібрид монарха й кримінального «пахана», тому висміювання знищує його авторитет так само, як безкарні знущання над «паханом» знищують його статус в кримінальній ієрархії. Психологічний механізм такого впливу наступний: в ході систематичної дискредитації «царя» психіка його російського фаната, рятуючись від цього травмуючого впливу, спочатку почне дистанціюватись від самого «царя» як причини дискомфорту, а потім може увімкнутись так зване *зміщення* з переносом на нього агресії. Але така дискредитація стане дієвою лише тоді, коли вона буде а) повторюваною й масованою; б) оригінальною й інтригуючою; в) лаконічною (щоб проникнути у свідомість ще до того, як буде заблокована психологічним захистом). Це можуть бути, наприклад, анекдоти, афористичні вислови, сатиричні відеоролики, пісні, пародійні озвучки фрагментів відомих фільмів чи анімаційних роликів. Ідеально підходять карикатури й демотиватори, які охоплюються зразу єдиним поглядом, синтетично.

- ***«Десакралізація»*** *– інший варіант цього ж комплексу стратегій. Він націлений на руйнування недоторканних міфів російського суспільства, що автоматично руйнує «російську картину світу».*

Один з таких міфів – «Россия спасла мир от фашизма, поэтому русские – генетические антифашисты» є для канонічного росіянина виправданням будь-яких дій його країни. Для розвінчання цього міфу можна, наприклад, озвучити приховувану в росії інформацію про спільний з Гітлером напад СРСР на Польщу або слова їхнього «фюрера» про необхідність «окончательного решения украинского вопроса» – буквального аналогу слів Гітлера про «окончательное решение еврейского вопроса» – все це може заронити в голову російського опонента думку про ідентичність гітлерівського й російського фашизмів. *Інші теми, до яких теж може бути застосована десакралізація*: «Русские национальные герои», «россия всегда побеждала», «Украину придумал Ленин» тощо.

- *Набагато креативніший варіант десакралізації можна було б назвати* ***«шоковим сюрпризом»***. Його можна описати так: на першому етапі («закидання наживки») опоненту пропонується інформація, яка, очевидно, не викличе його спротиву, на другому етапі («кльов») опонент демонструє своє прийняття, на третьому етапі («підсікання») інформація раптово постає в зовсім іншому, шокуючому для нього світлі. Ось приклад успішного застосування такої техніки (@IvanDrygalo, 14.08.2024): український блогер спілкується з російською запутінською фанаткою, описуючи певну людину: «Этот человек пришел к власти благодаря предыдущему руководителю

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

государства. Он был человеком года по версии журнала «Time». Этот человек организовал Олимпиаду, на которой его страна заняла первое место. Он аннексировал часть чужой территории, и за присоединение проголосовало 98% ее граждан. Он напал на страну, не объявляя войну. Этот человек любил девушек гимнастического телосложения. Он небольшого роста и…». Росіянка посміхається, демонструючи задоволення, перебиває й говорить, що обожнює Путіна. На що блогер відповідає: «При чем здесь Путин? Я говорил сейчас о Гитлере и Еве Браун». Німа сцена…

Стратегія *десакралізації* вимагає широкої ерудиції з готовністю надати документальні підтвердження своєї правоти, вміння переконувати й «тримати удар», чутливості до віддалених асоціацій.

- *Інші дві близьких стратегії можна було б назвати **«віддзеркалюванням»** і **«перевертанням»**.*

Обидві вони є способами зіштовхування російського опонента, зануреного у світ міфів, з реальністю. Завдяки свої парадоксальності, вони раптово «заморожують» захисні механізми психіки, іноді навіть створюючи свого роду ефект катарсису. *Віддзеркалювання* демонструє опонентові, як він реально виглядає очима інших. *Перевертання* змінює полярність при розгляді проблеми, змушуючи опонента побачити її з протилежного полюсу. Ось реальний приклад синтетичного використання віддзеркалювання й перевертання проти російського блогера-маніпулятора (де Р – росіянин, У - українець) («Зачем Украина напала на Россию?», 12.06.2024):

Р – Как вы думаете, зачем Украина напала на россию? Это же самоубийство Украины

У – Как зачем? Чтобы Россия в НАТО не вступила, чтоб декоммунизацию не делала

Р – Так Россия и не собиралась в НАТО

У – Как это не собиралась? Загуглите «когда россия просилась в НАТО?»

Р – Мы просто делали запрос, нам отказали

У – А зачем вы делали запрос?

Р – Ну, наверно, хотели подружиться

У – С кем, с НАТО?! А вы Украину об этом спросили?...

- *Ще один варіант «бойового психологічного айкідо» - **«використання зброї супротивника проти нього самого»**.* Так, у попередній статті описувався використовуваний російською пропагандою *метод апеляції до авторитетів.* Ним можна креативно скористатись, обернувши проти агресора. Тільки використовувати треба не фейкові цитати, як це робить росія, а доказові посилання на авторитетні джерела. Приклад – відео ролик на YouTube («Переход к новому нацизму. Предсказание Карла Юнга о россии», 17.06.2024), де у грамотно прокоментованому інтерв'ю Карла Юнга, яке від дав швейцарській газеті після закінчення Другої Світової, пояснюється, чому в майбутньому саме росія найімовірніше може стати аналогом Третього Рейху. *Стратегія може бути орієнтована також і на зовнішню аудиторію.*

- *Якісно інша стратегія, націлена не на злам, а на обхід захисних механізмів, може бути названа **«психологічним серфінгом»**, оскільки тут, подібно серфінгісту, треба «ковзати» по самій поверхні психіки, не занурюючись до рівня психологічних захистів.*

Суть її в тому, щоб без агресії спілкуватись з російським опонентом на відсторонені «житейські» теми, дистанціюючись від війни (опонент, як правило, радо згоджується на це). Це може бути розмова про дітей, побутові матеріальні проблеми й перспективи на майбутнє тощо з непомітним підведенням опонента до самостійного висновку про згубну особисто для нього та його рідних націленість його влади на продовження війни. Однак ця стратегія працює лише з тими мешканцями країни-окупанта, які хоч в мінімальній мірі налаштовані слухати. Вона вимагає психологічної майстерності, гнучкості, вміння імпровізувати, емоційної стійкості та навіть деяких акторських здібностей.

- *Ще один, універсальний метод контрінформаційної боротьби, ефективний у різних сферах інформаційної війни, можна було б назвати **«бліц есеїстикою»**.*

Це лаконічний аналіз ситуацій на фронті, в тилу, в українському суспільстві й за кордоном з аргументованими висновками щодо найвірогідніших перспектив. Якщо аналіз проводиться доказово й креативно, його слухають навіть вороги, й мимовільні

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

сумніви закрадаються в їхні душі… Бліц есеїстика може бути й квазінауковою, розбавленою інтернет-жаргоном і гумором – в такому вигляді вона ще вірогідніше прослизне повз психологічні захисти опонентів. Майстром такого жанру був вже покійний видатний український публіцист «Горький Лук» (псевдонім Святослава Стьопкіна). Віртуозне володіння словом, креативність і почуття гумору в поєднанні з філософською аналітикою зробили його справжнім українським інформаційним спецназом (агресор відразу ж зрозумів його небезпеку для себе – російським судом він був заарештований заочно). Створений ним сатиричний блог «Журнал нОучной мысли», де він препарував «русскій мір», швидко вийшов у топ, збираючи рекордну кількість переглядів і коментарів, в тому числі представників країни-агресора. Дописи блогу, де сам Gorky Look виступав як професор «катедри», а читачі — як кадети, були переповнені своєрідним жаргоном, а нерідко й обсценною лексикою. Контрінформаційному спротиву дуже допомогло б перевидання хоча б однієї його книги (наприклад, «нОука от Горького Лука: сборник лекций по кацаповедению». Харків, Vivat Publishing, 2015, яка була розкуплена по інтернету ще до появи у книжкових крамницях). Переклад і поширення його робіт дуже посприяло б прихильності до нас світової спільноти.

- У першій частині згадувалось використання ворогом стратегії ***«посилання на езотериків»***, яка цінна тим, що через інтерес до паранормального може діяти на широкі верстви населення. Україною вона теж може бути використана після деякого вдосконалення. Більшу опору необхідно робити на інтерпретацію передбачень езотериків, оскільки вони зазвичай туманні й допускають різні трактовки. Це не протирічить принципу опори на правду, оскільки мова йде не про трактування реальних фактів, а про інтерпретацію «пророцтв», свого роду казок, і обертати їх на свою користь – наше право. Практично це «фантазія на тему», яка вимагає креативності й розвинутого асоціативного мислення. Для прикладу спробуймо пофантазувати, як могла б виглядати інтерпретація відомого пророчого катрену Нострадамуса, присвяченого 2024 року («Останнє пророцтво Нострадамуса», 24.09.2017):

«Тірренське море, Океан під охороною Великого Нептуна і його тризубів-солдат».

«Про що йдеться? Чому «океан під охороною», якщо Тірренське море далеко від природніх перепон чи проток, що могли б бути форпостами для охорони океану? І від кого взагалі знадобилось охороняти океан? Все стає зрозумілим, якщо згадати, що це море отримало свою назву від тірренців (так греки називали етрусків), які прийшли сюди з причорноморських степів Малої Азії. Отже у назві «Тірренське море» може бути зашифрована вказівка на зовсім інше море – Чорне, в південно-західній частині якого протока Босфор відкриває шлях до Атлантичного океану. А вихід до океану у 2024 році знадобилось охороняти від Чорноморського флоту Росії з його крилатими ракетами. Про тризубів-солдат і пояснювати не треба, якщо врахувати, у солдатів якої країни сьогодні кокарди й шеврони з тризубом. А Нептун? Може варто згадати, як називалась українська ракета, що потопила флагман цього флоту, з чого й почалось його масове нищення»?

- Також у першій частині говорилось про стратегію ***ігрового програмування,*** яка може бути реалізована росією через комп'ютерні ігри і здатна ефективно вплинути на її молодих громадян призовного віку, найбільш цікавих для пропаганди. Пройшло зовсім небагато часу від написання першої частини, як життя надало блискучий доказ дієвості цієї стратегії. Але вже застосованої… українською стороною - «на випередження». Я говорю про потужний контрінформаційний і збуджуючий увагу до нашої країни ефект, спричинений виходом нової частини популярної гри від українських розробників «S.T.A.L.K.E.R 2» («Чому від S.T.A.L.K.E.R. 2 у росіян так палає, коли гра підкорила весь світ?», 04.12.2024). Гра, з одного боку, почала буквально рвати на шмаття російську геймерську спільноту, а з іншого – збудила величезну увагу до цього українського продукту (а через нього й до самої України) від геймерів решти світу. Мало того, що гра швидко вийшла у топ світових комп'ютерних ігор, продемонструвавши професіоналізм українських спеціалістів і

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

болюче вдаривши по неадекватно завищеній самооцінці росіян, які вважали себе мало не світовою елітою в цій галузі, перебуваючи в полоні міфу про «примитивных окраинских селюков», яких взагалі не розглядали як конкурентів. Тут важливо ще й те, що гра повністю україномовна, побудована на сучасних українських реаліях, українському музичному супроводі, фольклорі, символіці й україномовному сленгу, а також на стьобі над пихатими «старшими братами» (до чого більшість «мишебратьєв» виявились зовсім не готовою). Додаткову «перчинку» додала афішована інформація про те, що частина коштів від реалізації гри йде на підтримку ЗСУ. Цікаво також спостерігати своєрідну протирічиву амбівалентність реакцій російських геймерів на гру: з одного боку, вони з усіх сил намагаються довести, що гра нецікава, примітивна й неякісно зроблена, а з іншого, - в ультимативній формі вимагають її російської адаптації, погрожуючи всілякими карами розробникам, якщо вони цього не зроблять.

- Стосовно *внутрішньо орієнтованої контрінформаційної війни,* варто відмітити величезне значення інформаційної, свого роду психотерапевтичної підтримки власного населення. Варто лише пам'ятати, що «установку на оптимізм» треба чергувати з тверезою інформацією – щоб не попасти в пастку «ефекту Арестовича».
- Не слід забувати також і про фантастичну дієвість засобів мистецтва в інформаційній війні. Література, поезія, пісенно-музична творчість, живопис, графіка, театр, кіно могутньо впливають і на власних громадян, і на громадян країни-агресора, і на решту світу. Для прикладу на рис. 9, 10 наведено два графічних плакати автора статті на тему російсько-української війни, які експонувались на проукраїнській акції в Австрії і несли на антиросійському мітингу в Бєлграді – в країнах, не надто прихильних до України.

Рис. 9. «оСВОбодитель». Плакат з графічного циклу «Українські капричос» (автор – Василь Власюк). Це творча ремінісценція роботи Броніслава Лінке з його циклу „Kamienie krzyczą", присвяченого 2-й Світовій

Рис. 10. «Буча-2022. Специальная Операция». Плакат з графічного циклу «Українські капричос» (автор – Василь Власюк) візуально відтворює реакцію автора на жахи російської окупації в містечку Буча під Києвом

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Висновки. На основі проведеного у попередній статті дослідження стратегій психологічної війни Росії проти України було проаналізовано літературу, текстові та відеоматеріали з Інтернету щодо протидії ворожим методам впливу та маніпулятивним технологіям. Особливу увагу було приділено креативним методам ведення контрінформаційної війни, які можуть нівелювати перевагу противника в цій сфері. В результаті були вироблені рекомендації щодо ефективних стратегій протидії психологічним операціям агресора.

В умовах відпочатку нерівноцінних з агресором можливостей ведення інформаційної війни асиметрична інформаційна відповідь – реальна можливість успішно протистояти йому. Використання проти супротивника креативних стратегій у поєднанні з психологічним професіоналізмом, впливом на найбільш вразливі точки його пропаганди і використанням його сили проти нього самого дозволить розробити ефективні методи ведення контрінформаційної війни.

Список використаних джерел

1. OmTV UA. Зачем Украина напала на Россию? https://www.youtube.com/shorts/x_CoN88lx9Q?t=6&feature=share (дата звернення – 02.01.2025).
2. Останнє пророцтво Нострадамуса https://ukr.media/science/323443/ (дата звернення – 30.12.2024).
3. Переход к новому нацизму. Предсказание Карла Юнга о России, 1945 г. https://www.youtube.com/shorts/7FB1IADxKBE?feature=share (дата звернення - 02.01.2025).
4. Типи трансакцій https://studfile.net/preview/5454979/page:7/ (дата звернення - 03.01.2025).
5. Чому від S.T.A.L.K.E.R. 2 у росіян так палає, коли гра підкорила весь світ? https://www.youtube.com/watch?v=GHPtPd9P9sU (дата звернення - 03.01.2025).
6. @IvanDrygalo https://www.youtube.com/shorts/LBNehV_LWTw?t=3&feature=share (дата звернення – 30.12.2024).
7. Alter Ego (Василь Власюк) Тріада «загадкової російської душі». Частина 3 https://site.ua/vasiliy.vlasyuk/triada-zagadkovoyi-rosiiskoyi-dusi-castina-3-iyoeqj1 (дата звернення – 03.01.2025).
8. Martin C. Libicki, Senior Fellow. (Number 28, May 1995). What Is Information Warfare? Strategic Forum. https://web.archive.org/web/20170829010416/http:/www.dodccrp.org/files/Libicki_What_Is.pdf (дата звернення - 03.01.2025).

References

1. OmTV UA. Zachem Ukrayna napala na Rossyiu? [OmTV UA. Why did Ukraine attack Russia?] https://www.youtube.com/shorts/x_CoN88lx9Q?t=6&feature=share (data zvernennia – 02.01.2025).
2. Ostannie prorotstvo Nostradamusa [Nostradamus' last prophecy] https://ukr.media/science/323443/ (data zvernennia – 30.12.2024).
3. Perekhod k novomu natsyzmu. Predskazanye Karla Yunha o Rossyy, 1945 h. [The Transition to a New Nazism. Carl Jung's Prediction about Russia, 1945] https://www.youtube.com/shorts/7FB1IADxKBE?feature=share (data zvernennia – 02.01.2025).
4. Typy transaktsii [Transaction types] https://studfile.net/preview/5454979/page:7/ (data zvernennia - 03.01.2025).
5. Chomu vid S.T.A.L.K.E.R. 2 u rosiian tak palaie, koly hra pidkoryla ves' svit? [Why are Russians so excited about S.T.A.L.K.E.R. 2 when the game has conquered the whole world?] https://www.youtube.com/watch?v=GHPtPd9P9sU (data zvernennia – 03.01.2025).
6. @IvanDrygalo https://www.youtube.com/shorts/LBNehV_LWTw?t=3&feature=share (data zvernennia – 30.12.2024).
7. Alter Ego (Vasyl Vlasiuk) Triada «zahadkovoi rosiiskoi dushi». Chastyna 3 [Alter Ego (Vasyl Vlasyuk) The Triad of the "Mysterious Russian Soul." Part 3] https://site.ua/vasiliy.vlasyuk/triada-zagadkovoyi-rosiiskoyi-dusi-castina-3-iyoeqj1 (data zvernennia – 03.01.2025).
8. Martin C. Libicki, Senior Fellow. (Number 28, May 1995). What Is Information Warfare? Strategic Forum. https://web.archive.org/web/20170829010416/http:/www.dodccrp.org/files/Libicki_What_Is.pdf (data zvernennia – 03.01.2025).

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Summary

CREATIVE METHODS IN THE COUNTERINFORMATION WAR: METHODS OF COUNTERING RUSSIA'S PSYCHOLOGICAL OPERATIONS

Vlasyuk V. *Postgraduate Student at the Department of Psychology, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University*

Introduction. *The article focuses on methods of countering Russia's psychological operations, which were analysed in the previous part. Given the current military and political situation, this article, which will be freely available, will only consider the main strategic directions of such a struggle. Its methodology should be based on several fundamental principles, the expediency of which has been confirmed by practice: reliance on the truth and international law, professionalism, creativity, and targeted orientation (focus on a specific target group). The article proposes psychologically grounded strategies of counterinformation warfare that we consider to be the most effective, including those that take into account the weaknesses of enemy propaganda or allow turning the enemy's strength against itself.*

Purpose *is development of strategic directions for effective counteraction to Russia's psychological operations in the information war against Ukraine based on the analysis of methods used by the enemy.*

Methods *– analysis of literature sources, text and video materials from the Internet, systematisation, structuring and generalisation of the results.*

Originality*. In the information war with Russia, Ukraine has been in a weaker position from the very beginning due to its lower financial capabilities and less developed network of information influence. This imbalance can only be compensated for by asymmetric methods - flexible, creative approaches, impacting the pain points of enemy propaganda and using the enemy's strength and strategies against it. Combined with psychological professionalism, this will allow us to develop effective methods of counterinformation warfare.*

Conclusion*. Given the inherently unequal capabilities of Russia and Ukraine in the information war, an asymmetric response to the aggressor is a real possibility of successful counteraction.. The use of creative strategies against the enemy, combined with psychological professionalism, influence on the most vulnerable points of his propaganda and the use of his own weapons against him, will allow us to effectively counter his psychological operations.*

Keywords: *information warfare; psychological operations; propaganda; manipulation; methods of psychological influence, disinformation.*

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 02.012.25.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 11.02.25.

© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

УДК 159.944.4.:316.621
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–44-51

БІБЛІОТЕРАПІЯ ЯК МЕТОД ПСИХОПРОФІЛАКТИКИ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ: ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Демиденко Н. М. *кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ*
https://orcid.org/0000-0002-4392-6722

У статті представлено характеристику бібліотерапії як галузі знань, що вивчає закономірності смислового та емоційного сприйняття текстів і розробляє методи психологічної корекції особистості за допомогою читання (або прослуховування) спеціально підібраних текстів із книг та інших носіїв інформації. Визначені форми та функції бібліотерапії, як одного із сучасних методів психотерапії. Проаналізовані історичні етапи виникнення та розвитку бібліотерапії. У публікації доведено можливості використання бібліотерапії при великому спектрі психологічних проблем. Особливий акцент зроблено на тому, що бібліотерапія є міждисциплінарною галуззю знань, що поєднує досягнення психології, бібліотекознавства та педагогіки.

Ключові слова: *бібліотерапія; психотерапія; психокорекція; казкотерапія; афоризмотерапія; психопрофілактика; психологічна допомога.*

Вступ. З початком повномасштабної воєнної агресії росії проти України українці переживають тривогу, страх за рідних, майбутнє своєї країни. У Міністерстві охорони здоров'я України прогнозують, що після завершення російсько-української війни понад 15 млн. українців потребуватимуть психологічної підтримки. За даними опитування дослідницької компанії Gradus Res earch, яке проводилось в Україні у квітні 2022 року серед батьків, котрі мають неповнолітніх дітей, на питання : «Як війна змінила життя ваших дітей ?», 75% батьків відповіли, що у дітей спостерігаються різні прояви травматизації психіки, такі як порушення сну, погіршення пам'яті, відсутність бажання спілкування з іншими людьми тощо (Аксьонова, 2022, с.107). Через брак ресурсів така велика кількість постраждалих не зможе отримати індивідуальну допомогу психолога чи психотерапевта, а отже, психологічна корекція залишиться «вимушено формальною» (Маковський; Маковська, 2019, с.175).

Під час російської агресії важливим є пошук різноманітних методів і способів психологіної підтримки, і для певної категорії такою опорою можуть стати книги. Застосування бібліотерапії сприяє відновленню психологічного ресурсу, емоційної рівноваги, зниженню та подоланню психічної напруги, тривожності тощо (Маковський; Маковська, 2019, с.177). Використання бібліотерапевтичних методів рекомендується для людей, які залишили своє звичне оточення та вимушені пристосовуватися до нових умов життя (Марценюк, 2020, с. 219). Тобто, методами бібліотерапії можна в значній мірі вирішити ряд питань стосовно психосоціальної підтримки, яку невідкладно потрібно надавати постраждалим.

На думку З. Карпенка, який вважає бібліотерапію превентивним засобом, рефлексія читачів з приводу переживання героями літературних творів критичних життєвих ситуацій «допоможе підготувати їх до імовірних випробовувань, що можуть зустрітися на власному життєвому шляху» (Долинська; Василевська, 2017, с. 442).

Суттєва перевага бібліотерапії полягає в тому, що розвиваючу (неклінічну) бібліотерапію можуть застосовувати фахівці без спеціальної психологічної освіти, успіх залежить від особливостей літератури та професійної специфіки її застосування.

Мета статті. Метою даного дослідження є розкриття терапевтичних можливостей бібліотерапії як сучасного методу психологічної допомоги.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Теоретичне підгрунтя. Вивченням психотерапевтичного впливу літератури на хворих займались В. Бехтерєв, І. Вельвовський, С. Корсаков. Проблеми, присвячені ефективним формам і методам застосування бібліотерапії у профілактичній та психокорекційній роботі розглядали такі дослідники, як І. Дмитрук, О. Коваленко, Н. Коржик, О. Лозова, О. Федій та інші.

В епоху активізації віртуальної комунікації бібліотерапія певний час залишалася поза увагою вітчизняних дослідників, але в останнє десятиліття науковці знову активно стали звертатися до бібліотерапії як дієвого допоміжного методу психопрофілактики та психологічної реабілітації. Серед сучасних вітчизняних дослідників, наукові доробки яких представляють особливий інтерес у контексті даної тематики, необхідно виокремити А**.** Маковського, В. Маковську, М. Марценюк. У їх працях розглядається як теоретична так і практична складова бібліотерапії, зокрема використання її для громадян, які отримали психологічні травми під час російсько-української війни.

Методи дослідження. Наукова публікація ґрунтується на загальнонаукових принципах достовірності та об'єктивності. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань у статті було застосовано комплекс теоретичних методів, зокрема аналіз літератури, її систематизація.

Результати і обговорення. Назва «bibliotherapy» походить від латинського «biblion» та грецького «therapia», що у перекладі означає «книга» і «терапія», тобто дослівно – «лікування книгою». За твердженням Ліз Брюстер термін «бібліотерапія» вперше використав американський дослідник Семюел Макорд Крозерс (1857-1927), який у своїй статі, опублікованій у 1916 році, засвідчував позитивний вплив художньої та науково-популярної літератури при лікуванні деяких психологічних хвороб (Янавіче, 2014, с. 23).

За визначенням С. Ковальчук, бібліотерапія – це комплексна наукова дисципліна, що вивчає закономірності смислового та емоційного сприйняття текстів і розробляє методи психологічної корекції особистості за допомогою читання (або прослуховування) спеціально підібраних текстів із книжок та інших носіїв інформації (Голубєва, Балачіна, 2024). Тобто, бібліотерапія синтезує досягнення бібліографії, психотерапії, психології, педагогіки. Вона «вирізняє неспецифічні (що зумовлюють виникнення спокою, почуття впевненості в собі, підвищення психічної активності) та специфічні (орієнтовані на контроль над психікою, емоційну рівновагу) терапевтичні процеси» (Бушакова**,** 2016, с. 29). Бібліотерапія є методом арт-терапії, що використовує книгу як одну з форм лікування словом.

Розглядаючи теоретичну складову бібліотерапії, необхідно зазначити, що її умовно поділяють на два види: *нецілеспрямовану*, яка служить для відволікання пацієнта від думки про власну хворобу; і *цеспрямовану,* що сприяє формуванню тих рис характеру, котрі зможуть допомогти побороти хворобу (оптимізм, сила волі, впевненість). До речі, якщо лікування гіпнозом спричиняє певний тиск на особистість, подавлення волі, і, як правило, має тимчасовий характер, то при використанні бібліотерапії у людини проходить самоаналіз, свідоме переосмислення, перепрограмування і переорієнтація у своїх думках, вчинках та діях.

За іншою класифікацією, яка ґрунтується на цілях, котрі повинні бути досягнуті у результаті проведення бібліотерапевтичних прийомів, бібліотерапія поділяється на три групи: *клінічну,* яку використовують лікарі, психологи; *реабілітаційну,* що проводиться лікарями у співпраці з бібліотечними працівниками (використовуються не лише лікувальні засоби, а і відволікаючі від проблем хворого); *освітню*, або бібліотерапія особистісного розвитку, що передбачає створення емоційно безпечного середовища (Янавіче, 2014, с. 24).

Бібліотерапія як терапевтичний метод має свої функції: інформаційну (несе нову інформацію); дзеркальну (читач порівнює погляди, дії автора із власними). Серед головних функцій бібліотерапії також можна виділити релаксаційну та естетичну (Марценюк, 2020, с.219).

Рекомендуючи ті чи інші книги при бібліотерапії важливо враховувати максимальну схожість ситуації в сюжеті книги та тієї ситуації, в якій перебуває читач. Цей фактор сособливо важливий при бібліотерапії неврозів, оскільки основним у

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

патогенезі хвороби є психологічний конфлікт особистісного характеру.

А. Андрейчик у праці «Керівництво з психотерапії» запропонував класифікацію літератури, що застосовується у бібліотерапії. Дослідник перелічує види літератури, зазначаючи який конкретний психотерапевтичний вплив вона здійснює на читача. Наприклад, біографічна та автобіографічна література допоможе проаналізувати власні проблеми і «підкаже» як подібні проблеми долали інші. Науково-фантастична література, як правило, стимулює активність пацієнта, а література пригодницького характеру спонукає читача до винахідливості, певних ризиків.

Бібліотерапевт не застосовує психологічних методів терапії, а спонукає людину самостійно усувати можливу причину проблеми, використовуючи досвід, зафіксований у світовій літературі. Чужий позитивний досвід допомагає читачу самостійно розкрити власний потенціал, своє «Я» (Коваленко, 2011, с. 181).

Розкриваючи питання *історії становлення бібліотерапії* зазначимо, що про цілющу силу книги збереглись прадавні згадки з конкретними рекомендаціями стосовно застосовування літературних творів для лікування тих чи інших недуг. Ще стародавні греки, римляни асоціювали поняття «книга» з душевним здоров'ям, покращенням душевного стану. Наприклад, Піфагор разом із травами та музикою успішно використовував літературу і поезію для лікування цілого ряду захворювань. Після написання власних віршів любив читати їх вголос «для заспокоєння власної душі і інших» (Янавіче, 2024, с. 23). Сократ стверджував, що поезія словом надихає та повертає душевну гармонію. Аристотель, якого справедливо вважають засновником поетичної терапії, переконував, що римована мова здатна позитивно впливати на психічний стан людини (Марценюк, 2020, с. 220).

В епоху Середньовіччя книги, переважно релігійного характеру, давали читати у виправних та медичних установах, спостерігаючи як вони допомагають підопічним впоратися з ментальними і фізичними недугами. З появою у Європі психіатричних лікарень у XVIII ст., терапію книгами почали застосовувати і там. Починаючи з XIX ст. лікувальне читання активно розвивається в США. У російській імперії подібна практика з'явилася дещо пізніше, у XIX - на поч. XX ст. Саме на початку XX ст. бібліотерапія отримала більш детальніше наукове обґрунтування з розвитком психоаналізу. Активно застосовували методи бібліотерапії під час Першої світової війни.

Особливий інтерес до бібліотерапії прослідковується з 1960-х рр.: питання бібліотерапії активно обговорюються на семінарах, конференціях багатьох країн Європи. Медичні фахівці активно працюють у бібліотеках, створюються асоціації бібліотерапевтів, готуються спеціальні кадри, методи бібліотерапії починають активно використовуватися при лікуванні дітей.

На теренах України початківцем у вивченні і втіленні бібліотерапії у медичну практику став професор психоневрологічного інституту І. В. Вельвовський (1898-1982). Починаючи ще з 1930-х рр. невропатолог застосовує бібліотерапію при лікуванні пацієнтів Харківського психотерапевтичного диспансеру. Досвід бібліотерапії вчений і практик успішно використовував під час Другої світової війни, констатуючи, що книга, яка несе позитивну програму, може змінити мислення психологічно травмованої людини і повернути її до повноцінного життя.

У 1967 році у санаторії «Березівські мінеральні води» Харківської області за ініціативи І. В. Вельвовського відкривається перший на теренах Радянського Союзу кабінет психотерапії з офіційним використанням елементів бібліотерапії. Бібліотерапевтичну діяльність, яка поєднувала бібліотекознавство і психотерапію, очолила в санаторії А. Міллер.

Аналіз історичних етапів використання бібліотерапії засвідчує, що на теренах Радянського Союзу бібліотерапія наймасовіше використовувалась у Прибалтійських республіках, де у засобах масової інформації постійно висвітлювались матеріали, присвячені експериментам у галузі бібліотерапії. Підсумки роботи були опубліковані у виданні «Бібліотерапія у медичних бібліотеках Литви» (1972 р.). У науково-дослідній лабораторії з питань курортології Литовської республіки виданий методичний посібник «Деякі аспекти бібліотерапії» (1983 р.), в якому

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

висвітлювався успішний досвід не лише Литви, а і Естонії, Польщі, Німеччини та деяких скандинавських країн. В узагальненнях зазначалось, що бібліотерапія найефективніша при лікуванні таких недуг як туберкульоз та хронічні неврози.

Литовські фахівці і дотепер лідирують у застосуванні бібліотерапії. Так, під час пандемії COVID-19, яка обмежувала спілкування громадян, на телестудії національної бібліотеки Литви були записані відеоролики із зачитуванням літературних творів, рекомендаціями психологів, психотерапевтів, літераторів про потенційну користь читання творів з позитивною програмою для забезпечення психологічного здоров'я.

При фінансовій підтримці Президентки Литви Далі Грібаускайте був організований проект, за якого створено мобільний додаток «Медитаційна бібліотерапія», доступний для всіх громадян країни. Додаток озвучує бібліотерапевничні тексти, які позитивно впливають на психіку тих, хто втратив близьких і рідних, хто шукає підтримки для подолання стресу тощо. Спеціально для даного проекту литовський композитор Арас Жвірбліс написав музику, яка посилює позитивне сприйняття тексту (Янавіче, 2024, с. 26).

З 2013 року і дотепер у містах Литви, де розташовані санаторії, щорічно проводяться конференції на тему «Бібліотерапія. Книги можуть говорити і лікувати», учасниками якої виступають психологи, соціальні та бібліотечні працівники. Так, у 2024 році пройшла конференція з бібліотерапії у місті Бірштонас, на якій фахівці поділились практичним досвідом застосування бібліотеапії у навчальних та лікувальних закладах Литви. Позитивним є сучасний досвід роботи бібліотек литовського міста Вієвіс у межах міжнародного проекту «Європейські бібліотеки емоцій».

Окремим видом бібліотерапії є *казкотерапія.* З прадавніх часів казки не лише розважали, а й повчали та були засобом народної психотерапії. Наприклад, американський психотерапевт Бруно Беттельхайм (1903 - 1990) згадував, що саме арабські казки з «Тисячі і однієї ночі» стали одним із найпрадавніших прикладів використання казкотерапії. Адже Шехеризаді, яка розповідала казки, насправді вдалося вилікувати володаря.

Першість у питанні привнесення казок у психотерапевтичну практику належить К. Юнгу, який вважав, що «казки представляють колективне несвідоме, яке, перетворюючи досвід, накопичений протягом поколінь, може давати нове бачення складних для свідомості ситуацій» (Долинська; Василевська, 2017, с.458).

Психоаналітик К. Естес зазначала, що казки насправді мають цілющу силу, бо вони мають ту силу, яка може виправити «будь яку душевну пружину» (Долинська; Василевська, 2017, с.460). На думку цих авторів використання казок у психотерапевтичній практиці характерне для багатьох психологічних напрямків – «аналітичної психології, трансакційного аналізу, гештальт-підходу, екзистанціальної психології, позитивної терапії»**.**

Цікаву аналогію з казками проводить Д. Соколов, стверджуючи, що подібно тому, як гени стають матрицями для побудови тіла так і казки «можуть слугувати матрицями для утворення основних форм поведінки та життєвих сценаріїв» (Долинська; Василевська, 2017, с.462). І хоча казку традиційно пов'язують з дитячим віком, О. Бреусенко-Кухнєцов зазначає, що казка не має вікових обмежень і пропонує авторський метод складання казок з дорослими**.** Н.Сакович, підтверджує ефективність казкотерапії при роботі з наркотично залежними та тими, хто страдає від депресії

Щоб доросла людина могла переносити психологічні навантаження без складних психопатологічних наслідків, про психічне здоров'я необхідно дбати ще від народження. Казки стимулюють розвиток творчості, націлюють на прийняття нестандартних рішень, захищають від відчаю. Казка сприяє збереженню психологічної рівноваги у критичних ситуаціях, при використанні казкотерапії «виникає психотерапевтичний ефект: особистість раптом відкриває в собі джерело сили, відбувається активізація ресурсів, потенціальних можливостей особистості» (Долинська; Василевська, 2017, с. 473)**.**

У даному контексті варто згадати приклад видатного польського педагога, письменника, лікаря Януша Корчака, автора відомої книги «Як любити дітей», який, знехтувавши можливістю врятувати власне життя, загинув разом із своїми вихованцями єврейського Дому сиріт у газовій камері

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

фашистського табору Треблінка 5 серпня 1942 року. За свідченням очевидців Я. Корчак до кінця залишався з дітьми, до порогу газової камери читаючи їм казки. Таким чином відволікаючи дітей від важких негативних думок, боронячи їх душі від страху смерті (Денисюк, 2000, с. 6).

Новою сучасною формою бібліотерапії є *фанфік*, який в останні роки стає предметом вивчення науковцями багатьох країн. Фанфік (від англ. Fan fiction - фанатська творчість) - це аматорський твір за мотивами популярних оригінальних літературних творів. Наприклад, фанфіки складають, беручи за основу текст якоїсь казки, вносячи при цьому свою власну інтерпретацію. Фанфік формує здатність до продуктивної творчої діяльності, вербалізації власних переживань. Написання авторського літературного твору допомагає обрати конструктивне рішення у складній життєвій ситуації, що позитивно впливає на психоемоційний стан автора (Бушакова, 2016, с. 29).

На особливу увагу заслуговує такий метод бібліотерапії як *афоризмотерапія,* автором якого є сучасний український філософ і психоаналітик Н. Хамітов, котрий доводить, що афоризми своїми образами впливають на підсвідомість і здатні перепрограмовувати, знижуючи психічне напруження.

У своїх працях «Афоризми свободи. Секрет набуття свободи» та «Таємниця чоловічого і жіночого: зцілюючи афоризми» Н. Хамітов зазначає, що афоризми є певними формулами, за допомогою яких можна відкрити відповіді на багато життєвих питань. Науковець переконує, що людина, навіть не маючи часу для уважного читання, перегортаючи книгу, інтуїтивно знайде ключовий афоризм. Знайшовши «свій» афоризм, читач відчує легке збудження і душевне піднесення. У своїх книгах Н. Хамітов надає приклади «зцілюючих» афоризмів, котрі він використовував у власній психотерапевтичній практиці і спостерігав їх позитивний вплив. Зокрема, на покращення стосунків молодого подружжя вплинули афоризими: «Йдучи до чоловіка, візьми із собою душу»; «Молодість проходить тоді, коли ми перестаємо змінюватись» і ін. (Хамітов, 2008, с. 14). Тобто, афоризми, притчі є пасивною формою бібліотерапії.

В окремий вид сучасної бібліотерапії виділяють *поетичну.* Сеанси поетичної терапії проходять по-різному. Спеціаліст може прочитати підібраний вірш пацієнтові або попросити самому прочитати. У процесі читання психолог спостерігає за реакцією підопічного, уточнює, які емоції викликає даний поетичний твір, який рядок або образ резонує з його станом найбільше. Поетична терапія застосовується при різних типах розладів: переживання втрати, депресії, думках про самогубство та ін.

Щодо застосовування бібліотерапії в українському просторі, підкреслюється, що активніше ці практики, зокрема і у нейтралізації впливу психотравмуючих наслідків війни**,** використовують дитячі, шкільні бібліотеки у співпраці з психологами і педагогами. Для сучасних підлітків фахівці рекомендують читання книг оптимістичного, гумористичного характеру, наприклад, книги Р. Ролана «Кола Брюньон, Ч. Дікенса «Різдв'яна пісня в прозі», Г.Остера «Шкідливі поради». Повчальними книгами, в яких показаний життєвий досвід їх однолітків, який зможе читачам допомогти вийти із скрутної ситуації є твори М. Твена «Пригоди Тома Сойєра», Р.Фраєомана «Дика собака Дінго, або повість про першу любов» (Бушакова, 2016, с. 28). Позитивний вплив на психоемоційний стан підлітків матиме книга В. Драгунського «Денискові оповідання», в якій розповідається про життя звичайного хлопчика Дениски Корабльова, який, як і інші діти, вчиться у школі, знаходить нових друзів та пізнає навколишній світ. Єдина відмінність веселого Дениски від інших дітей полягає у вмінні навіть у звичайних речах знаходити щось цікаве, позитивне.

Вельми повчальним і резонансним у даному контексті є досвід судді Малиновського районного суду міста Одеси О. Гарського, який уже декілька років впроваджує цікаву практику - за нетяжкі злочини замість покарання призначає підліткам читання книг. Наприклад, за шахрайство, крадіжку у сім'ї призначає прочитання твору Сергія Жадана «Інтернат». За обкрадання автомобіля на стоянці присудив двом підліткам покарання у вигляді позбавлення волі з випробувальним строком на один рік, зобов'язавши підсудних також вчинити «певні дії, а саме: прочитати наступні твори: повість Марка Твена «Пригоди Тома Соєра; пригодницьку повість

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Джека Лондона «Біле Ікло»; вірш Тараса Шевченка «Минають дні, минають ночі …» (Шукова, Кушнір, 2023).

На переконання О. Гарського, подібний досвід, який він перейняв з практики судів США та Канади, дозволяє виконувати не лише каральну місію, а і змінювати психоемоційний стан та світогляд засуджених. Обравши для засудженого книгу Антуана де Сент-Екзюпері «Маленький принц», суддя заявив, що цю книгу мають прочитати також всі політики та ті, хто впливає на розвиток суспільства.

У липні 2024 року до Верховної Ради України поданий законопроект № 9477 з пропозицією внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження серед ув'язнених читання книг. Ув'язненим, які за рік прочитають 10 книг, зменшуватимуть термін перебування у колонії на 30 днів. У пояснювальній записці до законопроекту зазначається, що читання літератури впливає на формування позитивних стереотипів поведінки, покращення психоемоційного стану. Ідею виникнення подібного законопроекту пояснюють тим, що «*про позитивний вплив читання літератури на засуджених осіб зазначають багато вітчизняних та світових науковців»* (Гордійчук, 2023).

Повертаючись до сучасного зарубіжного досвіду, зазначимо, що у багатьох країнах, таких як США, Канада, Великобританія, Польща та ін. бібліотерапія використовується на професійній основі як допоміжний засіб бібліотекарями, психологами, які володіють практикою лікування за допомогою читання (Голубєва, Балачіна, 2024).

Наприклад, у Великобританії із 2013 року успішно діє державна бібліотерапевтична програма, за якою лікарі призначають пацієнту книгу, прочитання якої допоможе у вирішенні психологічних проблем. Спеціальні рекомендаційні списки літератури затверджуються Національною службою охорони здоров'я Великобританії.

Висновки. Отже, бібліотерапія, як поєднання книгознавства, психології та психотерапії, є одним із важливих допоміжних методів надання психологічної допомоги. І хоч теоретична основа бібліотерапії і дотепер залишається не вивченою у достатній мірі та потребує подальшого наукового аналізу, проте активно використовується на практиці фахівцями, які володіють теорією та практикою лікування читанням, як в Україні так і у багатьох країнах світу.

Не зважаючи на те, що книгу витіснили інші носії інформації, читання залишається тим фактором, яке здатне впливати на наше мислення, бути засобом ресоціалізації, самовиховання особистості, особливо дітей та юнацтва. Успіх бібліотерапії залежить від особливостей літератури та професійної специфіки її застосування.

Особливо зростає потреба у застосуванні бібліотерапії у період російсько-української війни та післявоєнний період, коли зростатиме потреба подолання наслідків емоційного вигорання від пережитих втрат, відновлення психічної рівноваги. Адже читання книг, які несуть позитивну програму, окрім зміцнення психічної стійкості, допомагає розвивати навички спілкування, формує позитивні погляди на оточуючий світ.

Отже, вдосконалення та подальше застосування бібліотерапії важливе для посилення гуманітарної національної безпеки і турботи про психологічне здоров'я нації. Аналізуючи успішний вітчизняний та зарубіжний досвід необхідно вибудовувати подальшу стратегію втілення методів бібліотерапії в український простір.

Список використаних джерел

1. Аксьонова Н. (2022). Бібліотерапія як напрям діяльності бібліотек в умовах російсько-української війни. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. Вип. 64. С.107-119. URI : file:///D:/Downloads/npnbuimviv_2022_64_10.pdf.

2. Бушакова О. (2016) Фанфіки на уроці зарубіжної літератури. *Всесвітня література в сучасній школі*. №9. С.28-30. URI : http://catalog.library.cv.ua/cgi-bin/irbis64r_12/cgiirbis_64.exe?LNG=&Z21ID=&I21D.

3. Голубєва М., Балачіна Д. (2024). Бібліотерапія : зарубіжний і український досвід. URI :https://www.researchgate.net/publication/383555623_BIBLIOTERAPIA_ZARUBIZNIJ_I_UKRAINSKIJ_DOSVID.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

4. Гордійчук І. (2023). У Верховній Раді України пропонують зменшувати покарання ув'язненим за читання книг. URI : https://glavcom.ua/country/politics/rada-proponuje-zmenshuvati-tjuremne-uvjaznennja-za-chitannja-knizhok-941513.html.

5. Денисюк С. (2000) Проблема формування особистості у педагогічній спадщині педагога-гуманіста Я. Корчака: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.01. К. 22 с.

6. Долинська Л.В., Василевська О.І. (2017) Казкотерапія як засіб підтримки психічного здоров'я. *Особистість як суб'єкт подоланя кризових ситуацій : психологічна теорія і практика.* Монографія. Суми. Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка. С. 456-474.

7. Коваленко О. (2011) Бібліотерапія як засіб оптимізації міжособистісноо спілкування осіб похилого віку. *Естетика і етика педагогічної дії.* Збірник наукових праць. Вип. 2. Київ-Полтава. С. 176-184.

8. Маковський А., Маковська В. (2019). Перспективи застосування бібліотерапії як форми арт-терапії у роботі з прикордонниками – учасниками операції об'єднаних сил. *Збірник наукових праць національної академії державної прикордонної служби Україн*и. Серія : Психологічні науки. №3 (14). С. 173-191. URI :file:///D:/Downloads/lisoln,+13-6.pdf.

9. Марценюк М. О.(2020) Терапевтичні можливості бібліотерапії як сучасного методу психологічної допомоги. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Психологія. Том 31 (70) №4. С. 218-223. URI: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/4_2020/36.pdf

10. Хамітов Н.В.(2008) Афоризми свободи. Секрет набуття внутрішньої свободи. АСТ. Київ. 256 с.

11. Шукова О., Кушнір М. (2023) «Маленький принц» замість тюрьми : суддя з Одеси спонукає злочинців читати книги. URI : https://suspilne.media/odesa/544107-malenkij-princ-zamist-turmi-sudda-z-odesi-sponukae-zlocinciv-citati-knigi/

12. Янавічене Д. (2024) Бібліотерапія: теорія і практика в литовських бібліотеках . *Бібліотечна планета.* №1. С. 23-27. URI: https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=.+Янавічене+Д.+(2014)+Бібліотерапія%3A+теорія+і+практика+в+литовських+бібліотек

References

1. Aksonova, N. (2022). Biblioterapiia yak napriam diialnosti bibliotek v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Bibliotherapy as a direction of activity of libraries in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V.I. Vernadskoho, 64, 107-119 URI : file:///D:/Downloads/npnbuimviv_2022_64_10.pdf (in Ukrainian)

2. Bushakova, O. (2016). Fanfiky na urotsi zarubizhnoi literatury [Fan fictions in the lesson of foreign literature]. Vsesvitnia literature v suchasnii shkoli, 9, 28-30 URI : http://catalog.library.cv.ua/cgi-bin/irbis64r_12/cgiirbis_64.exe?LNG=&Z21ID=&I21D. (in Ukrainian).

3. Dolynsla, L.V., Vasylevska, O.I. (2017). Kazkoterapiia yak zasib pidtrymky psykhichnoho zdorovia [Fairytale therapy as a means of mental health support]. Osobystist yak subiekt podolannia kryzovykh sytuatsii: psykholohichna teoriia I praktyka. Monohrafiia. Sumy. Vyd-vo SumDPU im. A.S. Makarenka (in Ukrainian).

4.Denysiuk, S. (2000). Problema formuvannia osobystosti u pedahohichnii spadschyni pedahoha-humanista Ya. Korchaka [Avtoref. dys. kand. ped. nauk: spets.: 13.00.01] [The problem of forming individuality in the pedagogical decline of the humanist teacher Ya. Korchak] [Author's ref. thesis Cand, of Pedag. Sciences]. K. (in Ukrainian).

5. Kovalenko, O. (2011). Biblioterapiia yak zasib optymizatsii mizhosobystisnoho spilkuvannia osib pohyloho viku [Bibliotherapy as a means of optimizing interpersonal communication of elderly people]. Estetyka i etyka pedahohichnoi dii. Zbirnyk naukovykh prats, 2, 201 pp. (in Ukrainian).

6. Khamitov, N.V. (2008). Aforizmy svobodi. Sekret nabuttia vnutrishnoi svobody. [Aphorisms of freedom. The secret to achieving inner freedom]. AST. Kyiv (in Ukrainian).

7. Hycova O., Kuhnir M. (2023) "Malenkyi prynts" zamist tiurmy: suddia z Odesy sponukaie zlochyntsiv chytaty knyhy ["The Little Prince" instead of prison: a judge from Odessa encourages criminals to read books] https://suspilne.media/odesa/544107-malenkij-princ-zamist-turmi-sudda-z-odesi-sponukae-zlocinciv-citati-knigi/ (in Ukrainian).

8. Martseniuk, M.O. (2020). Terapevtychni mozhlyvosti biblioterapii yak suchasnoho metodu psycholohichnoi dopomohy [Therapeutic possibilities of bibliotherapy as a modern method of psychological assistance]. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia, 31(70), 218-223 (in Ukrainian).

9. Makovskyi, A., Makovska, V. (2019). Perspektyvy zastosuvannia biblioterapii yak formy art-terapii u roboti z prykordonnykamy – uchasnykamy operatsii obiednanykh syl [Prospects for the use of bibliotherapy as a form of art therapy in working with border guards - participants in the joint forces operation]. Zbirnyk naukovykh prats Nationalnoi akademii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: Psycholohichni nauky, 3(14), 173-179 (in Ukrainian). URI :file:///D:/Downloads/lisoln,+13-6.pdf

10. Holubieva, M., Balachina, D.(2024). Biblioterapiia: zarubizhnyi i ukraiinskyi dosvid [Bibliotherapy: foreign and Ukrainian experience] https://www.researchgate.net/publication/383555623_BIBLIOTERAPIA_ZARUBIZNIJ_I_UKRAINSKIJ_DOSVID (in Ukrainian).

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

11. Hordihyc I. (2023). U Verkhovnii Radi proponuiut zmenshuvaty pokarannia uviaznenym za chytannia knyh [The Verkhovna Rada of Ukraine proposes to reduce the punishment of prisoners for reading books] https://life.pravda.com.ua/society/2023/07/12/255363/ (in Ukrainian).

12. Yanavichene, D. (2024). Biblioterapiia: teoriia i praktyka v lytovskykh bibliotekakh [Bibliotherapy: theory and practice in Lithuanian libraries]. Bibliotechna planeta, 1, 23-27 URI: https://www.google.com/search?client=firefox-d&q=.+Янавічене+Д.+(2014)+Бібліотерапія%3A+теорія+і+практика+в+литовських+бібліотек (in Ukrainian).

Summary

BIBLIOTHERAPY AS A METHOD OF PSYCHOPROPHYLAXIS AND PSYCHOLOGICAL REHABILITATION: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE

Demydenko N. M. *Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of Humanities, Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs*

Introduction. *The article presents a theoretical analysis of the history of the emergence and development of bibliotherapy as a field of knowledge that studies the patterns of semantic and emotional perception of texts and develops methods of psychological correction of personality by reading (or listening to) specially selected texts from books and other information carriers. It is noted that bibliotherapy is an additional psychological tool for maintaining mental health. Forms and functions of bibliotherapy as one of the modern methods of psychotherapy are defined. The domestic and foreign experience of its use is analyzed. The publication proves that bibliotherapy is an interdisciplinary field of knowledge that combines the achievements of medicine, psychology, pedagogy and librarianship.*

Purpose of the research is *revealing the therapeutic possibilities of bibliotherapy as a modern method of psychological assistance.*

Methods of the research. *Scientific publication is based on general scientific principles of reliability and objectivity. In order to achieve the purpose and solve the set tasks, the article used a set of theoretical methods, in particular, the analysis of the literature, its systematization.*

Originality. *On the basis of a complex analysis of various sources and scientific literature, bibliotherapy was investigated as a method of psychological correction of the personality by means of reading (or listening to) specially selected texts from books and other media. Research that comprehensively reproduces the practical application of bibliotherapy in Ukraine and other countries of the world has been improved and supplemented. It was found that the use of this method is effective for many psychological problems. It is the lack of knowledge on the outlined subject that determines the need for further scientific research and a new rethinking of bibliotherapy as an effective method of art therapy.*

Conclusion. *Bibliotherapy, as a combination of bibliography, psychology and psychotherapy, is one of the important additional auxiliary methods of providing psychological assistance. Although the theoretical basis of bibliotherapy remains insufficiently studied and requires further scientific analysis, the healing effect of books on a person is widely used in practice both in Ukraine and in other foreign countries.*

Despite the fact that the book has been replaced by other media, reading remains the factor that can influence our thinking, be an effective means of resocialization, self-education of the individual, in particular for children and youth. The success of bibliotherapy depends on the characteristics of literature and the professional specificity of its application.

The need for the use of bibliotherapy especially is increasing during the period of the Russian-Ukrainian war and the post-war period, when there will be a growing need to overcome the effects of emotional burnout from the experienced losses, to restore mental balance. After all, reading books that carry a positive program, in addition to strengthening mental stability, helps to develop communication skills, forms positive views on the surrounding world.

Therefore, the improvement and further application of bibliotherapy is important for the strengthening of humanitarian national security and concern for the psychological health of the nation.

Keywords: *bibliotherapy; book; psychotherapy; psychocorrection; fairy tale therapy; aphorism therapy; psychoprophylaxis; psychological assistance.*

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 08.01.25.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 12.02.25.

© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

УДК: 159.9
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–52-58

ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА УЯВЛЕНЬ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ ПРО АВАНТЮРНІСТЬ

Єрмакова С. С. *доктор педагогічних наук, професор*
Міжнародний гуманітарний університет
https://orcid.org/0000-0001-9524-518X
Меленчук Н. І. *кандидат психологічних наук, доцент*
Міжнародний гуманітарний університет
https://orcid.org/0000-0002-4749-6889
Лебедєва Н. В. *кандидат психологічних наук*
Міжнародний гуманітарний університет
https://orcid.org/0009-0007-7284-8202

У статті наводяться результати дослідження суб'єктивних уявлень сучасної молоді про авантюрність, які ґрунтуються на власному досвіді досліджуваних. В якості методів психодіагностики було обрано нестандартизований самозвіт (твір) та модерація. Дані оброблялися за допомогою контент-аналізу. Доповнено психологічний зміст структурних складових схильності до авантюрності, а саме емоційного, когнітивного, поведінкового і контрольно-регулятивного компонентів.

Ключові слова: *методи психодіагностики; модерація; контнет-аналіз; авантюрність; сучасна молодь.*

Вступ. Актуальність теми дослідження уявлень сучасної молоді про авантюрність є безпосередньо пов'язаною з соціокультурними змінами, які відбуваються в нашому суспільстві. В умовах глобалізації, швидкого розвитку інформаційних технологій та зміни життєвих стандартів, молодь стикається з новими викликами та можливостями, що, в свою чергу, впливає на її уявлення про світ і на власну ідентичність. Авантюрність як соціальний і психологічний феномен має глибокий зв'язок із прагненням до нових переживань, бажанням ризикувати та знаходити нові шляхи для самовираження. У той же час, з огляду на різноманіття стилів життя, культурних стандартів та соціальних моделей поведінки, ставлення до авантюрності може бути досить різним серед молодих людей різних соціальних, економічних і культурних груп. Уявлення молоді про авантюрність часто визначаються через призму масової культури, соціальних мереж, впливу медіа та популярних субкультур, що може як підтримувати, так і трансформувати традиційні уявлення про ризик, сміливість та свободу вибору. Це робить питання те, як сучасна молодь сприймає і оцінює авантюрність, надзвичайно важливим для розуміння тенденцій у молодіжній культурі та психології. Зокрема, дослідження цього феномену дозволяє розкрити зв'язок між особистими цінностями та соціальними явищами, такими як потреба в самореалізації, прагнення до незалежності або потреба у визнанні. Тому вивчення уявлень молоді про авантюрність є важливим як для психологів, соціологів, так і для педагогів, адже це дає змогу сформулювати стратегії підтримки молодіжних ініціатив, коригування освітніх програм та соціальних практик.

Метою статті є вивчення суб'єктивних уявлень сучасної молоді про «авантюрність», засноване на власному досвіді досліджуваних. Емпіричне дослідження було спрямоване на виявлення спектру індивідуальних емоцій, когнітивних форм і поведінкових реакцій, які супроводжують схильність до авантюрної поведінки.

Завдання дослідження:

1. На основі теоретико-методологічного аналізу наукових джерел уточнити сутність феномену «схильність до авантюрної поведінки» («авантюрність»).
2. Підібрати комплекс психодіагностичних методів, спрямований на вивчення суб'єктивних уявлень сучасної молоді про «авантюрність».
3. Емпірично дослідити особливості суб'єктивних уявлень сучасної молоді про «авантюрність».

Теоретичне підґрунтя. Авантюризм – це складне та багатогранне явище. Зазвичай

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

його пов'язують із поведінкою людини, сприймаючи як характеристику конкретного вчинку: авантюрна поведінка, авантюрна справа, авантюрна дія тощо. Однак, коли намагаємося визначити суть авантюризму, виникає чимало труднощів. Більшість людей у повсякденному житті трактують «авантюризм» як девіантну або аморальну поведінку, шахрайство чи аферизм. Проте обмежувати це явище лише негативними аспектами – не зовсім вірно. Важливо також розглянути позитивні сторони авантюризму. Передусім, авантюрист – це шукач, який має палке бажання відкривати невідоме. Іноді здоровий (тобто помірний та обґрунтований) авантюризм може приносити значну користь. Авантюрні вчинки дозволяють вийти за межі буденності, дають можливість уникнути монотонності та досягти чогось значущого. Як свідчать літературні джерела, авантюризм, що походить із власної волі, надає сенсу людському існуванню.

В історії психології у зв'язку з вивченням такого феномену як «авантюрність» відомі наукові роботи Георга Гегеля, Гюстава Лебона, Жана Габріеля де Тарда, Зігмунда Фрейда, Георга Зіммеля, Стефана Цвейга, Еріха Фромма та інші. Авантюрна поведінка опосередковано розглядається у контексті ризику (форма невизначеності), у процесі прийняття рішень, у контексті діяльності, у тому числі й професійної.

Слід зазначити, що сам термін «авантюра» французького походження – «aventurier» означає «пригода». «Пригода» розуміється як подія, несподіваний випадок у житті; як певна форма дій, переживань, що виключена із загального кола життя (Бусел, 2005).

Французька дослідниця Сюзанна Рот виділила такі основні якості, що характеризують «зразкового» шукача пригод: непередбачуваність, імпульсивність, зосередженість на сьогоднішньому дні, віра в удачу, багата фантазія, сміливість, рішучість егоцентричність, товариськість, любов до зовнішніх ефектів, обманів, міфотворчості, до гри, вміння плести інтриги (Roth, 1980).

«Авантюризм» у літературі розуміється як схильність до ризикованих, сумнівних справ, пригод, що мотивована потребою у чуттєвому розмаїтті, в яскравих враженнях, у гострих відчуттях, а нерідко також у славі. Це поведінка, діяльність, що характеризується ризикованими, безпринципними вчинками задля досягнення легкого успіху, вигоди. Поняття «авантюра» визначається як сумнівне підприємство; справа, розпочата без урахування реальних сил та умов, у розрахунку на випадковий успіх; це легковажний вчинок або низка вчинків, що робиться заради отримання задоволення, розваг; пригода, сходження (Бусел, 2005; Roth, 1980; Zweig, 2023).

Авантюрність в цій роботі розуміється як складна багаторівнева властивість особистості, психологічна сутність якої виявляється у надії на легкий і швидкий успіх, вдачу при наявності кінцевої мети, яка є принадливою для особистості, без ретельного аналізу реальних зовнішніх обставин, власних можливостей (ресурсів), шляхів вирішення проблеми задля досягнення мети (Sannikova, Sannikov, & Melenchuk, 2021).

Методи дослідження. З метою пошуку суб'єктивних уявлень про «авантюрність» було використано процедуру нестандартизованих словесних звітів – творів. Відомо, що в будь-якому розгорнутому описі (самозвітах) можуть бути різною мірою представлені ті чи інші характеристики особистості. Нестандартизовані звіти, які були використані у нашому дослідженні, дали змогу дослідити широкий діапазон відповідей на поставлені питання, не обмежених теоретичними знаннями та дослідницькими умовами.

Крім творів, в емпіричному дослідженні використовувався також метод модерації. Відомо, що модерація – вид групової діяльності, спрямований вивчення й створення думок, збору та обробки інформації, пошуку та прийняття спільного рішення за умов обмеженої інформації та нестачі часу. Результатом даного процесу є висновок, сформований на основі структуризації інформації, яка отримана від учасників модерації, відбору суттєвих та ігнорування несуттєвих ознак, відбору позитивних та негативних значень, аналізу та синтезу існуючої інформації, затвердження групою остаточного рішення

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

про проблему, що вивчається в даний момент часу. Дані, зібрані за допомогою модерації, є відкритими, вільними, неформалізованими, оскільки їх зміст у порівнянні зі стандартизованими методиками (анкетування, опитувальники, стандартизоване інтерв'ю тощо) практично не залежить від думки модератора (Саннікова, Санніков, & Страцинська, 2012).

В емпіричному дослідженні приймали участь 60 осіб у віці від 18 до 24 років (здобувачі спеціальності «Психологія» факультету лінгвістики та перекладу Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса).

Основними вимогами до випробуваних були: бажання брати участь у дослідженні, достатній рівень рефлексії, щирість та вміння формулювати свої думки. Вибір експертів був зумовлений їхньою кваліфікацією, досвідом та знанням предмета оцінки, який попередньо обговорювався з кожним експертом.

Випробуваним було запропоновано згадати, проаналізувати та описати всі ситуації, коли вони стикалися з власною авантюрною поведінкою, тобто перебували в стані, який вони суб'єктивно оцінювали як авантюрний. Їх запитували, що вони відчували, про що думали, як діяли і яким чином здійснювали (або намагалися здійснити) контроль над ситуацією. Фактично досліджувалися емоції, думки та дії, що за бажання проявити авантюрність та супроводжують авантюрну поведінку.

В результаті написання творів та проведення модерації були отримані детальні самозвіти випробуваних, які розкривають їхні суб’єктивні уявлення про досліджуваний феномен. Отримані дані піддавалися аналізу за допомогою контент-аналізу: кожен текст було ретельно розглянуто за спеціально розробленими критеріями та схемою, щоб виявити інформацію про суб’єктивні уявлення про авантюрність.

Результати обговорення. Контент-аналіз самозвітів та метод модерації показали, що в них міститься наступна інформація:

- *про переживання та емоції*, що супроводжують появу і прояви схильності до авантюрності. Серед найбільш цікавих висловлювань можна навести такі: «… мене приваблює прагнення до незвіданого і нового досвіду»; «… у такі моменти я відчуваю, що живу по-справжньому»; «… це відчуття свободи та незалежності, коли немає обмежень»; «… я отримую емоційну насолоду від ризику і невизначеності»; «… цей стан дає мені відчуття глибокої енергії та натхнення»; «… мене захоплює боротьба з власними страхами»; «… відчуваю внутрішнє збудження, немов у мене відкривається новий світ»; «… це як стрибок у безодню, коли не знаєш, чим це закінчиться, але ти готовий»; «… відчуваю себе частиною чогось більшого, непередбачуваного»; «… важливо не лише досягти мети, а й відчути кожен момент цього шляху».

Отже, наведені висловлювання дозволяють зробити кілька важливих спостережень щодо переживань і емоцій, які супроводжують схильність до авантюрності. По-перше, авантюрність часто асоціюється з відчуттям свободи, емоційного підйому та глибокого внутрішнього задоволення, що виникає в момент нових, незвичних переживань. Люди, схильні до авантюрної поведінки, часто описують ці моменти як можливість відчути себе більш живими, натхненними та енергійними. По-друге, для них авантюрність пов’язана з ризиком і невизначеністю, але водночас це відчуття свободи і бажання вийти за межі звичного, що приносить сильні емоційні переживання. Часто це супроводжується відсутністю страху або навіть перехідною відсутністю емпатії до інших людей, що свідчить про зосередженість на власних переживаннях і самовираженні. З іншого боку, важливим аспектом є прагнення до гострих відчуттів і задоволення, яке часто супроводжує авантюрні вчинки. Водночас цей стан створює відчуття внутрішньої гармонії та відкритості до нових можливостей, що не тільки додає сенсу життю, а й формує позитивне сприйняття ризику. Отже, авантюрність у досліджуваному контексті є не тільки про ризик, але й про пошук емоційних переживань, внутрішньої свободи та самовираження. Це складне і багатогранне явище, яке поєднує у собі як позитивні емоції, так і певні ризики, що, в свою чергу, формують особливий тип поведінки.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

- *про думки,* які пов'язані з авантюрністю: «… я часто мрію про те, щоб стати частиною чогось грандіозного і незабутнього»; «… мені цікаво, як мої дії здивують оточуючих»; «… я думаю про можливість вийти за межі звичних рамок і спробувати щось нове»; «… в моїх думках авантюра завжди супроводжується відчуттям перемоги»; «… я уявляю, як мої вчинки можуть змінити все навколо»; «… я готовий до будь-яких наслідків, якщо це призведе до нових можливостей»; «… часто в голові прокручую сценарії, як я долатиму всі труднощі і стану героєм»; «… я відчуваю, що авантюризм може дати мені більше, ніж традиційний шлях»; «… думки про потенційні пригоди захоплюють мене, я не уявляю свого життя без них».

Таким чином, отримані дані дають можливість виділити декілька кілька ключових аспектів:

1) Багато висловлювань вказують на бажання досліджуваних стати героями, здивувати або шокувати оточення. Це свідчить про сильну потребу у самовираженні та бажанні продемонструвати свою унікальність, можливість проявити себе в умовах нестандартної поведінки. Авантюрні вчинки у досліджуваних часто асоціюються з прагненням до виділення серед інших, до досягнення визнання.

2) У роздумах про авантюризм значна кількість досліджуваних уявляє собі позитивні наслідки своїх вчинків – героїчні або переможні моменти, що викликають захоплення чи здивування у оточуючих. Це свідчить про ідеалізацію авантюрної поведінки як шляху до важливих досягнень або незабутніх моментів у житті.

3) Окремі висловлювання (наприклад, «думки про наслідки авантюрних вчинків мене абсолютно не відвідують») вказують на схильність до ігнорування ризиків, пов'язаних з авантюрною поведінкою. Це може свідчити про захоплення моментом і потребу діяти без зайвих коливань, шукаючи емоційні переживання, навіть якщо це веде до непередбачуваних наслідків.

4. Значна частина висловлювань зосереджена на інтенсивному бажанні пережити нові, небезпечні пригоди або ситуації, що вимагають сміливості. Це може бути пов'язано з пошуком нових вражень, викликів, що створюють відчуття життєвої енергії та задоволення.

5. Таке висловлювання, як «здатність до авантюрної поведінки дуже допомагає в житті, у вирішенні багатьох проблем» вказує на те, що авантюризм інколи сприймається як корисна стратегія для досягнення цілей, вирішення проблем або виходу з складних ситуацій. Це демонструє прагнення побачити в авантюризмі можливість для розвитку та досягнення результатів.

- *про авантюрні дії*: «… часто беру участь у незвичних заходах, що вимагають сміливості і рішучості»; «… мені подобається пробувати нові екстремальні види діяльності, навіть якщо вони здаються небезпечними»; «… інколи я свідомо порушую правила, щоб отримати нові враження або відчути себе вільніше»; «… я схильний до прийняття ризикованих рішень, не зважаючи на можливі наслідки»; «… мене часто тягне до ситуацій, де потрібно ризикувати і перевіряти свої межі»; «… люблю кидати виклик обставинам, навіть якщо це не завжди найкраще для мене»; «… часто дію імпульсивно, не замислюючись про наслідки»; «… я прагну до змін і нових починань, навіть якщо вони можуть призвести до непередбачуваних наслідків»; «… не боюся вступати у нові, нестандартні ситуації, навіть якщо це суперечить звичним правилам»; «… часто шукаю небезпечні і непередбачувані ситуації, щоб відчути себе живим»; «… інколи роблю те, що інші вважають безрозсудним, адже це приносить мені відчуття свободи».

Таким чином, досліджувані вважають, що авантюрна поведінка характеризується схильністю до ризику та екстремальних ситуацій; ігноруванням наслідків і правил; пошуком змін та нових можливостей; бунтарством, незалежністю, демонстративністю.

На думу учасників процедури авантюрні люди шукають ситуації, де потрібно приймати ризиковані рішення. Вони часто діють імпульсивно, не замислюючись про наслідки своїх вчинків; свідомо порушують правила або обирають нестандартні шляхи, оскільки це приносить їм відчуття свободи, нових вражень або навіть задоволення від порушення звичних

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

норм. Також, отримані дані вказують на схильність авантюрних осіб до змін, постійного пошуку нових починань, навіть якщо вони можуть призвести до непередбачуваних результатів. Це свідчить про прагнення до постійного розвитку і досягнення нових вершин, що часто вимагає готовності до невідомих ризиків. Загалом, ці висловлювання показують, що авантюрна поведінка є поєднанням прагнення до екстремальних вражень, бажання змін і відмови від звичних обмежень. Вона також передбачає готовність приймати ризики, діяти імпульсивно і шукати ситуації, що дозволяють відчути справжню свободу та емоційну насолоду, незважаючи на можливі наслідки.

- *про ступінь контролю над авантюрною поведінкою:* «… я усвідомлюю, що іноді мої авантюрні вчинки можуть бути недоречними, але не завжди можу їх стримати»; «… хоча я відчуваю сильне бажання діяти авантюрно, я завжди намагаюся оцінити наслідки перед тим, як прийняти рішення»; «… інколи я повністю віддаюся емоціям, коли знаходжусь у процесі авантюрної справи, але намагаюсь зберегти холодний розум»; «… дуже довго приходжу до тями після вчинення авантюрних дій»; «… іноді, коли я занурююся в авантюрну справу, я втрачаю контроль над тим, що відбувається навколо, і це мене захоплює»; «… я відчуваю, що інколи мені важко стримати свою схильність до ризику, навіть якщо я розумію, що це може призвести до неприємностей»; «… коли йду на ризик, намагаюсь зберегти баланс між емоціями і розумом, але не завжди це вдається»; «…намагаюсь знайти спосіб зберігати контроль над емоціями та вчинками».

Отже, отримані варіанти відповідей допомагають підкреслити різні аспекти контролю і саморегуляції у контексті авантюрної поведінки, від спонтанності та імпульсивності до усвідомлення ризиків і емоційного реагування.

Ми бачимо, що багато висловлювань вказують на те, що навіть усвідомлюючи можливі наслідки своїх авантюрних вчинків, люди, які схильні до авантюрної поведінки, не завжди здатні їх стримати. Це свідчить про певну імпульсивність у поведінці, де прагнення до авантюрної поведінки може переважати над розумною оцінкою ситуації. У деяких випадках навіть усвідомлення недоречності своїх вчинків не здатне зупинити людину від прийняття ризикованих рішень. Також досліджувані зазначили, що під час авантюрних дій емоції можуть брати верх, і контроль над ними інколи стає важким. Це вказує на те, що авантюрна поведінка тісно пов’язана з емоційними переживаннями, які можуть не тільки посилювати відчуття від пригоди, а й ускладнювати здатність до раціонального самоконтролю. Часто цей емоційний підйом змушує людину діяти без аналізу наслідків, хоча після вчинення авантюрних дій настає певний період відновлення або рефлексії. Однак, у деяких досліджуваних виявилася наявність свідомого контролю та прагнення зберегти баланс між емоціями і розумом. Незважаючи на спонтанність і емоційну нестабільність, більшість учасників намагаються знайти способи контролювати свої вчинки та емоції. Це вказує на наявність внутрішнього прагнення до саморегуляції і прагнення забезпечити більш збалансовану авантюрну поведінку, навіть якщо повний контроль не завжди досягається.

Таким чином, оброблені за допомогою контент-аналізу суб'єктивні звіти досліджуваних дали нам можливість отримати нові відомості про суть такого психологічного явища, як схильність до авантюрності та доповнити психологічний зміст її структурних складових (емоційного, когнітивного, поведінкового і контрольно-регулятивного компонентів).

Висновки.

1. На основі аналізу літератури з проблеми, що вивчається, було визначено зміст психологічного феномену «авантюрність». Схильність до авантюрної поведінки (авантюрність) розуміється як складна багаторівнева властивість особистості, психологічна сутність якої виявляється у надії на легкий і швидкий успіх, вдачу при наявності кінцевої мети, яка є принадливою для особистості, без ретельного аналізу реальних зовнішніх обставин, власних можливостей (ресурсів), шляхів вирішення проблеми задля досягнення мети.

2. В емпіричному дослідженні використовувалися такі психодіагностичні методи: написання вільних творів на

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

відкриті питання і модерація. Це дало можливість отримати досить багату інформацію про риси особистості, які супроводжують прояви авантюрності.

3. Оброблені за допомогою контент-аналізу суб'єктивні звіти представників сучасної молоді дали нам можливість отримати додаткову інформацію про феноменологію такого психологічного явища, як схильність до авантюрності, та доповнити психологічний зміст структурних складових авантюрності, а саме емоційного, когнітивного, поведінкового і контрольно-регулятивного компонентів.

Виявлено, що для багатьох досліджуваних авантюрна поведінка пов'язана з емоційним підйомом, пошуком нових вражень і відчуттям адреналіну. Вони шукають нестандартні ситуації, які дають можливість відчути себе «живими», готові порушувати соціальні норми і зважуватися на ризиковані вчинки заради отримання нових вражень або досягнення своїх цілей. Водночас, було зазначено, що часто такі люди не замислюються над наслідками своїх дій, що може призвести до непередбачуваних результатів і навіть до соціальних або особистих проблем. Встановлено, що сучасна молодь схильна до пошуку способів подолання обмежень і руйнування звичних правил, хоча намагається знайти шлях до самоконтролю, оцінюючи наслідки своїх дій.

Перспективи подальших досліджень полягатимуть у створенні психодіагностичного інструментарію, який забезпечить більш комплексну оцінку схильності до авантюрної поведінки. Важливим аспектом буде розробка засобів корекції тих рис особистості, які сприяють розвитку неадаптивної авантюрності.

Список використаних джерел

1. Бусел, В.Т. (2005). Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь : Перун.

2. Саннікова, О. П., Санніков, О.І., & Страцинська І.А. (2012). Психологічні основи модерації: Навчальний посібник. Одеса: РІА «СМИЛ».

3. Sannikova, O., Sannikov, O., & Melenchuk, N. (2021). Adventurousness of personality: construct and diagnostics. Georgian Medical News, 2 (311), 109–115. https://www.geomednews.com/ru/v311-february-2021.html

4. Roth, S. (1980). Aventure et aventuriers au XVIIIe siècle. Essai de sociologie Iittéraire. Thèse, Lille.

5. Zweig, S. (2023). Tres Poetas de Sus Vidas. Casanova, Stendhal Y Tolstói. BATISCAFO.

References

1. Busel, V.T. (2005) Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language]. Kyiv; Irpin : Perun (in Ukraimian).

2. Sannikova, O. P., Sannikov, O.I., & Stratsynska I.A. (2012). Psykholohichni osnovy moderatsii: Navchalnyi posibnyk [Psychological Foundations of Moderation: A Study Guide]. Odesa: RIA «SMYL» (in Ukrainian).

3. Sannikova, O., Sannikov, O., & Melenchuk, N. (2021). Adventurousness of personality: construct and diagnostics. Georgian Medical News, 2 (311), 109–115. https://www.geomednews.com/ru/v311-february-2021.html

4. Roth, S. (1980). Aventure et aventuriers au XVIIIe siècle. Essai de sociologie Iittéraire. Thèse, Lille.

5. Zweig, S. (2023). Tres Poetas de Sus Vidas. Casanova, Stendhal Y Tolstói. BATISCAFO.

Summary

EXPERT EVALUATION OF CONTEMPORARY YOUTH'S PERCEPTIONS OF ADVENTURITY

Yermakova S. *doctor of psychological sciences, Professor, International Humanitarian University*
Melenchuk N. *candidate of psychological sciences, Associate Professor, International Humanitarian University*
Lebedeva N. *candidate of psychological sciences, International Humanitarian University*

Introduction. *In the context of globalization, the rapid development of information technologies and changing living standards, young people are faced with new challenges and opportunities, which, in turn, affects their perception of the world and their own identity. Adventurism as a social and psychological*

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

phenomenon is deeply connected with the desire for new experiences, the desire to take risks and find new ways to express themselves. At the same time, given the diversity of lifestyles, cultural standards and social models of behavior, attitudes towards adventurism can be quite different among young people from different social, economic and cultural groups. This makes the question of how modern youth perceive and evaluate adventurism extremely important for understanding trends in youth culture and psychology. In particular, the study of this phenomenon allows us to reveal the connection between personal values and social phenomena, such as the need for self-realization, the desire for independence or the need for recognition.The tendency to adventurous behavior (adventurism) is understood as a complex multi-level personality trait, the psychological essence of which is manifested in the hope for easy and quick success, luck in the presence of an ultimate goal that is attractive to the individual, without a thorough analysis of real external circumstances, one's own capabilities (resources), and ways to solve the problem in order to achieve the goal.

***The purpose** is study the subjective perceptions of modern youth about "adventurism", based on the own experience of the subjects. The empirical study aimed at identifying the spectrum of individual emotions, cognitive forms and behavioral reactions that accompany the tendency to adventurous behavior.*

Methods:

It was used non-standardized self-report (essay), moderation and content analysis. The empirical study involved 60 people aged 18 to 24 (students of the Psychology major at the Faculty of Linguistics and Translation of the International Humanitarian University (Odessa).

***Results.** Subjective reports of representatives of modern youth processed by content analysis gave us the opportunity to obtain additional information about the phenomenology of such a psychological phenomenon as a tendency to adventurism, and to supplement the psychological content of the structural components of adventurism.*

It was found that for many of the subjects, adventurous behavior is associated with emotional uplift, the search for new impressions and a feeling of adrenaline. They look for non-standard situations that make it possible to feel "alive", are ready to violate social norms and dare to take risky actions for the sake of getting new impressions or achieving their goals. At the same time, it was noted that often such people do not think about the consequences of their actions, which can lead to unpredictable results and even to social or personal problems. It was established that modern youth is inclined to look for ways to overcome restrictions and destroy familiar rules, although they try to find a way to self-control, assessing the consequences of their actions.

***Originality.** For the first time, a content analysis of self-reports of modern youth was carried out, which allowed us to identify new aspects of adventurism and supplement the essence of this psychological phenomenon. The results of the study contribute to a deeper understanding of the psychological aspects of adventurism and its impact on decision-making, and also provide opportunities for the creation of psychodiagnostic tools for assessing this phenomenon.*

***Conclusion.** The obtained data, content analysis of the participants' self-reports, allowed us to identify key emotions, thoughts, and actions that accompany adventurism, as well as the degree of control over such manifestations. The results of the study may be useful for developing programs for the prevention and correction of maladaptive adventurous behavior in educational institutions, youth organizations, and prevention centers.*

***Keywords**: moderation, content analysis, adventurism, modern youth.*

Концептуалізація – Єрмакова С. С.
Методика – Меленчук Н. І.
Моделювання – Лебедєва Н. В.
Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 29.01.25.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 22.02.25.
© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

УДК 159.922.762.
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–59-69

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ ІЗ СПЕКТРОМ АУТИЗМУ: ШЛЯХ ДО РОЗУМІННЯ

Закалик Г. М. *старша викладачка кафедри загальної та медичної психології*
Вищий приватний навчальний заклад «Львівський медичний університет»
https://orcid.org/0000-0001-6387-8871
Шувар Н. М. *кандидат біологічних наук, магістр психології, вчителька СЗШ №23 м. Львова*
https://orcid.org/0000-0002-5714-6751

У статті висвітлено важливу проблематику сьогодення – розуміння психологічних особливостей дітей з РАС для підтримки їхнього розвитку та соціальної адаптації.

Здійснено короткий історичний опис із досліджень дітей з РАС, основні причини щодо ризику розвитку даного захворювання, особливості діагностики та основні симптоматичні прояви.

Показано активізацію державної політики у висвітленні даної проблеми в суспільстві, сприяння у розширенні доступності навчання та розвитку дітей спектру аутизму.

Ключові слова*: аутизм; фактори ризику; спадковість; патофізіологічні механізми кори мозку; епілептичні напади; симптоми РАС; когнітивні та поведінкові зміни; сприймання; соціалізація.*

Вступ. Аутизм або розлад аутистичного спектру (РАС; розлад спектру аутизму РСА) – це нейророзвиткове комплексне порушення, що охоплює широкий спектр різних форм розладів. Причиною виникнення є вроджені зміни у будові нервової системи, що призводять до специфічності її функціонування і спричинюють серйозні проблеми всебічного дефіциту у мовленні, спілкуванні, неадекватності поведінки, соціальній взаємодії. Крім цього, люди з аутизмом страждають на підвищену чутливість до сенсорних впливів, що часто зумовлює їхнє перезбудження, появу особливої стереотипності у поведінці. Вони більше прагнуть до віддалення від суспільства і занурення у свій світ самотності. Водночас люди зі спектром аутизму дуже відрізнятися один від одного характером і ступенем вираженості симптомів, їх динамікою в ході розвитку.

Проблемою стає те, що прояви аутизму є дуже різними і їх можна укласти у континуум крайніх форм вираженості симптомів. Одні – соціально ізольовані немовні діти із тяжкими розладами, вираженою інтелектуальною недостатністю. Вони потребують сторонньої допомоги у виконанні повсякденних завдань через значні труднощі в адаптації та самообслуговуванні. І в цьому випадку виникає необхідність навчити їх принаймні обслуговувати себе.

Цілком іншими є люди з РАС із дуже високим інтелектом, розвиненою мовою, хоча можуть існувати певні особливості в комунікації та взаємодіях. Такі діти зазвичай дуже талановиті. Проблемою постає їх навчання налагоджувати контакти, спілкуватися та правильно поводитися в соціумі. Цей континуум спектру – синдром Аспергера.

У даній публікації привернемо увагу до дітей, які мають певні особливості прояву спектру аутизму і підлягають під категорію інклюзивних дітей, тобто мають можливість навчатися в освітніх закладах і набувати певних навичок соціалізації.

Поширеність аутизму відіграє важливу роль у формуванні державної політики та підвищенні обізнаності громадськості про цю проблему. Вона також є основою для визначення пріоритетів наукових досліджень. Систематичний огляд дозволяє проаналізувати фактори, що впливають на виникнення аутизму, та оцінити гіпотези щодо його біологічних і соціальних детермінант. Важливо також усвідомлювати різноманітність симптомів розладів аутистичного спектра, що сприяє кращому розумінню їх впливу на життя людей.

Метою даного дослідження є здійснити аналіз причин виникнення та особливостей

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

прояву аутизму у дітей для з'ясування можливостей надання їм психологічної підтримки та допомоги.

Теоретичне підґрунтя. Розлади аутистичного спектру були описані ще в 40-х роках минулого століття. Однак, розуміння природи аутизму аж до початку 90-х було дуже обмежене, і, як це буває за відсутності даних наукових досліджень, перші 30 років – помилкове. Тривалий час, згідно з поширеною на той час психоаналітичною моделлю аутизму, цей розлад пояснювався як наслідок відкинення дитини або холодним ставленням до неї з боку батьків.

Одразу необхідно зауважити, що на сьогодні проблема розладу аутистичного спектру (РАС) становить важливу соціальну та наукову проблему, що сприяє підвищенню обізнаності як науковців, так і громадськості щодо даного розладу (Zeidan, 2022). Адже до недавнього часу вважалося, що поширеність аутизму було незначною – приблизно 1 дитина на 100 осіб. Однак, станом на 2013 р. у світі зареєстровано 67 мільйонів осіб з розладами аутистичного спектру, що становить більше 1% від усього населення планети Земля. За десять років кількість дітей з аутизмом виросла в 10 разів (Горб, 2012). У період з 2005 по 2018 роки кількість дітей з діагнозом РАС зросла з 650 до понад 7,5 тисяч, що свідчить про значне збільшення виявлення та діагностики цих розладів (Карпенко, 2021). За даними, представленими авторським колективом за редакцією Т. В. Скрипник, аутизм виявляється в 1 дитини з 88 (Скрипник, 2013). Станом на 2017 рік, таких дітей було 7491. Діти з таким розладом переважно не відвідували школу.

Дані Центрів з контролю та профілактики захворювань США (CDC), у 2023 році приблизилося до 1 з 36 дітей у США має діагноз РАС (Maenner, 2023). І ось нові дані Національної служби здоров'я України (НСЗУ) – на 2023 рік зареєстровано 20 936 дітей з РАС (Довгоочікувана статистика, 2023). Такий разючий ріст осіб зі спектром аутизму можна пояснити тим, що в Україні поширеність РАС вірогідно була невідомою, оскільки епідеміологічні дослідження в межах нашої країни не проводилися. До 2006 року таким дітям встановлювали діагнози «розумова відсталість» або «затримка мовленнєвого розвитку», а після введення уніфікованого протоколу – «дитячий аутизм», у деяких випадках до 2014 року діагноз встановлювався без проведення ретельної диференціальної діагностики.

Лише в умовах сьогодення, на основі проведених нейробіологічних досліджень встановлено, що походження аутизму має спадковий характер, тобто впливовим є генетичний фактор та фактор органічного ураження центральної нервової системи (ЦНС). Саме формування «атипового» мозку, який в особливий спосіб сприймає і обробляє інформацію (зокрема й соціальну), є основною причиною труднощів аутиста у налагодженні соціальних взаємодії та у спілкуванні з іншими людьми (Романчук, 2009).

Діагноз РСА може встановити лише психіатр відповідно до визначених критеріїв, а саме: проведення спостереження та на основі комплексного аналізу даних, отриманих з генетичних і нейробіологічних досліджень, керуючись 11-м переглядом Міжнародної статистичної класифікації хвороб і проблем (ICD-11) (2024), а також Діагностичним і статистичним посібником із психічних розладів (DSM-5) (2013). Уведення терміна «розлади аутистичного спектра» відображає позицію неврологів щодо РАС як групи розладів зі спільними клінічними проявами, але різноманітною етіологією. Усе більше фактів свідчить про те, що розвиток РАС зумовлений генетичними причинами (APA, 2013; Siu, 2017; Waye, 2018). Відповідно до DSM-5 аутизм може бути лише вродженим. Тобто фактори ризику, такі як спадковість становлять 80–90% і середовище, а саме недоношеність, внутрішньолонна гіпоксія може додавати лише 10% до формування розладу (Zeidan, 2018).

На ретельному обстеженні дітей-аутистів наполягає видатний вітчизняний дослідник, проф. А. П. Чуприков, який здійснив детальний аналіз досліджень щодо етіології, патогенезу і особливостей психічного розвитку, на основі чого наводить думку про різноманітність природи і клініки РАС, що об'єднуються зовні єдиним фасадом аутизму. Однак для діагностики необхідні як психологічні тести, так і дані психопатологічного аналізу,

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

генетичних досліджень, електроенцефалографії (у тому числі ЕЕГ-моніторингу під час нічного сну), МРТ (2012).

Зокрема, магнітно-резонансна томографія (МРТ) дає можливість виявити аномалії у структурі мозку, здійснити оцінювання активності різних ділянок мозку у стані спокою або під час виконання завдань. Магнітоенцефалографія (МЕГ) виявляє особливості магнітних полів, які виникають у мозку, для аналізу активності нейронів у реальному часі. На основі даних структурної МРТ оцінюється об'єм, товщина та цілісність сірої та білої речовин мозку. Позитронно-емісійна томографія (ПЕТ) дає можливість проаналізувати процеси метаболізму мозку для виявлення змін у рівнях активності різних його ділянок. Водночас, проведення електроенцефалографії (ЕЕГ), яку часто використовують окремо, коли здійснюється аналіз мозкових хвиль і виявлення аномалій у їхньому характері, а також записи під час сну на тлі депривації сну. Вона дає можливість виявити наявні епілептичні енцефалопатії у дітей із РАС за відсутності чітких клінічних проявів у вигляді епілептичних нападів, епілептиформних проявів. Це важливо для діагностики, коли звертається увага на порушення поведінки та когнітивний регрес. Часто епілептичні напади в дітей із РАС мали прихований від батьківського ока характер, що помилково інтерпретувався ними як стереотипна поведінка, «замислення», істерики, тики або порушення нічного сну.

Згідно з рекомендаціями Американської академії неврології та дитячої неврології, діагностичну цінність для пошуку причин РАС мають такі дослідження:

1) генетичне тестування, що включає визначення каріотипу, хромосомний мікроматричний аналіз, ДНК-аналіз на ламку Х-хромосому й високопродуктивне екзомне секвенування (англ. high-throughput exome sequencing або whole-exome sequencing, WES), що дає можливість ідентифікувати мутації та дослідити генетичну варіабельність;

2) селективні метаболічні тести при поєднанні РАС із циклічними блюваннями, млявістю, летаргією, судомами в ранній період життя;

3) нейропсихологічне тестування для оцінювання порушень когнітивних функцій (уваги, пам'яті, швидкості обробки інформації).

Перше дослідження аутизму серед близнюків проведене ще в 1977 р., а на сьогодні відомо про високий рівень (ймовірність 70–90%) конкордатності серед монозиготних близнюків, тоді як у дизиготних – це лише 0–10%. Сімейні дослідження показують, що в дитини набагато вищий ризик розвитку РАС порівняно із загальною популяцією, якщо в сім'ї є брат або сестра з цим розладом (Pinto, 2014).

Генетичні причини РАС включають кілька груп порушень: – синдром ламкої Х-хромосоми; – моногенні синдроми (наприклад, синдроми Ангельмана і Ретта); – хромосомна патологія (синдром Дауна); – мікроделеції/мікродуплікації; – моногенні захворювання: туберозний склероз, нейрофіброматоз, епілептичні енцефалопатії, фенілкетонурія тощо; – варіації числа копій (CNV). Значне число пацієнтів із РАС має варіації числа копій, що впливають на кластери генів, які беруть участь у нейророзвитку, серед яких мікроделеції/ мікродуплікація 16p11, дуплікація 15q11 і багато інших. Мутації de novo в генах відповідальні за багато фундаментальних процесів у мозку, включаючи синаптичну передачу і нейрональну пластичність, можуть призводити до появи спорадичних форм РАС.

При аутизмі виявляються структурні порушення лобових відділів кори головного мозку, гіпокампу, серединної скроневої долі та мозочка (він переважно зменшений). Очевидно, ці зміни стають причиною неможливості швидкого перемикання уваги та спричинюють виникнення стереотипності рухів (Dawson, 2002).

Водночас дослідження ЕЕГ показують зміни, що мають прояви на пам'яттєвих процесах, виборі та спрямованості уваги, а отже можливі порушення вербального мислення та цілеспрямованого використання мови і можуть пояснювати специфічні когнітивні та поведінкові прояви в аутистів (Minshew, 2007).

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

J. M. Seigel (2003) зазначає, що «аутизм нерідко пов'язаний з порушеннями сну», що диференціює дітей з аутизмом від дітей з іншими порушеннями. Характерними є труднощі з засинанням, часті пробудження протягом ночі, більш коротку тривалість сну і занепокоєння під час сну. Крім цього, такі порушення можуть корелювати з рівнем тривожності, дефіцитом уваги, імпульсивністю, дезадаптивною поведінкою (Tzischinsky et al., 2018). Такі проблеми можуть бути джерелом стресу для сімей, у яких є дитина з РАС (Richdale, 2009). При чому більш часті нічні пробудження фіксуються у дітей з показником коефіцієнта інтелекту нижче 70 балів. Як правило, батьки вперше звертають увагу на труднощі зі сном у дітей, коли вони досягають віку 2-3 років, а у віці до 8 років стають більш стійкими, але можуть зберігатися і в дорослому віці (Gunes et al., 2019). До числа типових скарг можна віднести: опір укладанню спати (54%), труднощі ініціації і підтримки сну (56%), прояви парасомній («ненормальної» поведінки під час перебігу сну) (53%), труднощі ранкового пробудження дитини (45%), підвищену денну сонливість (31%), порушення дихання уві сні (25%) (Richdale, 2009). У дітей з РАС також нерідко виявляються і незвичайні ритуали, пов'язані з відходженням до сну (Humphreys et al., 2014). Так, вони можуть просити, щоб батьки потримали їх на руках перед укладанням, полежали в ліжку разом з ними чи посиділи поруч або наполягати, щоб всі члени сім'ї лягали спати в один і той самий час. Ритуалом може стати штора, яка засмикувалась якимось спеціальним способом. Невиконання ритуалів супроводжується гнівом та іншими афектами. Для дітей з РАС характерною погана адаптація при спробах навіть мінімально змінити традиційну рутинну обстановку, пов'язану зі сном (змінити місце сну, інтер'єр тощо). A. L. Richdale та співавтори (2009) повідомили, що проблемами зі сном у дітей з аутизмом, ставала й енергійна збуджена поведінка протягом дня. Поганий сон викликав і такі наслідки, як наростання смутку і гніву, порушення уваги.

Методи дослідження. Контент-аналіз та узагальнення даних генетичних та нейробіологічних наукових досліджень.

Результати і обговорення У народі став популяризуватися термін «люди дощу» через однойменний фільм. Таку назву отримали ці незвичайні особистості, які живуть серед нас. Люди з аутизмом – унікальні особистості, які є невід'ємною частиною нашого суспільства. Їхній спосіб сприйняття світу може відрізнятися і вони знаходять радість у речах, які можуть здаватися незвичними для більшості. Кожен з них має свої особливості, що варіюються від складнощів у соціальній взаємодії до яскравих талантів. Їм може бути незрозуміло і нецікаво те, що роблять звичайні дівчатка та хлопчики. У них свій світ – часто закритий для сторонніх, у якому комфортно тільки їм. Але вони дуже потребують нашої допомоги, підтримки і розуміння.

В Україні з 2014 року державна політика активно сприяє розвитку інклюзивної освіти, залучаючи дітей з аутизмом, до освітнього процесу. Їх перебування в освітньому середовищі та серед однолітків полегшує навчання, загалом здобуття освіти та сприяє розвитку соціальних навичок, їх інтеграції в спільноту, необхідних для адаптації в суспільстві. Водночас важливим аспектом є формування толерантності серед інших учасників навчального процесу. Однак, зростає потреба в організації інклюзивної освіти, яка враховує індивідуальні особливості таких дітей, і в забезпеченні підтримки їхніх сімей. Такі заходи мають важливе значення для суспільства, сприяючи соціальній згуртованості, підвищенню економічного потенціалу через залучення всіх громадян, а також формуванню морально-етичних цінностей в українському суспільстві.

Узагальнюючи повідомлення науковці та з власних спостережень за дітьми із з РАС, можна схарактеризувати такі симптоми.

1. Стереотипні рухи руками – дитина ніби щось перебирає пальчиками рук або виконує певні «ритуальні» дії руками.

2. Хода дитини на пальчиках і це стосується не лише маленької дитини. Вона

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

може бути характерна і як для 10 річної дитини, так і для дорослого.

3. Погойдування – рухи назад і вперед, які є частими. Так дитина може самозаспокоюватися. Така дитина не розуміє, що удари можуть бути небезпечними для них. Наприклад, дитина може вдаряти головою об скло вікна, дверей чи битися головою об підлогу.

4. Дитина дуже специфічно реагує на сенсорні збудники – наприклад, голосні звуки, її може дратувати кольорова гама одягу – власна чи тих, хто її оточує. Така ж реакція може бути на запахи, які вона не може адекватно сприймати. У таких випадках поведінка дитини нагадує вередування. Однак так вона показує своє неконтрольоване нервове збудження через надмірну сенсорну стимуляцію, яка надійшла у мозок дитини.

Сенсорне збудження може нагадувати істерику нормотипової дитини. У цих дітей батьки часто активують істеричні напади, їх можна назвати – «дай чупа-чупс». Адже добре відомі задоволення дитячих потреб малої дитини. Але її звикання поширюються на кожну забаганку, що з часом усе частіше переростає в істерику, що минає як вона отримала бажану річ.

Дитина з аутистичним розладом так легко заспокоїтися не може. Її стан перезбудження може тривати годинами.

5. Гра відокремлена від інших дітей. Дитина може проявляти любов до води, якою може бавитися годинами, моготонно переливаючи її з одного посуду в інший. Переважно діти дошкільнята і молодші школярі можуть займатися подібними діями до 15 хвилин, а далі вони вже у пошуках іншого заняття.

6. Неконтрольована агресивність дитини часто проявляється у тих випадках, коли дитина отримує додаткову стимуляцію на свої дії або ж її спалахи виникають не за бажанням дитини, а через приховані біологічні нейронні імпульси і є звичайним рефлексом. Агресія та аутоагресія стають головними проблемами при спробах комунікації з соціумом. Рівень агресії вище, особливо по відношенню до близького оточення.

7. Часто дорослі відзначають відсутність реакції дитини на звернення до неї, що наштовхує на думку про порушення слуху. Дитина з аутизмом не бажає взаємодіяти, не реагує, коли батьки чи дорослі хочуть включитися у гру з дитиною, вона не сприймає їхнього захоплення, не реагує на «гарну» іграшку. Така дитина не реагує на звернення: «сядь будь ласка», «давай ми підемо погуляти», «ти хочеш подивитися мультфільм?» тощо.

8. Дитині важко підтримувати прямий зоровий контакт – для неї це неприємне споглядання, тому відводить погляд в сторону і не дивиться прямо в очі.

9. Дитина із аутизмом часто має затримку у розвитку мовлення. У віці до трьох років вона може володіти і відтворити лише декілька слів. А віці 4-5 років – їй важко сформулювати навіть просте речення. Прикрим є те, що у таких дітей може спостерігатися ехолалію. Її мовлення може нагадувати поламану платівку. Наприклад: «зупинись, зупинись, зупинись», «я в будиночку, будиночку, будиночку», «мені погано, погано, погано».

10. Відзначається перебірливість в харчуванні або неприємні тактильно-дотикові відчуття (наприклад, текстури одягу або предмета, який пропонують дитині). Це пов’язано з тим, що у цих дітей може бути порушена смакова система сприйняття їжі. Дитина може відмовлятися від споживання певних продуктів або навіть поєднання певних інгредієнтів на тарілці чи їх консистенції. Вона відмовлятиметься від споживання навіть, коли буде дуже голодною.

При чому дратувати можуть і тактильно-дотикові відчуття, наприклад текстура тканини, не зрізана етикетка на одязі, шнурівка на черевиках тощо.

Іноді у дитини можуть відзначитися певні «прив’язаності»: дуже важко звикати до нового одягу, вона буде вимагати одяг, з якого вже виросла або який поклали на прання; для відчуття безпеки вона може вимагати навіть влітку закласти їй шапочку або, коли її дратують шви на одязі, – може одягати його навиворіт.

Торкання дитини до чогось, що для неї видається неприємним, викликає у неї стереотипні рухи, спалах агресії і роздратування.

Аутистичний спектр – це ряд взаємопов’язаних особливостей, які не можна розглядати якось окремо. Це важливо

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

знати тим, хто співпрацює з дитиною. Визначення і, відповідно, у подальшому дотримання певних правил і закономірностей взаємодії з дитиною мають бути як закон! Будь які відхилення стають джерелом хвилювань дитини і призводять до загострення її стану, викликаючи труднощі у подальшій взаємодії. Потрібно знати або виявити що такій дитині подобається, що її заспокоює. І що не подобається, викликає роздратування. Важлива розробка копінг-стратегії, а саме її улюблені іграшки; використання антистрес-іграшок; терапія. Для такої дитини необхідна система чітких та точних інструкцій, які використовуються у комунікації з нею. Тут важливим є тональність мови, тембр голосу, темп мовлення. Навіть те, як називають її батьки на ім'я, має значення – інших форм звертання вона не визнає.

Такій дитині необхідна розробка стратегії візуалізації – а це розклад занять, певні символи, якими вона зможе пояснити свої потреби або виявляти свої реакції, певні фото.

Для дитини важлива природна допоміжна система у вигляді мови жестів, міміки, так само як і мова тіла, природні жести. Часто такі діти використовують «свою мову», яка є альтернативною комунікацією, якою мають володіти і батьки, і педагоги. Як допоміжна система можуть використовуватися комунікативні дошки та базова лексика.

Це допоможе у набуванні такими дітьми навчальних і соціальних навичок. До них відносять:

а) візуальне звернення – це може бути комп'ютерна графіка захоплює і підтримує їхню увагу;

б) TechMatrix система повідомлень для дітей з РАС;

в) імітація передбачає здатність дитини копіювати інші дії з об'єктами (наприклад, удар по барабану або натискання на кнопку); жести та рухи тіла (наприклад, плескання рук або махання); звуки або слова.

У навчанні імітації необхідно використовувати природний підхід, що заснований на таких засадах як:

- брати до уваги інтереси дитини;
- мотивування дитини імітувати;
- сприяння соціальній ролі імітації.

Велика частина роботи цього типу походить від доктора Брука Інгерсолла, психолога з Мічиганського державного університету, який досліджує область імітації в аутизмі. Використання «натуралістичного» (природного) підходу для викладання наслідування дітям з аутизмом дає хороші результати – діти володіють здатністю імітувати дії з об'єктами та жестами. Вони зберігають свої навички після завершення терапії та вміють використовувати свої навички в інших ситуаціях поза терапевтичним середовищем.

Робота над імітацією покращує й інші навички дітей, таких як здатність імітувати мову та жести, їх претензійну гру, спільні навички уваги (їх здатність ділитися фокусом з іншою людиною на об'єкті) та соціальні навички.

Набування імітаційних навичок необхідно підтримувати й в домашніх умовах. Зокрема, сприяння дитячим навичкам імітації вдома з використанням соціальної ролі імітації в аутизмі, розроблена Центром Ханен дала новий ресурс для батьків: «Дістаньте іграшки» (Take Out the Toys). Це стратегія для створення навичок своєї дитини та формування важливих соціальних взаємодій і навичок спілкування між батьками і дитиною.

«Take Out the Toys» – це спосіб зацікавлення дитини через імітацію функціональної гри з іграшками:

- гра з іграшками очікуваними або звичайними способами, такими як катання машинки, гра в піраміду або в дерев'яні блоки (збудувати башту, доміно тощо);

- витягнути іграшки з коробки, де дорослі можуть допомогти своїй дитині імітувати деякі прості, функціональні дії з іграшками: спостерігаючи за функціональною грою своєї дитини з іграшками та об'єктами;

- почекати 10 секунд щоб дізнатись, чи зможе дитина виконати цю дію самостійно або, якщо це необхідно, допомогти руками.

Спільна гра породжує взаємодію, мотивує дитину і допомагає їй звернути увагу на своїх батьків, тому що вони імітують те, що робить вона з іграшкою за її вибором, що пов'язано з процесом, який дитина вже почала виконувати. Наприклад, якщо дитина стукала рукою по барабану,

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

батько чи мати можуть також постукати по барабану паличкою, а потім тримати паличку рукою дитини, щоб допомогти їй це імітувати.

Заохочуючи дитину підтримувати взаємодію та радіти, показуючи ентузіазм, коментуючи те, що зробила дитина, і знову наслідуючи дитину. Навчання імітувати дії з іграшками та предметами є першим кроком у навчанні імітувати, оскільки імітація предметів легше для дітей з аутизмом, ніж інші форми імітації (такі як імітація жестів, міміки чи звуків).

Треба відстежувати, до яких іграшок та дій дитина виявляє інтерес. Це дозволить розширити навички гри у дитини та встановити етап для розвитку інших навичок соціального спілкування. Оскільки батьки заохочують імітацію під час природних соціальних взаємодій, які трапляються вдома, дитина буде мати більше можливостей для практики. Список мотиваційних предметів повинен регулярно оновлюватися, бо інтереси дітей змінюються.

Для дітей аутистів важливо поліпшення словесних навичок із відображенням сцен – проблема полягає у тому, що для 25% це невербальні способи комунікації. Тому пошук способу спілкування з цими учнями є важливою частиною освіти і один з таких додатків називається візуальним дисплеєм сцен, який дозволяє учням створювати свої тексти або історії з фотографій чи образів, які потім перекладаються іншою людиною в групових роботах – це сюжетні виступи та мовленнєві вправи з ігровими додатками.

Широкої популярності у розвитку соціальних навичок набула програма STEM – це шлях до кращої соціалізації, яку можна застосовувати в молодшій та середній школі. Це дає їм можливість зосередитися на розмовах і за її допомогою будуються зв'язки між учнями та викладачами, які мають подібні інтереси. Так дитина розкриває себе в одній сфері свого життя. І, як правило, вона починає відкриватися і в інших соціальних умовах.

STEM – це таке розшифрування:

S – science – оволодіння знаннями природничих наук;

T – technology – оволодіння знаннями новітніх технологій;

E – engineering – оволодіння технічною творчістю, інженерією;

M – mathematics –математика як наука.

Важливо пам'ятати, що у спілкуванні з такими дітьми необхідно уникати метафор, порівнянь та ідіом (фразеологізмів), яких вони не сприймають. Такій дитині важко зрозуміти смисл таких висловів, наприклад, як: «сім п'ятниць на тиждень»; «купив кота в мішку»; «після дощику в четвер», або англійською: «to have your cake and eat it too» (мати свій торт і з'їсти його знову); rain cats and dogs – лити як з відра; face like thunder – похмуріше хмари; storm in a teacup – буря у склянці води, багато шуму з нічого тощо.

Важливо уникати сарказму як форми іронії, яка виражає насмішку або гостроту. Наприклад, дитина не сприйме у вислові іронії в ситуації, де хтось розбив дорогий вазон: «Гарна робота! Ти справжній майстер у роботі з крихкими предметами» або «Добре зроблено, тебе можна вважати кваліфікованим спеціалістом демонтажної компанії».

Для такої дитини важлива підготовка класу, адже важливо, щоб учні з класу надавали їй підтримку. У цьому аспекті – чітка мотивація і чіткі завдання, спрямовані на досягнення мети. Чіткість повинна бути досягнута і в сімейному оточенні, і в шкільному навчанні. Зокрема, непередбачувані візити вчителів додому, болісне сприйняття дитиною заміни вчителя на уроці, візити гостей (як у дома, так і прихід в школу). Важливим є підготовка дитини до особливих днів чи дат – святкування, шкільні ярмарки.

Формування поведінки дитини полягає у дотримання певних правил щодо розробки стратегій часу праці дитини та відпочинку; відволікання і переключення уваги, винагороди на основі інтересів дитини та її досягнень; винагорода за хорошу поведінку. Дуже важливо виявити тригери, які можуть виводити дитину з рівноваги і створювати неприємні відчуття або ж виявлятися при тому, коли дитина ділиться інформацією чи таку подається їй.

Дитина повинна набувати соціальної обізнаності у цьому аспекті вона може вчитися на простих соціальних історіях, які подаються їй простими реченнями і при цьому здійснюється візуальна підтримка.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Навчання дітей з РАС разом зі нормотиповими дітьми зможе полегшити їх соціалізацію, забезпечить їх включення у діяльність, відповідно до віку, а також може сприяти зниженню кількості психосоматичних і невротичних реакцій.

Висновки. Не можна однозначно заперечувати, що інтеграція осіб з аутизмом у суспільство є досить складним питанням, причому більша частина реальних труднощів пов'язана не тільки зі специфікою цієї аномалії розвитку і певними методичними проблемами, які є наслідком проблеми розвитку цих дітей, а й з недосконалістю нормативно-правової системи України, а також недосконалості системи спеціальної та інклюзивної освіти.

Сам процес соціалізації як процес засвоєння і активного відтворення індивідом суспільного досвіду, для таких дітей є специфічним і ускладненим. Такі діти по іншому приймають все, що відбувається навколо них і реакція їх є відмінною від реакції нормотипової дитини.

Для будь якої дитини соціалізація є способом набування необхідних для життя в суспільстві знання і навичок, в результаті чого вона стає особистістю.

Соціалізація – це багатогранний процес засвоєння досвіду суспільного життя і перетворення дитини з природної істоти – індивіда в суспільну, з індивіда в особистість. У процесі соціалізації відбувається засвоєння основних норм людських відносин, соціальних норм поведінки, видів діяльності, форм спілкування. Від суспільства залежить стан процесу соціалізації. Соціальне середовище формує цілісний простір, що представляється консолідованим колом осіб і різноманітним впливом біосоціальних факторів (організація цього простору, взаємостосунки, що формуються, сприяння чи відчуження тощо).

Зрозуміти проблеми дитини аутиста може найкраще людина, яка сама страждає на РАС і яка пройшла через спеціальну допомогу, подолала шлях соціалізації. Повинна враховуватися також і проблема перешкоди удосконаленню системи соціальної адаптації осіб з аутизмом – організаційноуправлінська і функціональна невизначеність діяльності з розробки відповідної медичної, корекційнопсихологичної та соціальної політики і конкретних напрямів соціальної та педагогічної роботи.

Саме на державі має лежати відповідальність щодо підготовки фахівців психологів, вихователів, вчителів, дефектологів та психіатрів.

Адже в умовах сьогодення ця проблема залишається досить відчутною. Нестачі кваліфікованих працівників, які володіли б сучасними психолого-педагогічними методами і формами спілкування, потреба у посиленні відомчого, а головне, громадського контролю за виконанням вимог законодавства має бути вирішена у найближчі роки. У ряді випадків потрібне оновлення кадрового складу із залученням нової генерації фахівців як медичного, так і психолого-педагогічного спрямування. Саме на ці аспекти необхідно звернути увагу і державним діячам і тим, хто готується стати фахівцем в цій галузі.

Список використаних джерел

1. Горб, А. Л., Мартиненко, Я. А. (2012). Поширеність розладів зі спектру аутизму в Україні: погляд на проблему очима дитячого невролога. *НейроNews*, Вип. 6-2. – URL: https://neuronews.com.ua/ua/archive/2012/6-2/article-689/poshirenist-rozladiv-zi-spektru-autizmu-v-ukrayini-poglyad-na-problemu-ochima-dityachogo-nevrologa#gsc.tab=0

2. Довгоочікувана статистика: в Україні зареєстровано близько 21 тисячі дітей з аутизмом. МГО «Дитина з майбутнім». – URL: https://cwf.com.ua/dovgoochikuvana-statystyka-v-ukrayini-zareyestrovano-blyzko-30-tysyach-ditej-z-autyzmom

3. Карпенко, Лана. Профорієнтаційні підказки від експерта для батьків підлітків з РАС. *Osvitanova*. 08.06.2021. – URL: https://osvitanova.com.ua/posts/4898-proforiientatsiini-pidkazky-vid-eksperta-dlia-batkiv-pidlitkiv-z-ras

4. Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт» / кол. авт. за ред. Т. В. Скрипник. Київ. 2013. 200 с.

5. МКХ-11. РОЗДІЛ 06: Психічні і поведінкові розлади та порушення нейропсихічного розвитку (статистична класифікація)/ за заг. ред. В. Д. Мішеєва (переклад з англійської Б. М. Михайлова). Видання 2ге. Київ: МОРІОН. 2024. 300 с.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

6. Романчук, О. Д. (2009). Нейробіологічне походження та психологічні моделі аутизму. *Нейроnews: психоневрологія та нейропсихіатрія* 5(16). – URL: https://neuronews.com.ua/ua/archive/2009/5%2816%29/article-212/neyrobiologichne-pohodzhennya-ta-psihologichni-modeli-autizmu#gsc.tab=0

7. Чуприков А. П., Г. М. Хворова. (2012). Розлади спектра аутизму: медична та психолого-педагогічна допомога. Львів: Мс. 187 с.

8. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (Fifth ed.). Arlington, VA: *American Psychiatric Publishing*. 2013.

9. Dawson, G., et al. (2002). The Role of the Cerebellum in Autism. *The American Journal of Psychiatry*. Vol. 159(4). Pp. 565-568.

10. Gunes, S. et al. (2019). Sleep problems in children with autism spectrum disorder: clinical correlates and the impact of attention deficit hyperactivity disorder. *Neuropsychiatric disease and treatment*. Vol. 15. Pp. 763–771. doi:10.2147/NDT.S195738

11. Humphreys, J. S., Gringras, P., Blair, P. S. (2014). Sleep patterns in children with autistic spectrum disorders: a prospective cohort study. *Archives of Disease in Childhood*. Vol. 99. doi: 10.1136/archdischild-2013-304083

12. Maenner, Matthew J., Warren, Zachary, Williams, Ashley Robinson et al. (2023). Prevalence and Characteristics of Autism Spectrum Disorder Among Children Aged 8 Years – Autism and Developmental Disabilities Monitoring Network, 11 Sites, United States, 2020 Surveillance Summaries. *Morbidity and Mortality Weekly Report (MMWR)*. 24 March. Vol. 72(2). Pp. 1–14.

13. Minshew, Nancy J., Williams Diane L. (2007).The new neurobiology of autism: cortex, connectivity, and neuronal organization. *Archives of neurology*. Vol. 64.7. Pp. 945-950.

14. Pinto, D., Delaby, E. et al. (2014). Convergence of genes and cellular pathway dysregulated in autism spectrum disorder. *Am. J. Hum. Genet*. Vol. 94(5). Pp. 677-694.

15. Richdale, A., Schreck, K. A. (2009). Sleep problems in autism spectrum disorders: Prevalence, nature, & possible biopsychosocial aetiologies. *Sleep Medicine Reviews*. Vol. 13. Pp. 403–411.

16. Siegel, J. M. (2003). Why We Sleep. *Science America*. Nov. Vol. 289. № 5. Pp. 92–97.

17. Siu, M.T. (2017). Epigenetics of Autism Spectrum Disorder. Adv. *Exp. Med. Biol*. 978. 63-90.

18. Tzischinsky, O., Meiri, G., Manelis L., et al. (2018). Sleep disturbances are associated with specific sensory sensitivities in children with autism. *Molecular autism*. Vol. 9. P. 22.

19. Zeidan, J., Fombonne E., Scorah J. et al. (2022). Global prevalence of autism: A systematic review update. *Autism research*. Vol. 15(5). Pp. 778-790. doi: 10.1002/aur.2696. Epub 2022 Mar 3.

20. Waye, M.M.Y., Cheng, H.Y. (2018).Genetics and epigenetics of autism: A Review. *Psychiatry Clin. Neurosci*. Vol. 72(4). Pp. 228-244.

References

1. Horb, A. L., Martynenko, YA. A. (2012). Poshyrenist′ rozladiv zi spektru autyzmu v Ukrayini: pohlyad na problemu ochyma dytyachoho nevroloha. [Prevalence of autism spectrum disorders in Ukraine: a view of the problem through the eyes of a pediatric neurologist]. *NeyroNews*. 6-2. (in Ukraine)

2. Dovhoochikuvana statystyka: v Ukrayini zareyestrovano blyz′ko 21 tysyachi ditey z autyzmom. [Long-awaited statistics: about 21 thousand children with autism are registered in Ukraine]. *MHO «Dytyna z maybutnim»*. 2023. (in Ukraine)

3. Karpenko, Lana. Proforiyentatsiyni pidkazky vid eksperta dlya bat′kiv pidlitkiv z RAS. [Career guidance tips from an expert for parents of teens with ASD]. *Osvitanova*. 08.06.2021. (in Ukraine)

4. Kompleksna prohrama rozvytku ditey doshkil′noho viku z autyzmom «Rozkvit» [Comprehensive development program for preschool children with autism «Rozkvit»] / kol. avt. Tarasun V. V., Kutsenko T. O., Nedozym I. V., Skrypnyk T. V. ta in.; za red. T. V. Skrypnyk. Kyyiv. 2013. 200 s. (in Ukraine)

5. MKKH-11. ROZDIL 06: Psykhichni i povedinkovi rozlady ta porushennya neyropsykhichnoho rozvytku (statystychna klasyfikatsiya) [ICD-11. CHAPTER 06: Mental, behavioral and neurodevelopmental disorders (statistical classification)] / za zah. red. V. D. Misheyeva (pereklad z anhliys′koyi B. M. Mykhaylova). Vydannya 2he. Kyyiv: MORION. 2024. 300 s. (in Ukraine)

6. Romanchuk, O. D. (2009). Neyrobiolohichne pokhodzhennya ta psykholohichni modeli autyzmu. [Neurobiological origins and psychological models of autism]. *Neyronews: psykhonevrolohiya ta neyropsykhiatriya*. 5(16). – URL: https://neuronews.com.ua/ua/archive/2009/5%2816%29/article-212/neyrobiologichne-pohodzhennya-ta-psihologichni-modeli-autizmu#gsc.tab=0 (in Ukraine)

7. Chuprykov A. P., H. M. Khvorova. Tsunami dytyachoho autyzmu: medychna ta psykholoho-pedahohichna dopomoha. [Autism spectrum disorders: medical and psychological and pedagogical assistance]. L′viv: Ms. 2012. 187 s. (in Ukraine)

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

8. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (Fifth ed.). Arlington, VA: *American Psychiatric Publishing*. 2013.

9. Dawson, G., et al. (2002). The Role of the Cerebellum in Autism. *The American Journal of Psychiatry*. Vol. 159(4). Pp. 565-568.

10. Gunes, S. et al. (2019). Sleep problems in children with autism spectrum disorder: clinical correlates and the impact of attention deficit hyperactivity disorder. *Neuropsychiatric disease and treatment*. Vol. 15. Pp. 763–771. doi:10.2147/NDT.S195738

11. Humphreys, J. S., Gringras, P., Blair, P. S. (2014). Sleep patterns in children with autistic spectrum disorders: a prospective cohort study. *Archives of Disease in Childhood*. Vol. 99. doi: 10.1136/archdischild-2013-304083

12. Maenner, Matthew J., Warren, Zachary, Williams, Ashley Robinson et al. (2023). Prevalence and Characteristics of Autism Spectrum Disorder Among Children Aged 8 Years – Autism and Developmental Disabilities Monitoring Network, 11 Sites, United States, 2020 Surveillance Summaries. *Morbidity and Mortality Weekly Report (MMWR)*. 24 March. Vol. 72(2). Pp. 1–14.

13. Minshew, Nancy J., Williams Diane L. (2007).The new neurobiology of autism: cortex, connectivity, and neuronal organization. *Archives of neurology*. Vol. 64.7. Pp. 945-950.

14. Pinto, D., Delaby, E. et al. (2014). Convergence of genes and cellular pathway dysregulated in autism spectrum disorder. *Am. J. Hum. Genet*. Vol. 94(5). Pp. 677-694.

15. Richdale, A., Schreck, K. A. (2009). Sleep problems in autism spectrum disorders: Prevalence, nature, & possible biopsychosocial aetiologies. *Sleep Medicine Reviews*. Vol. 13. Pp. 403–411.

16. Siegel, J. M. (2003). Why We Sleep. *Science America*. Nov. Vol. 289. № 5. Pp. 92–97.

17. Siu, M.T. (2017). Epigenetics of Autism Spectrum Disorder. Adv. *Exp. Med. Biol*. 978. 63-90.

18. Tzischinsky, O., Meiri, G., Manelis L., et al. (2018). Sleep disturbances are associated with specific sensory sensitivities in children with autism. *Molecular autism*. Vol. 9. P. 22.

19. Zeidan, J., Fombonne E., Scorah J. et al. (2022). Global prevalence of autism: A systematic review update. *Autism research*. Vol. 15(5). Pp. 778-790.

20. Waye, M.M.Y., Cheng, H.Y. (2018).Genetics and epigenetics of autism: A Review. *Psychiatry Clin. Neurosci*. Vol. 72(4). Pp. 228-244.

Summary

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CHILDREN WITH THE AUTISM SPECTRUM: THE WAY TO UNDERSTANDING

Zakalyk H. M. *Senior Lecturer at the Department of general and medical psychology Private higher education institution "Lviv medical university"*

Shuvar N. M. *Candidate of Biological Sciences, Master of Psychology, Teacher, School No. 23 of Lviv*

The article highlights an important current issue – understanding the psychological characteristics of children with ASD to support their development and social adaptation.

A brief historical description of research on children with ASD, the main reasons for the risk of developing this disease, diagnostic features and the main symptomatic manifestations is provided.

***Introduction**. Autism or Autism Spectrum Disorder (ASD) is a neurodevelopmental condition, a complex disorder encompassing a wide range of forms, caused by congenital brain development abnormalities. These abnormalities lead to a significant deficit in social interaction. Additionally, individuals with autism face serious communication challenges. They often experience hypersensitivity to sensory stimuli, which can result in inappropriate behavior, withdrawal from society, and deeper immersion in their own world.*

Children with autism exhibit distinct stereotypical behaviors while differing significantly in the nature and severity of their symptoms, as well as in their developmental trajectories. This variability is influenced by the unique structure and functioning of their central nervous systems.

The challenge lies in the broad range of autism manifestations, which exist along a continuum of symptom severity. Some individuals are socially isolated, non-verbal children with severe intellectual disabilities, requiring assistance with daily activities due to substantial adaptation and self-care challenges. Teaching such individuals basic self-sufficiency becomes essential.

This publication highlights children with specific manifestations of the autism spectrum who fall into the category of inclusive education. These children have the potential to attend educational institutions and acquire socialization skills..

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

*The **purpose** of this research is to conduct a theoretical analysis of the causes and features of manifestation of autism in children to explore ways of providing psychological support and assistance.*

***Research methods:** content-analysis and synthesis of genetic and neurobiological research data.*

***Theoretical analysis of the problem of autism**. Globally, there are 67 million people with Autism Spectrum Disorders, representing more than 1% of the planet's population. Over the past decade, the number of children with autism has increased tenfold.*

Until 2006, many children were misdiagnosed with «mental retardation» or «delayed speech development». After the adoption of a unified protocol, «childhood autism» became a standard diagnosis, though, in some cases, it was established without thorough differential diagnosis until 2014. Today, genetic and neurobiological studies confirm ASD as a congenital defect of neuropsychological development. In Ukraine alone, as of 2023, 20.936 children with ASD were registered, according to the National Health Service of Ukraine (NHSHU).

***Discussion of research results**. These children require not only medical but also psychological and pedagogical support. Their unique worldview stems from differences in brain activity, which manifest in various symptoms, including increased sensory sensitivity, excitability, and impaired cognitive functions (attention, memory, thinking, speech). Behavioral challenges, such as stereotypic movements, a need for solitude, avoidance of eye contact, and difficulties maintaining social interactions, are also common.*

Psychological support involves ensuring the child's comfort by maintaining a consistent schedule, fostering speech and cognitive skills, and developing social interaction through imitation techniques. Teachers and parents must adopt innovative educational technologies tailored to these children's needs.

***Conclusions**. The social adaptation of autistic children is as critical as developing their educational abilities. A state-level approach to training professionals—teachers, psychologists, and educators—is essential to equip them with the skills necessary for working with children with ASD. Developing new technologies tailored to individual needs, such as limited speech capabilities, specific sensory responses, and alternative communication methods like sign language, is equally crucial.*

***Keywords**: autism; risk factors; heredity; pathophysiological mechanisms of the cerebral cortex; epileptic seizures; ASD symptoms; cognitive and behavioral changes; perception; socialization.*

Концептуалізація – Закалик Г. М.
Методика – Шувар Н. М.
Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 16.12.24.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 01.02.25.

© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

УДК 159.9
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–70-77

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЇ ПЕДАГОГІВ ІЗ ДІТЬМИ НА ТЕМИ ПОВ'ЯЗАНІ З ВІЙНОЮ

Калениченко Р. А. *кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри професійної освіти Київського національного університету будівництва і архітектури*
https://orcid.org/0000-0001-9222-317X
Пєтухова І. О. *кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри психології, педагогіки та суспільних дисциплін Державного податкового університету*
https://orcid.org/0000-0002-5194-5333
Сілаєв Ю. В. *здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти групи ПСМз-23-1 Державного податкового університету*
https://orcid.org/0009-0001-0892-2734

У статті досліджуються особливості комунікації із дітьми на теми, пов'язані з війною. Представлено із власного професійного досвіду особливості застосування деяких практик комунікації із дітьми на пов'язані з війною теми.

Ключові слова: *комунікація; діти; війна; теми пов'язані з війною; подія; досвід.*

Вступ. Аналіз світового досвіду організації психосоціальної допомоги постраждалим від травматичних подій свідчить про те, що комунікація педагогів з дітьми на теми, пов'язані з війною, є надзвичайно чутливою й складною, адже війна є травматичним досвідом, що значно впливає на емоційний і психічний стан дітей. Вони можуть переживати різні емоції та стрес, які виникають через новини, ситуацію в країні чи безпосередній вплив війни на їхнє життя. Основні особливості такої комунікації включають наступні аспекти:

1. Вік та етап розвитку дитини. Діти до 7 років мають обмежене розуміння подій, але вони дуже чутливі до емоцій дорослих. Важливо уникати перевантаження інформацією та пояснювати ситуацію через метафори або прості приклади, що не лякають, а показують, що дорослі можуть впоратися з проблемою.

Діти молодшого шкільного віку (8-12 років) розуміють більш складні аспекти війни, але важливо не занурювати їх у надто детальну або насильницьку інформацію. Тут ключове – пояснити події зрозумілими термінами, бути готовим відповісти на запитання.

Підлітки (13-18 років) можуть бути більш зацікавлені в подробицях і мають більш глибоке розуміння ситуації, проте вони також можуть переживати стрес, злість або тривогу. Підлітки потребують підтримки, можливості висловити власні почуття й обговорити своє бачення ситуації.

2. Емоційна підтримка. Важливо забезпечити емоційну безпеку для дітей, створюючи стабільне й спокійне середовище. Варто висловлювати турботу і підтримку, запевняти, що батьки або опікуни завжди поряд.

Важливо визнавати і називати емоції і почуття дитини, навіть якщо вони важкі чи нелогічні, підтримувати відкритий, щирий діалог.

Діти часто можуть не вміти сформулювати свої емоції, тому дорослим варто бути чуйними і помічати ознаки тривоги чи страху.

3. Чіткість і простота в поясненнях. Пояснення мають бути простими і зрозумілими. Не треба приховувати важливу інформацію, але можна і потрібно подавати її у безоцінній формі, опираючись на факти, без зайвого емоційного забарвлення.

Можна використовувати книжки, фільми, ігри, які допомагають дітям зрозуміти складні поняття, такі як війна, безпека чи втрати.

4. Відповіді на запитання. Діти можуть ставити важкі питання про смерть, безпеку,

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

насильство. Відповіді мають бути правдивими, проте адаптованими до віку дитини.

Якщо дитина запитує про майбутнє, не треба давати обіцянок, але можна підкреслити, що люди разом працюють над тим, щоб мир повернувся.

5. Надмірна інформація і медіа. Варто обмежити доступ дітей до новин, особливо якщо ці новини демонструють насильство. Надмірна кількість негативної інформацій викликає стрес і тривогу.

Якщо дитина вже бачить або чує таку інформацію, важливо обговорити побачене разом.

6. Підтримка після травмуючих подій. Якщо дитина була свідком насильства або пережила важкі ситуації, важливо звернутися за професійною допомогою психолога або психотерапевта, які можуть допомогти дитині адаптуватися та пережити травму.

Діти, які зазнали психологічного чи фізичного насилля, потребують особливої підтримки та стабільного емоційного стану і безоцінного ставлення авторитетних дорослих.

7. Створення відчуття безпеки. Діти повинні відчувати, що є дорослі, які можуть їх захистити та піклуватися про них.

У випадку евакуацій чи переміщень важливо чітко пояснити, що відбувається, чому це відбувається, і що дитина не залишиться наодинці.

8. Необхідність підтримки від інших дорослих. Важливо, щоб підтримка була з боку не тільки батьків, але й інших членів родини, вчителів, психологів чи сусідів. Це дозволяє дитині відчувати, що є мережа людей, готових допомогти в разі потреби.

Важливо пам'ятати, що в умовах війни кожен випадок є унікальним, і кожна дитина реагує по-своєму. Однак, створення атмосфери підтримки, відкритості і стабільності є ключовим для психологічного благополуччя дитини.

Дослідження, пов'язані з комунікацією з дітьми на теми війни, включають різні підходи і фокуси – від нейропсихології та емоційної підтримки до педагогіки та кризової психології. Ці дослідження допомагають розробляти стратегії для підтримки дітей, які переживають війну, забезпечуючи правильний підхід до того, як дорослі повинні спілкуватися з дітьми про такі важливі й складні теми.

Метою статті є передача власного професійного досвіду особливостей застосування деяких психологічних практик комунікації із дітьми на теми, пов’язані з війною.

Теоретичне підґрунтя. Тема комунікації педагогів з дітьми на теми, пов’язані з війною, є досить складною і потребує міждисциплінарного підходу, адже вона охоплює як психологічні, так і педагогічні, соціальні та навіть культурні аспекти. Вчені з різних галузей, зокрема психології, педагогіки, соціології, а також експерти в області кризових ситуацій і медіа, досліджували, як діти сприймають війни та конфлікти, а також як дорослі можуть належним чином комунікувати з ними з цих питань.

Розглянемо кілька відомих вчених та напрямків їхніх досліджень. Даніель Сигел (Daniel J. & Siegel, 2016) відомий своїми роботами у галузі нейропсихології та розвитку мозку у дітей. Він розглядає, як стресові ситуації, такі як війна чи насильство, впливають на розвиток мозку дітей і підлітків. Він підкреслює важливість емоційної підтримки та відкритих діалогів для зменшення стресу і травм у дітей. Елізабета Кюблер-Росс (Elisabeth Kübler-Ross, 2023) відома своєю моделлю п’яти стадій горювання, її дослідження про переживання втрат та трагедій також мають важливе значення для теми комунікації з дітьми, які переживають утрату під час війни. Вона підкреслює, наскільки важливо надавати їм можливість виражати власні емоції. Мартін Селигман (Martin Seligman, 1996) досліджує концепцію "психологічної стійкості" (resilience) і як діти можуть адаптуватися до травмуючих подій, таких як війна. Його робота спрямована на виявлення сильних сторін особистості дитини, які можуть допомогти їй впоратися з пережитими труднощами, і як через комунікацію та підтримку розвивати ці якості.

Вітчизняні психологи досліджували аспекти вказаної проблеми: Денис Александров (2023) вивчає психологічну допомогу дітям засобами ігрової анімації; Наталія Мрака (2023) аналізує роботу з дітьми ВПО; Ольга Угрин (2023) вивчає особливості використання арттерапії у роботі з переживанням травмівного досвіду

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

дітей, які постраждали внаслідок війни; Ольга Крукеницька (2023), розкриває роботу з ресурсними станами у дітей з окупованих територій. Психологиня Тетяна Обоянська (2023) наголошує на важливості розповідати дітям про війну так, щоб вберегти їх від психологічних травм, пояснювати все доступною мовою, грати в ігри і заспокоювати, пильнувати за змінами в поведінці, реагувати на кожну емоцію і самому залишатися емоційно сильним – цих правил варто дотримуватися, якщо дитина розпитує про війну і вразливо сприймає її важкі епізоди. Ольга Плетка (2022) аналізує вікові особливості розвитку дітей та способи реагування на потенційно-травмівні події, описує правила успішної комунікації та психологічні потреби у підтримці та допомозі дітям та дорослим.

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань у статті було застосовано комплекс теоретичних методів, зокрема аналіз літератури, систематизацію, структурування та узагальнення отриманих результатів.

Результати і обговорення. Чому з дітьми важливо говорити про складні воєнні події? Діти все одно говорять на тему війни, оскільки вона є спільною реальністю уже майже три роки і транслюється через усі медіа, є невід'ємною темою у спілкуванні дорослих. Якщо дорослі не беруть участь у обговоренні тем війни із дітьми, діти залишаються на одинці із подією, власними думками, емоціями, переживаннями, що однозначно позначиться на їхньому психоемоційному стані. Оскільки не всі батьки можуть чи мають сили говорити на теми війни, важливо це робити професійно педагоги, психологи у закладах освіти.

Коли школа бере на себе роль відслідковувати і впорядковувати складні теми через їх аналіз, роз'яснення, діти будуть мати справу з адекватною інформацію і можливість отримати допомогу від авторитетного, адекватного, компетентного дорослого.

Аварію на Каховській ГЕС обговорювали усі: дорослі і діти. Очевидно, що питань у дітей було значно більше, оскільки життєвого досвіду – значно менше, тож якщо дорослий робить вигляд, що нічого не відбулося, і треба займатися читанням або математикою, дитина «додумає, домалює в уяві» відповіді на свої питання і наслідки для психіки дитини будуть серйозними. Не реагуючу на актуальні запити дітей, пояснюючи це тим, що бережуть дитячу психіку від стресу, дорослі ніби стають по інший бік від реального життя, тому важливо проговорювати складні події з дітьми позиції фактів, логіки, транслюючи власним спокоєм контрольованість ситуації.

Важливо, аби діти мали можливість сказати про те, що їх бентежить, лякає, почути від інших про аналогічні почуття, і тоді вони не будуть почуватися самотньо, адже «Не я один учора злякався, так почувалися і інші: мені від того легше, я не самотній».

Питання про ігри на військову тематику. Важливо усвідомити, що ігри – це спосіб відреагування дитини, який допомагає їй переробити і перепрожити травматичний досвід. Через гру відбувається проживання різних подій, коли контроль залишається за дитиною. Звертаємо увагу на те, як почувається дитина під час гри: якщо ігри погано впливають на психоемоційний стан дитини, такі ігри важливо одразу припинити. Також не підтримуємо і припиняємо ігри, що мають сексуальний підтекст, сцени насилля, садизму навіть якщо вони відбуваються не в реальності, а в гаджетах.

Фантазії дітей. Діти дошкільного віку схильні у більшій мірі до фантазій. Що робити з фантазіями дитини, пов'язаними із воєнною тематикою? Коли дитина говорить, важливо не сперечатися і підтримувати: «Я розумію, ти сумуєш за татом і хочеш, щоб він повернувся і тебе забрав». Важливо фокусуємося не на тому, що говорить дитина (сфера її фантазії), а на почуттях, які викликані цією уявною ситуацією.

Типологія розмов із дітьми про війну.

• Звичайна розмова: в умовах війни може спричинити появу тригера і підняти складні теми.

• Розмова на складні теми: у таких розмовах свій посил, своя побудова і своя логіка.

• Психологічна просвіта: про те, як допомогти себе, як допомогти іншим.

• Розмови про специфічні моменти для дитини чи класу, наприклад конфлікт у класі, новий учень.

Усі розмови корисні, їх проводять і психологи і класні керівники.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

До кожного типу розмов важливо добирати відповідну структуру. Наприклад, розмова про травматичну подію, тривоги, обстріли, має такий базовий принцип: *інформація → нормалізація реакції і → реорганізація досвіду.*

Наприклад, діти повернулися до школи навчатися очно. Попередньої ночі було багато тривог.

Інформація. Так, була складна ніч, було багато тривог і багато обстрілів. І сьогодні теж може бути тривог і ми знаємо, що робити, якщо лунає повітряна тривога.

Нормалізація реакції відбувається через запитання до дітей по типу: «Як ви після такої ночі, як було вночі і як вам було взагалі сьогодні прийти до школи?» Які реакції дають діти, з такими реакціями і працюють дорослі. Проспав тривогу – «ок». Переживав і боявся під час тривоги – доволі нормальна реакція на таку подію. Когось розлютила ця тривога і розізлив черговий обстріл – теж абсолютно нормально. Важливо дати можливість дітям розказати, проговорити те, що вони пережили, відчули. Пояснюємо, що у різних людей різна реакція на стрес. Заохочуємо висловлювання, не сперечаємося з почуттями, можемо обмежувати поведінку. Не нормалізуємо насилля над іншими, елементи самоушкоджуючої поведінки, ігнорування безпеки.

Реорганізація досвіду: «що тепер з цим робити?». Так, ми не виспались, ми схвильовані і роздратовані, проте ми отримали досвід і будемо вчитися тому, як злагоджено йти в укриття і чим там будемо займатися, аби провести час із цікавістю і користю.

Чого дорослі не мають робити:

- Засуджувати і оцінювати.
- Наполягати на обов'язковому висловлюванні. У кожному класі є ті, хто мовчить. Це для нас теж нормально. «Я злякалася і не хочу про це говорити». Про ситуацію і схожі емоції можуть сказати інші діти, дитина це почує і також заспокоїться: вона не одна у своїх страхах, це також велика користь. Пам'ятаємо, що в стресі можуть бути ускладнення з мовою. Коли підлітки вихваляються, мовляв не страшно, кажемо «Ок», ви звикли, проте не у всіх так, є ті, хто боїться і це нормально.
- Підтримувати агресію, направлену на «своїх». Напряму боротися з ненавистю сенсу нема. Підтримувати ненависть теж не варто. Даємо важким емоціям місце. Вчителям може бути важко, бо резонує або ж суперечить цінностям. Важливо проговорювати, з якими почуттями легше працювати, з якими – складніше.
- Засуджувати батьків.
- Роздмухувати істерію і паніку.
- Ставитися до дитини як до жертви: це зменшує пошукову активність.

Чи можна плакати при дітях? Навмисно – ні, якщо ж сльози природні – плачемо, дорослі – теж люди. Діти спостерігають за проявим емоцій у дорослих і цей досвід є прикладом для наслідування важливо, аби дорослі демонстрували оптимальні способи прояву складних емоцій.

Розмови про складні травмівні подію можна вести із застосуванням відомої моделі ресурсного відновлення BASIC Ph.

Наприклад, дитина прийшла до школи і сказала, що їй погано, бо вночі був потужний обстріл. Якщо не проговорити про це, погано може стати іншим дітям. До розмови про складну ситуацію важливо додати обговорення того, що їй допомогло впоратися із ситуацією і що ще може допомогти (звернення до ресурсної моделі).

Дитина: «Вночі було гучно, страшно, тримався за маму і боявся».

Вчитель: «Що допомагало?».

Дитина: «Мама обіймала» (емоційний канал, соціальна підтримка).

Вчитель: «Кому ще це допомагало?».

Інша дитина: «Я грав у телефоні і не слухав» (канал уяви).

Вчитель: «Добре, хто ще заспокоювався під час гри?».

Інша дитина: «Мене мама навчила дихати. Мені допомогло» (фізіологічний канал).

Вчитель: «Кому ще це допомагало»?

Вчитель узагальнює, наприклад на дошці способи подолання відповідно до моделі BASIC Ph.

Розмова вчителя з дітьми на теми, пов'язані з війною може відбуватися із застосуванням *наративного підходу*. Ідея розмови через наративний підхід полягає у тому, що щоденно в нашому житті відбувається велика кількість подій, проте у нашій свідомості не всі події у фокусі: хтось бачить одне, хтось – інше: навіть коли говоримо про одну і ту ж ситуацію. Ми складаємо історію нашого життя на основі

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

щоденних подій. Про одну і ту ж подію різні люди говорять по-різному. Одна дитина: «Нічого не виходить, одні невдачі». Інша – «Цікавий неоднозначний день, випробовування на міцність». І це зовсім різні підходи, хоча говорять про один і той самий день. Ідея наративного підходу полягає у тому, щоб створити історію, яка б допомагала переписати подію з позиції «жертви» у позицію «того, хто долає». У даному підході важливо не переконувати і не створювати ілюзій, основна мета – допомогти знайти те, що дійсно допомогло через наступні компоненти:

- цінності (чому робив те, що робив);
- дії, які були зроблені;
- уміння і здібності, які було проявлено в ході подолання ситуації;
- зв'язки з людьми, які проявилися в цій історії.

Наприклад, дитина на уроці в ЗУМі, почалася тривога. Перед цим родина переїхала до нової квартири. Мама на роботі. Хлопчик уперше був під час тривоги один у незнайомому новому місці. Перелякався і заліз під стіл, зателефонував вчительці, поспілкувався далі з мамою, виліз з-під столу.

У контексті розповіді дитини – «Я боягуз, як маленький під стіл заліз, ще й зателефонував як ідіот» (позиція жертви).

Застосовуючи модель наративного підходу, розмова може виглядати наступним чином:

Крок 1. *Цінності.* Розбираємо цінності, які стояли за поведінкою дитини. «Ти злякався і хотів врятуватися. Ти знайшов що робити, знайшов безпечне місце під столом. Себе врятувати – важливо і правильно».

Крок 2. *Дії.* Як так відбулося, що ти так зробив? «Я не знав, як робити, раніше був на кухні, бо там був будинок, який міг мене захистити, але в цій квартирі на кухні велике вікно і дому нема, тому подумав, що тут небезпечно, значить треба шукати інше місце. Мій стіл стояв там, де вікна на було, тому я туди заліз».

Крок 3. *Уміння і здібності*. Ми уважно слухаємо і помічаємо. «Ти молодець, почув сигнал небезпеки, згадав, що робив раніше, проаналізував кухню як укриття, зрозумів, що там небезпечно, визначив найбезпечніше місце у квартирі. Те що ти зробив, збільшує можливість виживання».

Крок 4. *Зв'язки з людьми*. «Ти здійснив велику кількість кроків. Додумався, що хтось може також допомогти і це твої близькі люди: вчителька і мама. Не розгубився і зателефонував їм, аби отримати допомогу. Це круто».

Таким чином, від формулювання «Я боягуз, як маленький під стіл заліз, ще й зателефонував як ідіот» перейшли до: «це найкраще очевидне рішення на той момент».

Висновки. Перспективи подальших досліджень на тему комунікації з дітьми про війну є важливими, оскільки такі дослідження можуть допомогти створити більш ефективні стратегії для підтримки дітей, які переживають травми та стрес, пов'язані з воєнними конфліктами. Ключовими напрямами майбутніх досліджень вважаємо:

1. *Вивчення впливу медіа та цифрових технологій.* Враховуючи те, як сильно медіа, соціальні мережі та цифрові технології впливають на дітей, важливо вивчити, як інформація про війну, що поширюється через ці канали, впливає на психологічний стан дітей. Це включає дослідження ролі фейкових новин, пропаганди та травматичних зображень в медіа.

Перспективи: Як адаптувати методи комунікації до нових медіа форматів, щоб зменшити негативний вплив інформаційних потоків на дітей, зокрема у цифровому просторі.

2. *Індивідуальні стратегії підтримки залежно від вікових груп та культурних контекстів.* Поглиблене вивчення того, як комунікація про війну має варіюватися залежно від віку дитини та її культурного чи соціального контексту. Діти з різних культур, націй чи сімейних умов можуть по-різному сприймати інформацію про війну, тому важливо вивчити, як адаптувати підходи до комунікації в таких ситуаціях.

Перспективи: Розробка універсальних і культурно чутливих моделей для спілкування з дітьми, зокрема з біженцями, які пережили військові конфлікти.

3. *Ефективність терапевтичних та інтервенційних методик.* Вивчення терапевтичних підходів, які допомагають дітям справлятися з травмами, спричиненими війною, і як ці методи можуть бути інтегровані в шкільну освіту чи інші соціальні інститути. Це може включати

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

застосування арт-терапії, ігрової терапії, психотерапії або медитаційних технік.

Перспективи: Розробка практичних інтервенційних стратегій, які можуть бути використані в кризових ситуаціях, зокрема після бомбардувань, евакуацій або втрати близьких.

4. *Психологічна стійкість і розвиток у дітей.* Дослідження того, як розвивається стійкість у дітей, які пережили війну, і які механізми допомагають їм адаптуватися після травм. Важливо вивчити не тільки травматичні наслідки, але й те, як деякі діти розвиваються після важких переживань.

Перспективи: Розробка методик для зміцнення психологічної стійкості у дітей, а також вивчення факторів, які допомагають дітям долати стрес і адаптуватися до змін у своєму житті.

5. *Вплив війни на біженців та дітей, які знаходяться у тимчасових умовах.* Напрямок досліджень: Вивчення того, як тимчасове проживання в біженських таборах або на нових територіях впливає на дітей, і як можна ефективно забезпечити їм підтримку через комунікацію в умовах невизначеності та стресу.

Перспективи: Розробка стратегій для допомоги дітям, що пережили вимушену міграцію через війну, включаючи роботу з культурними та соціальними бар'єрами, адаптацію до нових умов життя.

6. *Вивчення ролі сім'ї та громади у комунікації з дітьми.* Напрямок досліджень: Дослідження того, як сім'ї, громади та місцеві лідери можуть підтримувати дітей в умовах війни, надаючи їм стабільність і безпеку. Це може включати вивчення ролі школи, сусідів та волонтерських організацій у створенні безпечного середовища для дітей.

Перспективи: Створення навчальних програм для батьків і вчителів, які допоможуть їм навчитися правильно комунікувати з дітьми в умовах криз і травм.

7. *Міжнародні стратегії та нормативно-правова підтримка.* Напрямок досліджень: Вивчення міжнародних стратегій щодо підтримки дітей в умовах війни. Це може включати вивчення того, як міжнародні організації, такі як ООН, UNICEF або інші гуманітарні організації, допомагають в організації ефективної комунікації та підтримки.

Перспективи: Розробка міжнародних стандартів і рекомендацій для підтримки дітей, які пережили військові конфлікти, а також інтеграція кращих практик у державні програми для дітей у кризових ситуаціях.

8. *Розвиток інструментів для вимірювання ефективності комунікації.* Напрямок досліджень: Розробка інструментів для вимірювання того, як ефективно комунікація з дітьми про війну впливає на їхнє психічне здоров'я і розвиток. Це включає вивчення різних методів оцінки результатів таких комунікацій, щоб зрозуміти, які підходи є найбільш корисними.

Перспективи: Створення стандартизованих методик для оцінки впливу комунікації з дітьми на їхнє психоемоційне благополуччя після пережитих травм.

9. *Міждисциплінарні дослідження.* Напрямок досліджень: Поглиблене міждисциплінарне співробітництво між психологами, соціологами, педагогами, медиками та фахівцями в галузі прав людини для створення комплексних програм підтримки дітей, що пережили війну.

Перспективи: Спільні дослідження, що включають різні дисципліни, для розробки універсальних підходів до підтримки дітей і формування нових концепцій ефективної комунікації в умовах війни.

Отже, майбутні дослідження в цій сфері мають великий потенціал для розвитку нових методик і стратегій підтримки дітей, які переживають війну, допомагаючи знизити стрес, травму і негативний вплив на їхнє психологічне здоров'я. Важливо, щоб ці дослідження охоплювали різні аспекти – від медіа та цифрових технологій до культурних, соціальних і психологічних підходів до комунікації.

Список використаних джерел

1. Даніель Сигел (Daniel J. Siegel). (2016). Зростаючий мозок. Як нейронаука та навички майндсайт допомагають подолати проблеми підліткового віку. ISBN: 978-5-699-85514-8, 272 с. http://loveread.me/read_book.php?id=51928&p=1

2. Елизабет Кюблер-Росс (2021). Про смерть і вмирання, Litres, ISBN: 5043444649, 9785043444646. http://surl.li/qdbcsr

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

3. Селігман, Мартін Е. П. (1996). Оптимістична дитина: перевірена програма захисту дітей від депресії та формування стійкості протягом усього життя. Нью-Йорк: Houghton Mifflin. (Видання в м'якій обкладинці, Harper Paperbacks, 1996, ISBN 0-06-097709-4)
4. Тетяна Обоянська, (2023). Як розповідати дітям про війну і вберегти їх від психологічних травм. Поради психологині. http://surl.li/oomccq
5. Калька Н., Одинцова Г.. (2023). Арттерапія і війна: контексти і досвід практичної роботи: колективна монографія. Арттерапія дітей: стабілізація та відновлення Львів, 193–283. http://surl.li/snorrj
6. Пєтухова І. О., Заушнікова М. Ю., Каськов І. В. Психологічне благополуччя особистості в умовах війни Вісник Національного університету оборони України. 2023. 3 (73). С. 124 – 130 DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–124-129. URL: http://visnyk.nuou.org.ua/issue/view/16701/9492
7. Плетка О. Психосоціальна підтримка підлітків, що пережили страхіття війни. Методичний посібник. Центр реадаптації та реабілітації «ЯРМІЗ», 2022. 54 с.

References

1. Daniel Syhel (Daniel J. Siegel). (2016). Zrostaiuchyi mozok. Yak neironauka ta navychky maindsait dopomahaiut podolaty problemy pidlitkovoho viku. [The Growing Brain: How Neuroscience and Mindsight Skills Can Help Overcome Adolescence Challenges.] ISBN: 978-5-699-85514-8, 272 s. http://loveread.me/read_book.php?id=51928&p=1 **(**in Ukrainian**)**
2. Elyzabet Kiubler-Ross (2021). Pro smert i vmyrannia [About death and dying], Litres, ISBN: 5043444649, 9785043444646. http://surl.li/qdbcsr **(**in Ukrainian**)**
3. Selihman, Martin E. P. (1996). Optymistychna dytyna: perevirena prohrama zakhystu ditei vid depresii ta formuvannia stiikosti protiahom usoho zhyttia. [The Optimistic Child: A Proven Program to Protect Children from Depression and Build Resilience Throughout Life] Niu-York: Houghton Mifflin. (Vydannia v miakii obkladyntsi, Harper Paperbacks, 1996, ISBN 0-06-097709-4) **(**in Ukrainian**)**
4. Tetiana Oboianska, (2023). Yak rozpovidaty ditiam pro viinu i vberehty yikh vid psykholohichnykh travm. Porady psykholohyni. [How to tell children about war and protect them from psychological trauma. Advice from a psychologist.] http://surl.li/oomccq **(**in Ukrainian**)**
5. Kalka N., Odyntsova H.. (2023). Artterapiia i viina: konteksty i dosvid praktychnoi roboty: kolektyvna monohrafiia. Artterapiia ditei: stabilizatsiia ta vidnovlennia [Art therapy and war: contexts and experience of practical work: collective monograph. Art therapy for children: stabilization and recovery] Lviv, 193–283. http://surl.li/snorrj **(**in Ukrainian**)**
6. Pietukhova I. O., Zaushnikova M. Yu., Kaskov I. V. Psykholohichne blahopoluchchia osobystosti v umovakh viiny [Psychological well-being of the individual in war conditions] Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. 2023. 3 (73). S. 124 – 130 DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–124-129. URL: http://visnyk.nuou.org.ua/issue/view/16701/9492 **(**in Ukrainian**)**
7. Pletka O. Psykhosotsialna pidtrymka pidlitkiv, shcho perezhyly strakhittia viiny. [Psychosocial support for adolescents who have experienced the horrors of war.] Metodychnyi posibnyk. Tsentr readaptatsii ta reabilitatsii «IaRMIZ», 2022. 54 s. **(**in Ukrainian**)**

Summary

FEATURES OF TEACHERS' COMMUNICATION WITH CHILDREN ON TOPICS RELATED TO WAR

Kalenychenko R. *Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer of the Department of Professional Studies of Kyiv National University of Civil Engineering and Architecture*
Pietukhova I. *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Psychology, Pedagogy and Social Disciplines of the State Tax University*
Silaiev I. *acquirer, State Tax University*

Introduction. *An analysis of the world experience of organizing psychosocial assistance to victims of traumatic events shows that communication with children on topics related to war is extremely sensitive and difficult, because war is a traumatic experience that significantly affects the emotional and mental state of children. They may experience various emotions and stress that arise due to the news, the situation in the country or the direct impact of the war on their lives. The main features of such communication include the following aspects:*

1. Age and stage of development of the child.
2. Emotional support.
3. Clarity and simplicity of explanations.
4. Answers to questions.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

5. Excessive information and media.
6. Support after traumatic events.
7. Creating a sense of security.
8. The need for support from other adults.

Purpose. *The aim of the article is to present, from our own professional experience, the specifics of the application of some psychological practices of communication with children on topics related to war.*

Methods. *To achieve the goal and solve the tasks set in the article, a set of theoretical methods was applied, in particular, literature analysis, systematization, structuring and generalization of the results obtained.*

Originality. *Why is it important to talk to children about complex military events? First of all, children talk about it anyway and we cannot shut them up: the Internet, parents, among ourselves. If we do not participate in this, children are left alone with the event, their own thoughts, emotions, and experiences. Not all parents can or have the strength to talk about military topics, which is why it is important to do this at school by a specially trained specialist.*

When the school takes on the role of monitoring and organizing complex topics through their analysis and clarification, children will be dealing with adequate information and the opportunity to get help from an authoritative, adequate, competent adult..

Question about games on military themes. It is important to realize that games are a way for a child to react, which helps him process and relive traumatic experiences.

All conversations are useful, they are conducted by psychologists and class teachers.

Each type of conversation has its own specifics. For example, a conversation about a traumatic event, anxiety, shelling, has the following basic principle:

information → normalization of the reaction and → reorganization of experience.

We summarize the ways of overcoming to the BASIC Ph model. We can write on the board, systematize.

Conversations about the event using the narrative approach. The idea of conversation through the narrative approach is that a large number of events occur in our lives every day, but not all events are in focus in our attention: someone sees one thing, someone else: even when we talk about the same situation. We compose the story of our life based on daily events. Different people will tell about the same event in their native language.

Conclusions. *Why is it important to talk to children about complex military events? First of all, children talk about it anyway and we cannot shut them up: the Internet, parents, among ourselves. If we do not participate in this, children are left alone with the event, their own thoughts, emotions, and experiences. Not all parents can or have the strength to talk about military topics, which is why it is important to do this at school by a specially trained specialist.*

When the school takes on the role of monitoring and organizing complex topics through their analysis and clarification, children will be dealing with adequate information and the opportunity to get help from an authoritative, adequate, competent adult..

Question about games on military themes. It is important to realize that games are a way for a child to react, which helps him process and relive traumatic experiences.

All conversations are useful, they are conducted by psychologists and class teachers.

Each type of conversation has its own specifics. For example, talking about a traumatic event, anxiety, shelling, has the following basic principle:

information → normalization of the reaction and → reorganization of experience.

We summarize the ways of overcoming to the BASIC Ph model. The prospects for further research on the topic of communication with children about war are important, as such research can help create more effective strategies for supporting children experiencing trauma and stress associated with military conflicts.

Future research in this area has great potential for developing new methods and strategies for supporting children experiencing war, helping to reduce stress, trauma and negative impact on their psychological health. It is important that this research covers various aspects - from media and digital technologies to cultural, social and psychological approaches to communication.

Key words: *communication; children; war; war-related topics; event; experience.*

Концептуалізація – Пєтухова І. О.
Методика – Калениченко Р. А.
Формальний аналіз – Сілаєв Ю. В.
Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 13.01.25.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 15.02.25

© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

УДК 159.98:355.40-051
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–78-86

ДІАГНОСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-РОЗВІДНИКІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В БОЙОВИХ УМОВАХ

Кириченко А. В. *доктор філософії (PhD),*
старший викладач кафедри внутрішніх комунікацій
Національного університету оборони України
https://orcid.org/0000-0002-1333-5980
Чуй В. В. *слухачка інституту стратегічних комунікацій*
Національного університету оборони України

У статті висвітлено результати емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення психологічної готовності військовослужбовців розвідувальних підрозділів до виконання бойових завдань. Розглянуто ключові аспекти їхньої готовності до діяльності в бойових умовах, із застосуванням аналізу компонентної структури психологічної готовності воїна-розвідника. Зокрема, досліджено такі складові, як мотиваційний, пізнавально-орієнтаційний, операційний та емоційно-вольовий компоненти.

Ключові слова: *психологічна готовність; військовослужбовці-розвідники; стійкість до стресу; мотивація; бойові умови; психологічна адаптація; психічні стани; емоційна регуляція.*

Вступ. Психологічна готовність до виконання бойових завдань стосується кожного військовослужбовця, незалежно від його звання, досвіду чи роду військ та спеціалізації. Це комплексне явище, яке визначає здатність воїна-розвідника ефективно функціонувати в умовах підвищеного ризику, психологічного тиску та фізичних навантажень. Психологічна готовність є одним із ключових факторів, що впливає на результативність виконання бойових завдань, стійкість до стресу, а також на здатність приймати оперативні та зважені рішення в екстремальних ситуаціях. Здатність розвідника підтримувати високий рівень психологічної готовності в бойових умовах має суттєве значення для забезпечення не тільки його особистої ефективності, а й для згуртованості військового підрозділу в цілому. Крім того, формування та підтримання психологічної готовності є невід'ємною складовою підготовки військовослужбовців, особливо у підрозділах, які залучаються до виконання найскладніших завдань у глибокому тилу, таких як розвідувальні підрозділи. У цьому контексті особливу увагу зосереджено на дослідженні ключових компонентів психологічної готовності: мотиваційного, пізнавально-орієнтаційного, операційного та емоційно-вольового. Важливо також розуміти, як різні психічні та емоційні стани військовослужбовця можуть впливати на його ефективність у бойових умовах.

Теоретичне підґрунтя. Проблема психологічної готовності до будь-якої діяльності привертає увагу широкого кола науковців та практиків. Важливий внесок у дослідження цього феномена зробили як зарубіжні, так і вітчизняні фахівці, серед яких: В. Алещенко, Т. Базиль, О. Блінов, Я. Бондаренко, О. Гусак, О. Добрянський, М. Дьяченко, Ю. Йосипів, А. Кириченко, О. Кокун, С. Кандибович, М. Корольчук, Л. Коффман, О. Лубенок, В. Лефтеров, Г. Ложкін, О. Макаревич, Л. Матохнюк, Я. Мацегора, В. Молотай, І. Окуленко, В. Осьодло, Н. Пенькова, Є. Потапчук, І. Приходько, О. Сафін, В. Стасюк, О. Тімченко, М. Томчук, О. Хміляр, Ю. Широбоков, В. Ягупов та ін.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано комплекс загальнонаукових методів, таких як спостереження, бесіда, інтерв'ю, анкетування, контент-аналіз, аналіз документів і тестування. Використання цих методів забезпечило можливість емпіричного вивчення специфіки психологічної готовності військовослужбовців розвідувальних підрозділів до виконання завдань у бойових умовах.

Результати і обговорення. Війни нового типу вирізняються динамічним розвитком подій, непередбачуваними змінами обстановки, високою маневреністю та надзвичайною швидкістю проведення операцій. Зазвичай противник докладає всіх зусиль для досягнення своєї мети,

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

використовуючи сотні надзвукових крилатих ракет і безпілотних літальних апаратів для завдання максимального удару та знищення об'єктів критичної інфраструктури й військових цілей. Переміщуючись до лінії безпосереднього зіткнення, так званого "нуля", військовослужбовці стають свідками жахливих картин, що нагадують пекло. Події відбувається не на м'якому дивані в теплій квартирі біля телевізору, а в реальних бойових умовах. Це не фільм і не комп'ютерна гра, де головний герой має безліч життів і після поразки можна почати все спочатку. Це війна! Затишний дім перетворюється на окоп, родина залишилася вдома, а тут нова сім'я – бойові побратими. Крок за кроком, кожна капля крові та поту, свисти пуль, дим, сморід, зруйновані приміщення, прильоти артилерії, керованих авіаційних бомб, крики поранених, тіла загиблих усе це стає буденністю, що проникає в свідомість і залишає слід у душі, перетворюючи кожен день на боротьбу не тільки за життя, а й за збереження людяності серед хаосу війни. Незважаючи на употужню силу озброєння, новітньої техніки, які застосовує противник, перемогу у війні здобували і здобувають люди. Для успішного виконання бойових завдань, особливо в тилу противника, ключову роль відіграє професійна підготовка, злагодженість військовослужбовців розвідувальних підрозділів та їх психологічна готовність до діяльності в бойових умовах.

Відповідно до наказу Головнокомандувача Збройних Сил України від 01 серпня 2024 року №349 "Про затвердження Порядку проведення психологічної підтримки військовослужбовців Збройних Сил України" психологічна готовність це – "взаємопов'язана система мотиваційних і психологічних чинників, вольових ресурсів і витривалості особового складу, а також професійної компетенції, що забезпечує реалізацію ним поставлених завдань".

Для якісного дослідження особливостей психологічної готовності військовослужбовців-розвідників до діяльності в бойових умовах було використано психодіагностичний інструментарій, а саме: експрес-опитувальник вивчення основних складових готовності, методику діагностики мотивації до успіху Т. Елерса, методику самооцінки психофізіологічного стану О. Кокуна, методику діагностики "перешкод" у встановленні емоційних контактів В. Бойка та методику оцінювання рівня психологічної готовності військовослужбовців Десантно-штурмових військ ЗС України до виконання завдань за призначенням А. Кириченка. У дослідженні прийняло участь 85 військовослужбовців розвідувальних підрозділів – учасники бойових дій. Основу наукового дослідження становить концепція психологічної готовності воїнів-розвідників, яка включає чотири ключові компоненти: мотиваційний, пізнавально-орієнтаційний, операційний та емоційно-вольовий.

Отже, переходячи до аналізу показників мотиваційного компонента структури психологічної готовності військовослужбовців розвідувальних підрозділів до виконання завдань за призначенням, слід зазначити, що під час психологічного експерименту його значущість оцінювали через показники пізнавальної та професійної мотивації воїнів-розвідників. Це охоплювало одночасне виявлення інтересів, установок, мотивів, цілей, кар'єрних прагнень і майбутніх перспектив, а також створення умов для усунення перешкод на шляху досягнення визначеної мети.

Результати діагностики за методикою мотивації до успіху Т. Елерса показали, що 25,9% (22 осіб) мають високий рівень мотивації, 41,2% (35 осіб) – помірний, а 31,7%
(27 осіб) – середній рівень. Ці показники свідчать про те, що більшість військовослужбовців виявляють високу орієнтацію на досягнення цілей і готовність ухвалювати обдумані рішення. Успіх, здобутий через обґрунтовані рішення, стимулює розвиток внутрішньої мотивації та бажання до подальшого професійного зростання. Мотивація до успіху формує у воїна-розвідника впевненість у власних силах і майбутній перемозі, сприяє ухваленню обдуманих рішень та знижує схильність до ризику, що, у свою чергу, наближає його до досягнення запланованих цілей. Водночас лише у невеликої кількості військовослужбовців, а саме 1,2% (1 особа), спостерігаються інші тенденції. Ця категорія досліджуваних осіб не має впевненості у

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

своїх діях, вважає їх обтяжливими або проявляє байдужість до професійної діяльності, особливо у ході виконання складних завдань. Переважання позитивних показників у воїнів-розвідників за методикою мотивації до успіху Т. Елерса свідчить про високий рівень сформованості мотиваційного компонента, що, в свою чергу, сприятиме успішному виконанню бойового завдання. Незважаючи на різні життєві негаразди, кожен розвідник впевнено рухається до поставленої мети, зберігаючи внутрішній баланс і спокій.

У нашому дослідженні пізнавально-орієнтаційний компонент психологічної готовності аналізується на основі таких показників, як рівень професійних знань, умінь та навичок, а також готовність і прагнення до активних дій на полі бою, сформовані погляди та принципи, пізнавальні інтереси, здатність оцінювати ситуацію, практичне мислення, оперативність у прийнятті рішень і здатність протистояти емоційним навантаженням.

Експрес-опитувальник, розроблений Науково-дослідним центром гуманітарних проблем Збройних Сил України, дозволив вивчити основні компоненти готовності та встановити наступне: 64,7% (55 осіб) вважають зовнішнього ворога України своїм особистим ворогом, 20% (17 осіб) не підтримують таку позицію, а 15,3% (13 осіб) утрималися від відповіді. Крім того, більшість опитаних розвідників – 67,1% (57 осіб) – вважають себе повністю готовими до захисту Батьківщини від військової агресії, а 25,9% (22 особи) висловили впевненість у своїй готовності, хоч і з певною обережністю.

Отримані показники свідчать про те, що кожен воїн-розвідник, оцінив власну готовність до діяльності в бойових умовах, спираючись на набутий бойових досвід, знання, уміння, навички, а також на власні переконання, наполегливість і рішучість, що формує установку на досягнення успіху в бойовій обстановці. Водночас 1,2% (1 особа) заявили про свою скоріш недостатню, ніж достатню готовність, а 2,3% (2 особи) вказали на повну відсутність готовності до захисту країни. Ще 3,5% (3 особи) було важко визначитися з відповіддю. Аналіз показав, що серед військовослужбовців, які вважають себе неготовими до виконання бойових завдань, спостерігається знижена мотивація та невпевненість у професійній підготовці, що зазвичай створює у їхній свідомості певний психологічний бар'єр.

Досліджуючи чинники, що визначають рівень готовності військовослужбовців розвідувальних підрозділів, слід зазначити, що майже третина респондентів – 36,5% (31 особа) – підтримують твердження "захист Батьківщини – мій обов'язок". При цьому 9,4% (8 осіб) висловлюють бажання боронити територіальну цілісність України, 8,2% (7 осіб) орієнтуються на захист свого народу та культури, а 45,9% (39 осіб) пріоритетом вважає охорону своєї родини та дому. Незначна частка розвідників демонструє сумніви щодо готовності захищати країну від військової агресії. Зокрема, 2,36% (2 особи) вважають недостатнім рівень державної турботи про захисників, зокрема через низький рівень соціальних гарантій. Крім того, 1,18% (1 особа) виражають недовіру до здатності командирів приймати ефективні рішення у бойовій обстановці через недостатню професійну компетентність, а 2,36% (2 особи) сумніваються у належній бойовій підготовці колег. Ще 3,51% (3 особи) вказують на недостатнє озброєння, що впливає на їхню впевненість у перемозі. Водночас 2,36% (2 осіб) скептично оцінюють гарантії держави щодо турботи про них чи їхні родини у разі поранення або загибелі, а 1,18% (1 особа) зазначають небажання ризикувати здоров'ям та життям.

Важливим чинником формування пізнавально-орієнтаційного компонента психологічної готовності є загальний рівень бойової готовності військової частини (підрозділу), в якій проходять службу воїни-розвідники. Цей рівень охоплює кілька ключових складових, серед яких: ступінь укомплектованості особовим складом, технікою та матеріально-технічними ресурсами, а також рівень індивідуальної фахової підготовки розвідників до діяльності в бойових умовах.

Згідно з результатами опитування, 43,7% (37 особи) оцінили рівень боєготовності підрозділу, у якому вони проходять службу, як високий. У 33% (28 осіб) цей показник визначено як вищий за середній, у 11,8% (10 осіб) – як середній.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Водночас 9,4% (8 осіб) оцінили боєготовність як нижчу за середню, а 2,36 % (2 особи) – як низьку.

Переходячи до розгляду операційного компонента психологічної готовності, можна зазначити, що він є критично важливим для ефективної діяльності військовослужбовців, особливо в умовах бойових дій. У нашому дослідженні акцент зроблено на здатності військовослужбовців використовувати здобуті знання, вміння, навички, бойовий досвід, а також штатне озброєння і військову техніку. Це акцентує увагу на значущості поєднання теоретичних знань із практичними навичками, необхідними для ефективної діяльності в екстремальних умовах, особливо в бойових ситуаціях.

На основі проведеного дослідження за шкалою самопочуття методики самооцінки психофізіологічного стану О. Кокуна визначено інтегральний рівень психофізичного стану та духовного благополуччя військовослужбовців розвідувальних підрозділів.

Результати показали, що 80,2% опитаних (68 осіб) оцінюють свій стан як високий, а 7% (6 осіб) – як вище середнього. Такий розподіл свідчить про загальний внутрішній комфорт і благополуччя, що сприятливо впливає на їхню професійну ефективність, атмосферу у військових колективах і соціальні взаємини. Водночас середній рівень самопочуття виявлено у 9,4% респондентів (8 осіб), а показники нижче середнього і низькі відповідно у 3,5% (3 особи). Ці дані підкреслюють важливість підтримки психофізичного стану як основи боєздатності військовослужбовців. Для розвідників з низькими показниками самопочуття притаманні критичні стани, які негативно впливають на їх загальний психофізіологічний стан. Такі стани часто призводять до зниження самооцінки, активності та боєздатності, а також спричиняють погіршення настрою та дискомфортні фізичні відчуття. У сукупності ці чинники можуть створювати значні перешкоди для виконання бойових завдань, підвищуючи ризик виснаження.

Аналіз рівня активності воїнів-розвідників показав, що 43,5% респондентів (37 осіб) продемонстрували високий рівень активності, а 41,2% (35 осіб) – вище середнього. Такі показники свідчать про здатність цих військовослужбовців використовувати особистісні ресурси, включаючи мотиви, ціннісні орієнтири, темперамент, характер і світогляд, для ініціативного впливу на своє оточення. Вони відіграють значну роль у підвищенні ефективності професійної діяльності, підтриманні позитивної атмосфери у військових колективах і забезпеченні особистісного розвитку. Середній рівень активності зафіксовано у 11,8% респондентів (10 осіб), тоді як 2,3% (2 особи) мали показники нижче середнього, а 1,18% (1 особа) – низький рівень. Низький рівень активності супроводжується зниженим стимулом до дії, проблемами у взаємодії з оточенням і труднощами у виконанні службових завдань, що негативно позначається на їх професійній ефективності.

Дослідження рівня настрою розвідників показало, що у 52,9 % (45 осіб) виявлено високі показники, а у 31,8% (27 осіб) – вище середнього. Ці результати свідчать про загальний позитивний емоційний стан більшості респондентів, який є важливим фактором для досягнення ефективності у виконанні бойових завдань. Високий рівень настрою зумовлений як зовнішніми чинниками, так і індивідуальними характеристиками, зокрема темпераментом, характером, світоглядом та професійним досвідом. Особливу роль у формуванні позитивного емоційного стану відіграють внутрішні зв’язки між військовослужбовцями, що сприяють згуртованості колективу та емоційній підтримці. Середній рівень настрою зафіксовано у 11,8% респондентів (10 осіб), тоді як 2,36% (2 особи) показали результат нижче середнього, а 1,18% (1 особа) – низький рівень. Такі показники можуть негативно впливати на взаємини в колективі, інтелектуальну діяльність, виконання службових завдань і загальну життєдіяльність військовослужбовців. Це підкреслює важливість створення сприятливих умов для підтримки емоційного благополуччя в армійському середовищі.

На основі аналізу шкали боєздатності у військовослужбовців розвідувальних встановлено, що загальна спрямованість до

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

професійної діяльності залежить від рівня здоров'я, професійної, фізичної та психологічної підготовки. Серед 85 досліджуваних, у 55,5% (47 осіб) виявлено високий рівень боєздатності, у 30,7% (26 осіб) – рівень вище середнього, а у 9,4% (8 осіб) – середній рівень. Високі показники демонструють здатність військових ефективно виконувати професійні завдання, застосовуючи свої знання, вміння, навички та бойовий досвід, спираючись на належний рівень професійної, фізіологічної та психологічної підготовленості.

Показники нижче середнього зафіксовано у 3,54% (3 особи), а низький рівень – у 1,18% (1 особа). Ця категорія характеризується зниженою спроможністю виконувати завдання у повному обсязі, що супроводжується проявами невпевненості, недостатньої ініціативності, низького рівня рішучості, а також обмеженими знаннями, уміннями, навичками та наявними проблемами зі станом здоров'я.

Результати опитування виявили, що більшість воїнів-розвідників демонструють високий рівень зацікавленості у виконанні завдань у зоні бойових дій. Зокрема, 62,4% (53 особи) має високий рівень мотивації до виконання завдань за призначенням, ще 32,9% (28 осіб) відзначили показник вище середнього. У 3,5% (3 особи) зафіксовано середній рівень, у 1,17% (1 особи) – нижче середнього.

За шкалою "бажання виконувати завдання в зоні проведення бойових дій" 64,7% (55 осіб) виявили високий рівень мотивації та готовності діяти за призначенням, 22,3% (19 осіб) – рівень вище середнього, тоді як у 7,1% (6 осіб) рівень відповідає середньому значенню. Водночас 2,4% (2 особи) продемонстрували рівень нижче середнього, а у 3,5% (3 особи) показники були низькими.

За шкалою "впевненість у своїх силах" більшість військовослужбовців виявили високий рівень самовпевненості. Зокрема, 70,6% (60 осіб) оцінили свій рівень впевненості як високий, а ще 23,5% (20 респондентів) вказали рівень вище середнього. Середній рівень зафіксовано у 3,5% (3 особи), тоді як 1,18% (1 особа) оцінили свій показник як трохи нижчий за середній. Низький рівень впевненості відзначили лише 1,18% (1 особа).

Результати оцінювання за шкалою "бажання виконувати завдання в зоні проведення бойових дій" демонструють, що переважна більшість опитаних військовослужбовців розвідувальних підрозділів, а саме 64,7% (55 осіб), виявляють високий рівень готовності виконувати поставлені завдання. Ще 22,3% (19 осіб) оцінили свій рівень як вищий за середній, тоді як у 7,1% (6 осіб) цей показник відповідає середньому рівню. Водночас 2,4% (2 особи) вказали на рівень нижчий за середній, а 3,5% (3 особи) продемонстрували низький рівень бажання виконувати завдання в зоні бойових дій. Результати дослідження операційного компонента психологічної готовності воїнів-розвідників підтверджуються узгодженими оцінками експертної групи. Ці оцінки базуються на комплексному аналізі результатів тестувань, анкетувань за обраними психологічними методиками, індивідуальних бесід із військовослужбовцями, їх командирами та офіцерами структур психологічної підтримки персоналу. Дослідження також включало оцінку показників виконання бойових завдань, результативності під час занять із бойової та психологічної підготовки, а також аналіз індивідуальних характеристик, визначених співслужбовцями та безпосередніми командирами військових частин.

Емоційно-вольовий компонент психологічної готовності військовослужбовців-розвідників відіграє важливу роль у реалізації контрольно-регулятивної функції психологічних процесів, зокрема в активізації та гальмуванні певних реакцій. Цей компонент визначається впевненістю у власних силах та силах колег по зброї, здатністю до самоконтролю, наполегливістю та рішучістю. Він також включає активізацію фізичних і психологічних ресурсів, зосередженість на завданні, відповідальність, ініціативність, орієнтацію на успіх, дисциплінованість, здатність контролювати емоції та почуття, а також подолання виниклих страхів, різних сумнівів у прийнятті рішень у надкритичних ситуаціях.

Дані діагностики "перешкод" у встановленні емоційних контактів

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

показують, що більшість опитаних військовослужбовців – 79,6% (68 осіб) – не мають значущих перешкод у цій сфері. Їхній емоційний стан відповідає нормі, що сприяє ефективному повсякденному спілкуванню. Ці воїни-розвідники характеризуються дисциплінованістю, ініціативністю, впевненістю, рішучістю та орієнтованістю на успіх, що позитивно впливає на взаємодії з колегами по зброї.

Однак у 17,5% (15 осіб) було зафіксовано вираження емоцій у спілкуванні, що не впливає на їх здатність виконувати бойові завдання, а в 1,18% осіб (1 особа) емоції певною мірою ускладнюють повсякденне спілкування з колегами.

Найбільш критична ситуація спостерігається у 1,18% (1 особа), у яких емоції суттєво заважають встановлювати контакти з іншими військовослужбовцями. Ці розвідники демонструють астенічні риси, схильні до домінування негативних емоцій, низького рівня активності, пригніченості та страху, а також невміння керувати емоційним станом. Їхня поведінка може включати негнучкість, неадекватні реакції та небажання встановлювати емоційні контакти в військовому середовищі, що становить ризик для ефективності колективної взаємодії.

Для визначення комплексної оцінки психологічної готовності було застосовано методику "Оцінювання рівня психологічної готовності військовослужбовців Десантно-штурмових військ Збройних Сил України до виконання завдань за призначенням", автором якої є А. Кириченко. Питання цієї методики відповідають специфіці діяльності воїнів-розвідників і гармонійно інтегруються з обраною структурою психологічної готовності.

За сумарними показниками щодо визначення рівня сформованості психологічної готовності воїнів-розвідників до діяльності у бойових умовах (рис. 1) більшість опитаних респондентів – 75,5% (64 осіб) – продемонстрували високий рівень психологічної готовності. Ця категорія досліджуваних не має жодних сумнівів, вони мають сильне прагнення до боротьби, готовність демонструвати власні можливості та силу, а також спрямованість на здобуття перемоги над ворогом. Їх поведінка збалансована, вони не є замкнутими або метушливими, фізіологічно здорові, дотримуються мотивуючого девізу воїнів-розвідників – "Честь понад усе!" і впевнено та чітко виконують команди та накази.

Решта осіб – 22,4% (19 осіб) – за оцінними показниками продемонстрували середній рівень психологічної готовності, що свідчить про недостатнє співвідношення між вірою у власні сили, рішучістю до дій та прагненням до боротьби у військовослужбовців розвідувальних підрозділів. Ці розвідники фізіологічно здорові, але допускають незначні помилки при виконанні команд у ході бойової діяльності. З низьким рівнем психологічної готовності виявлено 2,3% (2 особи), у яких відсутня віра, рішучість та впевненість у своїх діях. Вони часто роблять помилки під час виконання команд, метушаться або є замкнутими.

Отже, за допомогою обраного психологічного інструментарію та авторської методики "Оцінювання рівня психологічної готовності військовослужбовців ДШВ ЗС України до виконання завдань за призначенням", спільної роботи з експертною групою та аналізу результатів дослідження, визначено рівень психологічної готовності у військовослужбовців розвідувальних підрозділів до діяльності в бойових умовах. Більшість опитаних воїнів-розвідників мають високий рівень психологічної готовності, тоді як особи з низькими показниками потребують подальшого розвитку цієї готовності.

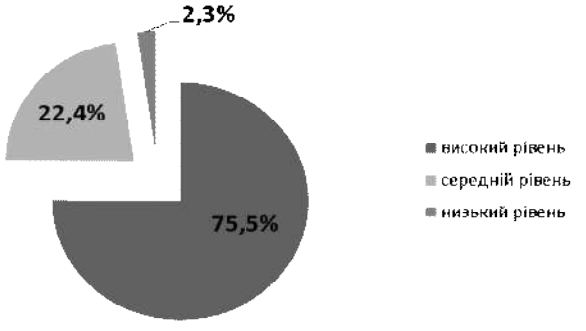

Рис. 1. Рівень сформованості психологічної готовності військовослужбовців розвідувальних підрозділів до діяльності у бойових умовах

Висновок. Психологічна готовність військовослужбовців розвідувальних

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

підрозділів до діяльності в бойових умовах є багатокомпонентною структурою, що включає важливі аспекти мотивації, емоційно-вольових якостей, операційних навичок та психологічної стійкості. Вона є основою для ефективного виконання завдань в екстремальних умовах, зміцнюючи боєздатність військових підрозділів і підтримуючи високий моральний дух воїнів, що прагнуть до досягнення перемоги над ворогом.

Перше. Результати дослідження психологічної готовності воїнів-розвідників підкреслюють необхідність комплексного підходу до розвитку цих якостей у тих представників військових частин (підрозділів), які потребують додаткового психологічного впливу. Особлива увага повинна приділятися індивідуальним характеристикам та психологічним бар'єрам, що можуть заважати повній готовності до виконання бойових завдань у складних умовах. Важливим елементом у розвитку психологічної готовності є забезпечення відповідної підготовки та тренувань, які сприяють формуванню стійкості до стресових ситуацій, розвитку навичок швидкого прийняття рішень і підтримки високого морального духу в бойових умовах. Це дозволить значно зменшити ризик психологічних зривів і підвищити ефективність виконання завдань у критичних ситуаціях.

Друге. Для забезпечення оптимального рівня психологічної готовності, рекомендується впровадження програм психоемоційної підтримки, що включатиме регулярне психологічне консультування та групові тренінги виключно для цього роду військ. Це дозволить їм не тільки покращити свої психологічні якості, але й зміцнити моральний дух, що є ключовим фактором у досягненні успіху на полі бою.

Третє. Оскільки психологічна готовність є динамічним процесом, важливо також здійснювати моніторинг та оцінку змін у внутрішньому стані військовослужбовців, щоб вчасно коригувати методи психологічної підтримки та тренувань, враховуючи конкретні потреби кожного воїна-розвідника та бойового підрозділу.

Список використаних джерел

1. Діагностування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів (2011) : метод. посіб. / Кокун О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С. & Копаниця О. В. Київ : НДЦ ГП ЗСУ. 153 с.

2. Діагностика індивідуально-психологічних властивостей особистості (2016) : навч.-метод. посібн. / А. Б. Неурова, О. С. Капінус & Т. Л. Грицевич. Львів : НАСВ. 181 с.

3. Зоран Комар (2017). Психологічна стійкість воїна. Київ : Посольство Великої Британії в Україні. 185 с.

4. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців (2016) : метод. посіб. / Н. А. Агаєв та ін. Київ : НДЦ ГП ЗСУ. 234 с.

5. Кириченко А. В. (2020) Феноменологія категорії "психологічна готовність особистості до діяльності" у наукових дослідженнях. Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. пр. Київ : НУОУ. Вип. 1 (54). С. 114 – 121.

6. Кириченко А. В. Особливості психологічної готовності військовослужбовців Десантно-штурмових військ Збройних Сил України до виконання завдань за призначенням. Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. пр. Київ : НУОУ, 2020. Вип. 2 (55). С. 50 – 58.

7. Кириченко А. В. (2020). Структура психологічної готовності військовослужбовців Десантно-штурмових військ Збройних Сил України до ведення бойових дій. Вісник НУОУ. Збірник наукових статей НУОУ. Київ : НУОУ. № 5(58). С. 80–89.

8. Методологія дослідження морально-психологічного стану особового складу військ (сил) (2023) : навч.-метод. посіб. Київ : 7БЦ. С. 131 – 137.

9. Хміляр О. Ф. (2022). Психологія бойової мотивації воїна. URL: http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/254494 (дата звернення: 24.11.2024).

10. Хміляр О. Ф. (2023). Психічна стійкість солдата. URL: http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/article/view/179 (дата звернення: 24.11.2024).

11. Чуй В. В. (2024). Аналіз структурних компонентів психологічної готовності військовослужбовців розвідувальних підрозділів до діяльності в бойових умовах. URL: https://nangu.edu.ua/uploads/files/Zbirnyk%20tez%20DBtaOM%2030.05.2024.pdf (дата звернення: 24.11.2024).

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

References

1. Diagnosis of psychological readiness of military contract-based servicemen involved in peacekeeping units (2011). Diahnostuvannya psykholohichnoyi hotovnosti viys′kovosluzhbovtsiv viys′kovoyi sluzhby za kontraktom do diyal′nosti u skladi myrotvorchykh pidrozdiliv]. Kokun O. M., Pishko I. O., Lozinska N. S. & Kopanytsia O.V. Kyiv. (in Ukrainian)
2. Diagnosis of person's individual psychological traits (2016). [Diagnosis of individual psychological properties of personality]. A.B. Neurova, O.S. Kapinus & T.L. Hrytsevych. Lviv. (in Ukrainian)
3. Zoran Komar (2017). Warrior's psychological stability. [Psykholohichna stiykist' voyina]. Embassy of Great Britain in Ukraine. (in Ukrainian)
4. Collection of methods for diagnosing negative mental states of military personnel (2016). [Zbirnyk metodyk dlya diahnostyky nehatyvnykh psykhichnykh staniv viys′kovosluzhbovtsiv]. N.A. Ahaiev et al. (in Ukrainian)
5. Kyrychenko A.V. (2020) Phenomenology of the category "person's psychological readiness for activity" in scientific research. [Phenomenology of the category "psychological readiness of the individual for activity" in scientific research]. Bulletin of the National Defence University of Ukraine. Kyiv. (in Ukrainian)
6. Kyrychenko A.V. (2020) Features of the psychological readiness of servicemen of the Air Assault Forces of the Armed Forces of Ukraine to provide assigned tasks. [Peculiarities of the psychological readiness of servicemen of the Airborne Assault Troops of the Armed Forces of Ukraine to perform assigned tasks]. Bulletin of the National Defence University of Ukraine. Kyiv. (in Ukrainian)
7. Kyrychenko A.V. (2020) Structure of psychological readiness of military personnel of the Air Assault Forces of the Armed Forces of Ukraine to provide combat activities. [Struktura psykholohichnoyi hotovnosti viys′kovosluzhbovtsiv Desantno-shturmovykh viys′k Zbroynykh Syl Ukrayiny do vedennya boyovykh diy]. Bulletin of the National Defence University of Ukraine. Kyiv. (in Ukrainian)
8. Methodology of troop's moral and psychological state research (2023), (glossary) [Metodolohiya doslidzhennya moral′no-psykholohichnoho stanu osobovoho skladu viys′k (syl)]. Kyiv. (in Ukrainian)
9. Khmiliar O.F. (2022) Psychology of warrior's combat motivation. [Psykholohiya boyovoyi motyvatsiyi voyina]. URL: http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/254494 (date of application: 24.11.2024). (in Ukrainian)
10. Khmiliar O.F. (2023) Soldier's mental stability. [Psykhichna stiykist′ soldata]. URL: http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/article/view/179 (date of application: 24.11.2024). (in Ukrainian)
11. Chui V.V. (2024) Analysis of the structural components of the psychological readiness of servicemen of the reconnaissance units to activities in combat conditions. [Analiz strukturnykh komponentiv psykholohichnoyi hotovnosti viys′kovosluzhbovtsiv rozviduval′nykh pidrozdiliv do diyal′nosti v boyovykh umovakh]. URL: https://nangu.edu.ua/uploads/files/Zbirnyk%20tez%20DBtaOM%2030.05.2024.pdf date of application: 24.11.2024). (in Ukrainian)

Summary

DIAGNOSTICS OF THE FEATURES OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF RECONNAISSANCE SERVICEMEN FOR THE ACTIVITIES IN COMBAT CONDITIONS

Kyrychenko A. V. *PhD, senior teacher of the Internal Communications Chair of the Institute of Strategic Communications of the National Defence University of Ukraine*
Chui V. V. *military student of the Institute of Strategic Communications of the National Defence University of Ukraine*

Introduction. *Psychological readiness to provide combat tasks considers to every serviceman, regardless of his rank, experience or type of troops and his or her specialization. This is a complex phenomenon that determines the ability of the reconnaissance servicemen to function effectively in conditions of increased risk, psychological pressure and physical stress. Psychological readiness is one of the key factors that affects the effectiveness of combat tasks, resistance to stress and the ability to make quick and balanced decisions in extreme situations. The reconnaissance servicemen's ability to maintain a high level of psychological readiness in combat conditions is essential for ensuring not only his personal effectiveness, but also for the cohesion of the military unit as a whole. In addition, the formation and maintenance of psychological readiness is an integral part of the training of military personnel, especially in units that are involved in the most difficult tasks in the deep rear, such as reconnaissance units. In this context, special attention is focused on the research of the key components of psychological readiness: motivational, cognitive-orientational, operational and emotional-volitional. It is also important to understand how the various mental and emotional states of a serviceman could affect his effectiveness in combat conditions.*

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Theoretical background*. The problem of psychological readiness for any activity attracts the attention of a wide range of scientists and practitioners. An important contribution to the study of this phenomenon was made by both foreign and domestic specialists, including: V. Aleshchenko, T. Bazyl, O. Blinov, Y. Bondarenko, O. Husak, O. Dobrianskyi, M. Diachenko, Y. Yosypiv, A. Kyrychenko, O. Kokun, S. Kandybovych, M. Korolchuk, L. Koffman, O. Lubenok, V. Lefterov, H. Lozhkin, O. Makarevych, L. Matokhniuk, Y. Matsehora, V. Molotai, I. Okulenko, V. Osodlo, N. Penkova, Y. Potapchuk, I. Prykhodko, O. Safin, V. Stasiuk, O. Timchenko, M. Tomchuk, O. Khmiliar, Y. Shyrobokov, V. Yahupov et al.*

Research methods. *The complex of general scientific methods has been used in the research such as observation, conversation, interview, questionnaire, content analysis, document analysis and testing. The use of these methods provided an opportunity to empirically study the specifics of the psychological readiness of servicemen of reconnaissance units to provide tasks in combat conditions.*

Conclusion. *The psychological readiness of servicemen of reconnaissance units to activity in combat conditions is a multi-component structure that includes important aspects of motivation, emotional and volitional qualities, operational skills and psychological stability. It is the basis for the effective performance of tasks in extreme conditions, strengthening the combat capability of military units and maintaining the high morale of soldiers striving to achieve victory over the enemy.*

First. The results of the psychological readiness research of reconnaissance servicemen emphasize the need for a comprehensive approach to the development of these qualities in those representatives of military units that need additional psychological influence. Special attention should be paid to individual characteristics and psychological barriers that may prevent full readiness to perform combat tasks in difficult conditions. An important element in the development of psychological readiness is the ensuring of appropriate training, which contribute to the formation of resistance to stressful situations, the development of quick decision-making skills and the maintenance of high morale in combat conditions. This will significantly reduce the risk of psychological breakdowns and increase the effectiveness of tasks in critical situations.

Second. To ensure the optimal level of psychological readiness, it is recommended to implement psycho-emotional support programs, which will include regular psychological counseling and group trainings exceptionally for this army branch. This will allow them not only to improve their psychological qualities, but also to strengthen morale, which is a key factor in achieving success on the battlefield.

Third. Since psychological readiness is a dynamic process, it is also important to monitor and evaluate changes in the internal state of military personnel in order to timely adjust psychological support and training methods, taking into account the specific needs of each individual and combat unit as a whole.

Keywords: *psychological readiness; reconnaissance servicemen; resistance to stress; motivation; combat conditions; psychological adaptation; mental states; emotional regulation.*

Концептуалізація, моделювання – Кириченко А. В.
Формальний аналіз – Чуй В. В.
Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 16.12.24.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 07.02.25

© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

УДК 159.922.8:37.015.3-049.2(045)
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–87-96

PSYCHOLOGICAL PROTECTION AGAINST MANIPULATION IN EDUCATIONAL WORK WITH YOUNG PEOPLE

Kostiu S. Y. *c.p.s., as.prof,*
Mukachevo State University
https://orcid.org/0000-0002-1799-4043
Almashi S. I. *Senior Lecturer at the Department of Psychology*
Mukachevo State University
https://orcid.org/0000-0002-5494-9014

The article is devoted to the analysis of the problem of manipulation of consciousness in the context of educational work with youth. The purpose is to study the relationship between the level of manipulativeness and the peculiarities of social and psychological adaptation of the individual. A theoretical analysis of the phenomenon of manipulation was carried out, the empirical connection between manipulativeness and adaptation characteristics was confirmed, and a training course on counteracting manipulative influence was developed and tested. The results emphasise the importance of the topic for strengthening the psychological protection of young people.

Keywords: *manipulation of consciousness; manipulativeness; socio-psychological adaptation; psychological protection; educational work; youth; training; countering manipulation.*

Introduction. Today, the topic of mind manipulation is being actively discussed by members of the public and is becoming the subject of heated scientific debate and controversy. The study of the problem of mind manipulation and its consideration from a scientific point of view dates back only a few decades. This is due to the indirectness of the coverage of this topic in the contexts of other related phenomena and processes. Thus, the issue of mind manipulation by the humanities, especially social psychology, remains open and has not been fully explored (Aboodi, 2021).

The purpose of the study is to identify the relationship between a high level of manipulativeness and the peculiarities of social and psychological adaptation of the individual.

In accordance with this goal, the main objectives of the study were identified:

1. To carry out a theoretical analysis of the phenomenon of manipulation and the main mechanisms of manipulation and psychological influence in the context of the personality's social and psychological adaptation.

2. To empirically prove the existence of a relationship between the tendency to manipulate other people and the socio-psychological adaptation of the individual.

3. To develop and test social and psychological training as part of educational work aimed at counteracting manipulative influence.

Theoretical background. Extensive studies of manipulation methods and theoretical generalisations in this area began to be conducted in the second half of the XX century. Thus, P. Lazarsfeld analysed the behaviour of voters under the influence of pre-election manipulation methods (Lazarsfeld, 1948). The study of various factors influencing the effects of mass communication is devoted to the work of K. Hovland. The problem of "social technology" was studied by K. Mannheim, meaning by this term a set of methods that influence human behaviour and serve as a means of social control. G.M. McLuhan considered issues related to the impact of technical means of information communication on culture and people's consciousness. This work is devoted to the study of the relationship between the tendency to manipulate other people and the peculiarities of social and psychological adaptation of the individual. In our opinion, the need to study and conduct research on this topic is due to a number of reasons: the problem of manipulating people has aroused keen interest throughout the history of human development; a separate area in the study of the phenomenon of manipulation is the study of the personality of the manipulator (a person's choice to use or not to use manipulative strategies in behaviour can be seen as a way to implement the adaptive side of the personality); conducting an empirical study allows us to analyse the relationship between the propensity

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

to manipulate and the Thus, the chosen topic has both scientific and practical significance.

Research methods. In the course of the study, a set of theoretical methods was used: analysis, comparison, generalisation, classification and psychometric methods: The MAC Scale, the Rogers-Diamond Method for Diagnosing Social and Psychological Adaptation, the Multilevel Personality Inventory (MPI) "Adaptability" (Level 3 scales: Behavioural Regulation (BR), Communication Potential (CP), and Moral Normativity (MN)), and the projective technique "Self-Portrait". The results of the empirical study were processed using Pearson's correlation analysis and Student's t-test comparative analysis.

Results and discussion. The study involved students of the II-IV years of study at Mukachevo State University. The total number of participants in the study is 100 people. The age of the study participants is from 18 to 22 years. Let's start interpreting the results of the study with the methodology for diagnosing a person's tendency to manipulate others. The results of the study are graphically presented in Fig. 1.

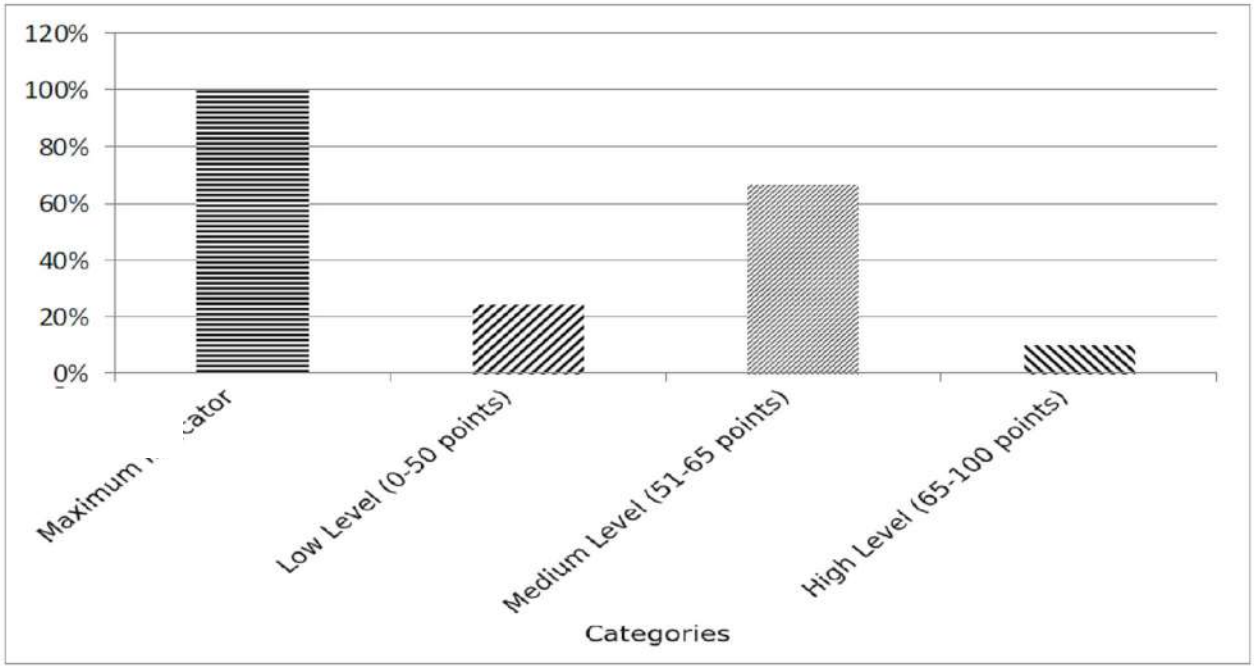

Fig. 1. The level of severity of students' tendency to manipulate others

In the process of processing and analysing the survey results, we performed an analysis that divided our study group into three subgroups. The first subgroup comprised 24% of the respondents from the entire sample, with a score of 50 points or less – a low level of Machiavellianism. The second subgroup comprised 66% of the entire group, with a score of 51 to 65 points on the scale of manipulation, which is an average level of Machiavellianism. The third subgroup – 10% of the entire sample of students, the indicator on the scale of propensity to manipulation was from 66 points and above – a high level of Machiavellianism.

The results show that the majority (66%) of students have an average level of Machiavellianism. That is, they may have features of both low and high Machiavellianism: they tend to demonstrate both their strengths and weaknesses. Such people can be shy, polite, and avoid using rude language, and at the same time, they can be critical, direct, and persistent in achieving their goals. In certain situations, they are aggressive, assertive and have leadership qualities, combined with kindness, sincerity and compassion. In their work, they focus on both them and their partner: they are compassionate, accommodating, understanding, but have a special opinion that differs from the majority, are pragmatic and result oriented. They need help in solving problematic situations, strive for close cooperation with people, but do not lose their sense of superiority, independence and desire for competition. In interpersonal relationships, they show trust in people and sincerity in communication – the qualities of a "weak Machiavellian". The qualities of a "strong Machiavellian" are manifested in self-reflection, the presence of internal conflicts, arrogance, love of flattery and ambition.

Low scores among 24% of students may indicate cowardice and indecision in situations that require a quick and serious decision. However, they are characterised by honesty,

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

sentimentality, and reliability, which makes them good friends and comrades. Such people are very easily influenced by others, which is often used by pronounced Machiavellians.

High scores on the Machiavellianism scale in 10% of students imply desire to tell the truth, criticality, straightforwardness, persistence in achieving goals; dominance, leadership qualities, aggressiveness, assertiveness, personal strength, love of competition; disregard for social approval, a tendency to have a special opinion different from the majority opinion, result-orientation, pragmatism; confidence, a sense of self-importance, independence, a desire to compete; self-reflection, the presence of internal conflicts, a general negative emotional background; arrogance, love of flattery, ambition and the ability to adapt in any situation.

People with high Mac Scale scores tend to be emotionally alienated and isolated when they encounter others, focus on the problem rather than the interlocutor, and feel distrustful of others. These subjects, in contrast to those with low scores, have more frequent but less deep contacts with their friends and neighbours.

At the same time, the results of the experiments clearly show that, unlike people with low scores on the Machiavellianism scale, people with high scores on the Mac Scale are more sociable and convincing, regardless of whether they tell the interlocutor the truth or lie. Compared to subjects with low scores on the Machiavellianism scale, subjects with high scores are more accurate and honest in their perception and understanding of themselves and others.

In communication, Machiavellians tend to be object-oriented: in social interactions, they are more focused, competitive, and aimed primarily at achieving a goal rather than interacting with partners. Any pronounced Machiavellian wants to be seen as intelligent and unselfish in the eyes of others, for example. Naturally, in communicative situations, they try to show themselves as such.

As mentioned above, people with low Mac Scale scores are more likely to have positive traits, such as honesty and reliability, while pronounced Machiavellians have great skills and behavioural skills in hiding the lack of such personality traits.

To compare and identify the relationship between the features of socio-psychological adaptation and different levels of Machiavellianism, we compared the values of the integral indicators of the following methods: “Rogers-Diamond Methodology for Diagnosing Socio-Psychological Adaptation” and the multi-level personality questionnaire (MLP) “Adaptability”, based on Student's T-test and correlation analysis.

As a result of the mathematical and statistical analysis using the SPSS software, the following trends can be observed.

Table 1

Comparison of indicators of socio-psychological adaptation of students with different levels of Machiavellianism according to the results of the Rogers-Diamond methodology for diagnosing socio-psychological adaptation and the multilevel personal questionnaire “Adaptability”

Integral indicators	Sig. (2-tailed)
Adaptation	,012
Recognition of others	,038
Emotional comfort	,016
Behavioural regulation and neuropsychological stability	,007
Communication potential	,001
Moral and ethical normativity	,000
Group of adaptive abilities	,000

As a result of the analysis by Student's t-test (Table 1), we can observe a statistically significant difference (at $p \leq 0.05$) in such integral indicators as: “adaptation”, “recognition of others”, “emotional comfort”, “behavioural regulation and neuropsychological stability”, “communication potential”, “moral and ethical normativity” and “group of adaptive abilities”.

Such data may indicate that students with a tendency to manipulate are less likely to show such integral indicators as: “adaptation”, “acceptance of others”, “emotional comfort”, “behavioural regulation and neuropsychological stability”, “communication potential” and “moral and ethical normativity”. And young people with a high level of Machiavellianism have less developed abilities for effective social and psychological adaptation, and a high probability of maladaptive behaviour (low motivation to learn, low self-esteem, interpersonal communication problems). It is difficult for such students to adapt to new learning and living conditions. There are difficulties in building relationships with peers

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

and teaching staff, and an inability to adequately assess their place and role in the team. There may be a certain tendency to nervous and mental breakdowns.

It should also be noted that students with a high level of Machiavellianism have high scores on the integral indicator "group of adaptive abilities". They belong to the third group of adaptive abilities - the group of under-adaptation. Based on this, it can also be assumed that this group may also be characterised by a difficult adaptation process. This group has signs of obvious character accentuations and some signs of psychopathy, and the mental state can be described as borderline. There may be neuropsychiatric breakdowns and long-term functional disorders. Students in this group have low neuropsychological stability, are conflictual, and may commit delinquent acts.

The same tendencies were confirmed in the comparative analysis of the peculiarities of socio-psychological adaptation of students with different levels of Machiavellianism, using the ANOVA method (Table 2).

Table 2

Comparison of indicators of socio-psychological adaptation of students with different levels of Machiavellianism according to the results of the Rogers-Diamond methodology for diagnosing socio-psychological adaptation and the multilevel personal questionnaire "Adaptability"

Integral indicators	The level of mac			Sig
	Low	Medium	High	
Adaptation	69,68	63,79	62,36	,041
Communication potential	5,05	4,19	3,86	,015
Moral and ethical normativity	5,26	4,21	3,93	,003
Group of adaptive abilities	2,42	2,90	2,93	,000

We can observe a statistically significant difference (at $p \leq 0.05$) in such integral indicators as: "adaptation" (high (62.36) - low (69.68)), "communicative potential" (low (5.05) - medium (4.19); low (5.05) - high (3.86)), "moral and ethical normativity" (low. (5.26) - s.a. (4.21); low (5.26) - high (3.93)) and "group of adaptive abilities" (low (2.42) - s.a. (2.90); low (2.42) - high (2.93)).

Using analysis of variance (ANOVA), we found a statistically significant difference (at $p \leq 0.05$) in the following integral indicators between individuals with different levels of manipulative tendencies:

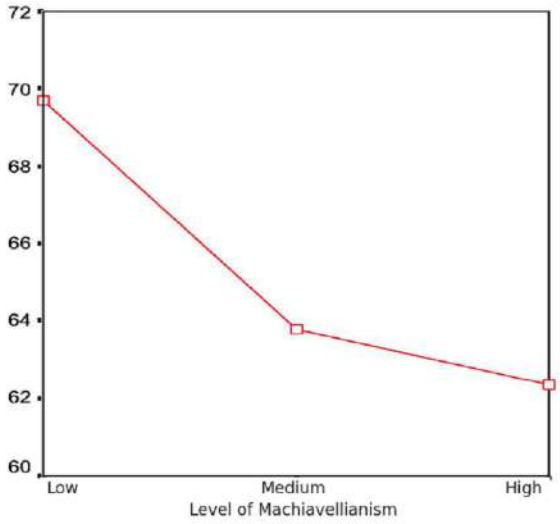

Fig. 2. The severity of the integral indicator "adaptation" in people with different levels of manipulation

A statistically significant difference (at $p \leq 0.05$) was found in the indicators of the level of adaptation (Fig. 2). Individuals with a high level of manipulative tendencies are less likely to have effective social and psychological adaptation.

A statistically significant difference (at $p \leq 0.05$) was found in the indicators of the level of communication potential (Fig. 3). Individuals with a high level of manipulative tendency are more likely to have difficulties in building relationships with peers and teaching staff.

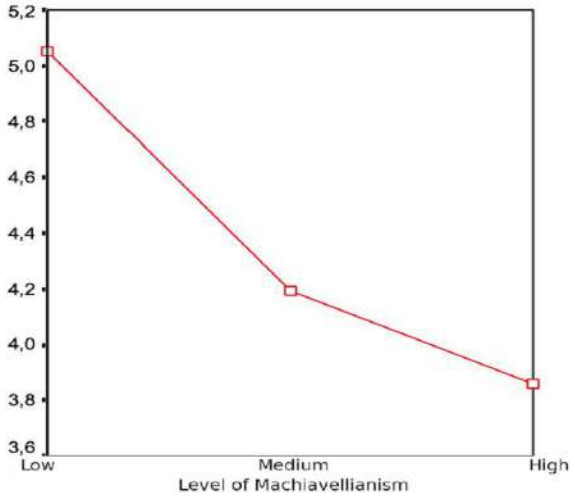

Fig. 3. The severity of the integral indicator "communicative potential" in people with different levels of manipulation

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

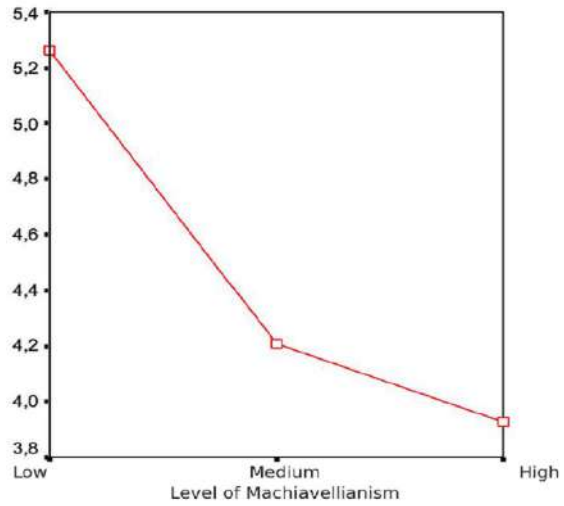

Fig. 4. Expression of the integral indicator of "moral and ethical normativity" in people with different levels of manipulation

A statistically significant difference (at $p \leq 0.05$) was found in the indicators of the level of moral and ethical normativity (Fig. 4). Individuals with a high level of manipulative tendencies cannot adequately assess their place and role in the team, and do not strive to adhere to generally accepted norms of behaviour.

A statistically significant difference (at $p \leq 0.05$) was found in the indicators of the level of the adaptive abilities group (Fig. 5). High scores indicate that individuals with a high level of manipulative tendencies belong to the group of under-adaptation, which is characterised by a difficult adaptation process.

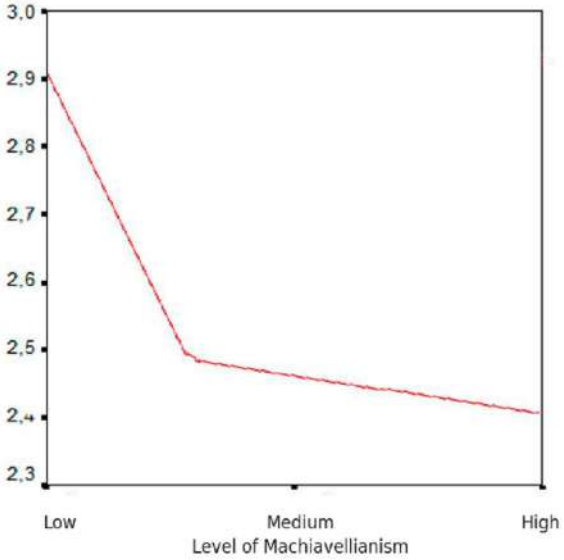

Fig. 5. The severity of the integral indicator "group of adaptive abilities" in individuals with different levels of manipulation.

Thus, these results indicate that students with a high level of manipulative tendencies are less likely to have the features of such integral indicators as: "adaptation", "communicative potential", "moral and ethical normativity" and "group of adaptive abilities".

That is, again, we can talk about difficulties in social and psychological adaptation, problems in building interpersonal relationships with others, inadequate self-esteem and assessment of the outside world.

The correlation analysis according to Pearson's criterion (Table 3) of the level of Machiavellianism and indicators of the features of social and psychological adaptation of the individual revealed the following statistically significant relationships:

Direct correlations were found:

1) Between the level of Machiavellianism and the "desire for dominance" ($r = 0.233$ at $p \leq 0.05$): it confirms the generally accepted view that the manipulator has a need for dominance over other people, a superior attitude towards others. The manipulator loves to lead and cannot do without it. According to Everett Shostrom, he is a "slave to his need".

2) Between the level of Machiavellianism and the "group of adaptive abilities" ($r = -0.378$ at $p \leq 0.01$): pronounced Machiavellians belong to the group of low adaptation. It can be said that such people are lonely, frustrated, anxious, aggressive, rigid, and dissatisfied with their social achievements.

3) Between the level of Machiavellianism and "recognition of others" ($r = -0.283$ at $p \leq 0.01$): they do not trust anyone. Deep down, they do not trust human nature in general. They divide people into 2 broad categories: those who are controlled and those who control.

4) Between the level of Machiavellianism and "emotional comfort" ($r = -0.233$ at $p \leq 0.01$): the higher the level of Machiavellianism, the more emotional discomfort a person experiences. It can arise because manipulators have difficulty expressing the basic emotions of contact: anger, fear, resentment, trust, and love. Therefore, they resort to either blocked or incomplete emotions (anxiety, bitterness, indignation, shyness).

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Table 3

Interrelation in the Indicators of Socio-Psychological Adaptation of Students with Different Levels of Machiavellianism Based on the Results of the Rogers-Diamond Methodology for Diagnosing Socio-Psychological Adaptation and the Multilevel Personal Questionnaire "Adaptability"

Integral scales	Indicator	
	Pearson Correlation	Sig. (2-tailed)
Adaptation	-,250*	,012
Recognition of others	-,283**	,004
Emotional comfort	-,233*	,020
Behavioural regulation and neuropsychological stability	,233*	,020
Communication potential	-,234*	,019
Moral and ethical normativity	-,320**	,001
Group of adaptive abilities	-,393**	,000
Adaptation	-,378**	,000

* Significance of 0.05 (2-tailed).

** Significance of 0.01 (2-tailed).

Inverse correlations were also found:

5) Between the level of Machiavellianism and "behavioural regulation and neuropsychological stability" ($r = - 0.234$ at $p \leq 0.05$): individuals with a high level of Machiavellianism are characterised by neuropsychological instability under stress and a greater risk of maladjustment, and the inability of the individual to regulate their interaction with the environment is also manifested. The deficit in behavioural regulation is based on inadequate self-esteem.

6) Between the level of Machiavellianism and "communicative potential" ($r = - 0.320$ at $p \leq 0.01$). Flexibility is one of the most important conditions for mutual understanding in interpersonal communication, the ability to use different behaviours depending on the requirements of the context. Explicit Machiavellians are more rigid. They are convinced that manipulation is the most effective way. They are not capable of emotional involvement in relationships, using stereotypical forms of emotional response.

7) Between the level of Machiavellianism and "moral and ethical normativity" ($r = - 0.393$ at $p \leq 0.01$): with the increase in the level of Machiavellianism, there is an increasing focus on achieving one's own goals, rigidly defending one's position in discussions, as well as a focus on finding different opportunities in the situation. All this, as we can understand, is not a manifestation of high moral and ethical qualities. In other words, true Machiavellians ignore social morality when it interferes with achieving the desired result.

8) Between the level of Machiavellianism and "adaptation" ($r = - 0.250$ at $p \leq 0.05$): the more a person is prone to manipulation, the less adapted he or she is. In our opinion, low adaptation is the result of the integration of the above factors.

Thus, a low assessment of the significance of one's activities and an unwillingness to establish deep interpersonal contacts due to low acceptance of others leads to emotional discomfort. This, in turn, can lead to a sense of subjective unhealthiness. The desire to dominate and constant external control cause tension, contributing to an increased disregard for social morality to achieve the desired result.

Since, according to the results of our study, we have found that students with a high level of tendency to manipulate other people have low communication potential, we believe that in order to improve the socio-psychological adaptability of people prone to manipulation and develop their communication skills, it would be very useful to recommend them to undergo a socio-psychological training in communication and psychological self-defence, which is designed for 8 practical sessions, because it is extremely important to be able not only to control

The sample of subjects who took part in the training consisted of junior students from different faculties of Mukachevo State University. The programme does not require any special training from the participants. Based on the data of the confirmatory experiment, students who had high scores on the Machiavellianism scale were offered to take part in the training. Eleven students expressed a desire to participate. The control group consisted of 25 people.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

An experimental cross-section of the control and experimental groups was made before the training and after its completion. The participants of the training received questionnaires for preliminary evaluation of the training together with the author's methodology for studying the level of Machiavellianism and social adaptation.

The purpose of the training is to develop a communication strategy and the ability to behave in society. Frequency of classes: 1 time per week. Duration of the training: 1.5 - 2 hours.

In order to assess the differences between the control and experimental groups before and after the training, an experimental cross-section was made using the non-parametric method of comparing samples - the Mann-Whitney U test. The conclusion about the similarity or difference of the studied groups is made using the empirical value of the criterion, which reflects the degree to which the series of values for each of the scales of this methodology coincide (Table 4).

Table 4

The value of the U criterion for the experimental and control groups before the training

Scale	Mann - Whitney U-test	W- Wilcoxon	Z	Approximation (2-sided probability)
Adaptation	97,000	233,000	-1,192	0,133
Communication potential	86,500	222,500	-1,576	0,115
Moral and ethical normativity	99,500	235,500	-1,082	0,279
Machiavellianism	109,500	245,500	-0,704	0,881

When comparing the control and experimental groups before the psychocorrectional intervention, no statistically significant differences were recorded at the level of significance of $p<0.005$. This suggests that further work with these groups is needed to identify possible differences that may be detected after the training programme.

The next step was to test the effectiveness of the training programme in the control and experimental groups using the Wilcoxon signed-rank test. This criterion is considered to be non-parametric and is designed to compare indicators measured on the same sample of subjects. In our case, we are talking about the comparison of indicators before and after the exercise.

Analysing the data for the control group, we can say that there are no statistically significant differences (Table 5).

Table 5

The value of the T-Wilcoxon test for the control group at the end of the training

Scale	Z	P
Adaptation	-1,098	0,272
Communication potential	-2,140	0,332
Moral and ethical normativity	-0,412	0,680
Machiavellianism	-0,884	0,377

After applying the Wilcoxon T-test analysis, statistically significant differences were found in the experimental group after the training at the level of significance of $p<0.05$ for the following scales (Table 6): Adaptation and Machiavellianism.

Table 6

The value of the T-Wilcoxon criterion for the experimental group after training

Scale	Z	P
Adaptation	-3,541	0,002
Communication potential	-3,131	0,202
Moral and ethical normativity	-3,315	0,891
Machiavellianism	-0,642	0,021

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Thus, we can state the improvement of two key indicators and conclude that the subjects who underwent the training program to improve their communication skills and skills of resisting manipulation became more energetic and civilized in organizing interpersonal interaction with others, learned to more constructively defend their own personal position in a manipulative situation, and used algorithms to protect themselves from manipulative influence. They also learned how to better overcome negative emotions by reducing their importance and the degree of emotional involvement, and how to actively use behavioural strategies and other possible personal resources to find ways to adapt effectively.

Conclusions. Psychological mechanisms of manipulative action ensure the effectiveness of the psychological influence of a manipulator on the object of manipulation. The mechanisms of manipulation are based on power relations and begin to gain importance when one person forces another to do something in accordance with his or her will. Socio-psychological adaptation can be presented as a process and result of an individual's active adaptation to the conditions of the social environment, during which the goals, value orientations of the group and the individual are approximated, and the norms, traditions, and group culture are assimilated (Tillson, 2021).

The methods used in our study: the MAC-scale, the Rogers-Diamond method of diagnosing psychosocial adaptation, the multilevel personality questionnaire "Adaptability" and the projective method "Self-portrait" allow us to conclude that students with a high level of tendency to manipulate others have low integral indicators of psychosocial adaptation. Students with a tendency to manipulate are less likely to have features of such integral indicators as: "adaptation", "recognition of others", "emotional comfort", "behavioural regulation and neuropsychological stability", "communication potential", "moral and ethical normativity" and "group of adaptive abilities".

Since the problem of manipulation is quite relevant nowadays, and many studies are being conducted to learn how and whom to manipulate correctly, in the socio-psychological training we have developed, we have indicated ways of psychological protection against manipulation in the context of educational work with young people.

The conducted quantitative and qualitative analysis of the results of the formative experiment shows that experimental work with students who are characterized by high manipulative potential, high Machiavellianism and low adaptability contributed to their personal development in a positive way. At the same time, the severity of the use of constructive non-manipulative strategies of interaction with peers and personal adaptability in the experimental group increased significantly. In the control group, where such work was not conducted, no significant personal changes were found. The comparative analysis revealed statistically significant differences between the experimental groups before and after the training, and the coincidence of the results of the experimental and control groups at the end of the psychocorrectional impact, which indicates the normalization of the experimental group with which the correctional work was conducted.

Thus, the implemented program of counter-manipulative self-regulation and contractorization of interpersonal interaction serves as an effective psychological means of personal growth of students of all courses, contributes to the increase of constructiveness of their behaviour in the social environment.

In further research on this issue, in our opinion, it is necessary to study in more detail the role of Machiavellianism in the socio-psychological adaptation of representatives of different professions, to engage in an in-depth study of the factors that prevent the formation of a sufficient level of socio-psychological adaptation of a personality prone to manipulating others and to develop new programmes to improve socio-psychological adaptation in people with a high level of Machiavellianism.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

References

1. Aboodi, R. (2021). What's wrong with manipulation in education? Philosophy of Education, 77(2), 66–80. https://doi.org/10.47925/77.2.066

2. Lazarsfeld, P. F. (1948). Radio listening in america: ... report on a survey conducted by the national opinion research center .... Prentice-Hall.

3. Tillson, J. (2021). Respect, concern, and the wrongness of manipulation in education. Philosophy of Education, 77(2), 81–85. https://doi.org/10.47925/77.2.081

Анотація

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗАХИСТ ВІД МАНІПУЛЯЦІЙ У ПРОСВІТНИЦЬКІЙ РОБОТІ З МОЛОДДЮ

Костю С. Й. *кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Мукачівського державного університету*

Алмаші С. І. *старший викладач кафедри психології Мукачівського державного університету*

Вступ. *Тема маніпуляції свідомістю сьогодні активно обговорюється представниками широкої громадськості, стає предметом бурхливих наукових дискусій, гострої полеміки. Дослідження проблематики маніпуляції свідомістю і розгляд її з наукової точки зору нараховує лише кілька десятків років. Це пояснюється опосередкованістю висвітлення даної теми у контекстах інших, суміжних з нею явищ і процесів. Отже, питання маніпуляції свідомістю з боку гуманітарних дисциплін, особливо соціальної психології, залишається відкритим і остаточно не досліджуваним.*

Теоретичне підґрунтя*. Дана робота присвячена дослідженню взаємозв'язку схильності до маніпулювання іншими людьми з особливостями соціально-психологічної адаптації особистості. Необхідність у вивченні та проведенні дослідження на вказану тему зумовлюється, на наш погляд, низкою причин: проблема маніпулювання людьми викликала живий інтерес впродовж всієї історії розвитку людства, окремим напрямом в дослідженні феномену маніпулювання є вивчення особистості маніпулятора (вибір людини – використовувати або не використовувати маніпулятивні стратегії в поведінці, можна розглядати як спосіб реалізації адаптаційної сторони особистості), проведення емпіричного дослідження дає змогу проаналізувати взаємозв'язок схильності до маніпулювання іншими людьми з особливостями соціально-психологічної адаптації особистості та побудувати програму розроблення навичок самооборони від маніпулятора. Таким чином, обрана тема має як наукову, так і практичну значущість.*

Методи дослідження. *У ході роботи були використано комплекс теоретичних методів: аналіз, порівняння, узагальнення, класифікація та психометричні методи: МАК-шкала, методика діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса-Даймонд, багаторівневий особистісний опитувальник (МЛО) «адаптивність» (Шкали 3-го рівня: поведінкова регуляція (ПР), комунікативний потенціал (КП) і моральна нормативність (МН)), проективна методика «Автопортрет». В обробці результатів емпіричного дослідження були використані кореляційний аналіз за критерієм Пірсона, порівняльний аналіз за t-критерієм Стьюдента.*

Результати дослідження. *Отримані результати свідчать про те, що для більшості (66%) студентів характерний середній рівень макіавеллізму. Тобто їм можуть бути властиві риси як низького, так і високого рівня макіавеллізму: вони схильні демонструвати як свої сильні, так і свої слабкі сторони. Такі люди можуть бути сором'язливі, ввічливі, не користуватися грубими висловами в мові і в той же час можуть бути критичні, прямолінійні та наполегливі в досягненні своєї мети. У певних ситуаціях їм притаманні агресивність, напористість і якості лідера, що виступають у поєднанні з добротою, щирістю та жалісливістю. У роботі орієнтуються як на себе, так і на партнера: проявляють співчуття, поступливість, розуміння, але мають особливу думку, відмінну від більшості, прагматичні й спрямовані на результат.*

В результаті аналізу за t-критерієм Стьюдента (табл. 1) ми можемо спостерігати статистично значиму відмінність (при $p \leq 0,05$) за такими інтегральними показниками, як: «адаптація», «визнання інших», «емоційна комфортість», «поведінкова регуляція та нервово-психічна стійкість», «комунікативний потенціал», «морально-етична нормативність» та «група адаптаційних здібностей».

Такі дані можуть свідчити про те, що у студентів зі схильністю до маніпулювання меншою мірою проявляються такі інтегральні показники як: «адаптація», «прийняття інших», «емоційний комфорт», «поведінкова регуляція та нервово-психічна стійкість», «комунікативний потенціал» та «морально-етична нормативність».

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Висновки. *Використані в нашому дослідженні методики: методика МАК-шкала, методика діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса-Даймонд, багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» та проективна методика «Автопортрет» дають нам можливість зробити висновок, що студентам з високим рівнем схильності по маніпулювання іншими властиві низькі інтегральні показники соціально-психологічної адаптації. У студентів зі схильністю до маніпулювання меншою мірою проявляються особливості таких інтегральних показників як: «адаптація», «визнання інших», «емоційна комфортність», «поведінкова регуляція та нервово-психічна стійкість», «комунікативний потенціал», «морально-етична нормативність» та «група адаптаційних здібностей».*

Оскільки проблема маніпуляції у наш час є досить актуальною, і багато досліджень здійснюються з метою дізнатися про те, як і ким правильно маніпулювати, то у розробленому нами соціально-психологічному тренінгу ми зазначили способи психологічного захисту від маніпулювання в контексті просвітницької роботи з молоддю.

Проведений кількісний і якісний аналіз результатів формувального експерименту свідчить про те, що експериментальна робота зі студентами, яким властивий високий маніпулятивний потенціал, високий макіавелізм і низька адаптивність, сприяла їх особистісному розвитку у позитивному напрямі. При цьому, вираженість використання конструктивних неманіпулятивних стратегій взаємодії з однолітками та особитсісна адаптивність у експериментальної групи значимо збільшилася. У контрольній групі, де така робота не проводилася, значимих особистісних змін не виявлено. Порівняльний аналіз виявив статистично достовірні відмінності між експериментальними групами до і після тренінгу, та збіг результатів експериментальних і контрольних груп на час закінчення психокорекційного впливу, що свідчить про нормалізацію експериментальної групи, з якою проводилася корекційна робота.

Отже, впроваджена програма контрманіпуляційної саморегуляції та конструктивізації начичок міжособистісної взаємодії слугує ефективним психологічним засобом особистісного зростання студентів всіх курсів, сприяє підвищенню конструктивності їх поведінки у соціальному оточенні.

Ключові слова: *маніпуляція свідомістю; маніпулятивність; соціально-психологічна адаптація; психологічний захист; просвітницька робота; молодь; тренінг; протидія маніпуляціям.*

Концептуалізація – Костю С. Й.
Методика – Алмаші С. І.
Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 18.01.25.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 19.02.25

© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

УДК: 159.9
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–97-106

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ПСИХОДІАГНОСТИКИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В ПСИХОЛОГІЧНОМУ КОНСУЛЬТУВАННІ

Меленчук Н. І. *кандидат психологічних наук,*
Доцент Міжнародний гуманітарний університет
https://orcid.org/0000-0002-4749-6889
Лебедєва Н. В. *кандидат психологічних наук*
Міжнародний гуманітарний університет
https://orcid.org/0009-0007-7284-8202
Поплавська Є. В. *кандидат психологічних наук*
Міжнародний гуманітарний університет
https://orcid.org/0009-0008-1266-314X

В статті надано опис основним етапам становлення психодіагностики, починаючи з античних часів, коли перші спроби класифікації особистісних типів були здійснені давньогрецькими філософами, до кінця XX століття, коли психодіагностичні методи набули наукової обґрунтованості та систематизації. Окрема увага приділяється ролі психодіагностики в контексті сучасних викликів, включаючи адаптацію методик в умовах соціальних та політичних змін, зокрема війни в Україні.

Ключові слова: *психодіагностика; психологічне консультування; особистість; індивідуально-психологічні особливості.*

Вступ. Актуальність вивчення історії розвитку психодіагностики та її значення в психологічному консультуванні обумовлена кількома ключовими факторами, що підкреслюють значення психодіагностики як важливої складової психологічної науки та практики.

1. Історична значимість і розвиток психодіагностики: розуміння історії розвитку психодіагностики, починаючи від її передумов в давні часи до етапів становлення в XIX-XX століттях, допомагає краще оцінити сучасні методи тестування та діагностики, а також розв'язати питання їхньої етики, точності та коректності. Поглиблене знання про етапи розвитку психодіагностики дозволяє зрозуміти, як різні культурні, наукові та соціальні фактори впливали на формування сучасних методів і інструментів оцінювання психічних характеристик.

2. Зростаюча роль психодіагностики у сучасній психології: з розвитком новітніх технологій і методів, психодіагностика стала невід'ємною частиною психологічної практики. Вона використовуються в таких сферах, як клінічна психологія, педагогіка, консультування, відбір на роботу тощо. Це обумовлює потребу в оновленні і вдосконаленні психодіагностичних методів з урахуванням сучасних досягнень науки і технологій.

3. Потреба в удосконаленні методів психодіагностики: з метою підвищення точності і надійності результатів, постійно розвиваються нові методи та інструменти психодіагностики. Вони повинні враховувати соціокультурні зміни, а також індивідуальні особливості кожної людини, що робить вивчення історії психодіагностики важливим для її адаптації до сучасних умов.

4. Психодіагностика як основа для ефективного психологічного консультування: психологічне консультування та терапія все частіше ґрунтуються на результатах психодіагностичних оцінок. Виявлення особистісних особливостей, інтелектуальних здібностей, емоційного стану або психічних порушень є важливими для розробки ефективних планів втручання та терапевтичних стратегій.

Таким чином, дослідження історії розвитку психодіагностики та її сучасного застосування є надзвичайно важливим для підвищення якості психологічної допомоги, адекватної оцінки психологічного стану особистості, а також для вдосконалення професійної підготовки психологів.

Метою статті є теоретичний аналіз основних етапів зародження та становлення психодіагностики як науки, а також вивчення її сучасного застосування в психологічному консультуванні.

Завдання дослідження:

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

1. Проаналізувати історичні етапи розвитку психодіагностики, починаючи з античних часів і до її становлення як наукової дисципліни в XIX-XX століттях.

2. Дослідити основні наукові концепції і методи психодіагностики, що виникли на різних етапах її розвитку, зокрема в контексті важливих наукових досягнень.

3. Вивчити вплив соціальних, культурних і наукових змін на еволюцію психодіагностичних методів та їх адаптацію до змін у суспільстві.

4. З'ясувати практичне застосування психодіагностики: дослідити сучасні методи психодіагностики та їх використання у клінічній практиці, психологічному консультуванні, освіті та інших сферах життя.

5. Визначити перспективи розвитку психодіагностики як науки в умовах постійних змін у суспільстві, науці та технологіях.

Теоретичне підґрунтя. Психодіагностика в навчально-виховному процесі завжди займала і займає одне з провідних місць. На розвиток сучасної психодіагностики в Україні вливають дослідження окремих вчених, серед яких можна виділити: генетико-моделюючий метод (С. Максименко); психодіагностика інтелекту та мислення (Л. Бурлачук, О. Іванова, Е. Носенко, О. Самойлова, М. Смульсон, М. Холодна та ін.); психодіагностика творчої особистості (А. Коваленко, І. Маноха, В. Моляко, О. Музика, Н. Хазратова та ін.); професійна психодіагностика (Ж. Вірна, В. Колінька, В. Моргун, Н. Побірченко, І. Пов'якель, В. Рибалка, Б. Федоришин та ін.); проблеми вікової та педагогічної психодіагностики (С. Болтівець, М. Дригус, О. Дусавицький, М. Заброцький, З. Карпенко, Ю. Машбиць, В. Панок, М. Савчина, В. Семиченко, Ю. Швалба та ін.); соціально-психологічна діагностика (Л. Журавльова, М. Корнєва, В. Москаленко, Л. Орбан-Лембрик та ін.); психодіагностика в консультативному процесі (О. Бондаренко, О. Кочарян, Т. Титаренко, Т. Яценко та ін.); психодіагностика емоційної сфери особистості (О. Саннікова, О. Чебикіна та ін.).

Дослідженням розвитку окремих психологічних знань в різні етапи становлення психодіагностики як науки займались такі вчені, як Г. Балл, Л. Бурлачук, Н. Гриньова, Я. Короход, С. Максименко, О. Мельник, С. Пухно Л. Сердюк, Ю. Рождественський, В. Турбан, О. Чебикін, І. Пивоварчик та інші.

Більшість дослідників визнають, що психодіагностика (грец. Psyche – душа і diagnostikos – здатність розпізнавати) – це психологічна дисципліна, яка розробляє методи виявлення і вивчення індивідуально-психологічних та індивідуально-психофізичних особливостей людини. Метою її є збір інформації про особливості людської психіки. Психодіагностика включає також і область психологічної практики, роботу психолога з виявлення різноманітних якостей, психічних і психофізіологічних особливостей, рис особи. До компетенції психодіагностики входять конструювання та апробація методик, вироблення правил проведення обстеження, способів обробки та інтерпретації результатів, обговорення можливостей і обмежень тих чи інших методів (Чала, 2018).

Одним з фундаментальних понять в психодіагностиці є «психологічний діагноз», яке розглядається як кінцевий результат діяльності психолога, спрямований на опис і з'ясування сутності індивідуально-психологічних особливостей особистості з метою оцінки їх актуального стану, прогнозу подальшого розвитку і розробки рекомендацій, що визначаються завданнями дослідження (Бурлачук, 2014, с. 92).

Для здійснення теоретичного аналізу основних етапів розвитку психодіагностики як науки були використані такі **методи:**

1. **Історико-ретроспективний метод**, за допомогою якого здійснювався аналіз історичних джерел та праць, що відображають розвиток психодіагностики в різні історичні періоди.

2. **Аналіз наукових текстів**, який полягав в систематичному вивченні основних праць і досліджень, що стосуються психодіагностики, включаючи роботи видатних вчених (наприклад, Гіппократ, Біне, Вундт, Гальтон тощо). Це дало можливість простежити еволюцію теоретичних концепцій та методів психодіагностики.

3. **Метод синтезу** дозволив об'єднати знання, отримані з різних історичних

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

періодів, а також з різних галузей науки, таких як психологія, медицина, філософія, для створення цілісного уявлення про етапи зародження та становлення психодіагностики.

4. **Метод історико-порівняльного аналізу**, за допомогою якого було досліджено основні етапи розвитку психодіагностики в різних країнах та культурах та визначено вплив різних наукових традицій на створення психодіагностичних інструментів.

Зазначений комплекс методів сприяв комплексному дослідженню процесу зародження і становлення психодіагностики як науки, а також визначенню її місця і ролі у сучасній психологічній практиці.

Результати обговорення. Жодна наука не з'являється несподівано, з нізвідки. Ще до її виникнення формується сукупність ідей, уявлень та суджень, що ґрунтуються на багатовіковому людському досвіді пізнання себе і навколишнього світу. Знання, які пізніше стали основою психодіагностики, накопичувалися в різних сферах людської діяльності. Сучасна психодіагностика, як галузь психологічного знання, має свою історію розвитку, яка є досить цікавою та багатою. Важливо відзначити, що багато аспектів, які стали частиною психодіагностики, спочатку формувалися в інших сферах людської діяльності.

Ще в античні часи видатні філософи Стародавньої Греції, зокрема Аристотель, Платон та Сократ, зауважили, що люди відрізняються один від одного виявами своїх душевних рис. Це підштовхнуло до необхідності вивчення та опису індивідуальних відмінностей. У III столітті до н.е. стародавньогрецький філософ Феофраст у своїй праці «Етичні характери» на основі спостережень та візуальної діагностики створив типологію найбільш поширених типів людей. В основі цієї типології була одна домінуюча, зазвичай негативна, риса характеру. Серед основних типів, що їх визначив Феофраст, були брехун, підлабузник, хвалько, зухвалий, недовірливий та інші. Кожному типу він наводив яскраві приклади життєвих ситуацій, в яких проявляється та чи інша риса характеру.

Типології, що розроблялися з давніх часів, значною мірою вплинули на виникнення наукової психодіагностики, шлях розвитку якої проходив через типи темпераменту Гіппократа, пізніше доповнені Галеном, який додав їм моральні характеристики; далі у працях Канта, який прагнув відокремити властивості темпераменту від інших психічних особливостей; і нарешті – до таких сучасних типологій, які розроблялися Павловим, Кречмером, Шелдоном та іншими дослідниками (Євдокімова, 2020; Роменець, 2007).

У Стародавньому Вавилоні використовували різноманітні випробування для оцінки здібностей людей та їхніх знань, необхідних для виконання обов'язків писаря. Ця професія вимагала не тільки знань граматики, але й математичних навичок, зокрема арифметики. Такі випробування стали одними з перших способів оцінки професійних здібностей. У Китаї, в період з III ст. до н.е. до III ст. н.е., було впроваджено систему випробувань для відбору кандидатів на державні посади. Ці випробування вимірювали не лише знання, а й інтелектуальні здібності претендентів, зокрема в галузях філософії, літератури та управління. Давньогрецькі й спартанські суспільства також використовували різні випробування для оцінки фізичних і розумових здібностей. Наприклад, у Спарті проводили випробування на витривалість, спритність і інтелектуальні якості в рамках військової підготовки. Ці стародавні методи відбору та оцінки стали основою для розвитку сучасних тестів і психодіагностичних інструментів, які сьогодні використовуються для вимірювання різних аспектів здібностей, особистості та потенціалу людини.

Піфагор став одним із перших, хто застосував психодіагностику для відбору учнів у свою школу. Він вважав, що не кожна людина здатна досягти великих висот у навчанні, і тому надавав велику увагу поведінці претендентів. Спостерігаючи за ними, Піфагор звертав увагу на дрібниці, такі як їхня хода і манера сміятися, адже вважав, що ці риси можуть багато сказати про характер людини. Випробування кандидатів складалося з двох етапів. Першим було перевірка стресостійкості: претендент мав провести ніч один у печері. Другим етапом було інтелектуальне тестування.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Потенційному учневі давали складну задачу, яку він не міг вирішити, після чого влаштовувалися публічні насмішки з боку інших учнів. Якщо претендент зміг витримати тиск, зберігши спокій і гідність, то його приймали до школи (Кушнір Ю. & Кушнір В., 2012).

Науковий етап розвитку психодіагностики розпочався в XIX столітті завдяки численним експериментальним дослідженням психіатрів. Цей період був клінічним етапом у розвитку психології, оскільки лікарі відігравали ключову роль у здобутті та аналізі емпіричних психологічних знань про людину. Вони були зацікавлені в причинах виникнення важко виліковуваних серцевих захворювань і неврозів. Лікарі-психіатри в європейських клініках проводили систематичні спостереження за хворими, фіксуючи та аналізуючи їхні результати. Вони встановили існування індивідуальних психологічних відмінностей у людей і виокремили розумову відсталість як окрему категорію порушень психічного розвитку. Ці дослідження заклали основи для подальшого вивчення та класифікації психічних аномалій, що стало важливим кроком у становленні психодіагностики як науки.

Важливим надбанням психології стали дослідження французьких лікарів Жана Бекіроля (1772-1840) і Едуарда Сегена (1812-1880). Так, ними були здійснені важливі дослідження, що дозволили диференціювати розумову відсталість і психічні захворювання. Ж. Ескіроль розробив критерії для класифікації розумової відсталості, а Е. Сеген заснував у Парижі школу для розумово відсталих дітей, його методи стали основою для розробки невербальних інтелектуальних тестів, а деякі з яких використовуються і сьогодні в психодіагностиці (наприклад, «дошка Сегена»).

Запровадження експериментального методу в психологічні дослідження, а також використання кількісних (математичних) методів для обробки та аналізу результатів значно змінило сутність психології. Це дозволило зробити її більш об'єктивною, системною та вимірювальною наукою, що сприяло більш точному вивченню психічних явищ і процесів, а також забезпечило можливість перевірки теорій та гіпотез на практиці.

Німецький філософ та засновник психофізики Теодор Густав Фехнер (1801-1887) вважається одним засновником експериментальної психології, який на основі досліджень Ернста Генріха Вебера розробив теорію порогу відчуттів та створив математичну формулу для визначення цього порогу.

Сучасний вигляд психодіагностика придбала завдяки значному вкладу дослідницької діяльності німецького філософа та психолога Вільгельма Вундта (1832–1920), який вперше експериментально досліджував такі аспекти, як сприйняття, пам'ять, увага та швидкість реагування. Разом зі своїми учнями він не лише вивчав загальні закономірності психічних процесів, але й досліджував індивідуальні прояви цих процесів, що стало важливим етапом у розвитку психодіагностики. В. Вундт також є розробником особливого виду спостереження – методу інтроспекції (самоспостереження).

Важливий внесок у вивчення індивідуальних відмінностей зробив англійський дослідник Френсіс Гальтон (1822-1911), який розробив інструмент для їх вимірювання – тест. Наукові інтереси Гальтона були зосереджені на вимірюванні людських здібностей, він удосконалив відомі експериментальні методи визначення порогів чутливості та часу реакції, а також створив нові. Радикальний емпіризм, який поширювався серед вчених кінця XIX століття, розглядався як альтернатива ідеалізму, а експеримент вважався справжнім фундаментом науки. Хоча не всі методи, які використовував Гальтон, можна вважати тестами, але він зробив важливий крок у напрямку створення об'єктивних методів оцінки здібностей і властивостей особистості.

Також Френсісом Гальтоном вперше було використано метод вільних асоціацій, який на подальшому етапі розвитку психологічної науки було покладено в основу розробки проективного методу Карлом Густавом Юнгом.

Дуже вагомим внеском у розвиток психодіагностики було запровадження Гальтоном ідеї статистичної обробки результатів експериментів. Порівнюючи середній зріст батьків і їхніх дорослих дітей, він виявив закономірність: чим вищі батьки,

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

тим вищими, в середньому, є їхні діти. Проте він також помітив, що у дуже високих батьків діти зазвичай були трохи нижчими, а в батьків з нижчим за середній зростом – діти були, як правило, трохи вищими. Цю тенденцію до середнього зросту Гальтон назвав «регресією до середнього».

Гальтон став ініціатором застосування статистики в психології, розробив різні статистичні методи та запропонував використання кореляційного аналізу. Для подальшого розвитку цієї галузі він залучив до співпраці математиків, таких як Франклін Пірсон (1804-1869) та Рональд Фішер (1890-1962). Фішер створив метод дисперсійного аналізу, а Чарльз-Едвард Спірмен (1863-1945) – метод факторного аналізу [Галян, 2009].

Послідовник ідей Ф. Гальтона, американський вчений Джеймс-Маккін Кеттел (1860-1944), одним із перших визнав тестування як метод вимірювання властивостей людської психіки. У своїй праці «Розумові тести і вимірювання», опублікованій у 1890 році, він наводить 50 лабораторних тестів з інструкціями щодо їх використання, обґрунтовуючи науковий характер таких випробувань. Слід зауважити, що більшість тестів Кеттела і Гальтона можна вважати психомоторними, оскільки вони не мали чіткої стандартизації тестових процедур і правил інтерпретації отриманих результатів.

Наприкінці XX століття психодіагности прийшли до висновку, що сенсорні показники, на яких ґрунтувалися тести інтелекту, мають низку недоліків. Почали формуватися нові теоретичні концепції щодо природи інтелекту та його функцій, що відкрило шлях для створення нових тестів. Одним із перших це питання почав вирішувати Альфред Біне (1857-1911), засновник експериментальної психології, який вважав, що основна увага повинна бути спрямована на вищі психічні процеси. Його праця «Експериментальне дослідження інтелекту» (1902) стала важливим етапом у розвитку цієї теми. Разом з французьким ученим Теодором Сімоном (1873-1961) А. Біне в перші десятиліття XX століття у Франції провів першу спробу наукового вимірювання інтелектуальних здібностей дітей. Вони емпірично перевірили завдання, які планували включити в тест, за такими критеріями, як: рівень складності для дітей різного віку та відповідність результатів тесту оцінкам викладачів. Щоб забезпечити можливість порівняння отриманих результатів з даними інших дослідників і зменшити ймовірність помилок вимірювання, А. Біне та Т. Сімон додали до тесту інструкцію щодо його проведення. Результати відповідей учасників дослідження відображались точками на графіку, де на осі абсцис відзначався вік, а на осі ординат – частка правильних відповідей у кожній віковій групі. З'єднання цих точок утворювало геометричну фігуру, на основі якої дослідники робили висновки про ефективність тестового завдання.

Тестування за шкалою А. Біне базувалося на завданнях, що відповідали віковим можливостям дитини, тобто завданням, з якими успішно справлялися більшість її однолітків. Якщо дитина справлялася з завданням, їй пропонували матеріал для старших дітей. Якщо ж вона виконувала лише частину нових завдань, тестування припинялося. Розумовий вік визначався як сума кількості років, для яких всі завдання були розв'язані, плюс місяці розумового віку, які нараховувалися пропорційно до кількості виконаних завдань для старших груп. Якщо дитина не могла вирішити всі завдання своєї вікової групи, їй пропонували завдання для молодших категорій, поки вона не вирішувала всі з них. Рівень інтелекту визначався за різницею між розумовим і хронологічним віком, значення якого варіювалося для кожної вікової категорії. Якщо розумовий вік був меншим за хронологічний, це свідчило про розумову відсталість дитини, а якщо більшим – про її здібності та обдарованість. Для усунення цієї проблеми німецький психолог Вільям Штерн (1875-1938) у 1912 році запропонував визначати не різницю, а співвідношення розумового до хронологічного віку, поділивши ці показники один на інший. Отримане значення множилося на 100, що дозволяло отримати коефіцієнт інтелекту – КІ. Тести А. Біне та його колег і сьогодні активно використовуються в практиці психодіагностики (Галян, 2009).

Подальший розвиток тестових методик у США та Європі був значною мірою спричинений потребами Першої світової війни. У 1917 році був створений

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

спеціальний Комітет з психології та війни, який займався масовим тестуванням солдатів з метою визначення їх професійної придатності до різних військових спеціальностей, а також для виявлення осіб з розумовими порушеннями та психоемоційними проблемами, а також для надання допомоги ветеранам. Для цього використовувалися групові тести, такі як методики Артура Синтона Отіса (1886-1964) «Альфа» для англомовних солдатів і «Бета» для іноземців. Основними критеріями для цих тестів були можливість широкого використання, швидкість і простота підрахунку результатів, економія часу та незалежність від бажаних соціальних відповідей. Під час Першої світової війни в групових психологічних тестах взяли участь понад 1,7 мільйона людей, а в індивідуальних – 83 тисячі. Висока ефективність тестів інтелекту під час Першої світової війни зумовила подальші розробки і вдосконалення наявних психодіагностичних методик.

На початку XX століття, завдяки розвитку практичних методів діагностики інтелекту та дослідженням проблеми норми і патології інтелектуального розвитку, зокрема в дитячому віці, постала нова задача психодіагностики – розробка методів виявлення особливостей інтелектуального розвитку на ранніх етапах онтогенезу, зокрема у новонароджених та дітей раннього віку. Однак застосування традиційних тестових методик для оцінки інтелекту у новонароджених та дітей цього віку виявилося неможливим.

У 1924 році Арнольд Луцій Гезелл розпочав використання відеозйомки для спостереження за поведінкою новонароджених дітей та розробку критеріїв ранньої діагностики їхнього інтелекту через спостереження та природний експеримент. У 1929 році була опублікована його робота «Новонародженість і розвиток людини», в якій він запропонував 195 показників для оцінки інтелектуального розвитку дітей віком від 3 до 30 місяців.

На початку XX століття одним із напрямків розвитку психодіагностичних методик стали дослідження особистості. Теоретичною основою таких досліджень стали концепції особистісних комплексів Ейгена Блейлера та Карла Густава Юнга, які акцентували увагу на екстравертній та інтровертній установці та домінуванні однієї з психічних функцій: відчуття, мислення, емоції чи інтуїції. Однією з перших методик для дослідження особистісної сфери психіки була «Особистісна анкета», розроблена Робертом Вудвортсом у 1917 році.

У 20-30-х роках XX століття психологи почали більше уваги приділяти дослідженню спеціальних здібностей. Одним із важливих досягнень цього періоду стало розроблення тесту для оцінки музичної обдарованості дітей, здійснене Карлом Сішором у 1921 році. Цей тест не лише використовувався для відбору дітей до музичних шкіл, але й давав можливість прогнозувати їх подальші досягнення в галузі музичної освіти.

У 1921 році була опублікована перша книга з психодіагностики – «Психодіагностика» Германа Роршаха, в якій було вперше введено термін «психодіагностика» та представлено його відому проективну методику «Плями Роршаха». Різні варіанти «Плям Роршаха» продовжують застосовуватися в роботі сучасних психологів з дорослими та дітьми.

Наприкінці 1920-х років практичні психологи розробили понад 1300 тестових методик для діагностики різних аспектів інтелектуального та особистісного розвитку. У 1930-х роках дослідники зосередилися на вдосконаленні і уточненні існуючих психодіагностичних процедур для точного вимірювання інтелекту. Серед найбільш відомих тестів, розроблених у цей період, варто відзначити тест Бебкока для діагностики зниження інтелекту, Прогресивні матриці Равена (1938 р.) та шкалу інтелекту Векслера-Беллвью (1939 р.).

Слід зазначити, що до інструментів психодіагностики, розроблених в цей період, для виявлення особливостей особистісного розвитку, належать не лише опитувальники, але й проективні методики. Однією з таких методик є тест ТАТ («Тематична апперцепція»), вперше опублікований у 1935 році і розроблений Кристіаною Морган та Генрі Мюрреєм. Сьогодні тест ТАТ залишається одним із найбільш відомих і використовуваних інструментів у психодіагностиці для дослідження особистості. Його застосовують психологи, психотерапевти та дослідники в різних сферах: клінічній психології, психотерапії, організаційній психології, а також у наукових

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

дослідженнях. Завдяки своїй проективній природі, ТАТ дозволяє отримати глибоке розуміння внутрішнього світу людини, інтерпретуючи її реакції на абстрактні ситуації, що виявляє її психічний стан, емоційний фон та соціальні установки.

У дослідженнях психологічної діагностики особистості, проведених зарубіжними вченими у другій половині ХХ століття, значну увагу було приділено етичним аспектам психодіагностики та комп'ютеризації тестових методик. До найбільш відомих тестів цього періоду належать шкала інтернальності-екстернальності Джуліана Роттера (1966 р.), індивідуальна шкала Девіда Векслера для діагностики інтелекту дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (1967 р.), багатокомпонентний клінічний опитувальник Еріксона Мілтона, а також шкали WAIS і WPPSI, створені на основі тесту інтелекту для дорослих Векслера. Особливу увагу було приділено розробці нових точних і чутливих методик для дослідження психічного розвитку дітей. Серед таких інструментів можна виділити «Шкалу розвитку немовлят Ненсі Бейлі», «Міннесотський перцептивно-діагностичний тест» для дошкільнят і школярів, а також «Тест інтелекту немовлят Фегена».

Ці нововведення стали важливим етапом у розвитку психодіагностики, дозволивши точніше і глибше вивчати психічний розвиток людини на різних етапах її життя та в різних соціальних і культурних контекстах.

Подальші історичні події, зокрема постанова ЦК ВКП(б) «Про педагогічні збочення у системі народної освіти», Друга світова війна та складна політична і економічна ситуація в країні, негативно вплинули на розвиток психодіагностики. Це спричинило уповільнення наукових досліджень у психології та інших галузях. Проте з 1960-х років в СРСР почали активно розвивати нові психодіагностичні методики. Велика увага приділялася створенню тестів для оцінки інтелекту, але на відміну від західних підходів, радянські методики акцентували не стільки на кількісних показниках, скільки на якісних аспектах оцінки. У рамках діяльнісного та особистісно-діяльнісного підходів, які на той час розвивалися в радянській психології, особливу увагу приділяли вивченню інтелектуальних здібностей людини через її конкретну діяльність. Це дозволяло не лише виміряти загальні інтелектуальні вміння, а й виявити специфічні здібності в різних видах діяльності, що значно розширювало можливості психодіагностики.

У 1970-1980-х роках у працях таких вчених, як Леонід Фокич Бурлачук, Володимир Георгійович Норакідзе, Володимир Михайлович Русалов та інших, обговорювалися як теоретичні аспекти психодіагностики, так і практичний досвід її застосування. Одним із важливих результатів їхніх досліджень стало обговорення можливостей і обмежень використання зарубіжних тестових методик у медичній, шкільній психодіагностиці, а також у профвідборі. Це сприяло перекладу та адаптації низки іноземних тестів для використання в радянській практиці психодіагностики.

У 1980-1990-х роках відбулося формування різних напрямків у психодіагностиці, що стало результатом потреби врахування специфічних особливостей різних груп клієнтів. Це вимагало розробки нових діагностичних методик, прийомів і процедур, орієнтованих на конкретні категорії осіб. Серед таких напрямків можна виділити професійну, медичну психодіагностику, психодіагностику сім'ї та інші.

Подальший розвиток психодіагностики в Україні характеризується активним впровадженням новітніх методик і технологій, а також інтеграцією західних наукових досягнень в умовах вітчизняної психологічної практики. Психодіагностика в Україні активно розвивається в рамках клінічної психології, педагогічної психології, психотерапії, профорієнтації, а також у соціальних і кримінальних службах. Відзначається велика увага до психологічної діагностики дітей, підлітків та осіб з особливими потребами, а також до психодіагностики в умовах кризових ситуацій, що набуло актуальності під час пандемії та соціальних трансформацій.

Сьогодні в Украйні, внаслідок війни з росією, особливої актуальності набуває адаптація російських та зарубіжних психодіагностичних методик, створення нових валідних і надійних психодіагностичних методик. Масштабні

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

гуманітарні кризи, психологічні травми, стрес, втрати, а також переміщення населення створюють нові виклики для психодіагностичних процедур, вимагаючи врахування специфіки цих умов при використанні інструментів, що були розроблені до війни.

Отже, деякі основні завдання, що стоять перед психодіагностикою в Україні:

1. Потреба в етичній переорієнтації деяких методик. Багато російських та західних тестів, особливо проективних, можуть бути непридатними або неадекватними для людей, які пережили психологічні травми, біженців або осіб, що знаходяться в умовах бойових дій. Використання таких методик без належної адаптації може призвести до погіршення психологічного стану та травмування пацієнтів, тому для психодіагностики в таких умовах важливо застосовувати спеціально розроблені або адаптовані методики, які враховують специфіку післявоєнного стресу та психологічної вразливості.

2. Проблеми культурної адаптації. Багато тестових методик, що використовуються в зарубіжних країнах, зокрема російські, потребують культурної адаптації для правильного вимірювання інтелектуальних або особистісних характеристик українських громадян. Війна і зміни в політичному та соціальному контексті країни можуть змінювати соціальні норми та стереотипи, а отже, значення певних характеристик особистості або психологічних реакцій можуть змінюватися. Оцінка стресостійкості, адекватності соціальних навичок чи емоційної стійкості потребує вивчення з урахуванням нового контексту життя в умовах війни.

3. Психологічні травми та адаптація тестів. Однією з головних проблем, що виникають в умовах війни, є високий рівень психологічних травм серед людей, які пережили бойові дії, втрати близьких або були вимушені залишити свої домівки. Стандартизовані методики, розроблені для нормальних умов, можуть не підходити для осіб, що зазнали таких травм. Тому є необхідність адаптувати тести таким чином, щоб вони могли точно діагностувати психологічні порушення, викликані війною, зокрема посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресії та інші стани, пов'язані з гострим стресом.

4. Необхідність створення нових методик. Враховуючи особливості війни та її вплив на психіку людей, існує гостра потреба у розробці нових психодіагностичних інструментів, які зможуть точно враховувати емоційний та когнітивний стан людей в умовах бойових дій, стресу, переміщення та втрат. Це включає в себе створення методик для діагностики психологічних наслідків війни, адаптованих для роботи з внутрішньо переміщеними особами, військовими та волонтерами, а також з людьми, які пережили або стали свідками насильства.

5. Інтеграція нових технологій. Зважаючи на складні умови, в яких зараз перебуває Україна, важливо впроваджувати нові технології в психодіагностику. Дистанційне консультування і тестування стає все більш актуальним в умовах війни, коли люди можуть бути змушені залишити свої домівки або перебувати у віддалених районах, де немає можливості звернутися до фахівця безпосередньо.

Таким чином, сучасні задачі психодіагностики в Україні зосереджені на адаптації інструментів до швидко мінливих умов, розвитку нових технологій, а також на глибокому етичному осмисленні ролі психодіагностичних інструментів у сучасному суспільстві. Важливу роль у цьому процесі відіграють вищі навчальні заклади України, де активно досліджуються нові психодіагностичні інструменти, впроваджуються сучасні курси і тренінги для майбутніх фахівців.

Висновки. Історія психодіагностики свідчить про її значний розвиток з моменту появи перших методик у XX столітті. Від ранніх спостережень за поведінкою людей до створення складних тестів і опитувальників, психодіагностика поступово ставала науково обґрунтованим інструментом, здатним допомогти у розумінні складних психічних явищ.

Вона стала невід'ємною частиною практичної психології, адже її методи використовуються в багатьох сферах: від психотерапії та консультування до профорієнтації та кримінальної психології. Вона дозволяє не лише визначати рівень інтелектуальних здібностей або особистісних характеристик, але й виявляти психологічні

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

розлади, допомагаючи в корекції розвитку та адаптації особистості до соціуму. Важливою частиною розвитку психодіагностики є адаптація зарубіжних методик до українських умов. Це є особливо актуальним у контексті війни, де необхідно коригувати інструменти для врахування специфічних соціальних та культурних умов. Процес адаптації допомагає забезпечити точність та ефективність діагностики, враховуючи національні, мовні та інші соціальні відмінності.

Список використаних джерел

1. Бурлачук, Л. (2014). Психодіагностика особистості: понятійний апарат та методи дослідження. Психологія і суспільство, 4, 85-103. http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/12722/3/%d0%91%d1%83%d1%80%d0%bb%d0%b0%d1%87%d1%83%d0%ba%20%d0%9b..pdf

2. Галян, І. М. (2009). Психодіагностика: навч. посіб. К.: Академвидав.

3. Євдокімова, О. О. (2020). Історія психології : навч. посіб. ; Вид. друге, допов. Харків : Константа.

4. Короход, Я. Д. (2020). Історія розвитку психології наприкінці XIX – на початку XX ст. (окремі аспекти). Габітус. Серія: Теорія та історія соціології, 20, 41-44. http://habitus.od.ua/journals/2020/20-2020/8.pdf

5. Кушнір, Ю.В. & Кушнір, В.П. (2012). Психодіагностика. Навчальний посібник для студентів соціологів. Донецьк: КиЦ.

6. Мельник, О. А. (2022). Трансформація психологічних уявлень у науковій спадщині українських психологів. Габітус. Серія: Загальна психологія, історія психології, 39, 79-83. http://habitus.od.ua/journals/2022/39-2022/14.pdf

7. Роменець, В. А. (2007). Історія психології XIX – початку XX століття : навч. посібник. Київ : Либідь.

8. Турбан В.В., Сердюк Л.З., & Рождественський Ю.Т. (2014). Становлення психологічної думки в Україні: провідні ідеї та історія розвитку : колективна монографія. В.В. Турбан (Ред.). Київ–Кіровоград : Імекс-ЛТД.

9. Чала, Ю.М., & Шахрайчук, А.М. (2018). Психодіагностика: навчальний посібник. Харків: НТУ «ХПІ».

10. Чебикін, О.Я., & Пивоварчик, І.М. (2007). Історія становлення психологічних наукових шкіл на півдні України (XIX-XX ст.) : Монографія. Одеса : Видавець Черкасов.

References

1. Burlachuk, L. (2014). Psykhodiahnostyka osobystosti: poniatiinyi aparat ta metody doslidzhennia [Personality psychodiagnostics: conceptual framework and research methods]. Psykholohiia i suspilstvo, 4, 85-103. http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/12722/3/%d0%91%d1%83%d1%80%d0%bb%d0%b0%d1%87%d1%83%d0%ba%20%d0%9b..pdf (in Ukrainian).

2. Halian, I. M. (2009). Psykhodiahnostyka: navch. Posib [Psychodiagnostics: a teaching aid]. K.: Akademvydav. (in Ukrainian).

3. Yevdokimova, O. O. (2020). Istoriia psykholohii : navch. posib. [History of psychology: textbook] ; Vyd. druhe, dopov. Kharkiv : Konstanta. (in Ukrainian).

4. Korokhod, Ya. D. (2020). Istoriia rozvytku psykholohii naprykintsi KhIKh – na pochatku KhKh st. (okremi aspekty) [History of the development of psychology in the late 19th and early 20th centuries (some aspects)]. Habitus. Seriia: Teoriia ta istoriia sotsiolohii, 20, 41-44. http://habitus.od.ua/journals/2020/20-2020/8.pdf (in Ukrainian).

5. Kushnir, Yu.V. & Kushnir, V.P. (2012). Psykhodiahnostyka. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv sotsiolohiv [Psychodiagnostics. A textbook for students of sociology]. Donetsk: KyTs. (in Ukrainian).

6. Melnyk, O. A. (2022). Transformatsiia psykholohichnykh uiavlen u naukovii spadshchyni ukrainskykh psykholohiv [Transformation of psychological ideas in the scientific heritage of Ukrainian psychologists]. Habitus. Seriia: Zahalna psykholohiia, istoriia psykholohii, 39, 79-83. http://habitus.od.ua/journals/2022/39-2022/14.pdf (in Ukrainian).

7. Romenets, V. A. (2007). Istoriia psykholohii KhIKh – pochatku KhKh stolittia : navch. Posibnyk [History of psychology of the 19th - early 20th centuries: textbook]. Kyiv : Lybid. (in Ukrainian).

8. Turban V.V., Serdiuk L.Z., & Rozhdestvenskyi Yu.T. (2014). Stanovlennia psykholohichnoi dumky v Ukraini: providni idei ta istoriia rozvytku : kolektyvna monohrafiia [The formation of psychological thought in Ukraine: leading ideas and history of development: collective monograph]. V.V. Turban (Red.). Kyiv–Kirovohrad : Imeks-LTD. (in Ukrainian).

9. Chala, Yu.M., & Shakhraichuk, A.M. (2018). Psykhodiahnostyka: navchalnyi. Posibnyk [Psychodiagnostics: textbook]. Kharkiv: NTU «KhPI». (in Ukrainian).

10. Chebykin, O.Ia., & Pyvovarchyk, I.M. (2007). Istoriia stanovlennia psykholohichnykh naukovykh shkil na pivdni Ukrainy (KhIKh-KhKh st.) : Monohrafiia [The history of the formation of psychological scientific schools in southern Ukraine (19th-20th centuries): Monograph]. Odesa : Vydavets Cherkasov. (in Ukrainian).

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Summary

HISTORICAL DEVELOPMENT OF PSYCHODIAGNOSTICS AND ITS SIGNIFICANCE IN PSYCHOLOGICAL COUNSELING

Melenchuk N. *candidate of psychological sciences, Associate Professor, International Humanitarian University*
Lebedeva N. *candidate of psychological sciences, International Humanitarian University*
Poplavska Y. *candidate of psychological sciences, International Humanitarian University*

Introduction. *Historical significance and development of psychodiagnostics: understanding the history of the development of psychodiagnostics, starting from its prerequisites in ancient times to the stages of formation in the 19th-20th centuries, helps to better evaluate modern testing and diagnostic methods, as well as to resolve issues of their ethics, accuracy and correctness. In-depth knowledge of the stages of development of psychodiagnostics allows us to understand how various cultural, scientific and social factors influenced the formation of modern methods and tools for assessing mental characteristics.*

The purpose *is a theoretical analysis of the main stages of the emergence and development of psychodiagnostics as a science, as well as the study of its modern application in psychological counseling.*

Methods:

a) Historical-retrospective method, which was used to analyze historical sources and works reflecting the development of psychodiagnostics in different historical periods.

b) Analysis of scientific texts, which consisted in a systematic study of the main works and research related to psychodiagnostics, including the works of prominent scientists (for example, Hippocrates, Binet, Wundt, Galton, etc.).

c) The synthesis method allowed to combine knowledge obtained from different historical periods, as well as from different branches of science, such as psychology, medicine, philosophy, to create a holistic picture of the stages of the emergence and formation of psychodiagnostics.

d) The method of historical-comparative analysis, which was used to investigate the main stages of the development of psychodiagnostics in different countries and cultures and determine the influence of various scientific traditions on the creation of psychodiagnostic tools.

Results. *The study of the history of psychodiagnostics indicates its significant development since the appearance of the first methods in the 20th century. From early observations of human behavior to the creation of complex tests and questionnaires, psychodiagnostics gradually became a scientifically sound tool that can help in understanding complex mental phenomena.*

It is shown that it has become an integral part of practical psychology, as its methods are used in many areas: from psychotherapy and counseling to career guidance and criminal psychology. It is demonstrated that psychodiagnostics plays an important role in counseling, as it allows not only to assess the psychological state of the client, but also to determine the deep features of his personality, motivation, behavioral patterns and cognitive processes. Thanks to the use of various psychodiagnostic tools, psychologists and consultants can obtain an accurate picture of the client's psychological characteristics, which is the basis for further work towards change and development.

An important part of the development of psychodiagnostics is the adaptation of foreign methods to Ukrainian conditions. This is especially relevant in the context of war, where tools need to be adjusted to take into account specific social and cultural conditions. The process of adaptation helps ensure the accuracy and effectiveness of diagnostics, taking into account national, linguistic and other social differences.

Originality. *For the first time, a content analysis of self-reports of modern youth was carried out, which allowed us to identify new aspects of adventurism and supplement the essence of this psychological phenomenon. The results of the study contribute to a deeper understanding of the psychological aspects of adventurism and its impact on decision-making, and also provide opportunities for the creation of psychodiagnostic tools for assessing this phenomenon.*

Conclusion. *The prospects for further research lie in a comprehensive analysis and generalization of the contribution of these scientists to the development of psychological science, which will allow for a deeper understanding of the stages of evolution of psychodiagnostic approaches and their role in the formation of modern methods.*

Keywords: *psychodiagnostics; psychological counseling; personality; individual psychological characteristics.*

Концептуалізація – Меленчук Н. І.
Методика – Лебедєва Н. В.
Формальний аналіз – Поплавська Є. В.
Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 29.01.25.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 22.02.25.

© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

УДК 159.923.31
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–107-120

ОСОБИСТІСНІ ТА НЕЙРОКОГНІТИВНІ КОРЕЛЯТИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Миколайчук О. М. *науковий співробітник науково-дослідного центру Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*
https://orcid.org/0000-0001-9208-7665
Малишева К. О. *кандидат психологічних наук, завідувачка кафедри експериментальної та прикладної психології, доцент кафедри експериментальної та прикладної психології Факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка*
https://orcid.org/0000-0003-3903-5799
Філімонова Н. Б. *кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідного центру Військового інституту Київського національного університет імені Тараса Шевченка*
https://orcid.org/0000-0002-5133-3003

Актуальність дослідження зумовлена зростаючою потребою у якісних превентивних та корекційних заходах з підтримки ментального здоров'я військовослужбовців. Метою статті є поглиблене вивчення взаємозв'язків між емоційним вигоранням, особистісними рисами позитивної та негативної валентності та ефективністю нейрокогнітивних процесів. Використання психофізіологічного інструментарію дозволило оцінити такі когнітивні складові, як: екзекутивні функції, оперативну зорову та вербальну пам'ять, асоціативну пам'ять, увагу, швидкість обробки інформації, включаючи міжпівкульну асиметрію, функціональну рухливість нервових процесів та працездатність головного мозку в контексті емоційного вигорання. Проаналізовано рівень поширеності вигорання серед військовослужбовців з визначенням модерацій та медіацій даного процесу. Асоціації між коморбідними станами та демографічними показниками досліджувались як окремо, так і в якості потенційних предикторів каузальних змін між вигоранням та когнітивними функціями.

Ключові слова*: вигорання; когнітивні функції; працездатність головного мозку; функціональна рухливість нервових процесів; військовослужбовці.*

Вступ. В умовах сьогодення збереження когнітивних функцій комбатантів набуває першочергового значення не лише для окремого військовослужбовця, але й для держави в цілому. Якісне вирішення поставлених завдань, можливість виконувати функціональні обов'язки тривалий час без втрати концентрації, збереження у пам'яті важливої інформації і правильне її відтворення – все це компоненти, які забезпечують індивідуальні спроможності військовослужбовців та високу бойову готовність підрозділів. Таке явище, як вигорання традиційно розглядалось у контексті його емоційно-мотиваційних складових, акцент робився на емоційному виснаженні, дистанціюванні від переживань іншої людини, цинізмі, але останнім часом питання порушення когнітивних функцій у представників різних професій стають надзвичайно актуальними і широко досліджуються науковцями (Schaufeli, Desart & De Witte, 2020). Так, від 7% до 9% працюючих європейців відчували клінічні симптоми вигорання, і поширеність даного феномену асоційована з певними професіями, наприклад 50% лікарів засвідчують наявність відповідної симптоматики у себе (Koutsimani & Montgomery, 2022). Працівники з ознаками вигорання скаржились на зниження здатності до вирішення проблем, а також - на труднощі з концентрацією, втрату уваги під час щоденних завдань і нездатність зберігати важливу інформацію, таку як імена чи призначені зустрічі (Blair, 2001). Т. Стенленд з колегами виявили, що розумова втома, пов'язана з вигоранням зберігається достатньо тривалий час і призводить до

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

втрати працездатності (Stenlund, Nordin & Jarvholm, 2012). Відповідно, кількість запитів стосовно вигорання через пошукову систему американської публічної транснаціональної корпорації Google LLC за останні 5 років стрімко зросла більше, ніж у 5 разів, про що свідчать графіки популярності та поширеності запитів, при чому Україна є лідером у зацікавленості з цього питання (рис.1).

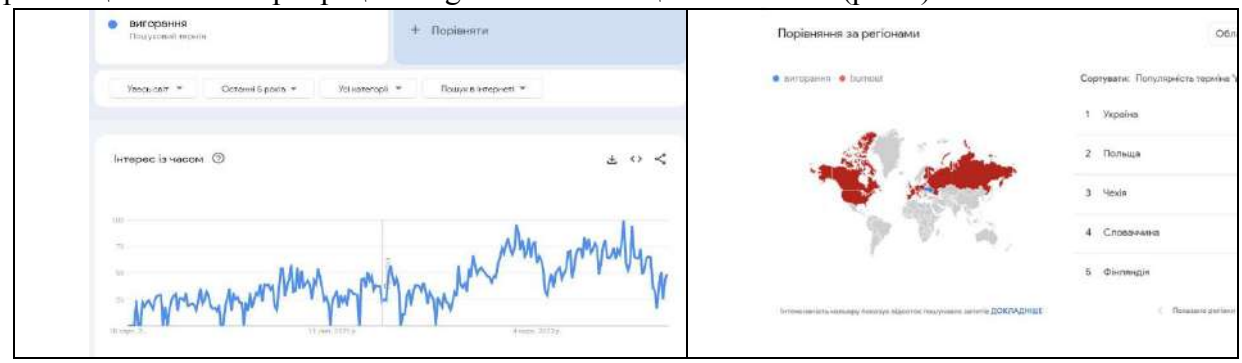

Рис.1. Популярність пошукового терміну «вигорання» в усьому світі за останні 5 років через пошукову систему Google LLC

Теоретичне підґрунтя. Вперше у наукових колах термін «вигорання» використав Герберт Фройденбергер для опису характерного емоційного стану, який виникав у соціальних працівників спеціалізованих установ внаслідок надмірно ретельного виконання ними своїх посадових обов'язків (Freudenberger, 1980). Поступово розвиваючись через поєднання завищених очікувань і постійного стресу, цей стан поєднує у собі фізичне, психічне і емоційне виснаження. Проявляючись у формі постійного невдоволення, від легкої нудьги і роздратування до глибокої депресії, вигорання призводить до тотального виснаження та фізичного нездужання. У одинадцятому перегляді Міжнародної статистичної класифікації хвороб і пов'язаних із ними проблем зі здоров'ям (МКБ-11, ICD-11), яка є найбільш повним та систематизованим переліком відомих та визнаних доказовою медициною патологічних станів, емоційне вигорання представлено не як нозологія, а як професійне явище з позначкою у вигляді Z-кодів. Це описано в розділі: «Фактори, що впливають на стан здоров'я або звернення до медичної служби» окремим діагностичним таксоном в розділі Z73 «проблеми, пов'язані з труднощами керування своїм життям», зокрема Z 73.0 – «вигорання» (стан життєвого виснаження) (World Health Organization, 2019). Чинниками, що впливають на вигорання визначаються індивідуальні особливості нервової системи і темпераменту. Швидше вигорають працівники із слабкою нервовою системою і ті, індивідуальні особливості яких не поєднуються з вимогами професій типу «людина-людина». В 1976 р. в статті «Ті, що вигоріли» К. Маслач використовувала метафору горіння для ілюстрації процесу вигорання з виразним підписом «Випалені самаритяни», наголошуючи на тому, що немає жодних сумнівів, що цей стан є фактором, що знижує моральну свідомість працівників та зумовлює високу плинність на робочих місцях, а також позитивно корелює з шкідливими наслідками стресу, девіантною поведінкою та суїцидальними думками (Maslach, 1976). У наступній публікації 1977 року значна увага приділялась процесу дегуманізації, при якому відбувається зменшення усвідомлення людських якостей та втрата людяності в міжособистісній взаємодії, а також проявляються ознаки професійного дистанціювання. З'являється емоційне виснаження, при якому спеціаліст більше не відчуває позитивних емоцій до клієнтів/пацієнтів, формується цинічне і дегуманізоване відношення до оточуючих (Maslach & Leiter, 2000). Пізніше у колаборації Х. Маслач та С. Джексон було сформовано визначення «професійне вигорання», що тлумачилось як поєднання емоційного виснаження, деперсоналізації і редукції особистих досягнень (Maslach & Leiter, 2016). Але відкритим залишалось питання про те, що саме викликає це явище: умови праці чи певні особистісні диспозиції?

У 1980-х роках Льюїс Голдберг (1981) почав дослідження рис особистості, які

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

визначають поведінку та формування певних копінг-стратегій, виділяючи п’ять незалежних вимірів, серед яких: відкритість досвіду (англ. - openness to experience), сумлінність (англ. - conscientiousness), емоційна стійкість/нейротизм (англ. - neuroticism), доброзичливість (англ. - agreeableness) і екстраверсія (англ. - extraversion). Для цих ключових факторів він пізніше створив термін «Велика п'ятірка» (Judge, Bono, Ilies & Gerhardt, 2002). Особистість представлена визначеними дескрипторами в континуумі яких знаходиться збалансований індивід: відкритість досвіду - тенденція до генерування ідей, творчість, схвальне сприйняття пригод, цікавість; сумлінність - здатність бути організованим та надійним, самодисциплінованим, діяти планомірно і виважено; екстраверсія - комунікабельність, балакучість; доброзичливість - емпатійність, довірливість, альтруїзм; нейротизм - схильність до психологічного стресу, часте переживання гніву, тривоги, депресії та уразливості. Модель «Великої п’ятірки» наразі розглядається у науковій персонології як найбільш впливова і емпірично обгрунтована.

Для опису особистісних рис негативної валентності було застосовано поняття «тріади темних рис особистості» («Dark Triad»), яке увійшло у науковий категоріальний апарат психології відносно недавно – лише на початку XXI сторіччя, завдяки дослідженню групи студентів під керівництвом Д.Паулюса та К.Вільямса (2002), які описали їх крізь призму таких ознак, як нарцисизм, психопатія та макіавеллізм (Paulhus & Williams, 2002). Під психопатією розуміється аномалія розвитку емоційно-вольової і мотиваційної сфери особистості, що характеризується перевагою патологічних рис характеру, відносною стабільністю їх проявів протягом життя і соціальною дезадаптацією. Первинна психопатія включає низьке почуття провини, егоїзм і переважання інстинктивних бажань, а вторинна (неклінічна форма) виявляється в аспектах антисоціальної поведінки (Baumeister & Vohs, 2003). Визначення нарцисизму бере свій початок у працях З. Фрейда, який вважав, що це стан, при якому власне Его вибирається в якості об’єкта любові і поклоніння. До характерних рис нарцисизму можна віднести: впевненість у власній неперевершеності, бажання постійно знаходитись у центрі уваги, низький самоконтроль, відсутність емпатії, незацікавленість в проблемах оточуючих, недоброзичливість та агресивні прояви у разі критиці (Клименко, 2017). Макіавеллізм, як стійка характерологічна особливість, що проявляється в схильності маніпулювати іншими людьми в міжособистісних відносинах з метою досягнення своїх суто егоїстичних цілей (Paulhus & Williams, 2002), була виокремлена після аналізу переконань та установок автора трактату «Государ» італійського філософа Н. Макіавеллі. Домени негативної валентності підсилені шкалою Ворожості, опублікованою у 1954 році Уолтером Куком та Дональдом Медлі, щодо проявів агресії, ворожості та цинізму, як потенційних чинників погіршення здоров`я та смертності. Цинізм та емоційне відчуження зазвичай супроводжують професійне (емоційне) вигорання (Степанюк & Мельниченко, 2020).

К. Шабрам та Й.Т. Хенг (2022) представили складну модель впливу двох різних форм співчуття (спрямованого на себе та інших) в контексті трьох вимірів вигорання (виснаження, цинізм, неефективність) (Schabram & Heng, 2020). Показано, що прояви співчуття мають потенціал для створення салютогенних ресурсів (самоконтролю). Зокрема, співчуття до себе виправляє виснаження, а співчуття до інших (прямо чи опосередковано через ресурси) усуває цинізм, тоді як вплив співчуття до себе та до інших на третій компонент вигорання (неефективність) різний. Тобто, співчуття може сприяти стійкості людей в організаціях, але лише тоді, коли тип наданого співчуття генерує ресурси, які дозволяють подолати ідіосинкратичний досвід вигорання.

Функціональний стан центральної нервової системи, як спеціалізованої структури управління усіма процесами в організмі людини, в значній мірі визначає перебіг сенсорних, рухових, вегетативних та поведінкових реакцій. Враховуючи те, що надійність, точність та швидкість виконання поставлених завдань військовослужбовцями

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

визначає боєздатність підрозділу та загальну обороноздатність країни, оцінка функціонального стану індивіду і виявлення можливого негативного впливу на його нервову систему, є надзвичайно актуальним питанням. Л. Рен та інші (Ren et al., 2022) підтвердили гіпотезу, що синдром емоційного вигорання впливає на когнітивні здібності військовослужбовців, зокрема – на їх увагу. Вони використали метод дослідження мозкових потенціалів, пов'язаних з подіями (ERP), під час виконання візуальних завдань, що дозволило виявити зниження уваги в групі військових із симптомами вигорання. Тобто прояви вигорання можуть знижувати амплітуду та підвищувати латентність відповідей на подразники на рівні ЦНС, вказуючи на зниження когнітивних ресурсів військових під впливом стресу. П. Коустсимані та А. Монтгомері (Koutsimani & Montgomery, 2022) провели сім тестів, щоб визначити, як виснаження впливає на різні аспекти когнітивних функцій. Вони повідомили, що люди з вищим рівнем вигорання гірше справлялися із завданнями, пов'язаними з виконавчими функціями мозку, які включають планування, переключення уваги та координацію різних завдань. При вигоранні спостерігається зниження когнітивного контролю мозку, що призводить до дефіциту зорово-просторового функціонування, навичок автоматичної обробки інформації, а також до зниження виконавчих функцій (Broadbent, Cooper; FitzGerald; Parkes, 1982). Оскільки екзекутивний контроль за різними процесами у мозку здійснює префронтальна кора, значна кількість робіт присвячена дослідженню того, як її функціональний стан пов'язаний з виникненням та подоланням такого небезпечного явища, як вигорання (Miyake et al, 2000). Асоціації вигорання з когнітивним дефіцитом спонукали деяких вчених (Deligkaris, Panagopoulou, Montgomery & Masoura, 2014) до вдосконалення підходу до визначення моделі вигорання, стверджуючи, що когнітивний дефіцит також слід включити у визначення вигорання. В. Шауфелі та ін. визначили когнітивний дефіцит як основний компонент вигорання, тоді як С. Десарт з колегами стверджують, що когнітивні порушення є наслідком вигорання, яке виникає через брак енергії, який є помітним при вигоранні (Desart, Schaufeli & De Witte, 2017). В роботі М.Піхлая та ін. акцентовано, що професійне вигорання пов'язане з об'єктивними змінами у перебігу психофізіологічних процесів та з порушеннями в основних нейронних контурах (Pihlaja et al., 2023). Аналогічні результати отримала Л. Сокка, клінічний нейропсихолог з Фінського інституту професійної гігієни при аналізі ЕЕГ учасників дослідження, коли вони виконували комп'ютерні завдання з різним навантаженням на зорову пам'ять (Sokka et al., 2016). Учасники повинні були зосередитися на завданнях але при цьому - реагувати на випадковий «відволікаючий» звук, який вимірював пильність. Було виявлено, що вигорання погіршує уважність людей до навколишніх подразників, коли вони активно зосереджуються на виконанні завдань, отже це явище супроводжується об'єктивними змінами в організації роботи мозку. Ф. Тао з колегами (Tao, Chen, & Zhang, 2014). досліджували прояви вигорання серед військових в екстремальних умовах і виявили, що військовослужбовці, чия робота пов'язана із значним фізіологічним і психологічним навантаженнями, мають вищі показники емоційного виснаження, деперсоналізації та зниження професійної ефективності, ніж інші категорії працівників. Сукупність показників активності та інтегративні процеси у нервовій системі забезпечують адаптивну поведінку організму в змінних умовах зовнішнього та внутрішнього середовища. Це характеризується адаптивним коливанням рівня збудливості, стійкості до стресу, швидкості обробки інформації та точності регуляторних команд в організмі з боку нервової, гуморальної, імунної та генетичної системи. Ці процеси є динамічними і залежать від багатьох чинників, таких як комбінація певних фізіологічних параметрів, фізичне та емоційне навантаження, наявність стресу, загальний стан здоров'я, індивідуальні особливості організму тощо (Федонюк, Білик, & Микула, 2001).

Метою даного дослідження було вивчення особистісних та нейрокогнітивних корелятів емоційного вигорання військовослужбовців Збройних сил України.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано такі теоретичні методи наукового дослідження як: аналіз наукової літератури для визначення актуальності, мети та завдань дослідження, аналіз психометричних якостей психометричних інструментів для обґрунтування доцільності їх використання, аналіз випадків інтерв'ювання та опитування, узагальнення, систематизація інформації – для підготовки заключного розділу дослідження, формування висновків та пропозицій. Емпіричний інструментарій включав ряд методик. Для діагностики вигорання було використано: «Діагностика професійного вигорання» (К. Маслач, С. Джексон) (Maslach Burnout Inventory, MBI), опитувальник Burnout Assessment Tool (BAT). Для діагностики проявів особистісних характеристик позитивної і негативної модальності - методика О. Джона, Л. Наумана і С. Сото «Велика п'ятірка» (Big Five Inventory)»; шкала цинізму з опитувальника «Діагностика ворожості» В. Кук, Д. Медлей ; опитувальник «Тріада темних рис особистості» («Dark Triad»). Для визначення функціонального стану центральної нервової системи було обрано психофізіологічні тести на вимірювання простої сенсомоторної реакції, реакції вибору, функціональної рухливості нервових процесів (Podkovka et al., 2024) та працездатності головного мозку (Філімонова, 2000), стану зорової та вербальної оперативної та асоціативної пам'яті людини (Філімонова, 2006). Демографічна анкета включала інформацію про вік, стать, тривалість перебування на військовій службі та участі у бойових діях.

Результати і обговорення. Статистичний аналіз отриманих результатів відбувався із застосуванням програм Statistica 8.0., R Studio (psych v.2.1.9., semTools v.0.5-5) та Jamovi 2.3.21 (scatr 1.2.0, statcat 1.0.2). Здійснювався аналіз описових статистик по результатах за використаними шкалами, оцінювалась надійність по внутрішній узгодженості опитувальників (за критеріями Альфа Кронбаха та Омеги МакДональдса). Для перевірки відповідності закону нормального розподілу всіх числових параметрів і балів використовувався критерій Шапіро-Вілка.

Вибірка сформована випадковим методом у кількості 42 військовослужбовців віком від 25 до 50 років (n=42, M=36.381 (SD=6.3781) з тривалістю служби у Збройних силах від 11 місяців до 21 року (n=42, M = 4.9988 (SD = 5.04). Враховуючи специфіку військової служби респонденти нерівномірно розподілені за статтю – 38 чоловіків (90.5%) та 4 жінки (9,5%), всі є учасниками бойових дій, жінки мають вислугу від 2 до 15 років (M=7.77 (SD=2.71)) (рис.2)

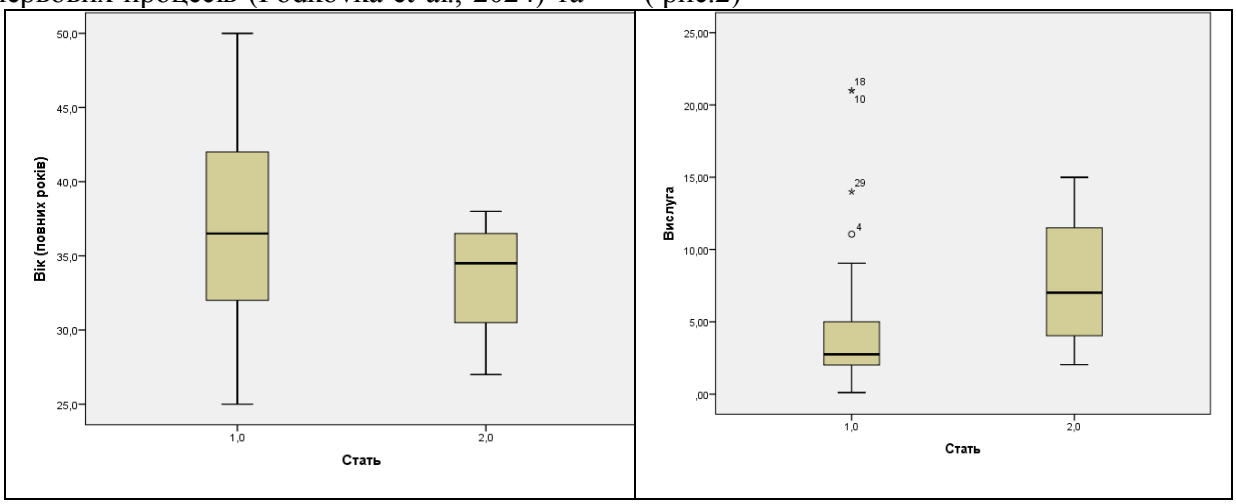

Рис.2. Порівняльна характеристика респондентів за віком та тривалістю перебування на військовій службі у Збройних Силах України

В цьому дослідженні було використано повну україномовну адаптацію опитувальника Burnout Assessment Tool (BAT) (версія пов'язана з роботою) для діагностики даного феномену за наявністю чотирьох базових симптомів – виснаження, відчуження, когнітивні та емоційні порушення; та за вираженістю двох вторинних симптомів – психологічних та психосоматичних скарг (33 питання).

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Респонденти оцінювали ступінь прояву певних характеристик за 5-ти бальною шкалою Лайкерта з градацією від «ніколи» до «завжди». За допомогою методики «Діагностика професійного вигорання» (Х.Маслач, С.Джексон) (Maslach Burnout Inventory), яка вважається «золотим стандартом» дослідження вигорання, вимірювали показники цього синдрому відповідно до трикомпонентної концепції, враховуючи такі базові субшкали, як емоційне виснаження, деперсоналізація та редукція особистих досягнень. Україномовна адаптація методики О. Джона, Л. Наумана і С. Сото «Велика п'ятірка» (Big Five Inventory)» містить 44 персональні характеристики і дозволяє оцінити особистість за перерахованими вище рисами (за 5-ти бальною шкалою Лікерта) (Барко, Кирієнко, & Барко, 2018). Опитувальник «Діагностика ворожості» В. Кук, Д. Медлей (фасета цинізму) оцінювалась по 13 твердженням за шестибальною шкалою Лікерта з континуумом відповідей від «зазвичай» до «ніколи» (Степанюк & Мельниченко, 2020). Опитувальник «Темна тріада рис особистості» («Dark Triad») містить 27 тверджень, що оцінювались за п'ятибальною шкалою Лікерта (Степанюк & Мельниченко, 2020). За результатами психофізіологічного тестування визначались такі показники, як сила, функціональний рівень та стійкість центральної нервової системи, швидкість простої сенсомоторної реакції (швидкість реакції правою рукою та лівою рукою, різниця в швидкості, швидкість перемикання), інтелектуальна працездатність, характеристики пам'яті (якість зорової та вербальної оперативної та структура асоціативної пам'яті).

Аналізуючи надійність обраного інструментарію було виявлено що всі опитувальники мають задовільні психометричні властивості, зокрема: в опитувальнику BAT загальний показник альфа Кронбаха становить .794 (омеги МакДональда - .924), в опитувальнику MBI відповідно .853 (.928), методики «Велика п'ятірка» .732 (.747), опитувальник «Темна тріада рис особистості» .468 (.548) тощо. Оскільки більшість показників має розподіл, відмінний від нормального, оцінка значущості розбіжностей у рівні вимірюваних ознак проводилась за допомогою непараметричних методів.

Для глибшого розуміння розподілу значень досліджуваних характеристик у вибірці та для аналізу індивідуальних відмінностей між жінками та чоловіками, було проведено описову статистику (див. табл. 1). В цілому емоційне вигорання у комбатантів супроводжується збільшенням такого показників як виснаження ($Md = 18.5$, $Q_1 = 16.0$ $Q_3 = 21$) та відчуження ($Md = 8.0$, $Q_1 = 6.0$, $Q_3 = 10.0$), при чому саме у військовослужбовців-чоловіків, що може свідчити про дещо вищий рівень емоційного та когнітивного навантаження, наявність сильнішого травматичного досвіду (рис.3), а військовослужбовиці-жінки більш екстравертовані та невротичні (рис.4). При проведенні тесту Манна-Уїтні було встановлено, що існують статистично значущі результати між жінками та чоловіками лише за такими показниками, як нейротизм (U=30.000 , p = .049), макіавеллізм (U= 27.500, p= .034), нарцисизм (U= 65.500, p= .013), решта показників не виявили значущих розбіжностей у представників різної статі.

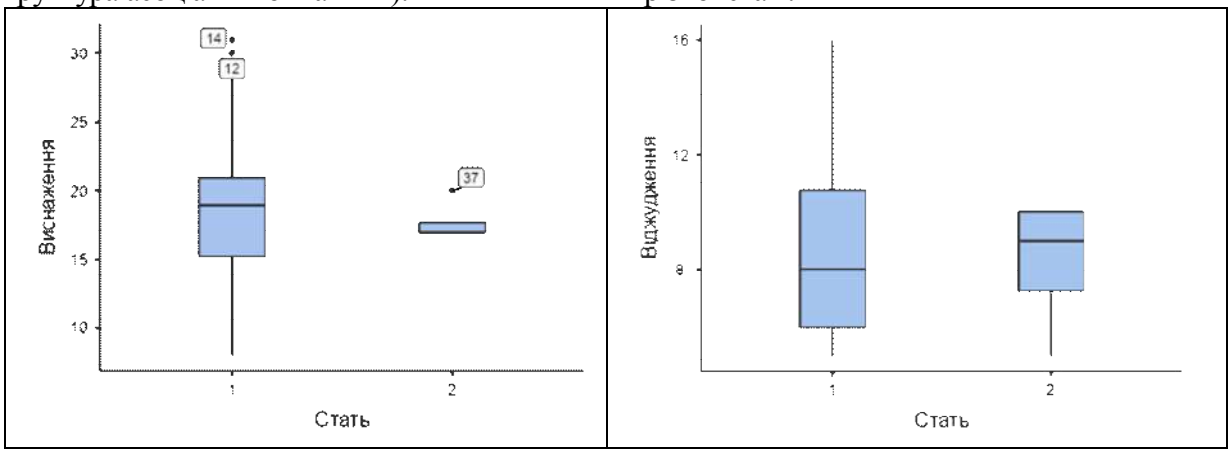

Рис.3. Показники виснаження та відчуження залежно від статі респондентів

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

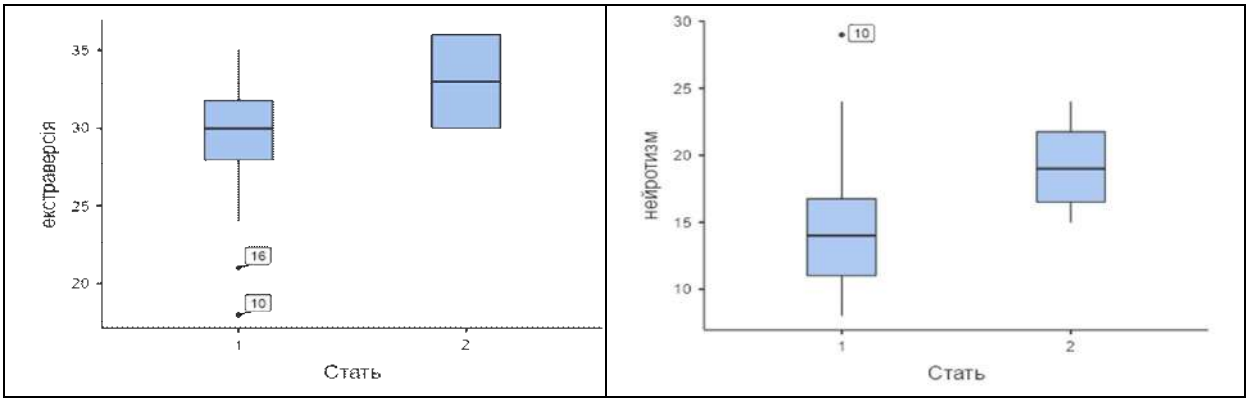

Рис.4. Показники екстраверсії та нейротизму, залежно від статі респондентів

Таблиця 1.

Фрагмент описової статистики ключових компонентів

Назва показника	Median	Minimum	Maximum	Lower Quartile	Upper Quartile
Виснаження	18.5	8.0	31.0	16.0	21.0
Відчудження	8.0	5.0	16.0	6.0	10.0
Когнітивні порушення	8.0	5.0	16.0	6.0	10.0
Емоційні порушення	9.0	5.0	21.0	7.0	11.0
Психологічні скарги	9.0	5.0	18.0	7.0	12.0
Психосоматичні скарги	8.5	5.0	14.0	6.0	11.0
Загальне виснаження	61.5	35.0	111.0	53.0	72.0
Емоційне виснаження	18.0	9.0	38.0	13.0	23.0
Деперсоналізація	10.0	5.0	19.0	8.0	13.0
Редукція	34.0	25.0	44.0	33.0	38.0
Заг. показник вигорання за Маслач	39.0	23.0	71.0	34.0	47.0
Екстраверсія	30.0	18.0	36.0	28.0	32.0
Доброзичлівість	33.5	25.0	39.0	31.0	35.0
Сумлінність	36.0	28.0	41.0	34.0	38.0
Нейротизм	15.0	8.0	29.0	11.0	17.0
Відкритість досвіду	35.5	26.0	46.0	32.0	39.0
Цинізм	43.0	27.0	65.0	36.0	49.0
Макіавелізм	26.5	17.0	36.0	22.0	29.0
Нарцисизм	26.0	20.0	31.0	24.0	27.0
Психопатія	29.0	22.0	35.0	26.0	30.0
Прості сенсомоторні реакції	240.0	210.0	336.0	230.0	259.0
Сігма	64.1	39.5	134.7	53.2	80.3
Коефіцієнт_сили	1.0	.7	1.4	.9	1.0
Функціональний рівень ЦНС	5.5	3.9	5.6	4.2	5.5
Рівень функціональних можливостей	5.0	2.8	5.2	3.5	5.1
Стійкість стану ЦНС	3.4	1.4	3.6	2.0	3.5
Реакція вибору	416.5	342.0	606.0	396.0	436.0
Швидкість реакції правою рукою	424.5	341.0	622.0	392.0	445.0
Швидкість реакції лівою рукою	408.5	337.0	609.0	389.0	433.0
Функціональна рухливість	700.0	402.0	2210.0	582.0	1178.0
Працездатність головного мозку	.1	.0	.7	.1	.1
Час_(геометричні фігури)	1545.5	1026.0	2949.0	1439.0	1831.0
Помилки_(геометричні фігури)	.3	.2	1.0	.3	.4
Асоціації_за_схожістю-час	11.2	7.0	17.1	9.5	14.5
Асоціації_за_схожістю-помилки	.3	.0	.7	.2	.5
Вербальна_пам'ять-час	708.8	535.7	1062.3	634.6	808.6
Вербальна_пам'ять-помилки	.1	.0	1.0	.1	.2
Функціональна Асиметрія	-11.5	-56.0	50.0	-28.0	11.0
Центральне перемикання	171.0	115.0	365.0	139.0	201.0

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Для оцінки зв'язку між показниками вигорання та результатами психофізіологічного обстеження були розраховані коефіцієнти кореляції Спірмана. (табл. 2). При цьому було виявлено, що відкритість досвіду має позитивні статистично значущі кореляційні зв'язки з функціональною рухливістю нервових процесів (r_s=0.60, p< .0500), що відбиває швидкість адаптації до нових обставин, точність орієнтації в нових умовах, здатність оцінювати реакцію інших людей та адекватно на неї реагувати. Інтелектуальна працездатність забезпечує безпомилкове виконання поставлених завдань впродовж тривалого часу та має зворотні статистично значущі кореляції з когнітивними порушеннями (r_s= - 0.36, p< .0500), психосоматичними скаргами (r_s= - 0.39, p< .0500) та прямі кореляції з екстраверсією (r_s=0.60, p< .0500). Об'єм оперативної пам'яті визначає якість когнітивних можливостей та процесів прийняття рішень. Оскільки він є обмеженим, то здатність асоціативно запам'ятовувати інформацію та створювати нові зв'язки є критично значущими властивостями при прийнятті рішень, особливо в умовах інформаційного навантаження. Показники асоціативної пам'яті мають зворотні кореляції з психологічними скаргами (r_s= - 0.44, p< .0500), емоційним виснаженням (r_s= - 0.46, p< .0500), загальним вигоранням (r_s=- 0.38, p< .0500), макіавеллізмом (r_s= - 0.48, p< .0500), позитивні кореляції з загальним показником цинізму (r_s= 0.57, p< .0500). Пам'ять на геометричні фігури демонструє зворотні кореляції з екстраверсією (r_s= - 0.46, p< .0500) та макіавеллізмом (r_s= - 0.36, p< .0500). Функціональна асиметрія має зворотні зв'язки з психопатією (r_s= - 0.45, p< .0500), тобто певна аномалія розвитку емоційно-вольової і мотиваційної сфер особистості, що характеризується тотальністю патологічних рис характеру, відносною стабільністю їх проявів протягом життя і соціальною дезадаптацією зворотньо корелює з швидкістю центрального перемикання. Цей показник характеризує швидкість руху нервових процесів в центральній нервовій системі та швидкість міжпівкульного інформаційного обміну, які відіграють вирішальну роль у швидкісних характеристиках процесів обробки інформації та прийняття рішень. Коефіцієнт сили нервової системи має прямі кореляційні зв'язки з оцінкою власних професійних спроможностей (r_s=0.41, p< .0500) та сумлінністю (r_s=0.41, p< .0500) , тобто сильний тип нервової системи забезпечує військовослужбовцям здатність виконувати завдання незважаючи на зовнішні умови, не відволікатись на незначні деталі та витримувати напруження впродовж тривалого часу, завдяки чому кожен окремий індивід високо оцінює свої спроможності та може виконувати обов'язки сумлінно і якісно.

Таблиця 2

Коефіцієнти кореляції Спірмана між показниками вигорання, особистісними рисами та кількісними показниками функціонального стану нервової системи

Назва показника	Коефіцієнт сили	Працездат. головного мозку	Геометр. фігури час	Геом. фігури помилки	Асоціації схожість	Функц асиметрія
Виснаження	.10	-.15	-.21	-.07	-.27	-.32
Відчуження	.13	-.27	.10	-.16	-.04	-.27
Когнітивні порушення	.01	**-.36**	.20	-.17	-.24	-.17
Емоційні порушення	-.03	-.34	.06	-.29	-.20	-.13
Психологічні скарги	.15	-.30	.14	-.20	**-.44**	.13
Психосоматичні скарги	.28	**-.39**	.18	**-.37**	-.17	-.12
Загальна виснаження	.12	-.30	.05	-.26	-.34	-.24
Емоційне виснаження	.33	-.16	-.02	-.23	**-.46**	-.12
Деперсоналізація	.04	-.24	.19	-.21	-.30	.10
Редукція	-.37	.22	-.26	**.44**	.02	-.23

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Загальний показник вигорання за Маслач	.24	-.15	.08	-.27	**-.38**	-.07
Екстраверсія	-.23	**.37**	**-.46**	.34	.08	-.20
Доброзичливість	-.17	.15	-.34	.00	.18	-.01
Сумлінність	.17	.30	.16	.05	.15	.00
Нейротизм	.03	-.31	-.17	-.21	-.48	-.05
Відкритість досвіду	-.23	.25	-.01	.31	-.08	-.04
Цинізм	-.11	.31	.04	.05	**.57**	-.08
Макіавелізм	.04	-.06	**-.36**	.03	**-.48**	-.22
Нарцисизм	-.22	-.15	-.20	-.20	-.02	-.05
Психопатія	-.05	-.06	.02	.06	-.23	**-.45**

При розподілі усіх респондентів за показником загального виснаження було виявлено статистично значущі розбіжності між групами за тестом Крускала-Волліса H (2, n=30) = 7.216194, p= .0271). Спостерігаються статистично значущі відмінності в рівні інтелектуальної працездатності між військовослужбовцями з низьким і середнім рівнем загального виснаження (U= 9.000 , p = .005), та низьким і високим рівнем (U=11.5 , p = .042) (рис.5).

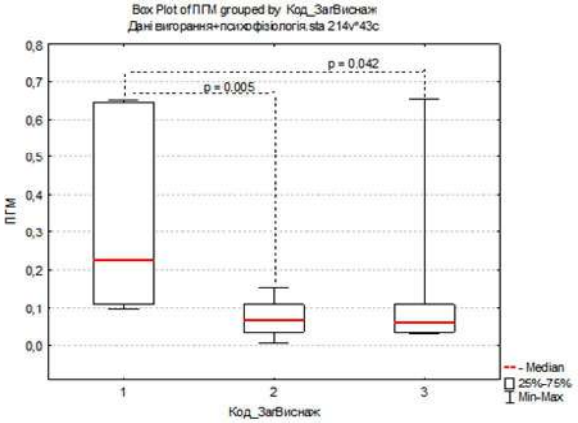

Рис.5. Показники працездатності головного мозку у військовослужбовців з різним рівнем загального виснаження

Висновки. У даному дослідженні прийняло участь 42 комбатанти, діючі військовослужбовці Збройних Сил України. Більшість респондентів – чоловіки віком понад 30 років, в основному представники Сухопутних військ Збройних Сил України. Кількість осіб чоловічої статі була значно вищою, ніж жіночої, що було очікувано, враховуючи специфіку військового середовища. Більшість військовослужбовців мають середній рівень емоційного вигорання, серед компонентів переважає виснаження та відчуження, що виникає внаслідок надмірних когнітивних та емоційних навантажень. Військовослужбовці-чоловіки більш виснажені, інтровертовані та закриті, ніж жінки. Існує статистично значима різниця між станом когнітивних функцій (пам'ять, увага тощо) у військовослужбовців в групах з низьким та середнім рівнем вигоранням H (2, n=30) = 7.216194, p=.0271); H (2, n=30) = 5.119254, p= .0773), що можна пояснити використовуючи теорії саморегуляції та когнітивного резерву. Когнітивний резерв, як процес, що активується при виконанні складних завдань через більш ефективне використання мозкових мереж і інших когнітивних стратегій, дозволяє впоратися з складними ситуаціями (Stern, 2002). Теорія саморегуляції (Baumeister &Vohs, 2003) базується на здатності гальмувати конкретні реакції та керувати когнітивними, афективними та поведінковими процесами для досягнення мети. Таким чином, військовослужбовці, які мають низький рівень вигорання, все ще можуть контролювати внутрішні процеси та залучати когнітивний резерв для досягнення оптимальної продуктивності. При зростанні рівня вигорання показники працездатності головного мозку (rs = -.37, p< .0500) та асоціативної пам’яті (rs = - .46, p< .0500) знижуються. Порушення емоційно-вольової та мотиваційної сфери особистості, які спостерігаються при вигоранні, корелюють з швидкістю центрального перемикання, що впливає на процеси обробки інформації та прийняття рішень (rs = -.45, p< .0500). Швидкість руху нервових процесів і міжпівкульного обміну інформацією є вирішальними для когнітивної гнучкості та адаптації, що критично важливо для професійної діяльності, особливо в екстремальних умовах, таких як військова служба. Враховуючи гіпотезу, що основними системами, які залучені в патогенез емоційного вигорання є стрес-асоційовані системи, такі як вегетативна

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

нервова система та вісь гіпоталамус-гіпофіз-надниркові залози (вісь ГГН), військовослужбовці знаходяться у групі ризику. Модераторами цього процесу є стресори, які викликають симпатичну гіперактивність на ранніх стадіях, а також гіпореактивність ГГН та низьку вагусну активність у більш важких випадках (Sjörs Dahlman, Jonsdottir, & Hansson, 2021). Медіаторами при цьому виступають особистісні риси та функціональний стан центральної нервової системи. Психоемоційне виснаження є найвагомішим компонентом емоційного вигорання, проявляючись через психологічні скарги, деперсоналізацію, втрату працездатності, редукцію власних досягнень, спричинені тривалими надмірними фізичними та емоційними навантаженнями в умовах військової служби. Порушення стійкості центральної нервової системи, зниження реактивності та моторної координації, когнітивний дефіцит, вербально-асоціативні мнемічні порушення відображають труднощі у швидкісній обробці інформації, у виконанні завдань у стресових і форс-мажорних ситуаціях, у прийнятті рішень і корекції помилкових дій, що впливає на професійну ефективність. Особистісні зміни включають зниження самооцінки, закритість до нового досвіду та активацію захисних механізмів, які впливають на адаптаційні стратегії та подальше зниження продуктивності. Стан тотальної втоми та зниження фізичних або психічних ресурсів організму, розвивається поступово і є результатом тривалих навантажень, стресу чи недостатнього відновлення. Дисбаланс між високими вимогами та індивідуальними можливостями, що можуть бути вищими або нижчими від потенціалу працівника, спричиняє розвиток вигорання, що в подальшому індукує зміни когнітивної, моторної та мнестичної діяльності центральної нервової системи. Тобто, емоційне (професійне) вигорання як складний конструкт поєднує у собі виснаження від надмірних навантажень, пов'язаних зі службовою діяльністю та функціональні зміни з боку центральної нервової системи. Все це супроводжується появою особистісних деформацій, домінуванням емоційних станів негативної валентності, з поступовою появою соматичних змін та скарг. Перспективами подальшого дослідження вбачається створення ефективних превентивних та психокорекційних програм підтримки ментального здоров'я військовослужбовців Збройних Сил України, враховуючи особливості формування даного феномену в умовах сьогодення у комбатантів.

Список використаних джерел:

1. Барко, В. І., Кирієнко, Л. А., & Барко, В. В. (2018). Адаптація опитувальника «Великої п'ятірки» для використання психологами Національної поліції України. *Наука і правоохорона*, 3 (41), 229–236.

2. Клименко, М. Р. (2017) «Світло» нарцисизму в структурі «темної тріади». *Психологічні науки*, 4 (1), 58–64.

3. Степанюк, О., & Мельниченко, О. (2020). *Методичний посібник для фахівців, які впроваджують Типову програму для кривдників: Збірник практичних матеріалів.* Київ.

4. Філімонова, Н. Б. (2000). Комп'ютерна експрес-методика для визначення психофізіологічного стану людини. *Матеріали II Міжнародної наук.-метод. конф. «Культура здоров'я як предмет освіти». Херсонський держ. пед. ун-т*, 204–209.

5. Філімонова, Н. Б., Куценко, Т. В., & Макарчук, М. Ю. (2006). Особливості обробки зорової вербальної та невербальної інформації в оперативній пам'яті людини. *Фізика живого*, 14 (3), 75–86.

6. Федонюк, Я. І., Білик, Л. С., & Микула, Н. Х. (2001). *Анатомія і фізіологія з патологією.*Тернопіль: Укрмедкнига.

7. Baumeister, R. F., & Vohs, K. D. (2003). Self-regulation and the executive function of the self. *Hand Self Identity*, 1, 197–217. doi: 10.1080/152988602317319302.

8. Blair, R. J. R. (2001) Neurocognitive models of aggression, the antisocial personality disorders, and psychopathy. *J. Neurol. Neurosurgery Psychiatry*, 71, 727–731.

9. Broadbent, D. E., Cooper, P. F., FitzGerald, P., & Parkes, K. R. (1982). The Cognitive Failures Questionnaire (CFQ) and its correlates. *Br. J. Clin. Psychol.* 21, 123-132.

10. Deligkaris, P., Panagopoulou, E., Montgomery, A. J., & Masoura, E. (2014). Job burnout and cognitive functioning: a systematic review. *Work Stress*, 28, 107–123.

11. Desart, S., Schaufeli, W., & De Witte, H. (2017). Op zoek naar een nieuwe definitie van burn-out. *Tijdsch Steunpunt Werk*, 1, 90–91.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

12. Eskildsen, A., Andersen, L. P., Pedersen, A. D., & Andersen, J. H. (2016). Cognitive impairments in former patients with work-related stress complaints–one year later. *Stress*, 19, 559–566.

13. Feuerhahn, N., Stamov-Robnagel, C., Wolfram, M., Bellingrath, S., & Kudielka, B. M. (2013) Emotional exhaustion and cognitive performance in apparently healthy teachers: A longitudinal multi-source study. *Stress Health*, 29, 297–306.

14. Freudenberger, H. J. (1980) *Burn-Out: The High Cost of High Achievement*. Garden City, NY: Anchor Press.

15. Judge, T. A., Bono, E. J., Ilies, R., & Gerhardt, W. M. (2002) Personality and leadership. *Journal of Applied Psychology*. 87 (4), 765–780. doi: 10.1037//0021-9010.87.4.765.

16. Khammissa, R. A. G., Nemutandani, S., Feller, G., Lemmer, J., & Feller L. (2022) Burnout phenomenon: neurophysiological factors, clinical features, and aspects of management. *J. Int. Med. Res.* 50 (9), 323 - 336. doi: 10.1177/03000605221106428.

17. Koutsimani, P., & Montgomery, A. (2022). Cognitive functioning in non-clinical burnout: Using cognitive tasks to disentangle the relationship in a three-wave longitudinal study. *Front. Psychiatry*,13, 548 - 566. doi: 10.3389/fpsyt.2022.978566.

18. Maslach, C. (1976) Burned-out. *Human Behavior*, 9, 133-142.

19. Maslach, C., & Leiter, M. P. (2000) A multidimensional theory of burnout. *Theories of Organizational Stress*. 3, 234 - 240

20. Maslach, C., & Leiter, M. P. (2016). Understanding the burnout experience: recent research and its implications for psychiatry. *World Psychiatry*, 15 (2), 103–111. doi: https://doi.org/10.1002/wps.20311.

21. Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter M. P. (2001) Job burnout. *Annu. Rev. Psychol,* 52, 397–422.

22. Michailidis, E., & Banks, A. P. (2016) The relationship between burnout and risk-taking in workplace decision-making and decision-making style. *Work Stress*, 30, 278–292. doi: 10.1080/02678373.2016.1213773.

23. Miyake, A., Friedman, N. P., Emerson, M. J., Witzki, A. H., Howerter, A., & Wager, T. D. (2000). The unity and diversity of executive functions and their contributions to complex "frontal lobe" tasks: a latent variable analysis. *Cogn. Psychol,* 41, 49–100. doi: 10.1006/cogp.1999.0734.

24. Oosterholt, B. G., Linden, D., Maes, J. H., Verbraak, M. J., & Kompier M. A. (2012). Burned out cognition-cognitive functioning of burnout patients before and after a period with psychological treatment. *Scand. J. Work Environ. Health*, 38, 358–369.

25. Oosterholt, B. G., Maes, J. H., Van der Linden, D., Verbraak, M. J., & Kompier M. A. (2016). Getting better, but not well: A 1.5-year follow-up of cognitive performance and cortisol levels in clinical and non-clinical burnout. *Biol. Psychol,*117, 89–99.

26. Österberg, K., Skogsliden, S., Karlson, B. (2014) Neuropsychological sequelae of work-stress-related exhaustion. *Stress*, 17, 59–69.

27. Podkovka, O. I., Makarchuk, M. Y., Filimonova, N. B., Pampuha, I. V., Nikiforov, M. M., Loza, V. M., Kravchenko, K. O. (2024). Peculiarities of the age-related changes in the organization of brain activity of the servicemen, which determine the functional motility of nervous processes. *Fiziol. Zh,* 70 (5), 11–19.

28. Paulhus, D. L., Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36, 556–563.

29. Pihlaja, M., Peräkylä, J., Erkkilä, E. H., Tapio, E., Vertanen, M., & Hartikainen K. M. (2023) Altered neural processes underlying executive function in occupational burnout-Basis for a novel EEG biomarker. *Front. Hum. Neurosci,* 17, 112-123. doi: 10.3389/fnhum.2023.1194714.

30. Ren, L., Liang, W., Lu, H., Lin, X., Li, Y., Wang, L., & Wu, S. (2022). The influence of job burnout on the attention ability of army soldiers and officers: Evidence from ERP. *Frontiers in Neuroscience*, 16, 456 – 467. doi: 10.3389/fnins.2022.992537.

31. Schabram, K., & Heng Y. T. (2022). How other-and self-compassion reduce burnout through resource replenishment. *Academy of Management Journal*, 65 (2), 453–478.

32. Schaufeli, W. B., Desart, S., & De Witte, H. (2020). Burnout assessment tool (BAT) - development, validity, and reliability. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 17, 94 - 102. doi: 10.3390/ijerph17249495.

33. Schaufeli, W., & Enzmann, D. (1998) *The Burnout Companion to Study and Practice: A Critical Analysis*. Boca Raton, FL, USA: CRC Press.

34. Sjörs Dahlman, A., Jonsdottir, I. H., & Hansson, C. (2021). The hypothalamo-pituitary-adrenal axis and the autonomic nervous system in burnout. *Handb. Clin. Neurol,* 182, 83–94. doi: 10.1016/B978-0-12-819973-2.00006-X.

35. Sokka, L., Leinikka, M., Korpela, J., Henelius, A., Ahonen, L., Alain, C., Alho, K., Huotilainen, M. (2016) Job burnout is associated with dysfunctions in brain mechanisms of voluntary and involuntary attention. *Biological Psychology*, 117, 56–66.

36. Stenlund, T., Nordin, M., Järvholm, L. S. (2012). Effects of rehabilitation programmes for patients on long-term sick leave for burnout: A 3-year follow-up of the REST study. *J. Rehabil. Med,* 44, 684–690.

37. Stern, Y. (2002). What is cognitive reserve? Theory and research application of the reserve concept. *J. Int. Neuropsychol. Soc,* 8, 448–460. doi: 10.1017/S1355617702813248.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

38. Tao, F., Chen, Y., Zhang, T. (2014). Psychological and physiological burnout in extreme environments: A study among soldiers. *Military Medicine*, 189 (3), 113–120.

39. Williams, P. G., Suchy, Y., Rau, H. K. (2009). Individual differences in executive functioning: implications for stress regulation. *Ann. Behav. Med,* 37, 126–140. doi: 10.1007/s12160-009-9100-0.

40. World Health Organization (2019) *Burnout an "occupational phenomenon": International Classification of Diseases*. Geneva.

References

1. Barko, V. I., Kyriienko, L. A., & Barko, V. V. (2018). Adaptatsiia opytuvalnyka «Velykoi piatirky» dlia vykorystannia psykholohamy Natsionalnoi politsii Ukrainy [Adaptation of the Big Five questionnaire for use by psychologists of the National Police of Ukraine] *Nauka i pravookhorona*, 3(41), 229–236. (Ukrainian)

2. Klymenko, M. R. (2017). "Svitlo" nartsysyzmu v strukturi "temnoi triady" ["Light" of Narcissism in the Structure of the "Dark Triad"]. *Psykholohichni nauky*, 4(1), 58–64. (Ukrainian)

3. Stepaniuk, O., & Melnychenko, O. (2020). *Metodychnyi posibnyk dlia fakhivtsiv, yaki vprovadzhuiut Typovu prohramu dlia kryvdnykiv: Zbirnyk praktychnykh materialiv* [Methodical Manual for Specialists Implementing the Standard Program for Perpetrators: A Collection of Practical Materials]. Kyiv: ISBN 978-617-7627-33-2. (Ukrainian)

4. Filimonova, N. B. (2000). Kompiuterna ekspres-metodyka dlia vyznachennia psykhofiziolohichnoho stanu liudyny [Computerized Express Methodology for Determining the Psychophysiological State of a Person]. In *Materialy II Mizhnarodnoi nauk.-metod. konf. "Kultura zdorovia yak predmet osvity"*, 204–209. Kherson: Khersonskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet. (Ukrainian)

5. Filimonova, N. B., Kutsenko, T. V., & Makarchuk, M. Yu. (2006). Osoblyvosti obrobky zorovoi verbalnoi ta neverbalnoi informatsii v operatyvnii pamiati liudyny [Features of Processing Visual Verbal and Non-Verbal Information in Human Working Memory]. *Fizyka zhyvoho*, 14(3), 75–86. (Ukrainian)

6. Fedoniuk, Ya. I., Bilyk, L. S., & Mykula, N. Kh. (Eds.). (2001). *Anatomiia i fiziolohiia z patolohiieiu* [Anatomy and Physiology with Pathology]. Ternopil: Ukrmedknyha. (Ukrainian)

7. Baumeister, RF, Vohs, KD. (2003). Self-regulation and the executive function of the self. *Hand Self Identity*, 1, 197–217. doi: 10.1080/152988602317319302

8. Blair, R. J. R. (2001) Neurocognitive models of aggression, the antisocial personality disorders, and psychopathy. *J. Neurol. Neurosurgery Psychiatry*, 71, 727–731.

9. Broadbent, D. E., Cooper, P. F., FitzGerald, P., & Parkes, K. R. (1982). The Cognitive Failures Questionnaire (CFQ) and its correlates. *Br. J. Clin. Psychol.* 21, 123-132.

10. Deligkaris, P., Panagopoulou, E., Montgomery, A. J., & Masoura, E. (2014). Job burnout and cognitive functioning: a systematic review. *Work Stress*, 28, 107–123.

11. Desart, S., Schaufeli, W., & De Witte, H. (2017). Op zoek naar een nieuwe definitie van burn-out. *Tijdsch Steunpunt Werk*, 1, 90–91.

12. Eskildsen, A., Andersen, L. P., Pedersen, A. D., & Andersen, J. H. (2016). Cognitive impairments in former patients with work-related stress complaints–one year later. *Stress*, 19, 559–566.

13. Feuerhahn, N., Stamov-Robnagel, C., Wolfram, M., Bellingrath, S., & Kudielka, B. M. (2013) Emotional exhaustion and cognitive performance in apparently healthy teachers: A longitudinal multi-source study. *Stress Health*, 29, 297–306.

14. Freudenberger, H. J. (1980) *Burn-Out: The High Cost of High Achievement*. Garden City, NY: Anchor Press.

15. Judge, T. A., Bono, E. J., Ilies, R., & Gerhardt, W. M. (2002) Personality and leadership. *Journal of Applied Psychology*. 87 (4), 765–780. doi: 10.1037//0021-9010.87.4.765.

16. Khammissa, R. A. G., Nemutandani, S., Feller, G., Lemmer, J., & Feller L. (2022) Burnout phenomenon: neurophysiological factors, clinical features, and aspects of management. *J. Int. Med. Res.* 50 (9), 323 - 336. doi: 10.1177/03000605221106428.

17. Koutsimani, P., & Montgomery, A. (2022). Cognitive functioning in non-clinical burnout: Using cognitive tasks to disentangle the relationship in a three-wave longitudinal study. *Front. Psychiatry*,13, 548 - 566. doi: 10.3389/fpsyt.2022.978566.

18. Maslach, C. (1976) Burned-out. *Human Behavior*, 9, 133-142.

19. Maslach, C., & Leiter, M. P. (2000) A multidimensional theory of burnout. *Theories of Organizational Stress*. 3, 234 - 240

20. Maslach, C., & Leiter, M. P. (2016). Understanding the burnout experience: recent research and its implications for psychiatry. *World Psychiatry*, 15 (2), 103–111. doi: https://doi.org/10.1002/wps.20311.

21. Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter M. P. (2001) Job burnout. *Annu. Rev. Psychol,* 52, 397–422.

22. Michailidis, E., & Banks, A. P. (2016) The relationship between burnout and risk-taking in workplace decision-making and decision-making style. *Work Stress*, 30, 278–292. doi: 10.1080/02678373.2016.1213773.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

23. Miyake, A., Friedman, N. P., Emerson, M. J., Witzki, A. H., Howerter, A., & Wager, T. D. (2000). The unity and diversity of executive functions and their contributions to complex "frontal lobe" tasks: a latent variable analysis. *Cogn. Psychol,* 41, 49–100. doi: 10.1006/cogp.1999.0734.

24. Oosterholt, B. G., Linden, D., Maes, J. H., Verbraak, M. J., & Kompier M. A. (2012). Burned out cognition-cognitive functioning of burnout patients before and after a period with psychological treatment. *Scand. J. Work Environ. Health*, 38, 358–369.

25. Oosterholt, B. G., Maes, J. H., Van der Linden, D., Verbraak, M. J., & Kompier M. A. (2016). Getting better, but not well: A 1.5-year follow-up of cognitive performance and cortisol levels in clinical and non-clinical burnout. *Biol. Psychol,*117, 89–99.

26. Osterberg, K., Skogsliden, S., Karlson, B. (2014) Neuropsychological sequelae of work-stress-related exhaustion. *Stress*, 17, 59–69.

27. Podkovka, O. I., Makarchuk, M. Y., Filimonova, N. B., Pampuha, I. V., Nikiforov, M. M., Loza, V. M., Kravchenko, K. O. (2024). Peculiarities of the age-related changes in the organization of brain activity of the servicemen, which determine the functional motility of nervous processes. *Fiziol. Zh,* 70 (5), 11–19.

28. Paulhus, D. L., Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36, 556–563.

29. Pihlaja, M., Peräkylä, J., Erkkilä, E. H., Tapio, E., Vertanen, M., & Hartikainen K. M. (2023) Altered neural processes underlying executive function in occupational burnout-Basis for a novel EEG biomarker. *Front. Hum. Neurosci,* 17, 112-123. doi: 10.3389/fnhum.2023.1194714.

30. Ren, L., Liang, W., Lu, H., Lin, X., Li, Y., Wang, L., & Wu, S. (2022). The influence of job burnout on the attention ability of army soldiers and officers: Evidence from ERP. *Frontiers in Neuroscience*, 16, 456 – 467. doi: 10.3389/fnins.2022.992537.

31. Schabram, K., & Heng Y. T. (2022). How other-and self-compassion reduce burnout through resource replenishment. *Academy of Management Journal*, 65 (2), 453–478.

32. Schaufeli, W. B., Desart, S., & De Witte, H. (2020). Burnout assessment tool (BAT) - development, validity, and reliability. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 17, 94 - 102. doi: 10.3390/ijerph17249495.

33. Schaufeli, W., & Enzmann, D. (1998) *The Burnout Companion to Study and Practice: A Critical Analysis*. Boca Raton, FL, USA: CRC Press.

34. Sjors Dahlman, A., Jonsdottir, I. H., & Hansson, C. (2021). The hypothalamo-pituitary-adrenal axis and the autonomic nervous system in burnout. *Handb. Clin. Neurol,* 182, 83–94. doi: 10.1016/B978-0-12-819973-2.00006-X.

35. Sokka, L., Leinikka, M., Korpela, J., Henelius, A., Ahonen, L., Alain, C., Alho, K., Huotilainen, M. (2016) Job burnout is associated with dysfunctions in brain mechanisms of voluntary and involuntary attention. *Biological Psychology*, 117, 56–66.

36. Stenlund, T., Nordin, M., Järvholm, L. S. (2012). Effects of rehabilitation programmes for patients on long-term sick leave for burnout: A 3-year follow-up of the REST study. *J. Rehabil. Med,* 44, 684–690.

37. Stern, Y. (2002). What is cognitive reserve? Theory and research application of the reserve concept. *J. Int. Neuropsychol. Soc,* 8, 448–460. doi: 10.1017/S1355617702813248.

38. Tao, F., Chen, Y., Zhang, T. (2014). Psychological and physiological burnout in extreme environments: A study among soldiers. *Military Medicine*, 189 (3), 113–120.

39. Williams, P. G., Suchy, Y., Rau, H. K. (2009). Individual differences in executive functioning: implications for stress regulation. *Ann. Behav. Med,* 37, 126–140. doi: 10.1007/s12160-009-91000.

40. World Health Organization (2019) *Burnout an "occupational phenomenon": International Classification of Diseases*. Geneva.

Summary

PERSONALITY AND NEUROCOGNITIVE CORRELATES OF BURNOUT IN MILITARY PERSONNEL OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Mykolaichuk O. *Researcher Research center of Military Institute Taras Shevchenko National University of Kyiv*
Malysheva K. *PhD in Psychology, Head of the Department of Experimental and Applied Psychology, Associate Professor of the Department of Experimental and Applied Psychology Faculty of Psychology Taras Shevchenko National University of Kyiv*
Filimonova N. *PhD in Physics and Mathematics, Senior Research Fellow Research center of Military Institute Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Introduction. *Maintaining the cognitive functions of combatants has become a priority not only for individual service members but also for the state as a whole. Effective task performance, the ability to carry out functional duties for extended periods without losing concentration, retaining critical information in*

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

memory, and accurately reproducing it are all components that ensure the individual capabilities of military personnel and the high combat readiness of units. Burnout is a complex construct, combines exhaustion from excessive workloads related to service activities with functional changes in the central nervous system. This is accompanied by the emergence of personality deformations, dominance of negatively valenced emotional states, and the gradual appearance of somatic changes and complaints.

Purpose. *This study aimed to examine the relationships between burnout, personality traits of positive and negative valence, and the effectiveness of neurocognitive processes such as: executive functions, working visual and verbal memory, associative memory, attention, information processing speed, including interhemispheric asymmetry, functional mobility of nervous processes, and brain performance.*

Methods *To achieve the purpose of this article, we used general scientific theoretical research methods: theoretical analysis, systematization of scientific-theoretical and methodical sources, synthesis, comparison to study etc. The empirical toolkit included several questionnaires: The Maslach Burnout Inventory (MBI) (Maslach, Jackson, the Burnout Assessment Tool (BAT), the Big Five Inventory by O. John, L. Naumann, and S. Soto, the Cynicism Scale from the Cook-Medley Hostility Scale and the Dark Triad.*

Originality *A thorough theoretical and empirical analysis of the phenomenon of burnout in military personnel was conducted. This analysis included the study of correlations and causal relationships between personality traits and cognitive processes in the context of emotional burnout. In addition, the study involved a comprehensive classification and systematization of the phenomenon, as well as practical confirmation of the hypotheses put forward, which made it possible to understand the peculiarities of the development and formation of this phenomenon and its impact on the performance of professional duties by military personnel.*

Conclusion. *The speed of neural processes and interhemispheric information exchange are crucial for cognitive flexibility and adaptation, which are critical for professional activities, especially under extreme conditions such as military service. The imbalance between high demands and individual capabilities, which may exceed or fall short of an individual's potential, triggers burnout development, subsequently inducing changes in cognitive, motor, and mnemonic activities of the central nervous system. The close relationship between personality traits, neurocognitive processes and emotional burnout of the Armed Forces of Ukraine is revealed. Future research should focus on the development of effective preventive and correctional programs to support the mental health of servicemen in the Armed Forces of Ukraine, taking into account the peculiarities of the formation of this phenomenon in combatants under current conditions.*

Keywords: *burnout; cognitive functions; brain performance; functional mobility of nervous processes; military personnel.*

Концептуалізація – Миколайчук О. М.
Методика – Філімонова Н. Б.
Перевірка – Малишева К. О.
Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 14.01.25.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 17.02.25.
© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

УДК 159.91
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–121-126

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ГРУП РИЗИКУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ З УРГЕНТНОЮ АДИКЦІЄЮ

Мороз В. М. *Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України*
https://orcid.org/0000-0003-3363-3712

У статті показується актуальність дослідження деформації особистості в професійній діяльності внаслідок виникнення ургентної адикції, адикивної поведінки. На основі узагальнення теоретичних підходів і технологій щодо психологічного діагностування обґрунтовується методика визначення груп адиктивного ризику військовослужбовців Збройних Сил України.

Ключові слова: *ургентна адикція; адиктивна поведінка; військовослужбовці; діагностика; методика; опитувальник; інтерпретація.*

Вступ. Глобалізаційні, інформаційні, технологічні процеси, що відбуваються у світі, призводять до постійного ускладнення професійної діяльності фахівців, ставлять вищі вимоги до здатності сучасної людини адаптуватися до нових реалій суспільного життя не лише на основі інтелектуальних, фізичних, але й, головним чином, – до психічних можливостей людини, що зумовлюється такими факторами: підвищенням інтелектуалізації праці; збільшенням ролі розумової діяльності, пов'язаної із завантаженням когнітивної сфери та психомоторики; опрацюванням завдань в умовах дефіциту часу; значимістю та відповідальністю за прийняті рішення та результати діяльності; підвищенням вимог до самоосвіти, рівня компетентності, постійного удосконалення професійної кваліфікації.

Суттєві навантаження, несприятливі впливи інформаційних, соціально-економічних, військових, комунікативних, стресових чинників, через які відбувається зниження резистентності, ефективності захисних компенсаторно-адаптаційних механізмів регуляції стану здоров'я та працездатності особистості, призводять до зниження продуктивності, якості, надійності, безпеки праці, редукції професійних досягнень, виникнення психосоматичних і професійних деформацій (депрофесіоналізації) особистості – адикції, адиктивної поведінки (Мороз, 2023, с. 78Ї. За таких умов зростає значущість досліджень не лише щодо причин, особливостей прояву чи механізмів розвитку поведінкових адикцій, а й своєчасного виявлення адиктивних ознак (Кокун, Мороз, Лозінська, & Пішко, 2024, с. 9).

Проблема розвитку адиктивної поведінки в повній мірі торкнулася й військовослужбовців Збройних Сил України. Адже під час виконання завдань за призначенням професійна діяльність вимагає від особового складу відповідальності, максимальної зібраності, зосередженості, організованості, готовності діяти чітко та злагоджено, вміння приймати відповідальні рішення. Водночас, у залежності від набутих певних видів адикцій і стадій їх розвитку та зумовлених ними проявів депрофесіоналізації, існує ризик, пов'язаний з ефективністю діяльності, що має вкрай важливе значення не лише для конкретного військовослужбовця, а й для підрозділу в цілому в ході ведення бойових дій.

За таких умов постає питання підтримки боєздатності підрозділів та забезпечення виконання бойових завдань на високому професійному рівні, що можливо, в тому числі, і за рахунок протидії адиктивним поведінковим чинникам, адже проведені дослідження довели беззаперечний вплив адиктивної поведінки на процес депрофесіоналізації військовослужбовців, якій притаманні такі характерні ознаки як втрата професійно важливих якостей, знань, умінь і навичок, зниження психологічної стійкості, небажання професійно самовдосконалюватися, наполегливо працювати в обраній військово-професійній сфері,

В контексті викладеного важливого значення набуває напрям досліджень з розроблення ефективних методик з визначення груп ризику військовослужбовців Збройних Сил України з ургентною адикцією, подальшої їх психологічної реабілітації на основі розвитку та координації при цьому міждисциплінарних підходів.

Теоретичне підґрунтя. Теоретико-методологічну основу дослідження

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

складають наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з таких напрямів:

– ургентна адикція, адикція (А. Артемчук, І. Зеленко, Ю. Клименко, Ц. Короленко, В. Ляудіс, В. Міллер, Н. Моргунова, В. Мороз, В. Слюсарь, Г. Старшенбаум, К. Стволигін, Н. Тассі, О. Шибко та ін.);

– адитивна поведінка (Н. Бугайова, А. Войскунський, Л. Завадська, Є. Змановська, О. Кокун, Ц. Короленко, С. Кулаков, А. Личко, К. Лисецький, В. Лютий, В. Пушкар, О. Сафін, Ф. Сафуанов, Т. Синіцька, В. Стасюк, Н. Терещук, З. Файнбург та ін.);

– наукові підходи та технології психологічного діагностування виникнення поведінкових адикцій у фахівців різних сфер професійної діяльності та профілактики їх депрофесіоналізації: методика діагностування військовослужбовців Збройних Сил України з ознаками ургентної адикції (В. Мороз); теоретичні аспекти адиктивної поведінки військовослужбовців (І. Байда, І. Приходько); практичні рекомендації щодо діагностики та корекції адитивної поведінки військовослужбовців Національної гвардії України (О. Колесніченко, І. Приходько, Я. Мацегора); схильність до різних видів залежності“ (Г. Лозова); рівні кіберкомунікативної залежності (Ю. Асєєва, А. Тончєва); ургентна залежність (О. Шибко); трудова залежність (Schaufeli & Taris).

Мета дослідження: обґрунтування методики визначення груп ризику виникнення у військовослужбовців Збройних Сил України поведінкових адикцій в процесі професійної діяльності.

Методи дослідження. Для реалізації визначеної мети використана система загальнонаукових методів дослідження, а саме: а) аналіз наукових досліджень з проблем ургентної адикції, адитивної поведінки, діагностування поведінкових адикцій, індукція. дедукція, синтез, порівняння – для узагальнення теоретичних положень і практичних результатів вітчизняних і зарубіжних науковців щодо понять та сутності психосоматичних і професійних деформацій особистості; б) емпіричні методи: аналіз та класифікація діагностичних методик особистості, системний підхід – для обґрунтування методики визначення груп ризику виникнення у військовослужбовців Збройних Сил України поведінкових адикційі.

Результати та обговорення. Головним завданням дослідження була розробка методичного підходу до визначення груп адиктивного ризику військовослужбовців Збройних Сил України. В рамках цього завдання нами було розроблено скринінговий інструмент, за допомогою якого можливо проводити масові дослідження з метою визначення груп військовослужбовців, які мають підвищений ризик наявності нехімічних залежностей.

Відповідно до цієї задачі, до методики було висунуто дві основні вимоги:

1. Експрес-характер методики – наявність до 20 пунктів з можливістю здійснення дослідження впродовж 5-7 хвилин.

2. Можливість методики охоплювати найбільш важливі для діагностування у військовослужбовців видів нехімічних залежностей та визначати інтегральний показник їх адиктивної поведінки.

Процедура розроблення методики

Розроблення методики відбувалося у декілька послідовних етапів:

Перший етап. Аналіз існуючого психодіагностичного інструментарію, спрямованого на діагностику схильності до різних видів нехімічних залежностей.

Другий етап. Відбір найбільш валідних та надійних методик діагностики адикції, адиктивної поведінки.

Третій етап. Відбір із стимульного матеріалу цих методик початкового переліку найбільш валідних пунктів/запитань, спрямованих на діагностування різних видів нехімічних залежностей відповідно до визначеного переліку таких залежностей, які є найбільш важливими для діагностування у військовослужбовців.

Четвертий етап. Визначення остаточної кількості пунктів для методики та остаточних формулювань кожного з них.

П’ятий етап. Рзробка діагностичного інструменту (інструкції для досліджуваного та діагностичного бланку, опис правил обробки отриманих результатів).

Шостий етап. Визначення попереднього підходу до інтерпретації отриманих за методикою результатів та її остаточна апробація.

В результаті ***першого та другого етапів*** розроблення методики для подальшої роботи було відібрано чотири психодіагностичних методики:

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

1. Опитувальник діагностики ургентної залежності (Шибко, 2008) являє собою клініко-психологічну тестову методику, що призначена для діагностики однієї з форм адиктивної поведінки – адикції до поспіху та екстрених ситуацій. Опитувальник розроблено на основі методики "Urgency addictionindex" N. Tassi (1993). Під ургентною адикцією розуміють суб'єктивне відчуття постійної нестачі часу та страху "не встигнути". Авторами виділені такі показники цієї адикції: гіперконтроль над часом, хронічна фрустрація базових потреб, тенденція до субмісивної поведінки, прийняття абсолютно всіх вимог, що стосуються професійної діяльності, ангедонія, ігнорування минулого, страх майбутнього. Опитувальник розроблено, ґрунтуючись на клінічних спостереженнях за людьми, які перебувають у стані постійного поспіху. Процес перекладу та адаптації англомовного варіанта опитувальника дозволив встановити відповідність змісту опитувальника національній психологічній реальності. Пілотажне дослідження було проведено на групі 30 респондентів з метою виключення неясних, двозначних та інших тверджень, що викликають питання та суперечки. Серед методів математичної статистики застосовувався факторний аналіз, що дозволяє на підставі низки параметрів виділити кілька латентних змінних, що найбільше детермінують дисперсію вихідних параметрів.

2. Методика діагностики схильності до різних видів залежності. Методика визначає схильність людини до 13 видів залежностей, а також дозволяє діагностувати загальну схильність до залежностей. Діагностуються такі види залежностей: залежність від алкоголю; телевізійна залежність; любовна залежність; ігрова залежність; залежність від міжстатевих відносин; харчова залежність; релігійна залежність; трудова залежність; лікарська залежність; залежність від комп'ютера (Інтернету, соціальних мереж); залежність від куріння; залежність від здорового способу життя; наркотична залежність; загальна схильність до залежностей (Лозова, 2019).

3. Опитувальник на виявлення рівня кіберкомунікативної залежності (залежність від соцмереж) (Тончєва, 2012). На думку дослідниці, кіберкомунікативна залежність – це залежність особистості від спілкування в найбільш популярному комунікаційному середовищі інтернет – соціальній мережі. Опитувальник складається з 20 запитань і дозволяє оцінити рівень вираженості кіберкомунікативної залежності (залежності від соцмереж). Кіберкомунікативна залежність за класифікацією K. Young (1996), є однією з п'яти основних типів інтернет-залежності і передбачає залежність від спілкування в соціальних мережах, форумах, чатах, групових іграх і телеконференціях, і може призвести до заміни наявного кола спілкування в реальному житті на віртуальне. Ступінь надійності опитувальника визначалася авторкою повторним тестуванням в ідентичних умовах (ретести) через 6 тижнів та обчисленням коефіцієнта кореляції між показниками першого та другого тесту. Коефіцієнт лінійної кореляції становив 0,742 при рівні значущості $p<0,05$, що свідчить про високий рівень надійності опитувальника. Проведення ретесту та його статистична оцінка доводять, що ця методика вимірює одні й ті самі властивості (характеристики) через певний часовий інтервал (відтермінована повторна діагностика).

4. Голландська шкала трудової залежності (The Dutch Work Addiction Scale – (DUWAS) (Schaufeli, & Taris, 2004). Шкала складається з 10 суджень, об'єднаних у дві субшкали: "Надмірність в роботі" (Working Excessively, WE) та "Зацикленість на роботі" (Working Compulsively, WC). На кожну шкалу припадає по п'ять тверджень. Кожне твердження оцінюється за допомогою 4-бальної шкали. Розроблено дві моделі DUWAS (однофакторна та двофакторна). Двофакторна модель DUWAS значно краще відповідає емпіричним даним ніж однофакторна. Мультигруповий конфірматорний факторний аналіз показав еквівалентність моделі вимірювання DUWAS у групі чоловіків та жінок та стійкість її факторної структури. Шкали DUWAS показують хорошу конвергентну та дискримінантну валідність. Підтверджено психометричні властивості версій DUWAS декількома мовами. Трудоголізм, виміряний за допомогою україномовної версії DUWAS, не пов'язаний із статтю чи рівнем посади працівників. Цей висновок узгоджується з результатами попередніх досліджень. Результати дослідження показують, що україномовна версія DUWAS має прийнятні психометричні властивості, порівняні з оригінальною версією та версіями іншими

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

мовами, і може бути рекомендована для використання в наукових та практичних цілях.

На ***третьому етапі*** було відібрано 47 найбільш валідних пунктів/запитань, спрямованих на діагностування п'яти видів нехімічних залежностей, які є найбільш важливими для діагностування у військовослужбовців:

– трудова залежність;

– ургентна залежність;

– залежність від соціальних мереж та інтернет-серфінгу;

– залежність від комп'ютерних/онлайн ігор;

– залежність від гри на гроші (гемблінг).

На ***четвертому етапі*** було сформульовано 20 пунктів/запитань стосовно п'яти видів вищенаведеного переліку нехімічних залежностей. При формулюванні запитань використовувалися ідеї, закладені в початковий набір пунктів/запитань, щодо діагностики залежностей. У формулюванні кожного пункту могли поєднуватися ідеї, закладені в декількох початкових пунктах. Також кожному сформульованому пункту було надане сучасне звучання. При остаточному формулюванні пунктів було враховано думки п'яти досвідчених фахівців в галузі психодіагностики, яким початковий варіант 20 пунктів/запитань було надано для експертного оцінювання.

На ***п'ятому етапі*** розроблено інструкцію для досліджуваного та діагностичний бланк, а також описано правила обробки отриманих результатів.

Методика визначення груп адиктивного ризику військовослужбовців Збройних Сил України

(Бланк для діагностики)

*Інструкція:*Будь ласка, оцініть в балах від 0 до 4 те, наскільки точно 20 нижченаведених тверджень Вас характеризують, позначивши кружечком відповідну цифру:

"0" – невірно;
"1" – скоріш невірно;
"2"– важко сказати;
"3"– скоріш вірно;
"4"– вірно.

1. Я витрачаю на роботу набагато більше часу, ніж на спілкування з друзями, хобі та відпочинок					
2. Я сильно дратуюся, коли мене відволікають від термінової справи					
3. Я часто перевіряю, що відбувається у моїх соціальних мережах					
4. Я часто граю у комп'ютерні чи онлайн ігри					
5. Я часто роблю ставки у тоталізаторі на спортивні чи інші події					
6. Я зовсім не вмію відпочивати, і тому під час вихідних та у відпустці почуваю себе гірше, ніж на роботі					
7. Я постійно поспішаю, оскільки завжди відчуваю дефіцит часу					
8. Коли починаю переглядати інтернет-сайти чи відеоролики в YouTube, мені важко зупинитися					
9. Буває, що в онлайн грі я "докупаю" додаткові можливості чи інструмент, щоб грати краще					
10. Я вважаю, що цікаво грати у якусь гру лише на гроші					
11. Про робочі справи я думаю майже весь час – на роботі та поза нею					
12. Я не можу уявити, що в мене може бути вільний час					
13. Витрачаю на спілкування в соціальних мережах набагато більше часу, ніж на інші види спілкування (особисте, через телефон тощо)					
14. Коли я починаю грати у комп'ютерну чи онлайн гру, то мені важко зупинитися, і я відкладаю інші справи					
15. Мені подобається грати на гроші					
16. Мої близькі часто скаржаться, що я постійно працюю					
17. Я дратуюся, коли хтось чи щось мене затримує (черга, натовп, світлофор тощо)					
18. Під час перебування в інтернеті я часто забуваю зробити поточні справи					
19. Я слідкую за оновленням та появою нових онлайн ігор					
20. Гра на гроші дає мені найгостріші відчуття в житті					

Кількісні результати опитувальника підраховуються згідно з "Ключем" (Таблиця 1).

Таблиця 1

"Ключ"

№	Види нехімічних залежностей	Сума балів за запитаннями

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

1	Трудова залежність	1, 6, 11, 16 (від 0 до 16)
2	Ургентна залежність	2, 7, 12, 17 (від 0 до 16)
3	Залежність від соціальних мереж та інтернет-серфінгу	3, 8, 13, 18 (від 0 до 16)
4	Залежність від комп'ютерних/онлайн ігор	4, 9, 14, 19 (від 0 до 16)
5	Залежність від ігри на гроші (гемблінг)	5, 10, 15, 20 (від 0 до 16)
6	Сумарний показник	∑ 1 – 20 (від 0 до 80)

На ***шостому етапі*** визначено попередній *підхід до інтерпретації* отриманих за методикою результатів для кожного із п'яти видів нехімічних залежностей:

– відсутність залежності – 0-3 бали;
– низька залежність – 4-7 бали;
– середня залежність – 8-12 балів;
– висока залежність – 13-16 балів.

Висновки.

1. Показано актуальність дослідження деформації (депрофесіоналізації) особистості в професійній діяльності внаслідок виникнення ургентної адикції, адикивної поведінки.

2. Узагальнено теоретичні підходи і технологій щодо психологічного діагностування осіб з адитивною поведінкою. Вперше розроблено методику визначення груп адиктивного ризику військовослужбовців Збройних Сил України.

3. Методика пройшла перевірку психометричних властивостей (надійність, валідність, дискримінативність). Конструктну валідність перевірено за допомогою аналізу кореляційних зв'язків шкал розробленої методики та відповідних шкал (опитувальник діагностики ургентної залежності; Голландська шкала трудової залежності; опитувальник на виявлення рівня кіберкомунікативної залежності (залежність від соцмереж); методика діагностики схильності до різних видів залежності.

4. Практичне значення дослідження полягає в можливості використання розробленого методичного забезпечення для діагностування поведінкових (нехімічних) адикцій та визначення груп адиктивного ризику військовослужбовців Збройних Сил України.

Основні напрями подальших досліджень: виявлення різноманітних факторів і механізмів розвитку та профілактики ургентної адикції, адикції, їх різновидів, адиктивної поведінки; удосконалення діагностичного інструментарію.

Список використаних джерел

1. Кокун О.М., Мороз В.М., Лозінська Н.С., Пішко І.О. (2024). Діагностування поведінкових адикцій військовослужбовців : метод. посіб. Київ : ТОВ "7БЦ".

2. Лозова Г.В. (2019). Тест на залежність (адикцію). Методика діагностики схильності до 13 видів залежностей. URL: https://vseosvita.ua/library/test-na-zavisimost-addikciu-metodika-diagnostiki-sklonnosti-k-13-vidam-zavisimostej-lozovaa-gv-123425.html

3. Мороз В.М. (2023). Аналіз поглядів на проблему ургентної адикції та ургентної поведінки в сучасні психології // *Вісник Національного університету оборони України.* № 5(75). *DOI: 10.33099/2617-6858-2023-75-5-78-86*.

4. Тончєва А.В. (2012). Діагностика кіберкомунікативної залежності. URL: https://naukovedenie.ru/PDF/64pvn412.pdf.

5. Шибко О. Л. (2008). Диагностика ургентной аддикции // *Психологический журнал. БГУ.* 2008. № 1.

6. Schaufeli, W.B. & Taris. (2004). The Dutch Work Addiction Scale (DUWAS). URL: http://www.wilmarschaufeli.nl/publications/Schaufeli/Tests/DUWAS_10_EN.pdf

7. Young K.S. (1996). Psychology of computer use: addictive use of the Internet: a case that breaks the stereotype. Psychological reports. 1996. Vol. 79.

References

1. Kokun O.M., Moroz V.M., Lozinska N.S., Pishko I.O. (2024). Diahnostuvannya povedinkovykh adyktsiy viyskovosluzhbovtsiv [Diagnosing behavioral addictions in military personnel]: metod. posib. Kyiv : TOV "7BTs". (in Ukrainian).

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

2. Lozova H.V. (2019). Test na zalezhnist (adyktsiyu). Metodyka diahnostyky skhylnosti do 13 vydiv zalezhnostey [Methodology for diagnosing susceptibility to 13 types of addictions]. URL: https://vseosvita.ua/library/test-na-zavisimost-addikciu-metodika-diagnostiki-sklonnosti-k-13-vidam-zavisimostej-lozovaa-gv-123425.html (in Ukrainian).

3. Moroz V.M. (2023). Analiz pohlyadiv na problemu urhentnoyi adyktsiyi ta urhentnoyi povedinky v suchasni psykholohiyi [Analysis of views on the problem of urgent addiction and urgent behavior in modern psychology] // *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrayiny.* № 5(75). *DOI: 10.33099/2617-6858-2023-75-5-78-86.* (in Ukrainian).

4. Tonchieva A.V. (2012). Diahnostyka kiberkomunikatyvnoi zalezhnosti [Diagnosis of cyber-communication addiction]. URL: https://naukovedenie.ru/ PDF/64pvn412.pdf.

5. Shybko O. L. (2008). Dyahnostyka urhentnoi addyktsyy [Diagnosis of urgent addiction]// *Psykholohycheskyi zhurnal. BDU.* № 1. S. 23–33 (in Belarus).

6. Schaufeli, W.B. & Taris. (2004). The Dutch Work Addiction Scale (DUWAS). URL: http://www.wilmarschaufeli.nl/publications/Schaufeli/Tests/DUWAS_10_EN.pdf.

7. Young K.S. (1996). Psychology of computer use: addictive use of the Internet: a case that breaks the stereotype. Psychological reports. Vol. 79.

Summary

METHODOLOGY FOR DETERMINING RISK GROUPS OF MILITARY PERSONNEL OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE WITH URGENT ADDICTION

Moroz V. *Scientific-Research Center for Humanitarian Problems of the Armed Forces of Ukraine*

Introduction. *Globalization, information, and technological processes taking place in the world lead to a constant complication of professional activities of specialists. Significant workloads, adverse effects of information, socio-economic, communication, and stress factors lead to a decrease in productivity, quality, reliability, and occupational safety, a reduction in professional achievements, and the emergence of psychosomatic and professional deformities of the individual - addiction and addictive behavior. The problem of developing addictive behavior has fully affected the military personnel of the Armed Forces of Ukraine. That is why it is important to develop effective methods for identifying high-risk groups of the Armed Forces of Ukraine with urgent addiction, their further psychological rehabilitation based on the development and coordination of interdisciplinary approaches.*

Purpose. *The purpose of the article is to substantiate the methodology for determining the risk groups of behavioral addictions in the Armed Forces of Ukraine in the course of professional activity.*

Methods: *system of general scientific research methods: analysis of scientific research on the problems of urgent addiction, addictive behavior, diagnosis of behavioral addictions - to summarize the theoretical positions and practical results of domestic and foreign scientists on the concepts and essence of psychosomatic and professional deformations of the personality; empirical methods: analysis and classification of diagnostic methods of personality, systematic approach - to substantiate the methodology for determining the risk groups of behavioral addictions in the military personnel of the Armed Forces of Ukraine*

Originality. *The problem of timely diagnosis of the manifestations of the main behavioral addictions of military personnel is identified. For the first time, a methodology for identifying addictive risk groups of the Armed Forces of Ukraine was developed and tested. The methodology provides information on the risk of developing such types of addiction as labor, urgency, social media and Internet surfing, computer/online games, gambling, etc. The developed methodology can be used in the work of military psychologists, teachers, and in structures that provide psychological support to personnel.*

Conclusion. *The relevance of the study of personality deformation in professional activity due to the emergence of urgent addiction and addictive behavior is shown. Theoretical approaches and technologies for psychological diagnosis of persons with addictive behavior are generalized. A methodology for determining the addictive risk groups of the Armed Forces of Ukraine has been developed.*

The main directions for further research: identification of various factors and mechanisms of development and prevention of urgent addiction, addiction, their varieties, addictive behavior.

Key words: *urgent addiction; addictive behavior; military personnel; diagnostics; methodology; questionnaire; interpretation.*

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 18.01.25.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 20.02.25.

© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

УДК 159.962.5: 923.35
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–127-135

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЙОГО ОЦІНКА

Мороз Л. І. *доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*
https://orcid.org/0000-0003-2840-6689
Діхтяренко С. Ю. *кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*
https://orcid.org/ 0000-0003-4506-1221

У статті актуалізовано проблему розвитку емоційного інтелекту у студентів педагогічного ЗВО. Аналізуючи результати проведеного дослідження загалом, можна відзначити недостатній рівень теоретичних знань щодо поняття емоційний інтелект та його ролі в освітньому процесі. Також виявлено низький рівень знань майбутніх педагогічних працівників про способи впливу на власний емоційний стан і стан учнів, методи боротьби зі стресом. Низький рівень обізнаності про ці аспекти особистісного та професійного розвитку може негативно позначитися на побудові взаємовідносин з іншими суб'єктами освітньої діяльності, призвести до підвищеного рівня стресу, професійного вигоряння і раннього відходу з професії, або недостатньо якісного виконання своїх професійних обов'язків. З метою збереження психологічного здоров'я майбутніх педагогів необхідно розширити рівень знань сучасних студентів-педагогів щодо способів подолання тривожності, агресії та стресу, а також підвищити рівень розвитку їхнього емоційного інтелекту.

Ключові слова: *емоційний інтелект; студент; діагностичний інструментарій; педагогічний університет; професійна діяльність; учитель; освітній процес.*

Вступ. Проблема дослідження емоційного інтелекту в аспекті підготовки майбутніх фахівців дедалі більше актуалізується у педагогічній практиці. З огляду на необхідність розвитку у сучасного педагога здатності швидко адаптуватися, удосконалювати комунікативні навички, розуміти і контролювати власний емоційний стан, емоційний інтелект вважається одним із чинників успішної реалізації не лише освітньої, а й виховної функції педагога. Дослідники звертають увагу на трансформацію науково-освітнього простору ЗВО, що актуалізує питання педагогічної діагностики підготовки майбутніх фахівців. Освітнє середовище сучасного ЗВО уявляється як сукупність чинників та умов формування особистості учня в межах професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти»; а також як спеціально створена система можливостей для розвитку особистості учнів педагогічного профілю. Для створення та підтримання функціонування такого середовища від ЗВО потрібне розуміння потреб тих, хто навчається, усвідомлення їхнього актуального емоційного стану, а також уміння змінювати його відповідно до цілей і завдань навчального процесу, спрямованого на розвиток кожного студента ЗВО (Kazmi, A.B., 2021).

Мета статті – презентація та обговорення результатів дослідження рівня розвитку емоційного інтелекту у студентів педагогічного ЗВО.

Теоретичне підгрунтя. Р.Бар-Он (Bar-On R., 2010, 55-58) вважає, що емоційний інтелект складається з набору можливостей, здібностей і навичок, що озброюють людину для ефективної адаптації з довкіллям для досягнення успіхів у житті. Л.Мороз і О.Кобець (Мороз Л., Кобець О., 2023) зазначають, що емоційний інтелект - це сукупність ірраціональних можливостей, здібностей і навичок, які впливають на можливості людини, таким чином, що вони будуть у змозі перемагати над тиском середовища. У дослідженні А.Джулай (Джулай А.І., 2023) конкретизується поняття емоційного інтелекту для фахівця у сфері допоміжних професій, як показник емоційної складової професійної компетентності фахівця допоміжної професії, що обумовлено

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

специфікою змісту професійної діяльності фахівця даного профілю.

У нашому дослідженні ми будемо дотримуватися т. з., що емоційний інтелект - це здатність фахівця опрацьовувати емоційну інформацію та використовувати її в міркуваннях та інших пізнавальних діях (Mayer J.D., 1999, 267). Виходячи з цього, мета дослідження полягає в розробці педагогічного діагностичного інструментарію, що дає змогу проводити оцінку емоційного інтелекту студентів педагогічного ЗВО. Розробка діагностичного інструментарію зумовлена, з одного боку, необхідністю «бачити» вплив освітнього середовища університету на формування емоційного інтелекту тих, хто навчається, а з іншого - відрефлексувати усвідомленість використовуваного студентами потенціалу емоційного інтелекту, те, що не виявлено під час використання психологічних діагностик.

Методологічне підґрунтя дослідження склали концепція безперервної освіти, що спирається на принципи емоційного інтелекту Бар-Она (Bar-On R., 2010, 55-58), Гоулмана (Goleman D., 2020), Маєра, Карузо і Саловея (Mayer J.D., 1999). Безперервна освіта розглядається як прообраз життя майбутнього педагога, що визначає соціокультурну модель поведінки - мобільність, гнучкість навичок. Безперервна освіта як механізм розвитку особистості визначає необхідність розвитку творчого потенціалу особистості професіонала. Особливо це важливо для фахівців педагогічних професій. Уявлення учня педагогічного профілю розроблялося з урахуванням змішаної моделі емоційного інтелекту Р.Бар-Она, де емоційно-соціальний інтелект являє собою сукупність взаємопов'язаних емоційних і соціальних компетенції та навичок, які визначають, наскільки ефективно люди розуміють та виражають себе, здатні розуміти та взаємодіяти з оточенням, а також справлятися зі щоденними вимогами, проблемами та тиском (Bar-On R., 2010, 57). У структурі моделі Р.Бар-Она виокремлюються шкали:

Внутрішньоособистісна шкала, що складається з таких якостей особистості індивіда: самоповага, емоційна самосвідомість, упевненість у собі, емоційна незалежність, самоактуалізація та самореалізація;

Міжособистісна шкала, що включає емпатію, соціальну відповідальність і здатність до вибудовування стабільних міжособистісних взаємин;

Шкала стрес-менеджменту, що передбачає навички контролю імпульсів і здатності переносити фрустрацію;

Шкала адаптивності, що передбачає здатність індивіда зберігати когнітивний та емоційний зв'язок із реальністю, бути гнучким і вміти розв'язувати поставлені проблеми;

Шкала переважного настрою, що передбачає наявність в індивіда загалом здатності до збереження позитивного, життєствердного настрою (Bar-On R., 2010, 62).

У роботі було використано комплекс теоретичних та емпіричних методів дослідження: аналіз та узагальнення наукової літератури, аналіз наукових досліджень за проблемою; пілотне дослідження рівня розвитку емоційного інтелекту; «Тест емоційного інтелекту» Н.Холла.

Дослідження розвитку емоційного інтелекту не є абсолютно новим для психологічної науки. Нині дослідники так само виявляють інтерес до розвитку емоційного інтелекту в педагогічному процесі, але задається інструментальний контекст - використовується психологічний діагностичний інструментарій для оцінювання емоційного інтелекту. Роботи останніх років показують, що розвиток емоційного інтелекту подається як результат перетворених педагогічних умов і педагогічних процесів у ЗВО.

Проведений аналіз досліджень останніх років показав, що розвиток емоційного інтелекту розглядається як спосіб збереження психологічного здоров'я педагогічних кадрів. Високий рівень розвитку емоційного інтелекту сприяє поліпшенню особистої емоційної саморегуляції педагога (Puertas Molero P., 2019, 3), зниженню його рівня стресу (порівняно з педагогами, які мають нижчий рівень емоційного інтелекту) (Iacolino C., 2023, 83). Ці чинники мають особливе значення в сучасних умовах, коли педагоги часто стають жертвами віктимізації, тобто перетворення індивіда на жертву злочинного посягання, скоєного особою або

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

групою осіб. За даними цільової групи американської психологічної асоціації APA Classroom Violence Directed Against Teachers Task Force, що вивчає насильство, спрямоване проти вчителів, 80% респондентів, які взяли участь в анонімному опитуванні (N=2 998), повідомили про випадки віктимізації, які трапилися (упродовж поточного або минулого року) в їхній практиці. У 94% із зазначених випадків віктимізація відбувалася з боку учнів (McMahon S.D., 2020, 4; Espelage D., 2013, 76). Унаслідок віктимізації вчителі відчувають страх, депресію, стикаються з труднощами в особистих взаємовідносинах, що зрештою призводить до зниження професійної ефективності та проблем у фізіологічному і психічному здоров'ї (Espelage D., 2013, 77). Ба більше, низка українських учених припускає, що деякі психологічні особливості особистості можуть від самого початку сприяти перетворенню людини на жертву, наприклад, легковажність, нездатність індивіда обстоювати свої права, довірливість, емоційна нестабільність, схильність до зниженої самооцінки разом із часто високими домаганнями, підвищений рівень тривожності, схильність до депресії та занурення в себе (Ivanchenko A., Safin O., Timchenko O., & Khrystenko V. (2022). Водночас у зарубіжній науці цей підхід, відомий як «звинувачення жертви», зазнає критики та не знаходить широкого поширення (36Blaming the victim. APA Dictionary of Psychology). Однак беручи до уваги той факт, що проблема віктимізації вчителя є мало вивченою, наразі практично не ведеться теоретична і психологічна підготовка педагогів до роботи з агресорами, а також слабко розвинені механізми правового захисту педагогічних кадрів. Одним із способів підтримки вчителя та його психічного і фізичного здоров'я є розвиток його емоційного інтелекту. Згідно з результатами останніх досліджень, емоційний інтелект є своєрідним психологічним ресурсом, який може бути використаний для пом'якшення негативних наслідків сприйманого стресу серед педагогів, які зіткнулися з небажаною поведінкою з боку учнів (Mérida-López S., (2022). Водночас дослідники відзначають низький рівень розвитку емоційного інтелекту серед майбутніх педагогів, а також високий відсоток звільнення молодих педагогічних кадрів зі шкіл. Серед основних причин відтоку молодих педагогічних кадрів із загальноосвітніх закладів дослідники відзначають проблеми вибудовування взаємовідносин із суб'єктами освітнього процесу, високий рівень тривожності та психоемоційного навантаження, нездатність педагога швидко орієнтуватися в стрімко мінливих умовах, труднощі контролю власних емоцій. З огляду на все вищевикладене постає питання про необхідність розвитку в майбутніх педагогічних працівників емоційного інтелекту.

Методи дослідження – контент-аналіз, порівняння, систематизація, класифікація, опитування.

Результати та обговорення. Для актуалізації даних, представлених у наукових джерелах щодо рівня розвитку емоційного інтелекту серед майбутніх педагогів, в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини було проведено пілотне дослідження рівня розвитку емоційного інтелекту серед тих, хто навчається на 1-му курсі за основною освітньою програмою вищої освіти за напрямом підготовки 0101 «Педагогічна освіта», за спеціальностями «Початкове навчання», «Педагогіка і методика середньої освіти», «Професійне навчання (за профілем підготовки)». Дослідження проводилося у два етапи. На першому етапі дослідження в експериментальній роботі використовувався «Тест емоційного інтелекту» Н.Холла, на другому - запитання додаткового діагностичного інструментарію. Відповіді приймалися за допомогою форми GoogleForms. У дослідженні взяли участь 30 студентів першого курсу (86,7% жіночої статі, вік M=18,2). У середньому для першокурсників характерним є низький і середній рівні емоційного інтелекту. Найменше в учнів першого курсу розвинена емпатія та здатність до розпізнавання емоцій інших людей, які необхідні педагогу для ефективного управління класним колективом.

На основі отриманих даних висунуто припущення про наявність позитивної кореляції між ступенем поінформованості щодо важливості емоційного інтелекту в

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

професійній діяльності вчителя та його поточним рівнем розвитку. Для перевірки цього припущення розроблено додатковий діагностичний інструментарій, метою якого є вивчення ступеня поінформованості майбутніх педагогічних працівників щодо структури емоційного інтелекту, його ролі у професійній та особистісній сферах, а також ступеня довіри тих, хто навчається, до описуваного концепту. У табл. 1 розкривається зміст запитань, які використовуються для додаткової діагностики.

Таблиця 1

Перелік запитань додаткового діагностичного інструментарію

N з/п	Питання опитувальник	Коментар
1	Що позначає абревіатура EQ?	Питання перевіряє знання студентів щодо одиниць виміру емоційного інтелекту
2	Що таке емоційний інтелект?	Питання спрямоване на знання студентами визначення «емоційний інтелект»
3	У чому відмінність IQ від EQ?	Питання спрямоване на перевірку знань студентів відносно різниці понять «Коефіцієнт інтелекту» і «Коефіцієнт емоційногоінтелекту»
4	На Ваш погляд, якими здібностями та вміннями, крім знань у сфері тієї дисципліни, що викладається, повинен володіти шкільний вчитель?	Питання дозволяє оцінити мотиваційну готовність студентів до майбутньої професійної діяльності
5	Чи повинен вчитель враховувати поточний емоційний стан того, хто навчається, під час оцінювання рівня його знань на актуальний момент? (наприклад, тесту, контрольної роботи, іспиту) Яким чином?	Питання спрямоване на оцінку знань студентів вимог, що висуваються відповідним професійним стандартом, а також способами реалізації трудових дій і функцій вчителя
6	Чи повинен поточний емоційний стан класу бути врахований при проведенні уроку? Яким чином?	Відповідь на питання дозволяє оцінити можливість студента використовувати знання у сфері психології у шкільній практиці
7	Відмітьте, які з представлених нижче здібностей та вмінь, на Ваш погляд, не є обов`язковими для ведення успішної педагогічної діяльності вчителя: емпатія самоконтроль самосвідомість (здатність визначати власні емоції у фізичному стані і думках) самомотивація вміння управляти емоціями інших людей вміння правильно виражати власні емоції вміння відрізняти щирі і нещирі емоції інших людей вміння сприймати емоційний контент у мистецтві (картини, книги, музика, фільми) соціальна чуйність (здатність респондента правильно розуміти та оцінювати мотиви поведінки людей, що його оточують та адекватно на них реагувати на основі цього розуміння) співпереживання радощі співпереживання щастя управління стресом комунікативність здатність до переключення уваги творче мислення гнучке планування	Питання спрямоване на оцінку глибини розуміння студентами необхідності наявності у педагога певних вмінь, здібностей та якостей, які необхідні для успішної професійної діяльності, а також визначенні характеристик емоційного інтелекту у структурі професійної діяльності педагога

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

8	Що таке емпатія?	Питання спрямоване на оцінку знань студентами сутності одного з провідних структурних компонентів емоційного інтелекту, який виступає у ролі професійно значущої особистісної характеристики педагога
9	Хто, на Ваш погляд, повинен вміти проявляти емпатію в освітньому закладі?	Питання є стимульним, так як відбувається рефлексія власної освітянської позиції та аналіз професійно значущих якостей особистості педагога
10	Чи може здатність того, хто навчається,до емпатії позитивно вплинути на його оцінках? Яким чином?	Питання є стимульним, так як відбувається рефлексія власної освітянської позиції
11	З якими найбільш розповсюдженими стресс-чинниками, на Ваш погляд, стикаються сучасні вчителі?	Проективне питання, спрямоване на побудову образа майбутньої професійної діяльності і можливих дефіцитів
12	Яким чином, на Ваш погляд, вчитель може боротись зі стресом, що виникає в результаті виконання своїх професійних обов`язків?	Питання оцінює мотиваційну готовність студентів до пошуку ефективного вирішення проблемних ситуацій у професійній діяльності

В апробації опитувальника взяли участь 20 осіб, усі з них заповнювали опитувальник Н.Холла на першому етапі пілотного дослідження. Більшості студентів, які взяли участь на цьому етапі тестування, властивий середній рівень розвитку емоційного інтелекту (60%), у 10% респондентів було виявлено високий рівень емоційного інтелекту. Розподіл та аналіз відповідей на запитання додаткового діагностичного інструментарію наведено у табл. 2 (здібності та вміння, наведені у таблиці, є структурними елементами різних моделей емоційного інтелекту; це запитання дозволяє оцінити глибину розуміння навчальниками необхідності наявності у педагога певних вмінь, здібностей та якостей, необхідних для успішної професійної діяльності).

Таблиця 2

Здібності та вміння, необов'язкові для ведення професійної педагогічної діяльності вчителя

Здібності та вміння	Частка респондентів, %
гнучке планування	20
творче мислення	20
здатність до переключення уваги	-
комунікативність	20
управління стресом	-
співпереживання щастя	20
співпереживання радощі	40
соціальна чуйність (здатність респондента правильно розуміти та оцінювати мотиви поведінки людей, що його оточують та адекватно на них реагувати на основі цього розуміння)	-
вміння сприймати емоційний контент у мистецтві (картини, книги, музика, фільми)	60
вміння відрізняти щирі і нещирі емоції інших людей	60
вміння правильно виражати власні емоції	20
вміння управляти емоціями інших людей	60
самомотивація	-
самосвідомість (здатність визначати власні емоції у фізичному стані і думках)	-
самоконтроль	-
емпатія	20

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Запитання, що перевіряють теоретичні знання учнів про емоційний інтелект (№1-3, 8). Як і передбачалося, не всі студенти добре знайомі з визначенням і одиницею виміру емоційного інтелекту. Лише 45% майбутніх педагогів змогли дати близьке до повного визначення, що розкриває суть поняття емоційного інтелекту; 60% респондентів - розшифрувати абревіатуру EQ. З поясненням різниці між IQ і EQ впоралися 70% респондентів. Щодо рівня знань про емпатію, то загалом (80%) майбутні педагоги мають уявлення про сутність одного із провідних структурних компонентів емоційного інтелекту, що позиціонується як професійно-значуща особистісна характеристика педагога, проте рівень їхніх знань недостатній для успішного ведення професійної діяльності вчителя.

Запитання, спрямовані на перевірку знання професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти» та мотиваційної готовності учнів до педагогічної діяльності (№4-7). Майбутні освітяни вважають, що шкільний вчитель повинен уміти розуміти дітей (30%), мати терпіння (20%), знати основи психології (10%), розв'язувати конфліктні ситуації (10%), контролювати власні емоції та емоції дітей (10%). 20% респондентів не змогли відповісти на поставлене запитання. При цьому, студенти першого курсу відзначили низку здібностей, що входять до структури змішаних моделей емоційного інтелекту, як необов'язкові для ведення успішної педагогічної діяльності. Це свідчить про недостатність розуміння ними вимог, що є в основі професійного стандарту педагога. Наприклад, виявлено суперечність між сприйняттям здібностей розрізняти щирі та нещирі емоції інших людей і вмінням керувати емоціями інших людей як необов'язкових для педагога, і, поряд із цим, думкою респондентів, що вчитель має брати до уваги емоційний стан учня як під час проведення уроку (90%), так і під час оцінювання рівня отриманих знань (80%). При цьому, у середньому, студенти-педагоги (60%) не змогли відповісти, яким чином можна вплинути на емоційний стан учнів під час заняття або оцінювання рівня знань.

Серед запропонованих варіантів були: зміна перебігу уроку з включенням у його план гри або якогось завдання, що «не напружує» (30%); індивідуальна бесіда з подальшим дозволом переписати тест, контрольну роботу іншим разом, якщо в конкретний момент емоції заважають тому, хто навчається, показати свій дійсний рівень знань із предмета (40%).

Загалом, сприйняття здібностей, представлених у табл. 1, може призвести до невпевненості майбутніх педагогічних працівників щодо необхідності розвитку в них емоційного інтелекту та його значущості в освітньому середовищі. Своєю чергою, недостатній рівень емоційного інтелекту педагога здатний негативно позначитися на вмінні грамотно вибудовувати навчальний процес, здатності до ефективної професійної комунікації та, як наслідок, підвищенню рівня стресу вчителя.

Стимульні запитання (№9-12): 80% майбутніх педагогів припускають, що емпатію мають виявляти усі учасники освітнього процесу. Поряд із цим, більшість респондентів (80%) вважають, що здатність до емпатії не впливає на успішність навчання. У такому разі постає питання, на які аспекти навчальної діяльності, на думку тих, хто навчається, впливає емпатія і з якою метою її необхідно проявляти усім учасникам освітнього процесу. Крім того, отримані дані свідчать про недостатню глибину рефлексії власної освітньої позиції студентів, а також про розуміння взаємовідносин між учасниками освітнього процесу, якість яких позначається на ступені залученості до навчання і, як наслідок, підвищення рівня академічної успішності.

Щодо стрес-чинників, то загалом респонденти перерахували ті труднощі, які дослідники виокремлюють серед основних причин відтоку молодих спеціалістів зі шкіл: тиск з боку адміністрації (40%) і батьків учнів (40%), поведінка дітей (40%), колектив (20%), низька заробітна плата (10%) і вигорання (10%). Майбутні педагоги обізнані про складнощі, з якими їм, можливо, доведеться зіткнутися у межах здійснення професійної діяльності. Ключовим моментом стає недостатній рівень знань щодо ефективних способів боротьби зі стресом. Так, серед запропонованих відповідей були: хобі

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

(30%), дихальні практики (20%), консультації психолога (20%). 30% респондентів не знають, як справлятися зі стресом, пов'язаним із професійною діяльністю педагога. Відповідно, майбутнім педагогам необхідне підвищення рівня психологічної грамотності щодо способів копінгу в умовах стресу, тривоги та гніву, які можуть бути спричинені в результаті здійснення професійної педагогічної діяльності.

Встановлено, що студенти, які набрали вищі бали за опитувальником емоційного інтелекту Н.Холла та мають вищий рівень емоційного інтелекту, порівнюючи з рештою учасників дослідження, змогли надати більш розгорнуті відповіді на запитання теоретичної частини другого етапу пілотного дослідження. Респонденти з низьким рівнем розвитку емоційного інтелекту мали слабке уявлення про теоретичні аспекти емоційного інтелекту, а також загалом проявили пасивну позицію під час відповіді на запитання, в яких був закладений стимул до пошуку ефективних розв'язань ситуацій, з якими їм, можливо, доведеться зіштовхнутися в майбутній професійній педагогічній діяльності (наприклад, звернення до психолога як єдиний спосіб боротьби зі стресом; визначення емпатії як здібності, що її повинні проявляти лише ті, хто навчається, та/або психолог), Однак обмеження пілотного дослідження (гомогенність вибірки, невелика кількість учасників) можуть негативно позначитися на отриманих результатах.

Висновки. Емоційний інтелект представлено як необхідну складову майбутньої професійної діяльності - здатність фахівця опрацьовувати емоційну інформацію та використовувати її в педагогічній практиці. Обґрунтовується необхідність розробки додаткового діагностичного інструментарію для вивчення рівня розвитку емоційного інтелекту студентів педагогічних університетів - ступеня їхньої обізнаності щодо ролі емоційного інтелекту в професійній діяльності вчителя. Наведено аналіз опитувальника, пропонованого до апробації як додатковий діагностичний інструмент. Зроблено висновки про рівень сформованості емоційного інтелекту у студентів першого курсу, теоретичні знання у сфері емоційного інтелекту та його ролі в освітньому процесі.

Вважаємо за необхідне проведення подальших досліджень у цій сфері, із залученням більшої кількості респондентів із різним рівнем розвитку емоційного інтелекту. Крім того, на етапі проведення основного дослідження, крім використання опитувальника Н.Холла і додаткового діагностичного інструментарію, передбачається використання інструментів, призначених для рівня оцінювання емоційного інтелекту, наприклад, опитувальник емоційного інтелекту Кімберлі Барчарда. Результати, отримані під час пілотного дослідження, засвідчили необхідність розвитку емоційного інтелекту в майбутніх педагогів, а також підвищення рівня їхньої обізнаності щодо вимог професійного стандарту педагога до особистісного та професійного рівня розвитку вчителя.

Розроблений та апробований додатковий діагностичний інструментарій може бути включений до системи оцінювання ефективності реалізації освітніх програм у ЗВО - стосується використання запитань щодо мотиваційної готовності тих, хто навчається, до здійснення професійної педагогічної діяльності. Вбачається можливим використання додаткового діагностичного інструментарію для тестування респондентів різних курсів і рівнів навчання, що дасть змогу оцінити динаміку показників, внесок конкретних курсів у розвиток емоційного інтелекту в учнів. Результати оцінювання можуть бути використані для проведення лонгітюдних досліджень, а також для уточнення освітніх дефіцитів учнів педагогічного ЗВО. Додатковий діагностичний інструментарій може бути використаний для розроблення програм додаткової професійної освіти; під час організації підвищення кваліфікації педагогічних працівників з метою збереження психологічного здоров'я педагогів і формування безпечного освітнього середовища, що справляє позитивний вплив на ефективність освітнього процесу загалом.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Список використаних джерел

1. Джулай А.І. Розвиток емоційного інтелекту практичних психологів в процесі професійної підготовки. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису: дис. д-ра філософії (спеціальність 053 «Психологія»). Умань, 2023. 175 с.
2. Мороз Л., Кобець О. Розвиток емоційного інтелекту майбутніх психологів. Вісник Національного університету оборони України, 2023. 74(4). С. 87–95. http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/279907/276313 DOI: 10.33099/2617-6858–23–74–4–87-95
3. Bar-On, R. (2010). Emotional Intelligence: An Integral Part of Positive Psychology. *South African Journal of Psychology*, 40, 1, 54-62. DOI:10.1177/008124631004000106.
4. Espelage, D. (2013). Understanding and Preventing Violence Directed against Teachers: Recommendations for a national research, practice, and policy agenda / D. Espelage. E.M. Anderman, V.E. Brown et al. *American Psychologist*, 68, 2, 75-87. DOI: 10.1037/a0031307.
5. Fernández-Berrocal, P. (2006). Emotional Intelligence: A Theoretical and Empirical Review of its First 15 Years of History / P.Fernández-Berrocal, N.Extremera. *Psicothema*, 18, 7-12.
6. Goleman, D. (2020). Emotional Intelligence: Why it Can Matter more than IQ. Bloomsburry. 386 p.
7. Iacolino, C. (2023). The Role of Emotional Intelligence and Metacognition in Teachers' Stress during Pandemic Remote Working: A Moderated Mediation Model / C. Iacolino, B. Cervellione, R. Isgrò et al. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*, 13, 1, 81-95. DOI:10.3390/ejihpe13010006.
8. Ivanchenko A., Safin O., Timchenko O., & Khrystenko V. (2022). Application of the transformed-interview method in investigation of sexual crimes in Ukraine. *Revista de Psicologia Peru*, *40*(2), 643-683. https://revistas.pucp.edu.pe/index.php/psicologia/issue/view/1796
9. Kazmi, A.B. (2021). Emotional Intelligence: Source of Self‐Efficacy among College‐Level Instructors of Pakistan / A.B. Kazmi, U.N. Siddiqui, S. Siddiqui. *Performance Improvement*, 60, 4, 21-32. DOI:10.1002/pfi.21969.
10. Mayer, J.D. (1999). Emotional Intelligence Meets Traditional Standards for an Intelligence / J.D. Mayer, D.R. Caruso, P.Salovey. *Intelligence*, 27, 267-298. DOI:10.1016/S0160-2896(99)00016-1.
11. McMahon, S.D. (2020). Addressing Violence against Teachers: A Social‐Ecological Analysis of Teachers' Perspectives / S.D. McMahon. E. Peist, J.Davis et al. *Psychology in the Schools*, 57, 7, 1040-1056. DOI:10.1002/pits.22382.
12. Mérida-López, S. (2022). Student Aggression against Teachers, Stress, and Emotional Intelligence as Predictors of Withdrawal Intentions among Secondary School Teachers / S.Mérida-López, N.Extremera. *Anxiety, Stress, & Coping,* 35, 3, 365-378. DOI:10.1080/10615806.2021.1948020.
13. Puertas Molero, P. (2019). Influence of Emotional Intelligence and Burnout Syndrome on Teachers Well-Being: A systematic review / P.Puertas Molero, F.Z. Ortega, J.L. Ubago-Jiménez et al. *Social Sciences,* 8, 6, DOI:10.3390/socsci8060185.
14. Tamarit, A. (2021). Impact of Emotional Intelligence on Burnout among Spanish Teachers: A mediation study / A.Tamarit, K.Schoeps, P.Montserrat et al. *Psicología Educativa. Revista de los Psicólogos de la Educación,* 27, 2, 135-143. DOI:10.5093/psed2021a10.
15. Blaming the victim. *APA Dictionary of Psychology*. URL:https://dictionary.apa.org/blaming-the-victim

References

1. Dzhulaj, A.I. (2023). Rozvytok emocijnogo intelektu praktychnyh psyhologiv v procesi profesijnoi' pidgotovky [Development of emotional intelligence of practical psychologists in the process of professional training]. Kvalifikacijna naukova pracja na pravah rukopysu: dys. d-ra filosofii' (special'nist' 053 «Psyhologija»). Uman' (in Ukrainian)
2. Moroz, L., Kobec', O. (2023). Rozvytok emocijnogo intelektu majbutnih psyhologiv [Development of emotional intelligence of future psychologists]. *Visnyk Nacional'nogo universytetu oborony Ukrai'ny*, 2023. 74(4). S. 87–95. http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/279907/276313 DOI: 10.33099/2617-6858–23–74–4–87-95 (in Ukrainian)
3. Bar-On, R. (2010). Emotional Intelligence: An Integral Part of Positive Psychology. *South African Journal of Psychology*, 40, 1, 54-62. DOI:10.1177/008124631004000106.
4. Espelage, D. (2013). Understanding and Preventing Violence Directed against Teachers: Recommendations for a national research, practice, and policy agenda / D. Espelage. E.M. Anderman, V.E. Brown et al. *American Psychologist*, 68, 2, 75-87. DOI: 10.1037/a0031307.
5. Fernández-Berrocal, P. (2006). Emotional Intelligence: A Theoretical and Empirical Review of its First 15 Years of History / P.Fernández-Berrocal, N.Extremera. *Psicothema*, 18, 7-12.
6. Goleman, D. (2020). Emotional Intelligence: Why it Can Matter more than IQ. Bloomsburry. 386 p.
7. Iacolino, C. (2023). The Role of Emotional Intelligence and Metacognition in Teachers' Stress during Pandemic Remote Working: A Moderated Mediation Model / C. Iacolino, B. Cervellione, R. Isgrò et al. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*, 13, 1, 81-95. DOI:10.3390/ejihpe13010006.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

8. Ivanchenko A., Safin O., Timchenko O., & Khrystenko V. (2022). Application of the transformed-interview method in investigation of sexual crimes in Ukraine. *Revista de Psicologia Peru*, *40*(2), 643-683. https://revistas.pucp.edu.pe/index.php/psicologia/issue/view/1796

9. Kazmi, A.B. (2021). Emotional Intelligence: Source of Self‐Efficacy among College‐Level Instructors of Pakistan / A.B. Kazmi, U.N. Siddiqui, S. Siddiqui. *Performance Improvement*, 60, 4, 21-32. DOI:10.1002/pfi.21969.

10. Mayer, J.D. (1999). Emotional Intelligence Meets Traditional Standards for an Intelligence / J.D. Mayer, D.R. Caruso, P.Salovey. *Intelligence*, 27, 267-298. DOI:10.1016/S0160-2896(99)00016-1.

11. McMahon, S.D. (2020). Addressing Violence against Teachers: A Social‐Ecological Analysis of Teachers' Perspectives / S.D. McMahon. E. Peist, J.Davis et al. *Psychology in the Schools*, 57, 7, 1040-1056. DOI:10.1002/pits.22382.

12. Mérida-López, S. (2022). Student Aggression against Teachers, Stress, and Emotional Intelligence as Predictors of Withdrawal Intentions among Secondary School Teachers / S.Mérida-López, N.Extremera. *Anxiety, Stress, & Coping,* 35, 3, 365-378. DOI:10.1080/10615806.2021.1948020.

13. Puertas Molero, P. (2019). Influence of Emotional Intelligence and Burnout Syndrome on Teachers Well-Being: A systematic review / P.Puertas Molero, F.Z. Ortega, J.L. Ubago-Jiménez et al. *Social Sciences,* 8, 6, DOI:10.3390/socsci8060185.

14. Tamarit, A. (2021). Impact of Emotional Intelligence on Burnout among Spanish Teachers: A mediation study / A.Tamarit, K.Schoeps, P.Montserrat et al. *Psicología Educativa. Revista de los Psicólogos de la Educación,* 27, 2, 135-143. DOI:10.5093/psed2021a10.

15. Blaming the victim. *APA Dictionary of Psychology*. URL:https://dictionary.apa.org/blaming-the-victim

Summary

EMOTIONAL INTELLIGENCE OF PEDAGOGICAL STUDENTS AND ITS ASSESSMENT

Moroz L. *Doctor of Psychological Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Psychology, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University*

Dikhtyarenko S. *Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Docent of the Department of Psychology, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University*

Introduction. *The problem of studying emotional intelligence in the aspect of training future specialists is increasingly relevant in pedagogical practice. Given the need for a modern teacher to develop the ability to quickly adapt, improve communication skills, understand and control their own emotional state, emotional intelligence is considered one of the factors in the successful implementation of not only the educational but also the upbringing function of a teacher. Researchers draw attention to the transformation of the scientific and educational space of higher education institutions, which raises the issue of pedagogical diagnostics of future specialists' training.*

The purpose *is presentation and discussion of the results of the study of the level of emotional intelligence development among students of pedagogical universities.*

Methods - content analysis, comparison, systematisation, classification, survey.

Originality. *Analysing the results of the study in general, it is possible to note the insufficient level of theoretical knowledge about the concept of emotional intelligence and its role in the educational process. The study also revealed a low level of knowledge of future teachers about ways to influence their own emotional state and the state of students, as well as methods of coping with stress. A low level of awareness of these aspects of personal and professional development can negatively affect the building of relationships with other subjects of educational activity, lead to increased levels of stress, professional burnout and early retirement from the profession, or insufficient quality of performance of their professional duties.*

Conclusion*. In order to preserve the psychological health of future teachers, it is necessary to expand the level of knowledge of modern student teachers about ways to overcome anxiety, aggression and stress, as well as to increase the level of development of their emotional intelligence.*

Keywords: *emotional intelligence; student; diagnostic tools; pedagogical university; professional activity; teacher; educational process.*

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 18.01.25.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 21.02.25

© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

УДК 159.946.3 (075)
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–136-141

ОСОБЛИВОСТІ ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Олександренко К. В. *докторка психологічних наук, професорка, завідувачка кафедри іноземних мов Хмельницького національного університету*
https://orcid.org/0000-0001-9735-3715
Росквас І. А. *кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Хмельницького національного університету,*
https://orcid.org/0000-0002-8211-1841

У статті наведено результати психодіагностики уваги за критеріями стомлюваності, концентрації та стійкості уваги у студентів-психологів 1-го курсу під час занять іноземної мови. В умовах сучасного навчального процесу студент-психолог повинен переробляти величезний обсяг інформації протягом навчального дня. До кінця навчального дня стійкість уваги значно знижується, що пов'язано зі зниженням рухливості нервових процесів унаслідок гальмування та метаболічних змін під час стомлення у центральній нервовій системі. Вивчення зміни уваги протягом дня дозволяє правильно організувати навчальний процес, правильно перерозподілити навчальне навантаження із врахуванням наявності важливіших і складніших тем з іноземної мови, які потребують більшої концентрації уваги.

Ключові слова: *стомлюваність; концентрація уваги; стійкість уваги; інтелектуальне навантаження; навчальне навантаження.*

Вступ. Розвиток студента як споживача інформаційних ресурсів активізується формуванням і задоволенням його інформаційних потреб, а також реформуванням системи освіти, спрямованим на стимулювання здібностей самостійного систематичного поповнення знань (Методичні рекомендації щодо забезпечення якісного вивчення, викладання та використання англійської мови у закладах вищої освіти України. Наказ Міністерства освіти і науки України. №898 від 25.07.2023 р.). Одним із таких інструментів є іноземна мова, за допомогою якої уважний студент-психолог може долучитись і засвоїти кращі доробки і практики своїх зарубіжних колег.

У роботах багатьох авторів показано, що слухання мовлення є активним процесом відображення об'єктивної дійсності, невід'ємною стороною пізнання навколишнього світу. Плідним видається підхід, згідно з яким слухання мовлення є одним із видів мовленнєвої діяльності, що реалізує, поряд із говорінням, усне вербальне спілкування. При цьому багатьма авторами наголошується, що основоположна роль у сприйнятті усного вербального матеріалу належить стійкості відповідного перцептивного процесу, яка багато у чому визначається стійкістю уваги. З відключенням уваги від об'єкта слухання припиняється його сприйняття. У результаті передане повідомлення суб'єкт чує, але не слухає: відсутні процеси розуміння і запам'ятовування переданої інформації.

Стійкість уваги під час аудіювання детермінується як зовнішніми (по відношенню до слухача), так і внутрішніми чинниками. Слід зазначити, що найбільш вивчені чинники першої групи (зовнішні): залежність стійкості уваги від організації мовленнєвого матеріалу; темпу говоріння; інтонаційної виразності тексту, його емоційної насиченості. Суттєву роль у забезпеченні уваги під час слухання може відігравати характер тієї діяльності, у контекст якої включено процес слухання. Проте стійкість уваги під час слухання багато ще у чому зумовлена недостатнім розвитком у студентському віці здатності здійснити дії у т. з. внутрішньому плані.

Щодо чинників другої групи, тобто чинників, пов'язаних з особливостями самого аудитора, зокрема, із рівнем сформованості досліджуваної атенційної властивості, то тут насамперед слід відзначити наявність в аудитора відповідних мотивів. Було показано, що мотивація під час слухання зумовлена насамперед змістом, композиційною побудовою мовленнєвої інформації, що спричиняють потребу у прослуховуванні інформації. Важливу роль у мотивації процесу слухання відіграє також і потреба не лише зрозуміти мовленнєве

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

повідомлення, а й висловити власне ставлення до нього.

На стійкість уваги під час слухання певний вплив чинить робота зорової уяви, виокремлення основної лінії повідомлення та смислове групування сприйманого матеріалу. Що ж стосується формування цієї властивості уваги, то в її основі є формування загальних індивідуально-психологічних особливостей аудитора, у т. ч. акцентування значення стійкості уваги для успіху навчальної діяльності взагалі і засвоєння іноземної мови зокрема.

Теоретичне підґрунтя. Особливості функціонування психічних пізнавальних процесів особистості в умовах навчання взагалі та іноземних мов зокрема тривалий час залишаються у центрі уваги багатьох українських та зарубіжних дослідників. Так, О.Васильченко досліджувала особливості викладання іноземної мови майбутнім психологам в умовах воєнного стану, О.Лозовою розглянуто психологічні аспекти засвоєння іноземної мови. Фокусом своїх досліджень В.Синьов і О.Щербина обрали розвиток інтелектуальних вмінь майбутніх фахівців воєнно-дипломатичної служби в процесі іншомовної підготовки, а О.Щербина, М.Рафальська і М.Полодюк – комунікативний і мотиваційний аспекти викладання іноземних мов для дорослих. Серед зарубіжних дослідників можна зазначити S.Asassfeh, F.Khwaileh, Y.Al Shaboul, S.Alshboul, W.Cheng, M.Mahmoud Itmeizeh, S.Ibnian, Noori Abdullah та ін.

Мета статті - описати динаміку змін основних показників уваги у студентів-психологів 1-го курсу до кінця навчального дня та встановити відсотковий розподіл за групами із високими, середніми та низькими значеннями критеріїв стійкості, концентрації та розподілу уваги.

Методи дослідження – тестування, методи математичної статистики.

Результати та обговорення. Увага – це зосереджена концентрація індивіда у певний момент часу на якомусь виді практичної або розумової діяльності. За очевидного впливу подразників, концентраційна увага виникає у той момент, коли індивід спрямовує власні думки на сприймані об'єкти або явища, при цьому не сприймає усі інші подразники. Характеризуючи увагу людини, можливо застосувати шість принципових властивостей: об'єм, переключаємість, стійкість, розподіл, зосередженість, концентрація. Стійкість уваги - це церебральна здатність затримки її на одному певному об'єкті у конкретний відрізок часу. Показником цієї важливої властивості є висока ефективність процесу діяльності протягом тривалого проміжку часу. Отже, ця якість уваги визначається не лише тривалістю її збереження, а й підвищенням ступеня концентрації протягом усього досліджуваного періоду. Показник стійкості уваги залежатиме від особистісної активності та індивідуальності досліджуваних об'єктів. Мінливість і рухливість об'єктів є важливою умовою тривалого зосередження уваги. Складність сприйманого об'єкта сприяє підвищенню стійкості уваги. Складніші об'єкти здатні викликати активну діяльність думок, отже, вони сприяють максимальній концентрації зосередження. Тому, якщо індивід усвідомлює значущість поточної діяльності, увага може ставати надзвичайно стійкою. Посилення уважності студентів-психологів на заняттях з іноземної мови і формування стійких інтересів до її вивчення є однією з найважливіших умов для успішності навчального процесу. Церебральна стійкість уваги безумовно змінюється в процесі тривалої роботи і проходить етапи зосередження: первинне занурення у роботу; досягнення максимуму зосередження, його мікроколивання, які можна компенсувати додатковими зусиллями волі; наростання втоми за зниженої працездатності та зосередженості. Упродовж навчального дня у студентів-психологів спостерігаються фактичні зміни стійкості уваги, що, можливо, пов'язано зі скрутністю зосередження та неуважною стійкістю уваги на початку занять з іноземної мови. Через деякий час настає тривалий період найтривалішого зосередження і внаслідок стомлення, що настає, деяке ослаблення уваги до кінця навчального дня.

Концентрація уваги - це глибокий ступінь уваги до об'єкта за відволікання водночас від інших. Виражається це проявом когнітивних здібностей у максимальному зануренні у предмет зосередження. Розподіл уваги - це можливість суб'єкта до зосередження уваги на більш ніж одному об'єкті в один і той самий час. При цьому ці дві діяльності мають здійснюватися однаково добре. Сучасні технології навчання для успішної їхньої реалізації вимагають як одну із найважливіших умов максимальний рівень розподілу уваги (Васильченко О.І., 2023; Лозова О.М., 2020; Синьов В.М., Щербина

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

О.О., 2015; Щербина О.О., Рафальська М.О., Полодюк М.М., 2023). Труднощі розподілу уваги зростають у зв'язку з ускладненням розв'язуваних завдань у поєднанні із суміщенням різних видів діяльності. Достатньо складно поєднувати два види розумової діяльності, а при виконанні дуже напруженої і точної роботи її практично неможливо поєднувати із будь-якою іншою. Ефективним розв'язанням цієї проблеми стає поєднання розумової та рухової діяльності, при цьому розподіл уваги значно поліпшується. Слід зазначити, що в процесі стомлення ефективність розумової діяльності може знижуватися більшою мірою, ніж моторної. Наразі основною умовою успішного розподілу уваги є автоматизація принаймні одного із видів діяльності, що здійснюються одночасно. Крім цього в процесі оволодіння навичками професійної діяльності надзвичайно важливо розвивати вміння розподіляти увагу. Це можливо здійснити за допомогою спеціальних вправ і формуванням відповідних базисних навичок (Key Competences for Lifelong Learning, 2004). Для успішного навчального процесу протягом дня потрібно зберігати стійкість, концентрацію та розподіл уваги.

Психодіагностика уваги - це сукупність прийомів і методик, спрямованих на отримання даних про психологічні особливості та якість уваги. Вивчення уваги тих, хто навчається, є складною психологічною проблемою і сферою професійних інтересів фахівців-психологів і викладачів, оскільки зниження уваги ускладнює сприйняття інформації та помітно знижує якість освітнього процесу (Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти, 2022).

Вивчення зміни уваги протягом дня дозволяє правильно організувати навчальний процес, правильно перерозподілити навчальне навантаження із врахуванням наявності важливіших і складніших тем з іноземної мови, які потребують більшої концентрації уваги (Mahmoud Itmeizeh, M., & Ibnian, S.S., 2022; Noori, Abdullah., 2018; Asassfeh, S., Khwaileh, F., Al‐Shaboul, Y., &Alshboul,S., 2012; Cheng, W., 2015).

Концентрація кисню у повітрі навчальних аудиторій і, відповідно, у крові студентів-психологів, які у них навчаються, значно впливає на мозкову активність, швидкість розумових процесів. Із врахуванням фізіологічних механізмів роботи нервових клітин, підвищення концентрації кисню у крові підвищує розумову працездатність, концентрацію уваги та академічну успішність. Це зумовлено нормальним енергетичним метаболізмом у нервовій системі за достатньої оксигенації. Низький вміст кисню у навчальних аудиторіях, малорухливий, сидячий спосіб життя студентів-психологів призводить до зниження концентрації кисню у крові впродовж дня, що спричиняє зниження працездатності та уваги.

Для аналізу стійкості уваги застосовували «Коректурну пробу» (тест Бурдона), оцінку концентрації уваги проводили із використанням тесту П'єрона-Рузера, методику «Пошук заданих чисел» застосовували для оцінки розподілу уваги. У дослідженні брали участь 60 студентів-психологів 1-го курсу. В експерименті брали участь 32 юнки та 28 юнаків віком 18-20 років. Тестування за обраними методиками здійснювалось 2 рази на день, у ранкові години перед початком навчальних занять і ввечері наприкінці останнього заняття. Статистичну обробку проводили із використанням методу кутового перетворення Фішера.

За результатами коректурної проби, проведеної у ранкові години, тобто на початку навчального дня, було встановлено, що 100% значень можуть визначити 8,32% випробовуваних, 90% значень визначають 4,99% випробовуваних, 80% значень визначають 16,66%, 70% значень визначають 28,32% випробовуваних, 60% значень визначають 19,99% випробовуваних, 50% значень визначають 11,66%, 40% значень – 4,99% тестувальників, 30% значень виокремлюють 3,31%, 20% значень визначають 1,75%. Тестування, проведене наприкінці навчального дня, засвідчило значне зменшення кількості визначених значень: 100% значень не визначив жоден випробовуваний, 29% випробовуваних змогли визначити лише 50% запропонованих значень. Кількість студентів-психологів, які визначили 80% і 70% значень, зменшилася у 4-7 разів відповідно. Отримані результати вказують на зниження здатності свідомості міцно та стабільно утримуватися на предметах упродовж тривалого часу, що, безумовно, є ознакою втомлюваності (табл. 1).

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Таблиця 1

Ступінь вираженості стійкості уваги у студентів-психологів за результатами 10 коректурних проб (%)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Кількість певних значень	100	90	80	70	60	50	40	30	20	10
Кількість студентів, які визначили значення, ранішнє тестування	8,32	4,99	16,66	28,32	19,99	11,66	4,99	3,31	1,76	0
Кількість студентів, які визначили значення, вечірнє тестування	0	2	4	4	10	29	17	10	10	1

За результатами тесту П'єрона-Рузера, застосованого на початку та наприкінці навчального дня, встановлено, що середній рівень концентрації уваги у студентів-психологів практично не відрізняється 68,32% і 64,9% відповідно. Проте до кінця навчального дня зростає відсоток студентів-психологів із високим рівнем концентрування 26,65% порівняно із ранковим 18,33%. Відсоток студентів-психологів із низьким рівнем концентрування у вечірнє тестування знизився щодо ранкового із 13,35% до 8,45% відповідно. Можна припустити, що при тривалому навантаженні зростає завадостійкість психіки людини як механізм компенсації зниження стійкості уваги (табл. 2).

Таблиця 2

Ступінь концентрування уваги у студентів за результатами тесту П'єрона-Рузера (%)

	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Кількість студентів, які визначили значення, ранішнє тестування	18,33	68,32	13,35
Кількість студентів, які визначили значення, вечірнє тестування	26,65	64,9	8,45

Методика «Пошук заданих чисел» застосовувалася для оцінювання розподілу уваги, результати її застосування засвідчили, що середній рівень розподілу уваги у ранковий і вечірній часи значно не відрізняється 70% і 61,67% відповідно. Однак при вечірньому тестуванні 18,33% випробовуваних продемонстрували високий рівень розподілу уваги порівняно із ранковим тестуванням 3,33% (табл. 3).

Таблиця 3

Ступінь розподілу уваги у студентів за результатами тесту «Пошук заданих чисел» (%)

	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Кількість студентів, які визначили значення, ранішнє тестування	3,32	69,9	26,78
Кількість студентів, які визначили значення, вечірнє тестування	18,32	61,66	20,02

Висновки. У статті наведено результати психодіагностики уваги за критеріями стомлюваності, концентрації та стійкості уваги у студентів-психологів 1-го курсу при вивченні іноземної мови. З огляду на те, що розподіл уваги визначає здатність людини розподіляти власну свідомість на кілька тем одночасно, ця властивість є зворотною властивості концентрації уваги. Стійкість уваги оцінювалась із використанням «Коректурної проби», концентрування уваги визначалось із використанням тесту П'єрона-Рузера, для оцінки розподілу уваги використовувалась методика «Пошук заданих чисел». Дослідження засвідчило, що до кінця навчального дня знижується стійкість і швидкість уваги, проте концентрація та розподіл уваги у студентів-психологів зберігається і збільшується відсоток студентів із високим рівнем розподілу та концентрування, що можна розглядати як компенсаторний механізм для збереження працездатності мозку в умовах тривалого інтелектуального навантаження.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Список використаних джерел

1. Васильченко О.І. (2023) Особливості викладання іноземної мови майбутнім психологам в умовах воєнного стану. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* №88. С. 69-73. URL: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/88-2023.

2. Лозова О.М. Психологічні аспекти засвоєння іноземної мови: Навчально-методичний посібник. К., 2010. 143 с.

3. Методичні рекомендації щодо забезпечення якісного вивчення, викладання та використання англійської мови у закладах вищої освіти України. Наказ Міністерства освіти і науки України. №898 від 25.07.2023 р. URL: https://mon.gov.ua/npa/metodichni-rekomendaciyi-shodo-zabezpechennya-yakisnogo-vivchennya-vikladannya-ta-vikoristannya-anglijskoyi-movi-u-zakladah-vishoyi-osviti-ukrayini

4. Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти: збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції (наукове електронне видання), 25 жовт. 2022 р. Київ: ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2022. 360 с.

5. Психологічні особливості студентського віку. На допомогу кураторам. Вип. 3 (2013) [укладачі: Л.М. Яворовська, Р.Ф. Камишнікова, О.Є. Поліванова, С.Г. Яновська, С.М. Куделко]. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна

6. Синьов В.М., Щербина О.О. (2015) Розвиток інтелектуальних умінь майбутніх фахівців воєнно-дипломатичної служби у ході іншомовної підготовки. [Електронний ресурс] *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогіка*. Вип. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2015_5_17.

7. Теоретичні та практичні аспекти підготовки психологів у закладах вищої освіти: зб. матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару з міжнародною участю, Київ, 31 березня 2021 р. Київ: НУБіП України.

8. Щербина О.О., Рафальська М.О., Полодюк М.М. (2023). Викладання іноземних мов для дорослих: комунікація і мотивація. Академічні Візії, 19. https://doi.org/10.5281/zenodo.7954524

9. Asassfeh, S., Khwaileh, F., Al‐Shaboul, Y., & Alshboul, S. (2012). Communicative language teaching in an EFL context: Learners' attitudes and perceived implementation. *Journal of Language Teaching and Research*, 3(3), 525‐535

10. Cheng, W. (2015). A case study of action research on communicative language teaching. *Journal of Interdisciplinary Mathematics*, 18(6), 705‐717. https://doi.org/10.1080/09720502.2015.1108075

11. Key Competences for Lifelong Learning. A European Reference Framework. Brussels: European Commission, 2004. 20 p.

12. Mahmoud Itmeizeh, M., & Ibnian, S.S. (2022). Psychological and Pedagogical Implements of Communicative Language Teaching and Total Physical Response Methods. *Arab World English Journal*, 13 (3), 339‐355. DOI: https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol13no3.22

13. Noori, Abdullah (2018). Communicative Language Teaching (CLT) in EFL Context: Exploring Afghan EFL Lecturers' Perceived Challenges in Implementing CLT. International Journal of Research. 5. 1049‐1063.

References

1. Vasyl'chenko, O.I. (2023). Osoblyvosti vykladannja inozemnoi' movy majbutnim psyhologam v umovah vojennogo stanu [Peculiarities of teaching a foreign language to future psychologists under martial law]. *Pedagogika formuvannja tvorchoi' osobystosti u vyshhij i zagal'noosvitnij shkolah,* 88, 69-73. URL: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/88-2023 (in Ukrainian)

2. Lozova O.M. (2010). Psyhologichni aspekty zasvojennja inozemnoi' movy [Psychological aspects of learning a foreign language]: Navchal'no-metodychnyj posibnyk. K. (in Ukrainian)

3. Metodychni rekomendacii' shhodo zabezpechennja jakisnogo vyvchennja, vykladannja ta vykorystannja anglijs'koi' movy u zakladah vyshhoi' osvity Ukrai'ny [Methodological Recommendations for Ensuring Quality Learning, Teaching and Use of English in Higher Education Institutions of Ukraine]. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrai'ny. №898 vid 25.07.2023 r. URL: https://mon.gov.ua/npa/metodichni-rekomendaciyi-shodo-zabezpechennya-yakisnogo-vivchennya-vikladannya-ta-vikoristannya-anglijskoyi-movi-u-zakladah-vishoyi-osviti-ukrayini (in Ukrainian)

4. Osvita Ukrai'ny v umovah vojennogo stanu: upravlinnja, cyfrovizacija, jevrointegracijni aspekty [Education in Ukraine under martial law: governance, digitalisation, European integration aspects]: zbirnyk tez dopovidej IV Mizhnarodnoi' naukovo-praktychnoi' konferencii' (naukove elektronne vydannja), 25 zhovt. 2022 r. Kyi'v: DNU «Instytut osvitn'oi' analityky», 2022. 360 s. (in Ukrainian)

5. Psyhologichni osoblyvosti students'kogo viku [Psychological characteristics of student age]. Na dopomogu kuratoram. Vyp. 3 / [ukladachi: L.M. Javorovs'ka, R.F. Kamyshnikova, O.Je. Polivanova, S.G. Janovs'ka, S.M. Kudelko]. H.: HNU imeni V.N. Karazina, 2013. (in Ukrainian)

6. Syn'ov, V.M., Shherbyna, O.O. (2015). Rozvytok intelektual'nyh umin' majbutnih fahivciv vojenno‐dyplomatychnoi' sluzhby u hodi inshomovnoi' pidgotovky [Development of intellectual skills of future specialists of the military-diplomatic service in the course of foreign language training]. [Elektronnyj resurs] *Visnyk Nacional'noi' akademii' Derzhavnoi' prykordonnoi' sluzhby Ukrai'ny. Serija: Pedagogika.* Vyp. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2015_5_17 (in Ukrainian)

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

7. Teoretychni ta praktychni aspekty pidgotovky psyhologiv u zakladah vyshhoi' osvity [Theoretical and practical aspects of psychologists' training in higher education institutions]: zb. materialiv Vseukrai'ns'kogo naukovo-praktychnogo seminaru z mizhnarodnoju uchastju, Kyi'v, 31 bereznja 2021 r. Kyi'v: NUBiP Ukrai'ny, 2021 (in Ukrainian)

8. Shherbyna, O.O., Rafal's'ka, M.O., Polodjuk, M.M. (2023). Vykladannja inozemnyh mov dlja doroslyh: komunikacija i motyvacija [Teaching foreign languages to adults: communication and motivation]. *Akademichni Vizii'*, 19. https://doi.org/10.5281/zenodo.7954524 (in Ukrainian)

9. Asassfeh, S., Khwaileh, F., Al‐Shaboul, Y., & Alshboul, S. (2012). Communicative language teaching in an EFL context: Learners' attitudes and perceived implementation. *Journal of Language Teaching and Research*, 3(3), 525‐535.

10. Cheng, W. (2015). A case study of action research on communicative language teaching. Journal of Interdisciplinary Mathematics, 18(6), 705‐717. https://doi.org/10.1080/09720502.2015.1108075

11. Key Competences for Lifelong Learning. A European Reference Framework. Brussels: European Commission, 2004. 20 p.

12. Mahmoud Itmeizeh, M., & Ibnian, S.S. (2022). Psychological and Pedagogical Implements of Communicative Language Teaching and Total Physical Response Methods. *Arab World English Journal*, 13 (3), 339‐355. DOI: https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol13no3.22

13. Noori, Abdullah (2018). Communicative Language Teaching (CLT) in EFL Context: Exploring Afghan EFL Lecturers' Perceived Challenges in Implementing CLT. International Journal of Research. 5, 1049‐1063.

Summary

PECULIARITIES OF FOREIGN LANGUAGE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Oleksandrenko K. *Doctor of Psychological Sciences, Full Professor, Head of the Department of Foreign Languages, Khmelnytsky National University*
Roskvas I. *Candidate of Pedagogical Sciences, Docent, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Khmelnytsky National University*

Introduction. *The article presents the results of psychodiagnostics of attention according to the criteria of fatigue, concentration and sustainability of attention in 3rd year psychology students during foreign language classes. Since attention is associated not only with the volitional efforts of the individual, but also with the intellectual potential and mobility of nervous processes, the results can be seen as a compensatory mechanism for maintaining brain performance under conditions of prolonged intellectual load.*

The purpose *is to describe the dynamics of changes in the main indicators of attention in 3rd year psychology students by the end of the school day and to establish the percentage distribution by groups with high, medium and low values of the criteria of stability, concentration and distribution of attention.*

Methods *- testing, methods of mathematical statistics.*

Originality*. The results showed that a decrease in the sustainability of attention leads to an increase in the percentage of students with a high level of concentration and distribution of attention. In the modern educational process, a psychology student must process a huge amount of information during the school day. Since the study involved 3rd year psychology students, who can be considered 'experienced' and have the skills of concentration and attention distribution, these indicators at the end of the school day did not differ significantly from the indicators of the morning test. The differences in the test of attention sustainability were significantly significant. By the end of the school day, attention span significantly decreases, which is associated with a decrease in the mobility of nervous processes due to inhibition and metabolic changes during fatigue in the central nervous system. A decrease in blood oxygenation may also indicate an increase in oxygen utilisation by cells in the nervous centres to cover energy expenditure during the development of fatigue.*

Conclusion*. Researching changes in attention during the day allows you to properly organise the learning process, correctly redistribute the learning load, taking into account the presence of more important and complex topics in a foreign language that require more concentration.*

Key words: *fatigue; concentration of attention; attention span; intellectual load; learning load.*

Концептуалізація – Олександренко К. В.
Методика – Росквас І. А.
Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 14.01.25.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 16.02.25.

© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

УДК 355:159.9
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–142-151

АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ВІТЧИЗНЯНИХ ВЧЕНИХ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ ФЕНОМЕНА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНІСТІ

Павлушенко С. М. *доктор філософії, заступник начальника кафедри внутрішніх комунікацій Національного університету оборони України*
https://orcid.org/ 0000-0001-6222-0656

У статті проаналізовано основні наукові підходи вітчизняних учених до визначення психологічного змісту феномена психологічної готовності, розкрито та запропоновано авторський підхід до класифікації видів психологічної готовності: за специфікою виконання завдань військово-професійної діяльності, умовами їх виконання і тривалістю ефективної військово-професійної діяльності, а також розглянуто підходи до інтерпретації рівнів вимірювання психологічної готовності.

Ключові слова: *бойові дії; військовослужбовці; військово-професійна діяльність; психологічна готовність; психічна стійкість; психологічна підтримка персоналу.*

Вступ. Психологічна готовність до військово-професійної діяльності є ключовою характеристикою психічної діяльності військовослужбовців в екстремальних умовах виконання завдань за призначенням. Від стану психологічної готовності залежать якість виконання функціональних обов'язків, ефективність використання здобутих знань, прагнення вдосконалювати навички і набутий досвід, мобілізація внутрішніх резервів під час впливу різних стресорів бойової обстановки, збереження самоконтролю і швидка орієнтація в умовах невизначеності сучасного бою ("царини війни"). Протягом останніх 10 років спостерігається жвавий інтерес вітчизняних науковців до проблематики формування та розвитку психологічної готовності (захищено 3 докторські дисертації, 37 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидат наук або доктора філософії, виконано 9 науково-дослідних робіт). Водночас аналіз наукових праць вітчизняних учених показав наявність деяких суперечностей, зумовлених, по-перше, психологічними особливостями різних видів професійної діяльності та умовами їх виконання, по-друге, різними підходами до структури та розуміння її сутності, по-третє, відсутністю єдиної класифікації феномена психологічної готовності, по-четверте, різною інтерпретацією вимірювання психологічної готовності. Крім того, невирішене ключове завдання: вважати психологічну готовність індивідуальною чи груповою характеристикою?

Метою статті є аналіз наукових підходів вітчизняних учених до визначення психологічного змісту, вирішення наявних наукових суперечностей у дослідженні феномена психологічної готовності.

Теоретичне підґрунтя. Теоретико-методологічну основу дослідження становлять наукові праці вітчизняних науковців сектору безпеки та оборони України: В. Алещенка, О. Волуйка, О. Кокуна, А. Кириченка, О. Лабенка, Г. Нікітенка, О. Поканевич, А. Науменка, М. Литвинчука, Н. Пенькової, О. Самойленка, О. Сафіна, Д. Софіяна, В. Стасюка, О. Туза, О. Юркової).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано теоретичні методи дослідження: аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, синтез, порівняння, узагальнення.

Результати й обговорення. У психологічному словнику поняття "готовність до дії" розтлумачено як "приведення в активний стан усіх психофізіологічних систем людського організму, необхідних для ефективного виконання певних дій" (*Психологічна енциклопедія*, 2008, с. 89). Наказом Головнокомандувача Збройних Сил України "Про затвердження Порядку проведення психологічної підтримки військовослужбовців Збройних Сил України" від 01.08.2024 № 349 визначено, що психологічна готовність – це

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

взаємопов'язана система мотиваційних і психологічних чинників, вольових ресурсів і витривалості особового складу, а також професійної компетенції, що забезпечує реалізацію ним поставленого завдання.

Доктор психологічних наук В. Стасюк вважає, що "психологічна готовність військовослужбовця до виконання поставлених завдань – це своєрідний фундамент його активних дій у майбутньому бою. Знання військовослужбовцем своїх психологічних особливостей дає йому змогу керувати власною психікою та ефективно діяти у складних ситуаціях. Іноді стан готовності порівнюють зі шлюзом, який пропускає досягнутий рівень військової майстерності. Цей шлюз може пропустити його повністю або створювати йому перешкоди аж до заборони проходу. Прикладом можуть бути стопорні стани, коли людина просто ціпеніє і не здатна діяти доцільно. Стан готовності і його зміст багато в чому індивідуальні" (В. Стасюк, 2024, с. 298). Отже, на переконання науковця, психологічну готовність військовослужбовців можна розглядати, як інтегральний показник моральної, психічної та військово-професійної здатності виконувати завдання за будь-яких умов обстановки (В. Стасюк, 2020, с. 161).

У свою чергу О. Кокун визначає психологічну готовність фахівця до екстремальних видів діяльності як "інтегративне особистісне утворення, яке складається із короткочасної та тривалої готовності і забезпечує його психологічну придатність до діяльності в екстремальних умовах". У тривалій психологічній готовності фахівця до діяльності в екстремальних умовах науковець виокремлює особистісну і функціональну готовність. Особистісна готовність має складовими моральну, вольову, комунікативну та загальнопсихологічну готовність, функціональна – мотиваційну, когнітивну, креативну, орієнтаційну, операційну та оцінювальну готовності (О. Кокун, 2010, с. 187).

Фахівці Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України визначають, що "морально-психологічна готовність військовослужбовців до виконання завдань за призначенням – це цілісно-особистісний стан готовності особового складу до певної поведінкової реакції в конкретній ситуації, який є відповідною соціальною установкою" (*Морально-психологічна готовність військовослужбовців ЗС України до виконання завдань за призначенням: соціальний вимір та прогнозування,* 2018 с. 9).

Аналіз психологічної літератури дозволяє виокремити особистісний, функціональний та особистісно-функціональний підходи до визначення розуміння психологічної готовності.

Представники особистісного підходу (М. Дьяченко, Л. Кандибович, С. Мул, С. Максименко, Л. Карамушка, О. Креденцер, О. Філь) розуміють психологічну готовність як стійке особистісне утворення індивідуально-психологічних якостей, властивостей і станів, що сприяють (або не сприяють) ефективному виконанню функціональних обов'язків та забезпечують (або не забезпечують) успішну професійну діяльність, будучі результатом підготовки до цієї діяльності (*Психологічна підготовка підприємців*, 2005, с. 10).

На думку С. Максименка (2021), в основу цілеспрямованої, регульованої, стійкої та ефективної діяльності покладено психологічну готовність до цієї діяльності, яка включає вольові якості, емоційні стани, переконання, знання, навички і вміння, що сукупно становлять цілісність особистості.

На переконання С. Мула, високий рівень психологічної готовності офіцера до майбутньої професійної діяльності залежить від сформованої мотиваційної структури, в якій провідну роль відіграють цінності саморозвитку та самореалізації. Науковець розглядає психологічну готовність через емоційний, вольовий та інтелектуальний потенціал особистості, який реалізовується через конкретний вид діяльності та може бути розглянутий як якісний показник саморегуляції фахівця на різних рівнях перебігу процесу – фізіологічному, психологічному, соціальному, які визначають його поведінку (С. Мул, 2016,с. 354).

На думку С. Максименка, Л. Карамушки, О. Креденцера, О. Філь, психологічна готовність є комплексом взаємопов'язаних та взаємозумовлених психологічних якостей особистості, що

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

забезпечують здатність до професійної діяльності (С. Максименко та ін., 2005 с. 10).

Отже, відповідно до особистісного підходу вітчизняні науковці розглядають психологічну готовність як стійку характеристику особистості, "істотну передумову для цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості й ефективності", що допомагає особистості військовослужбовця результативно виконувати свої функціональні обов'язки, застосовуючи набуті під час підготовки знання, професійні навички та вміння, досвід, зберігати самоконтроль та перебудовувати свій алгоритм дій у ситуаціях невизначеності (О. Колесніченко та ін., 2016, с. 10).

У межах функціонального підходу (М. Левітов, О. Ухтомський, М. Томчук) психологічну готовність визначають як певний психічний стан особистості, який проявляється в активному позитивному ставленні до професійної діяльності.

Відповідно до цього підходу на стан психологічної готовності впливають конкретна ситуація і завдання, які потрібно вирішити. Такий стан науковці (О. Кокун, А. Кириченко, В. Стасюк, О. Юркова) називають тимчасовою або ситуативною готовністю, в якій поєднані внутрішня налаштованість особистості на певний вид діяльності, уміння адаптувати внутрішні ресурси під конкретну ситуацію, мобілізувати вольові зусилля для успішного виконання визначених завдань. Найяскравіше тимчасова (ситуаційна) готовність проявляється в екстремальних умовах виконання завдань (робіт), прямо залежить від індивідуально-психологічних якостей, особливостей і типу нервової системи особистості. Вважають, що стан готовності – це тимчасова (ситуативна) готовність, а підготовленість особистості – довготривала готовність (О. Юркова, 2023, с. 32).

Отже, відповідно до функціонального підходу психологічну готовність розглядають як "психічний стан особистості військовослужбовця, що проявляється в позитивному ставленні" до військово-професійної спеціальності, сформованій професійній самосвідомості, внутрішній налаштованості на ефективне виконання завдань за призначенням та "проявляється як потенційна якість особистості". Такий підхід зумовлює формування стану змобілізованості психіки військовослужбовців, здатність приймати самостійні рішення під час вирішення складних професійних завдань, "оцінювати свої можливості співвідносно до майбутніх труднощів і досягнень певних результатів", передавати свій досвід бойовим побратимам (О. Колесніченко та ін., 2016, с. 10).

Представники особистісно-діяльнісного підходу розуміють психологічну готовність як невід'ємну характеристику особистості, яка акумулює психологічні властивості, мотивацію, здібності, пізнавальні та емоційно-вольові процеси, а також знання, вміння і навички, набуті у процесі підготовки. На їх переконання, сформовані індивідуально-психологічні якості сприяють якісному виконанню функціональних обов'язків (О. Сафін, О. Юркова, А. Кириченко, Є. Потапчук).

Так, О. Сафін, вивчаючи питання готовності до діяльності в особливих умовах, дійшов висновку, що психологічна готовність розвивається незалежно від виду діяльності й етапу становлення особистості. Під час розвитку психологічна готовність активізує внутрішній ресурс особистості, стимулює її активність, стає її властивістю і характеристикою, вказуючи на психологічні можливості особистості, певні етапи її розвитку (О. Сафін, 2010, с.118).

Досліджуючи розвиток психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань, О. Юркова розглядає психологічну готовність як складне утворення, в якому відображено цілісний прояв професійно важливих навичок, набутих вмінь та індивідуальних якостей особистості, її цінностей та емоційного ставлення до професійної діяльності (О. Юркова, 2023, с. 195).

На переконання А. Кириченка, який досліджував психологічну готовність військовослужбовців Десантно-штурмових військ Збройних Сил України до діяльності у бойових умовах, психологічна готовність є "цілісним проявом особистості, а не окремих її індивідуально-психологічних властивостей". Психологічна готовність десантника на поведінковому рівні проявляється у впевнених, активних, свідомих діях, спрямованих на подолання

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

перешкод та бар'єрів збройного протистояння. За структурою психологічна готовність поділяється на загальну (тривалу) готовність, яка поєднує якості особистості, мотиви, знання, навички, вміння, набутий досвід, і ситуативну (тимчасову), яка є складовою загальної готовності, але спрямована на виконання конкретного завдання (А.Кириченко, 2022, с. 66).

Вивчаючи готовність прикордонників до охорони державного кордону, Є. Потапчук описує загальну психологічну готовність як потенційну здатність військовослужбовця діяти і швидко адаптувати психіку до виконання службового завдання. В основу готовності покладено "систему морально-психологічних якостей, що є маркерами потенційних можливостей прикордонника" до ефективного виконання функціональних обов'язків. Психологічна готовність, на думку автора, є однією зі складових загальної готовності прикордонників до діяльності із захисту державного кордону (Є. Потапчук, 2021, с. 172).

Отже, відповідно до особистісно-діяльнісного підходу психологічну готовність треба розглядати як цілеспрямований вияв особистості через систему професійних теоретичних знань, практичних навичок і вмінь, потреб, стимулів, мотивів, набутого досвіду, психологічних якостей, психічних процесів, фізіологічних функцій, що забезпечує ефективне виконання військово-професійної діяльності (О. Колесніченко та ін., 2016, с. 10).

Таким чином, аналіз наукових праць, присвячених підходам до тлумачення психологічної готовності суб'єкта професійної діяльності, показав різноманіття поглядів на їх розуміння. На нашу думку, найбільш перспективно, обґрунтовано та завершено поняття "психологічна готовність особистості" трактують прибічники особистісно-діяльнісного підходу, який ми візьмемо за основу.

Особливий інтерес для нашого дослідження становлять підходи вітчизняних психологів до класифікації видів психологічної готовності.

Так, В. Медведєв (1996), досліджуючи проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ, виокремив загальну, ситуативну, операційно-виконавчу психологічну готовність і наголосив на її залежності від ступеня прояву певних психологічних якостей особистості.

На думку Ю. Швалба (2017), існують довгострокова та ситуативна готовність до діяльності. Дослідник вважає, що довгострокова готовність залежить від певних якостей і характеристик людини, необхідних для успішного виконання професійних завдань, а ситуаційна готовність є станом особистості, який випереджає визначену її діяльність і визначає подальшу її успішність.

Виокремлюючи тривалу та короткочасну психологічну готовність, О Кокун (2010) наголошує, що короткочасна психологічна готовність має за основу тривалу і характеризує наявну в певний час (від одного до кількох днів) психологічну здатність до виконання конкретних професійних завдань. в таких умовах. Мова йде про можливий випадок відсутності у фахівця короткочасної (ситуативної) психологічної готовності (внаслідок захворювання, поранення, травми та ін.) за наявності тривалої (потенційної) готовності. При цьому наявність короткочасної психологічної готовності неможлива без наявності тривалої (О Кокун, 2010, с. 161). Розглядаючи тривалу і короткочасну готовність, науковці дійшли висновку, що складовими структури тривалої готовності є позитивне ставлення до діяльності, наявність мотивації, відображення рис характеру, здібностей, темпераменту, психічних та емоційно-вольових процесів, а також поєднання знань, навичок, вмінь та набутого досвіду, а короткочасної – стійкість, ефективність впливу та прагнення досягнути мети (А. Кириченко, 2023, с. 39).

У дослідженні психологічної готовності військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності поза межами пункту постійної дислокації О. Колесніченко, Я. Мацегора, В .Воробйова виокремлюють ситуативну (оперативну) психологічну готовність і тривалу (постійну) психологічну готовність. Оперативна психологічна готовність – це функціональне ядро тривалої психологічної готовності, що підвищує її дієвість.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Виникнення оперативної психологічної готовності як стану залежить від оволодіння знаннями, наявності установок і мотивів поведінки, необхідних для виконання завдань. У свою чергу, ситуативна психологічна готовність визначає продуктивність тривалої психологічної готовності в конкретних обставинах (О. Колесніченко та ін., 2016, с. 16).

Аналіз наявних джерел дає змогу зробити висновок, що деякі науковці, класифікуючи види психологічної готовності, ототожнюють її з готовністю до військово-професійної діяльності. На наше переконання, готовність до військово-професійної діяльності є більш широким поняттям, яке включає кілька компонентів у тому числі і психологічну готовність (рис.1).

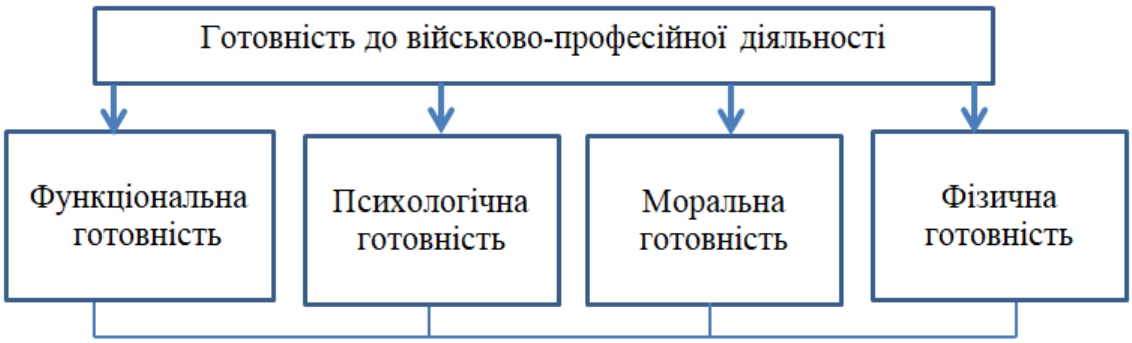

Рис.1 Види готовності до військово-професійної діяльності

Узагальнюючи види психологічної готовності, виокремлені вітчизняними науковцями, пропонуємо свій підхід до їх класифікації: за специфікою виконання завдань військово-професійної діяльності, умовами їх виконання і тривалістю ефективної військово-професійної діяльності.

За специфікою виконання військово-професійних завдань психологічну готовність можна розподілити на три види: загальну, ситуативну та операційну (рис.2)

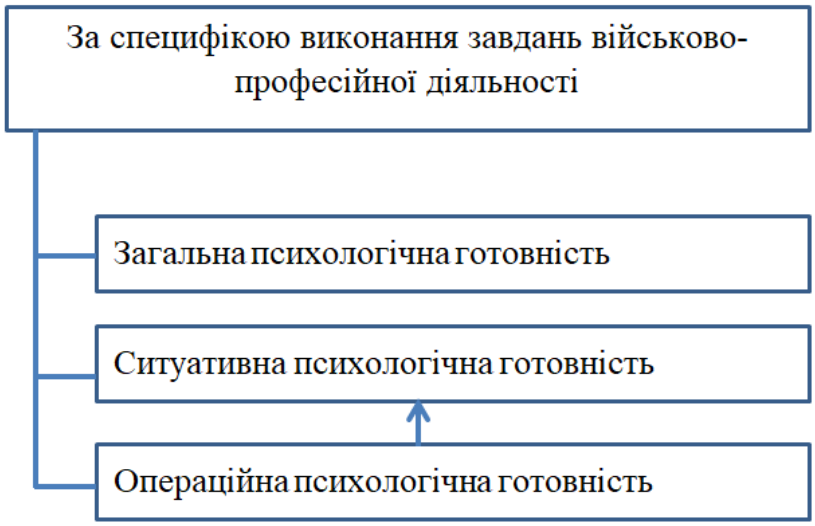

Рис.2 Види готовності за специфікою виконання завдань військово-професійної діяльності

Загальна психологічна готовність забезпечує здатність до виконання функціональних обов'язків за посадою із застосуванням набутих знань, навичок, вмінь, професійного досвіду, визначається придатністю або непридатністю до проходження служби у ЗС України.

Ситуативна психологічна готовність обмежена визначеною ситуацією, певними умовами в певний час (наприклад, психологічно готовий служити у Збройних Силах, але не готовий виконувати бойові завдання).

Операційна психологічна готовність пов'язана зі спроможністю виконувати конкретне завдання (операцію), обмежена у часі характер і може бути складовою ситуативної психологічної готовності.

Залежно від умов виконання завдань військово-професійної діяльності

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

психологічну готовність можна поділити також на три види: психологічна готовність до виконання завдань повсякденної діяльності, психологічна готовність до виконання екстремальних завдань мирного часу, психологічна готовність до виконання бойових завдань (рис.3). Психологічну готовність до виконання бойових завдань треба розглядати як найвищий рівень,"своєрідний фундамент до активних дій військовослужбовця у майбутньому бою" (В. Стасюк, 2024, с. 298), який виявляється у сформованій професійній самосвідомості та психологічній налаштованості на ефективне виконання бойових завдань, його бойовій мотивації та є логічним продовження перших двох видів психологічної готовності, які формуються та розвиваються під час підготовки до виконання завдань за призначенням.

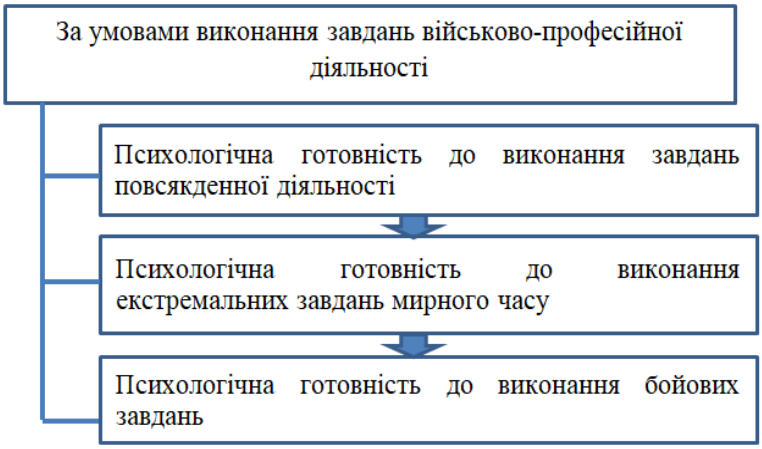

Рис.3 Види готовності за умовами виконання завдань військово-професійної діяльності

За тривалістю ефективної військово-професійної діяльності психологічну готовність доцільно поділити на короткочасну і тривалу (рис. 4). Короткочасна психологічна готовність базується на тривалій і характеризує наявну у певний час (від одного до кількох днів) психологічну здатність до виконання конкретних професійних завдань в умовах, що склалися. Тривала психологічна готовність формується впродовж тривалого часу військово-професійної підготовки військовослужбовця та виконання ним завдань за призначенням і характеризує його потенційну психологічну здатність до виконання різних завдань під час діяльності в умовах мирного та військового часу.

Отже, запропонована класифікація видів психологічної готовності найповніше розкриває здатність особистості військовослужбовця до ефективної підготовки та бойового застосування залежності від специфіки, умов і тривалості результативної військово-професійної діяльності.

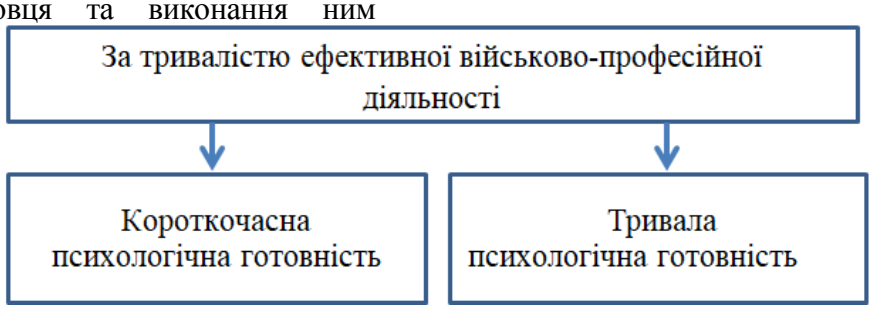

Рис.4 Види готовності за тривалістю ефективної військово-професійної діяльності.

Зміст психологічної готовності вітчизняні науковці розглядають через структурні компоненти і співвідносять його зі специфікою військово-професійної діяльності. Саме тому феномен психологічної готовності може вирізнятися для кожної діяльності, і за змістом, і за структурою компонентів. Так, О. Кокун виокремлює "підготовленість, як довгострокову характеристику та оперативну готовність, а також як стан психологічної мобілізації до виконання діяльності" (О.Кокун, 2010, с. 182).

При цьому П. Корчемний (2008) переконаний, що в ході психологічної підготовки формуванню і розвитку

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

одночасно підлягають психологічна готовність і психологічна стійкість як цілісне психічне утворення. Учений зазначає, що психологічна готовність як активний стан особистості і психічна стійкість як її здатність зберігати високу фізичну і розумову працездатність в умовах напруженості включають однакові компоненти (мотиваційний, емоційний, вольовий, пізнавальний, інтелектуальний та операційний).

Цікавим є підхід Я Бондаренка, Д. Сергієнка, відповідно до якого науковці виокремлюють такі компоненти психологічної готовності: спонукальний (система мотивів); відображальний (пізнавальні процеси); виконавчий (розумова і сенсорна діяльність); регулюючий (вольові якості та емоційна стійкість) (Д. Сергієнко, 2016, с. 216).

У В. Алещенка психологічну готовність визначено як "специфічний психічний стан, що має складну динамічну структуру, в якій взаємодіють компоненти (когнітивний, мотиваційний, емоційно-вольовий, функціональний та індивідуально-психологічний) і типологічні сторони психіки особового складу в їх співвідношенні із зовнішніми умовами і майбутніми завданнями" (В. Алещенко, 2023, с. 9).

Отже, єдиного підходу до змісту феномена психологічної готовності у вітчизняній психології ми не побачили. Водночас майже одноголосно вітчизняні науковці розглядають цей феномен через структурні компоненти психічної діяльності особистості та співвідносять його з особливостями різних видів діяльності.

Найбільш складним і суперечливим питанням, на наш погляд, залишається інтерпретації рівнів вимірювання психологічної готовності. Представники наукової школи В. Стасюка виокремлюють три рівні стану психологічної готовності до бою: низький, середній і високий.

Невпевненість військовослужбовця у собі, відсутність прагнення до протистояння противнику, низька бойова мотивація, нерішучість, замкненість, скутість або, навпаки, метушливість, допущення помилок під час виконання простих команд і завдань вказують на низький рівень психологічної готовності до бою.

Середній рівень психологічної готовності визначається комбінацією у військовослужбовця впевненості в собі та своїх бойових побратимах, довірі до командирів, з одного боку, та стриманого прагнення до рішучих дій і зіткнення з противником.

Прагнення до протиборства, висока бойова мотивація, "пошук" зустрічі з противником, прагнення перемогти ворога, готовність випробувати себе в умовах бою вказують на високий рівень психологічної готовності військовослужбовця до бою.

Досвід російсько-української війни показав, що достатнім для вступу у бій вважається середній рівень психологічної готовності військовослужбовців, що залежно від успіху (або невдачі) підвищується до високого або знижується до низького. Для окремих родів військ (сил), а саме військових частин (підрозділів) Десантно-штурмових військ Збройних Сил України, підрозділів Сил спеціальних операцій Збройних Сил України, які нині завдяки бойовому духу та корпоративним традиціям успішно виконують найскладніші завдання на тактичному рівні, психологічна готовність має бути виключно на високому рівні (*Психологія управління військами*, 2024, с. 299).

На переконання Г. Ржевського, залежно від сформованості основних показників (прагнення до активних, практичних дій у надзвичайній ситуації, почуття відповідальності за свою всебічну підготовленість, поінформованості про особливості діяльності в екстремальних умовах, настрію на подолання труднощів в умовах небезпеки) психологічна готовність може мати три рівні: високий, середній, недостатній (Г. Ржевський, 2012, с. 80).

Фахівці Науково-дослідного центру гуманітарних проблем (2018) для вимірювання ознаки "морально-психологічна готовність військовослужбовців до виконання завдань за призначенням" використовують шкалу із п'ятьма показниками: низький рівень, відносно низький рівень, середній рівень, відносно високий рівень, високий рівень, яка, на їх погляд, найбільшою мірою відповідає вимогам сьогодення (*Морально-психологічна готовність військовослужбовців ЗС України до виконання завдань за призначенням:*

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

соціальний вимір та прогнозування, 2018, с. 10).

Отже, відсутність єдиної методики для визначення індивідуального рівня психологічної готовності не дає змоги однозначно інтерпретувати рівні психологічної готовності військовослужбовців Сил оборони України.

Висновки.

1. Проблема психологічної готовності тривалий час є предметом дослідження багатьох вітчизняних учених, більшість з яких розглядають психологічну готовність як інтегральну професійно значущу властивість особистості, яка є системою взаємопов'язаних структурних компонентів.

2. Зміст психологічної готовності вітчизняні науковці розглядають через мотиваційний, емоційно-вольовий, когнітивний, функціональний структурні компоненти, які забезпечують успішне виконання військово-професійної діяльності та співвідносять її з особливостями військово-професійної діяльності, зовнішніми умовами та майбутнім завданням.

3. Психологічна готовність – це індивідуальна характеристика військовослужбовця як особистості, що є передумовою цілеспрямованої діяльності і здатності виконувати завдання військово-професійної діяльності.

4. Найповніше розкриває здатність особистості військовослужбовця до ефективної підготовки та бойового застосування така класифікація видів психологічної готовності: залежно від специфіки, умов і тривалості, а також ефективності військово-професійної діяльності.

5. На сьогоднішній у Збройних Силах України та інших складових сил оборони не існує єдиної методики для діагностування психологічної готовності до виконання бойових завдань. Отже, дослідження та інтерпретація рівнів вимірювання психологічної готовності можна вважати предметом для подальших наукових розвідок військових психологів зі складу сектору безпеки та оборони нашої держави.

Список використаних джерел

1. Алещенко В.І. (2023). Формування психологічної готовності військовослужбовців до ведення бойових дій. Вісник Національного університету оборони України № 4 (74), С. 5–13.

2. Бондаренко Я. & Сергієнко Д. (2016). Особливості психологічної готовності фахівців спеціальних підрозділів до дій в екстремальних ситуаціях. Право і Безпека, № 1. С. 157–162.

3. Кириченко А.В. (2023). Психологічна готовність військовослужбовців Десантно-штурмових військ Збройних Сил України до діяльності в бойових умовах : дис. … д-ра філософії: 19.00.09 – Психологія діяльності в особливих умовах. Київ : НУОУ. 281 с.

4. Кокун О.М. (2010). Зміст та структура психологічної готовності фахівця до екстремальних видів діяльності. Проблеми екстремальної та кризової психології: зб. наук. пр. Харків : УЦЗУ. Вип. 7. С 182–190.

5. Максименко С. Д., Карамушка Л. М., Креденцер О. В & О. А. Філь (2005). Комплекс активних методів та форм психологічної підготовки підприємців до підвищення ефективності підприємницької діяльності. Актуальні проблеми психології. Т. І : Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія : зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ: Міленіум. Ч. 14. С. 3–9.

6. Максименко С. Д. (2001). Морально-психологічне забезпечення службової діяльності Прикордонних військ України : підручник. Хмельницький : НАДПСУ. 448 с.

7. Морально-психологічна готовність військовослужбовців ЗС України до виконання завдань за призначенням: соціальний вимір та прогнозування: метод. посіб. (2018); за заг. ред. Н.А. Агаєва. Київ : НДЦ ГП ЗСУ. 72 с.

8. Мул С. А. (2016) Психологія готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності : дис. … д-ра психол. наук: 19.00.01. Київ. 539 с.

9. Потапчук Є. М. (2001). Психологічна робота у Прикордонних військах України Хмельницький : НАПВУ. С. 124–173.

10. Психологія управління військами (2024) : підручник ; вид. 2-ге, перероб. та доп.; за заг. ред. В. В. Стасюка. Київ : НУОУ. 532 с.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

11. Колесніченко О. С, Мацегора Я. В., & Воробйова В. І. (2016). Психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності поза межами пункту постійної дислокації : монографія. Харків : НА НГУ. 335 с.

12. Ржевський Г. (2012). Психологічна готовність магістрів до педагогічної діяльності. Вісник КНТУ: Актуальні проблеми психології. С. 73–89.

13. Сафін О. Д. (2010). Людський чинник в особливих умовах діяльності та праці: психологічний аспект. Проблеми екстремальної та кризової психології. Вип. № 8. С. 108–120.

14. Стасюк В.В. (2020). Аналіз підходів до оцінювання та прогнозування психологічної готовності особового складу військ (сил): структура чинників. Вісник Національного університету оборони України № 1(54). С. 160–166.

15. Юркова О.І. (2023). Розвиток психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань : дис. … до-ра філософії:19.00.09 – Психологія діяльності в особливих умовах. Київ : НУОУ. 234 с.

References

1. Aleshchenko V.I. (2023). Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtsiv do vedennia boiovykh dii. [Formation of psychological readiness of military personnel for combat operations.] Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy № 4 (74), S. 5–13. (in Ukrainian)

2. Bondarenko Ya. & Serhiienko D. (2016). Osoblyvosti psykholohichnoi hotovnosti fakhivtsiv spetsialnykh pidrozdiliv do dii v ekstremalnykh sytuatsiiakh. [Features of the psychological readiness of specialists of special units for actions in extreme situations.] Pravo i Bezpeka, № 1. S. 157–162. (in Ukrainian)

3. Kyrychenko A.V. (2023). Psykholohichna hotovnist viiskovosluzhbovtsiv Desantno-shturmovykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy do diialnosti v boiovykh umovakh [Psychological readiness of servicemen of the Airborne Assault Forces of the Armed Forces of Ukraine for activities in combat conditions]: dys. … d-ra filosofii: 19.00.09 – Psykholohiia diialnosti v osoblyvykh umovakh. Kyiv : NUOU. 281 s. (in Ukrainian)

4. Kokun O.M. (2010). Zmist ta struktura psykholohichnoi hotovnosti fakhivtsia do ekstremalnykh vydiv diialnosti. [The content and structure of a specialist's psychological readiness for extreme activities.] Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii: zb. nauk. pr. Kharkiv : UTsZU. Vyp. 7. S. 182–190. (in Ukrainian)

5. Maksymenko S. D., Karamushka L. M., Kredentser O. V & O. A. Fil (2005). Kompleks aktyvnykh metodiv ta form psykholohichnoi pidhotovky pidpryiemtsiv do pidvyshchennia efektyvnosti pidpryiemnytskoi diialnosti. [A complex of active methods and forms of psychological training of entrepreneurs to increase the efficiency of entrepreneurial activity.] Aktualni problemy psykholohii. T. I : Sotsialna psykholohiia. Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia : zb. nauk. pr. Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy. Kyiv: Milenium. Ch. 14. S. 3–9. (in Ukrainian)

6. Maksymenko S. D. (2001). Moralno-psykholohichne zabezpechennia sluzhbovoi diialnosti Prykordonnykh viisk Ukrainy : pidruchnyk. [Moral and psychological support of the service activities of the Border Troops of Ukraine: textbook.] Khmelnytskyi : NADPSU. 448 s. (in Ukrainian)

7. Moralno-psykholohichna hotovnist viiskovosluzhbovtsiv ZS Ukrainy do vykonannia zavdan za pryznachenniam: sotsialnyi vymir ta prohnozuvannia: metod. posib. [Moral and psychological readiness of servicemen of the Armed Forces of Ukraine to perform assigned tasks: social dimension and forecasting: methodological manual.] (2018); za zah. red. N.A. Ahaieva. Kyiv : NDTs HP ZSU. 72 s. (in Ukrainian)

8. Mul S. A. (2016) Psykholohiia hotovnosti ofitsera-prykordonnyka do profesiinoi diialnosti [Psychology of a border guard officer's readiness for professional activity] : dys. … d-ra psykhol. nauk: 19.00.01. Kyiv. 539 s. (in Ukrainian)

9. Potapchuk Ye. M. (2001). Psykholohichna robota u Prykordonnykh viiskakh Ukrainy [Psychological work in the Border Troops of Ukraine] Khmelnytskyi : NAPVU. S. 124–173. (in Ukrainian)

10. Psykholohiia upravlinnia viiskamy [Psychology of military management] (2024) : pidruchnyk ; vyd. 2-he, pererob. ta dop.; za zah. red. V. V. Stasiuka. Kyiv : NUOU. 532 s. (in Ukrainian)

11. Kolesnichenko O. S, Matsehora Ya. V., & Vorobiova V. I. (2016). Psykholohichna hotovnist viiskovosluzhbovtsiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy do sluzhbovo-boiovoi diialnosti poza mezhamy punktu postiinoi dyslokatsii : monohrafiia. [Psychological readiness of servicemen of the National Guard of Ukraine for service and combat activities outside the permanent deployment point: monograph.] Kharkiv : NA NHU. 335 s. (in Ukrainian)

12. Rzhevskyi H. (2012). Psykholohichna hotovnist mahistriv do pedahohichnoi diialnosti. [Psychological readiness of masters for pedagogical activity.] Visnyk KNTU: Aktualni problemy psykholohii. S. 73–89. (in Ukrainian)

13. Safin O. D. (2010). Liudskyi chynnyk v osoblyvykh umovakh diialnosti ta pratsi: psykholohichnyi aspekt. Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii. Vyp. № 8. S. 108–120. (in Ukrainian)

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

14. Stasiuk V.V. (2020). Analiz pidkhodiv do otsiniuvannia ta prohnozuvannia psykholohichnoi hotovnosti osobovoho skladu viisk (syl): struktura chynnykiv. [Analysis of approaches to assessing and predicting the psychological readiness of military personnel (forces): structure of factors.] Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy № 1(54). S. 160–166. (in Ukrainian)

15. Yurkova O.I. (2023). Rozvytok psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtsiv tankovykh pidrozdiliv do vykonannia boiovykh zavdan [Development of psychological readiness of tank unit servicemen to perform combat missions]: dys. … do-ra filosofii:19.00.09 – Psykholohiia diialnosti v osoblyvykh umovakh. Kyiv : NUOU. 234 s. (in Ukrainian)

Summary

ANALYSIS OF SCIENTIFIC APPROACHES OF DOMESTIC SCIENTISTS TO DETERMINING THE PSYCHOLOGICAL CONTENT OF THE PHENOMENON OF PSYCHOLOGICAL READINESS

Pavlushenko S. *Doctor of Philosophy, Deputy Head of the Department of Internal Communications, National Defense University of Ukraine*

Introduction. *The article analyzes the main scientific approaches of domestic scientists to determining the psychological content of the phenomenon of psychological readiness, reveals and proposes the author's approach to the classification of types of psychological readiness: according to the specifics of performing the tasks of military-professional activity, the conditions for their implementation and the duration of effective military-professional activity, as well as considers approaches to the interpretation of the levels of measuring psychological readiness.*

Purpose. *Analysis of scientific approaches of domestic scientists to the definition of psychological content, resolution of existing scientific contradictions in the study of the phenomenon of psychological readiness.*

Methods. *To solve the tasks, theoretical research methods were used: analysis of scientific sources on the research problem, synthesis, comparison, generalization.*

Originality. *The author's approach to the classification of types of psychological readiness is revealed and proposed: according to the specifics of performing the tasks of military-professional activity, the conditions for their implementation and the duration of effective military-professional activity*

Conclusion.

1. The problem of psychological readiness has long been the subject of research by many domestic scientists, most of whom consider psychological readiness as an integral professionally significant property of the personality, which is a system of interrelated structural components.

2. The content of psychological readiness is considered by domestic scientists through motivational, emotional-volitional, cognitive, functional structural components that ensure the successful performance of military-professional activity and correlate it with the peculiarities of military-professional activity, external conditions and future tasks.

3. Psychological readiness is an individual characteristic of a serviceman as a person, which is a prerequisite for purposeful activity and the ability to perform the tasks of military-professional activity.

4. The following classification of types of psychological readiness most fully reveals the ability of a serviceman's personality to effective training and combat use: depending on the specifics, conditions and duration, as well as the effectiveness of military-professional activity.

5. To date, the Armed Forces of Ukraine and other components of the Defense Forces do not have a single methodology for diagnosing psychological readiness to perform combat missions. Therefore, the study and interpretation of the levels of psychological readiness measurement can be considered a subject for further scientific research of military psychologists from the security and defense sector of our state.

Key words: *fighting; servicemen; military-professional activity; psychological readiness; mental stability; psychological support for staff.*

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 15.01.25.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 18.02.25

© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

УДК 340 : 616-08
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–152-161

ПРОБЛЕМАТИКА ДОНОРСТВА І ТРАНСПЛАНТОЛОГІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Свирид О. В. *здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня Київський національний університет імені Тараса Шевченка*
https://orcid.org/0009-0008-6722-1031
Бабак С. В. *кандидат біологічних наук, доцент Національний університет оборони України, Національний університет фізичного виховання і спорту України*
https://orcid.org/0000-0002-6985-1394

Дана стаття пропонує огляд сучасного стану донорства та трансплантації органів в Україні через аналіз відповідних положень вітчизняного законодавства і наведення інформації про організацію та проведення трансплантаційних процедур у державі. Окрема увага приділяється впливу COVID-19 та повномасштабної війни на розвиток даної медичної галузі. Виявлено, що попри всі виклики, національна система трансплантації активно розвивається, адже було відслідковано позитивну динаміку у кількості трансплантацій за період з 2019 по 2024 рр. Необхідна подальша підтримка галузі донорства та трансплантології шляхом міждисциплінарної співпраці фахівців для успішної реалізації відповідних програм; також визначено основні проблеми та перспективи розвитку даної галузі для порятунку людських життів.

Ключові слова: *донорство; трансплантологія; нормативно-правова база; російсько-українська війна.*

Вступ. Нагальною проблемою сьогодення в контексті «порятунок життя військових та цивільних людей під час війни» є донорство і трансплантація органів. Це проблема юридичного, психологічного, медичного та біологічного контексту.

Проблематика розвитку даної галузі спричинена:

- відсутністю єдиного державного механізму координації роботи закладів охорони здоров'я, які мають право проводити пересадку донорських органів;
- недосконалою нормативно-правовою базою;
- сповільненням процесів через Covid-19 та збройну агресію рф;
- відсутністю стандартів, згідно з якими дозволяється лікування хворих шляхом пересадки органів;
- психологічними і фінансовими бар'єрами.

Мета роботи – вивчити сучасний стан проблеми донорства та трансплантології в Україні в умовах війни.

Україна має досвід у трансплантації органів (Зинич та ін., 2017; Кобза та ін., 2018). У зв'язку із надзвичайно великим попитом поранених воїнів та цивільних людей, що спричинено повномасштабним вторгненням рф на територію України, проблема донорства та трансплантації органів наразі є дуже актуальною.

Теоретичне підґрунтя. Донорство крові та компонентів крові – це добровільний акт людини, що полягає у донації крові та/або компонентів крові для подальшого використання їх для трансфузії, виготовлення лікарських засобів, медичних виробів або використання у наукових дослідженнях (ЗУ "Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові").

Трнсплантація – спеціальний метод лікування, що полягає в пересадці анатомічного матеріалу людини від донора реципієнту і, спрямований на відновлення здоров'я людини (ЗУ "Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини").

Транстплантологія – це галузь медичної науки та хірургії, яка вивчає все, що пов'язано з пересаджуванням органів, тканин (трансплантацією) чи їх штучних замінників. Зокрема, розробляються методики консервації органів і тканин для збереження з метою трансплантації, створення та застосування трансплантатів (у тому числі штучних).

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Виходячи з аналізу правових засад, фахівці вважають, що існує необхідність удосконалення організації та забезпечення медичної допомоги трансплантаційного напрямку в Україні. Залишається проблематика невідповідності між встановленими засадами і вимогами та механізмами їх реалізації. Також зазначається ще низький рівень культури донорства, але він змінюється (Головко та ін., 2019; Стеценко та ін., 2014).

Методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення наукових даних, з використанням інтернет-ресурсів з PubMed, PsycINFO, Google Scholar.

Результати і обговорення. До початку повномасштабного вторгнення росії на територію України, багато інформаційних джерел повідомляли про гальмування розвитку донорства і трансплантології в Україні.

Ще у 2019 році Верховна Рада прийняла Закон України, який корегував законодавчі акти України стосовно трансплантації органів (ЗУ "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони здоров'я та трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині").

Наразі законодавчим актом удосконалено систему трансплантаційної служби України. Згідно до цього, кожна повнолітня дієздатна особа має право надати письмову згоду або незгоду на вилучення анатомічних матеріалів з її тіла для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів після визначення її стану як незворотна смерть (смерть мозку або біологічна смерть). Водночас, кожна повнолітня дієздатна особа має право у будь-який час подати письмову заяву про відкликання своєї письмової згоди або незгоди на посмертне донорство, надати нову письмову згоду або незгоду на посмертне донорство. Ця згода чи незгода заносяться до Єдиної державної інформаційної системи трансплантації.

Дія цього Закону поширюєтьсяна:

✓ трансплантацію анатомічних матеріалів людині;

✓ здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією;

✓ отримання анатомічних матеріалів людини для виготовлення біоімплантатів;

✓ визначення умов застосування ксеноімплантатів.

Дія цього Закону не поширюється на:

✓ донорство крові та її компонентів і діяльність, пов'язану з їх використанням;

✓ трансплантацію статевих залоз, репродуктивних клітин та живих ембріонів;

✓ аутотрансплантацію;

✓ імплантацію;

✓ вилучення анатомічних матеріалів для діагностичних та наукових досліджень;

✓ діяльність банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я і виготовлення біоімплантатів та ксеноімплантатів (ЗУ "Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини").

Законом заборонено комерціалізацію у сфері трансплантації та реклами органів та/або іншого анатомічного матеріалу.

Законом надано право на здійснення діяльності з трансплантації закладам охорони здоров'я та науковим установам усіх форм власності.

Законом встановлено принципи діяльності Єдиної державної інформаційної системи трансплантації та встановлено правові умови для здійснення «перехресного донорства» при взятті гомотрансплантантів у живих донорів.

Законом удосконалено юридичну процедуру отримання «чітко висловленої згоди» («презумпція незгоди») щодо посмертного донорства з боку особи (чи її законного представника) та порядок її відкликання.

Законом встановлено норми щодо попередження зловживань у цій сфері та забезпечення конфіденційності інформації про донорів та реципієнтів, у тому числі шляхом встановлення порядку внесення таких відомостей до Єдиної державної інформаційної системи трансплантації.

З 2019 року до паспорта громадянина України за бажанням особи можна внести інформацію щодо згоди на донорство органів.

Відповідні зміни вносяться до Положення про паспорт громадянина України, затвердженого Постановою Верховної Ради України (ЗУ "Про

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

затвердження положень про паспорт громадянина України та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон", ЗУ "Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини")

При цьому донором не можуть бути вагітні, психічно хворі люди, особи, які утримуються у місцях позбавлення волі, особи без громадянства та іноземці, які незаконно перебувають в Україні.

У зв'язку із поширенням Ковіду-19 в Україні вищевказані процеси в області трансплантології були загальмовані. Повномасштабна російсько-українська війна внесла свої корективи. Наразі картина наступна.

Ще 16.12.21 ВР ухвалила закон, згідно до якого українці зможуть давати згоду чи незгоду на посмертне донорство у "Дії": для цього не потрібне нотаріальне посвідчення чи засвідчення справжності підпису нотаріусом.

Ухваленим законом встановлюється, що кожна повнолітня дієздатна особа має право надати у письмовій або електронній формі (через портал "Дія") згоду або незгоду на вилучення анатомічних матеріалів з її тіла для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів після визначення її стану як незворотна смерть (смерть мозку або біологічна смерть).

Згода або незгода на посмертне донорство, заява про відкликання наданої раніше такої згоди або незгоди подаються у письмовій або електронній формі за підписом особи, яка висловлює своє волевиявлення.

Крім того, законом визначається, що до 1 січня 2024 року забезпечення організації медичної допомоги із застосуванням трансплантації та/або провадження діяльності, пов'язаної з трансплантацією, здійснюється за рахунок коштів державного бюджету шляхом реалізації пілотного проекту щодо зміни механізму фінансового забезпечення оперативного лікування з трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів. Закон набув чинності з 1 грудня 2022 року.

17 січня 2022 в Україні дозволили посмертне донорство органів (ЗУ "Про внесення змін до Порядку розподілу анатомічних матеріалів та критеріїв встановлення пар донор-реципієнт та Положення про врегулювання діяльності трансплант-координаторів", Український центр трансплант-координації, 17 Січня 2022).

За даними МОЗ України, щороку понад 5 тисяч українців потребують трансплантації органів.

В Україні сфера трансплантації органів тільки-но почала розвиватись. Подібні операції стали можливими з 2019 року, коли набув чинності закон, який дозволив пересадку органів. Того ж року зробили 78 трансплантацій, а у 2020 – вже 129. У 2021 році українські лікарі провели рекордні 313 трансплантацій за рік. Було пересаджено 229 нирок, 50 печінок та 32 серця. Вперше в Україні провели пересадку серця дітям, трансплантацію легень та одночасну трансплантацію серця і нирок (рис. 1). Стосовно пересадки легень, то Україна входить до переліку 50 країн світу, у якій лікарі, попри війну, виконують одну з найскладніших трансплантацій – легеневу (Пішта, 2024).

За дев'ять місяців 2024 року у двадцяти шести українських центрах трансплантації здійснено 373 пересадки органів, із них 238 (або 64 %) – від посмертного донора. Пересаджено 250 нирок, 73 печінки й 50 сердець. 106 трансплантацій виконали у Першому медичному об'єднанні Львова, 62 – у Національному науковому центрі хірургії та трансплантології імені О. О. Шалімова та 37 – в Інституті серця МОЗ України.

Як повідомляє Український центр трансплант-координації, наразі у національному листі очікування перебувають 3 438 пацієнтів. 2 021 із них потребує пересадки нирки, 564 – печінки, 550 – серця, 51 – легень, 27 – комплексу «нирки-підшлункова», 8 – печінка-спліт (частини печінки), ще 37 пацієнтам потрібна пересадка комплексу «серце-легені».

Порівняно із 2023 роком, за період січень-вересень 2024 року трансплантацій гемопоетичних стовбурових клітин проведено на 15 % більше (Український центр трансплант-координації. Статистика, 2024).

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Рис. 1. Зростання кількості трансплантацій на рік в Україні (2019-2024 рр.).

За даними Українського центру трансплант-координації, зараз уже працює 27 центрів трансплантації. Витрати за операції повністю покриваються із державного бюджету. За трансплантацію нирки в Україні лікарня отримує від держави 801 тис. грн, печінки – 1,428 млн грн, серця – понад 2 млн грн, за трансплантацію кісткового мозку від неродинного донора – понад 2,4 млн грн. Середня вартість такого ж лікування за кордоном – 3,5 млн грн за трансплантацію печінки, понад 3 млн грн – кісткового мозку.

В планах надалі збільшувати кількість трансплантацій органів**.** На думку міністра охорони здоров'я Віктора Ляшка, це дасть можливість лікарням створювати госпітальні банки тканин та дозволить підняти на новий рівень надання спеціалізованої ортопедичної та хірургічної медичної допомоги з відновленням працездатності хворих.

У 2024 році створена Єдина державна система трансплантації, через яку підбиратимуть пари донор-реципієнт. Це відбуватиметься в автоматичному режимі, без втручання людини в роботу системи. Вибір реципієнта із листа очікування відбуватиметься з урахуванням того, наскільки імунологічно сумісна пара, чи терміново потрібна пересадка, скільки часу необхідно для транспортування органу до лікарні, чи схожа пара за параметрами тіла (Єдина державна інформаційна система трансплантації).

Закон також розширив коло осіб, які можуть приймати рішення щодо посмертного донорства. Тепер не потрібно за життя визначати спеціального представника, який міг би надати дозвіл на трансплантацію органів чи заборонити її. Вирішити долю органів після смерті зможуть чоловік, дружина, близькі родичі (діти, батьки, рідні брати та сестри) або людина, яка зобов'язалася поховати померлого.

За 10 місяців 2022 року медики виконали 265 трансплантацій. Це на 32 пересадки більше, ніж за аналогічний період довоєнного 2021-го! З 265 трансплантацій – 136 проведено від померлого донора. Найчастіше пересаджували нирки – 188 разів, 52 людям пересадили печінку, 25 – серце.

Рис. 2. Кількість та структура трансплантацій, виконаних за період – січень-вересень 2024 року (Український центр трансплант-координації. Статистика, 2024).

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Органні трансплантації від живого і померлого донора проводили у 25 медичних центрах країни. Найбільше – у Львівському територіальному медичному об'єднанні, ДУ «Національний інститут хірургії та трансплантології ім. О.О. Шалімова та клініці «Оберіг».

У 9-ти українських клініках успішно проводять трансплантацію гемопоетичних стовбурових клітин. За 10 місяців року – 178 пересадок, з них 44 – алогенні, а 20 – від неродинного донора. Найбільше трансплантацій провели у Київському центрі трансплантації кісткового мозку, Черкаському обласному онкодиспансері, НДСЛ «Охматдит» та Національному інституті раку.

У Охматдиті вперше пересадили печінку – і від живого донора, і від померлого. У Черкасах виконали першу операцію по пересадці кісткового мозку від донора, сумісного на 50 відсотків. Трансплантологи Першого медичного об'єднання Львова за 30 годин пересадили 9 органів від 3 посмертних донорів.

Слід підкреслити, що в умовах війни, згідно з чинним законодавством щодо правил співставлення пари "донор-реципієнт", жоден з померлих внаслідок бойових дій (і військові, і цивільні), не може бути донором анатомічних матеріалів. Згідно із чинним законодавством, донорами не можуть бути діти-сироти, невпізнані особи, а також в'язні, іноземці та особи з певними захворюваннями.

Основний принцип трансплантації – прозорість. трансплантація для пацієнтів в Україні безкоштовна, операції оплачує держава, тому фінансові стимули тут взагалі виключені. Існує база потенційних донорів і база реципієнтів, які потребують пересадки донорських органів (державний листок очікування). Органів без історій ніхто не пересаджує! У документах завжди вказано, в якій лікарні, у кого і ким був видалений анатомічний матеріал. З січня 2024 року трансплантація органів та кісткового мозку фінансуються Національною службою здоров'я України ("Програма медичних гарантій". МОЗ України. 25.12.2023).

Донорський орган фахівці співставляють за багатьма показниками з аналізами реципієнтів. Обов'язково мають співпасти: група крові, генетичні параметри, розмір. Якщо все це співпадає, повідомлення про орган надходить у центр трансплантації. У медиків є всього дві години, щоб доставити серце до центру, бо більше поза межами тіла воно не може знаходитись. Наразі ускладнюючим чинником є те, що польоти в Україні заборонені, і доставка відбувається винятково автомобільним транспортом.

В трансплантології важливим моментом є згода родичів померлого на забір органів. У законі "Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини" є стаття 16, яка передбачає презумпцію незгоди. Тобто, вважається, що всі незгодні, аби у них вилучали органи.

В трансплантології дуже важливим є якість роботи реанімації, де лежить потенційний донор: лікарі мають якомога довше підтримувати серцебиття в його тілі. У цих випадках завданням медиків є: зібрати консиліум, провести обстеження й констатувати смерть головного мозку. Обстеження проводяться через шість, потім через дванадцять годин. І лише після цього органи дозволено вилучати. До того часу уже підібрані реципієнти з числа внесених до державного листка очікування.

Трансплант-команда Першого медичного об'єднання Львова вперше без допомоги зарубіжних колег пересадила пацієнту легені, вперше в країні трансплантувала підшлункову залозу, а разом з колегами з Національного наукового центру хірургії та трансплантології імені О.О. Шалімова провели так само вперше спліт-трансплантацію печінки, тобто донорський орган розділили і пересадили двом реципієнтам. На сьогодні в Україні успішно пересаджують серце, легені, нирки, печінку, підшлункову залозу.

Збільшилося число трансплантацій кісткового мозку. Якщо у 2022 році було проведено 223 пересадки стовбурових клітин, то 2023 року уже понад 340, з них 43 – від неродинного донора. Завдяки Українському реєстру донорів кісткового мозку донорів для українських пацієнтів знаходили в різних країнах світу, а продумана працівниками реєстру логістика давала змогу доставляти вчасно рятівні клітини навіть з США. Та надзвичайно важливо, що вже трьом пацієнтам спорідненого донора вдалося підібрати

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

серед українців, саме в Українському реєстрі. Наразі ведеться робота над створенням до 2025 року Державної інформаційної системи трансплантації гемопоетичних стовбурових клітин, яка передбачає національний реєстр донорів стовбурових клітин. Це ще розширить можливості доступу пацієнтів до трансплантації кісткового мозку.

Зросла довіра українців до медиків і до трансплантації. Стало значно більше прижиттєвих згод на посмертне донорство і згод на донорство рідних, яким констатували смерть мозку. Відмічена низка нових якісних змін стосовно ставлення до трансплантології в Україні (рис. 3) порівняно з попередніми роками (Дунаєвська та ін., 2012).

Рис. 3. Досягнення у трансплантології України за останні роки.

Значно посилено лабораторний супровід трансплантацій. У Києві, Миколаєві та Львові запрацювали три міжрегіональні лабораторії першого рівня, оснащені найсучаснішим обладнанням. Працювати за найпрогресивнішими протоколами українських фахівців приїздив навчати канадський професор і президент Американського товариства гістосумісності та імуногенетики Роберт Лівскі. Ще кілька працівників лабораторної служби пройшли навчання в чеських колег у празькому Інституті клінічної та експериментальної медицини.

Ліки в пострансплантаційному періоді стали ще доступнішими. З лютого цього року препарати імуносупресії внесено в реєстр лікарських засобів, які підлягають реімбурсації – їх можна отримати безкоштовно або з невеликою доплатою. Цією можливістю скористалися уже 1055 пацієнтів, виписано 4459 рецептів.

Поетапність трасплантаційної процедури показана на рис. 4.

Рис. 4. Основні етапи трансплантаційної процедури.

І ще дуже важливо – про донорство крові. Система крові витримала другий рік війни завдяки скоординованості служб і небайдужості самих українців. Урядом була прийнята постанова, яка визначила порядок ввезення з-за кордону донорської крові та її компонентів у випадках нагальної потреби. Але наразі державна система крові забезпечує усі потреби й запити медичних закладів в донорській крові без допомоги країн-партнерів. Щоб бути ефективною, система постійно удосконалюється

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

відповідно до потреб воєнного часу – тепер фахівці працюють над реалізацією постанови, яка дає змогу переливати донорську кров пораненим бійцям на догоспітальному етапі. Триває процес навчання бойових медиків.

31.08.2023 Верховна Рада ухвалила ухвалила Закон № 9185 (ЗУ "Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного стану"), згідно із яким за деякі кримінальні правопорушення каратимуть пробаційним наглядом. При цьому він буде одним із основних видів покарання, на рівні з обмеженням чи позбавленням волі, але в той же час буде їхньою альтернативою.

Зазначається, що пробаційний нагляд тепер може бути застосований за злочинні діяння, передбачені окремими частинами статей Кримінального кодексу України, такі, як …насильницьке донорство…

У Мін'юсті уточнюють, що покарання виконуватиметься без ізоляції від суспільства, але з покладанням низки обов'язків за невиконання яких може бути застосовано більш суворе покарання. Пробаційний нагляд може бути призначено на строк від 1 до 5 років.

Висновки. В умовах війни нормативно-правова база донорства та трансплантації в Україні досить швидко розвивається, є результативною, якісною та перспективною. За цей час набагато вдосконалився практичний досвід медиків, що працює на життя військових та цивільних людей. Значні успіхи в досліджуваній проблеми змінюють і рівень культури донорства серед населення країни.

Список використаних джерел

1. Головко, О. М., Кухарчук, К. О. (2019). Особливості застосування трансплантації в Україні: політико-правовий аспект. *Право і суспільство*, 2(2), 53-58.

2. Дунаєвська, Л. Г., Лушпієнко В. М. (2012). Трансплантація органів і тканин людини: правовий та криміналістичний аналіз. *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 2(14), 206-209.

3. Зинич, І. І., Мардаревич, М. Г. (2017). Трансплантація і регенерація органів людини, як основний напрям розвитку сучасної медицини. *Біологічні дослідження-2017*, 337-339.

4. Єдина державна інформаційна система трансплантації. МОЗ України. 16.04.2024. Відновлено з https://moz.gov.ua/uk/yedina-derzhavna-informacijna-sistema-transplantaciyi

5. Кобза, І. Чоп'як, В., Жук, Р., Петров, В. (2018).Трансплантація органів в Україні – історія в особистостях та подіях. *Праці наукового товариства ім. Шевченка. Медичні науки*, 52, № 1, 25-32.

6. Пішта В.І. (2024). Правове регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людини. С. Б. Булеци, М. В. Менджул. (Ред.) *Медичне право: підручник*. (2-ге вид.). Розділ 7. (с. 184-220). Київ: Юрінком Інтер.

7. Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові. Документ 931-IX. Редакція від 12.01.2022. ЗУ п.10 ст.1. Законодавство України. Відновлено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони здоров'я та трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині. Документ 418-IX, Редакція від 20.12.2019. ЗУ. 2020, № 28, ст.187. Законодавство України. Відновлено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/418-20#Text

9. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань. Проект Закону України від 23.08.2023 № 9185. Відновлено з https://ips.ligazakon.net/document/JI09055G?an=2

10. Про внесення змін до Порядку розподілу анатомічних матеріалів та критеріїв встановлення пар донор-реципієнт та Положення про врегулювання діяльності трансплант-координаторів. Документ z0732-22. Редакція від 26.08.2022. Законодавство України. Відновлено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0732-22#Text

11. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини. Документ 2427-VIII, Редакція від 17.01.2022. ст.1 ЗУ. Законодавство України. Відновлено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text

12. Про затвердження положень про паспорт громадянина України. Документ 2503-XI. Редакція від 01.01.2019. Постанова ВРУ. Законодавство України. Відновлено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2503-12#Text

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

13. Стеценко, С. Г., Сич, Л. І. (2024). Правові засади розбудови національної системи трансплантології у контексті світових тенденцій розвитку. *Публічне право*, 1 (53), 55-64.
14. Український центр трансплант-координації. (17 Січня, 2022). Відновлено з https://utcc.gov.ua/zgoda-na-posmertne-donorstvo/
15. Український центр трансплант-координації. Статистика. 2024. Відновлено з https://utcc.gov.ua/statystyka/
16. Уряд затвердив Програму медичних гарантій на наступний рік. Що зміниться для системи трансплантації та як оплачуватимуться послуги? МОЗ України 25.12.2023. Відновлено з https://moz.gov.ua/uk/urjad-zatverdiv-programu-medichnih-garantij-na-nastupnij-rik-scho-zminitsja-dlja-sistemi-transplantacii-ta-jak-oplachuvatimutsja-poslugi

References

1. Holovko, O. M., Kukharchuk, K. O. (2019). Osoblyvosti zastosuvannia transplantatsii v Ukraini: polityko-pravovyi aspekt [Features of transplantation application in Ukraine: political and legal aspect]. *Pravo i suspilstvo*, 2(2), 53-58 (in Ukrainian)
2. Dunaievska, L. H., Lushpiienko V. M. (2012). Transplantatsiia orhaniv i tkanyn liudyny: pravovyi ta kryminalstychnyi analiz [Transplantation of human organs and tissues: legal and forensic analysis]. *VISNYK NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo,* 2(14), 206-209 (in Ukrainian)
3. Zynych, I. I., Mardarevych, M. H. (2017). Transplantatsiia i reheneratsiia orhaniv liudyny, yak osnovnyi napriam rozvytku suchasnoi medytsyny [Transplantation and regeneration of human organs as a key direction in the development of modern medicine]. *Biolohichni doslidzhennia-2017*, 337-339 (in Ukrainian)
4. Yedyna derzhavna informatsiina systema transplantatsii [Unified state information system of transplantation]. MOZ Ukrainy. 16.04.2024. Vidnovleno z https://moz.gov.ua/uk/yedina-derzhavna-informacijna-sistema-transplantaciyi (in Ukrainian)
5. Kobza, I. Chopiak, V., Zhuk, R., Petrov, V. (2018). Transplantatsiia orhaniv v Ukraini – istoriia v osobystostiakh ta podiiakh [Organ transplantation in Ukraine – history through personalities and events]. *Pratsi naukovoho tovarystva im. Shevchenka. Medychni nauky,* 52, № 1, 25-32 (in Ukrainian)
6. Pishta V.I. (2024). Pravove rehuliuvannia transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyny [Legal regulation of human anatomical materials transplantation]. S. B. Buletsy, M. V. Mendzhul. (Red.) *Medychne pravo: pidruchnyk.* (2-he vyd.). Rozdil 7. (s. 184-220). Kyiv: Yurinkom Inter. (in Ukrainian)
7. Pro bezpeku ta yakist donorskoi krovi ta komponentiv krovi [On the safety and quality of donor blood and blood components]. Dokument 931-IKh. Redaktsiia vid 12.01.2022. ZU p.10 st.1. Zakonodavstvo Ukrainy. Vidnovleno z https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text (in Ukrainian)
8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo okhorony zdorovia ta transplantatsii orhaniv ta inshykh anatomichnykh materialiv liudyni [On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding health protection and transplantation of organs and other human anatomical materials] Dokument 418-IX, Redaktsiia vid 20.12.2019. ZU. 2020, № 28, st.187. Zakonodavstvo Ukrainy. Vidnovleno z https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/418-20#Text (in Ukrainian)
9. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho, Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia vydiv kryminalnykh pokaran [On amendments to the criminal code, criminal procedural code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the improvement of types of criminal punishments]. Proekt Zakonu Ukrainy vid 23.08.2023 № 9185. Vidnovleno z https://ips.ligazakon.net/document/JI09055G?an=2 (in Ukrainian)
10. Pro vnesennia zmin do Poriadku rozpodilu anatomichnykh materialiv ta kryteriiv vstanovlennia par donor-retsypiient ta Polozhennia pro vrehuliuvannia diialnosti transplant-koordynatoriv [On amendments to the procedure for the distribution of anatomical materials and criteria for establishing donor-recipient pairs and the regulations on the regulation of transplant coordinator activities]. Dokument z0732-22. Redaktsiia vid 26.08.2022. Zakonodavstvo Ukrainy. Vidnovleno z https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0732-22#Text (in Ukrainian)
11. Pro zastosuvannia transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyny [On the application of human anatomical materials transplantation]. Dokument 2427-VIII, Redaktsiia vid 17.01.2022. st.1 ZU. Zakonodavstvo Ukrainy. Vidnovleno z https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text (in Ukrainian)
12. Pro zatverdzhennia polozhen pro pasport hromadianyna Ukrainy [On the approval of the regulations on the passport of a citizen of Ukraine]. Dokument 2503-XI. Redaktsiia vid 01.01.2019. Postanova VRU. Zakonodavstvo Ukrainy. Vidnovleno z https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2503-12#Text (in Ukrainian)
13. Stetsenko, S. H., Sych, L. I. (2024). Pravovi zasady rozbudovy natsionalnoi systemy transplantolohii u konteksti svitovykh tendentsii rozvytku [Legal foundations for the development of the national transplantation system in the context of global trends]. *Publichne pravo*, 1 (53), 55-64 (in Ukrainian)

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

14. Ukrainskyi tsentr transplant-koordynatsii [Ukrainian transplant coordination center]. (17 Sichnia, 2022). Vidnovleno z https://utcc.gov.ua/zgoda-na-posmertne-donorstvo/ (in Ukrainian)

15. Ukrainskyi tsentr transplant-koordynatsii [Ukrainian transplant coordination center]. Statystyka. 2024. Vidnovleno z https://utcc.gov.ua/statystyka/ (in Ukrainian)

16. Uriad zatverdyv Prohramu medychnykh harantii na nastupnyi rik. Shcho zminytsia dlia systemy transplantatsii ta yak oplachuvatymutsia posluhy? [The government has approved the Medical Guarantees Program for the upcoming year. What changes will occur for the transplantation system and how will services be paid for?]. MOZ Ukrainy. 25.12.2023. Vidnovleno z https://moz.gov.ua/uk/urjad-zatverdiv-programu-medichnih-garantij-na-nastupnij-rik-scho-zminitsja-dlja-sistemi-transplantacii-ta-jak-oplachuvatimutsja-poslugi (in Ukrainian)

Summary

THE ISSUES OF DONORSHP AND TRANSPLANTOLOGY IN UKRAINE UNDER WARTIME CONDITIONS

Svyryd O. *a second-level (master's) higher education student Taras Shevchenko National University of Kyiv*
Babak S. *PhD in Biology, Associate Professor The National Defence University of Ukraine, National University of Ukraine on Physical Education and Sport*

Introduction. *Organ donation and transplantation play a vital role in saving the lives of military personnel and civilians, especially in wartime. This multifaceted issue spans legal, ethical, medical and psychological dimensions. Due to the extraordinarily high demand for medical assistance among wounded soldiers and civilians, caused by the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, the issue of organ donation and transplantation has become particularly relevant.*

Objective*: to examine the current state of organ donation and transplantation in Ukraine under wartime conditions.*

Methods*: analysis, synthesis and generalization of scientific data, using internet resources such as PubMed, PsycINFO and Google Scholar.*

Results*: Before the beginning of the full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine, numerous informational sources reported stagnation in the development of organ donation and transplantation in Ukraine.*

In 2019, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted a law amending Ukrainian legislation on organ transplantation.

According to the Ministry of Health of Ukraine, more than 5 thousand Ukrainians require organ transplants annually.

In Ukraine, the field of organ transplantation has only recently begun to develop. Such operations became feasible in 2019, when a law permitting organ transplantation came into effect. In the same year, 78 transplants were made and in 2020 – 129. By 2021, Ukrainian doctors set a record by performing 313 transplants in a year. These included 229 kidney transplants, 50 liver transplants and 32 heart transplants. For the first time in Ukraine, a heart transplant for children, a lung transplant and a simultaneous heart and kidney transplant were performed.

Regarding lung transplantation, Ukraine is among the 50 countries in the world where doctors, despite the ongoing war, perform one of the most complex transplantations – lung transplantation.

In the first nine months of 2024, a total of 373 organ transplants were performed across 26 transplant centers in Ukraine, with 238 (64%) sourced from deceased donors.

According to the Ukrainian Transplant Coordination Center, the annual number of organ transplants has grown significantly over five years, from 78 in 2019 to 373 by October 2024. Currently, 27 transplant centers are operational.

In 2024, a Unified State Transplantation System was established, through which donor-recipient pairs will be selected. The selection of a recipient from the waiting list will take into account the immunological compatibility of the pair, the urgency of the transplantation, the time required to transport the organ to the hospital and the physical parameters of the pair.

The law also expanded the group of individuals who are authorized to make decisions regarding posthumous organ donation.

It is important to emphasize that in the context of the war, according to the current legislation regarding the rules for matching the "donor-recipient" pair, none of the deceased resulting from combat operations (whether military personnel or civilians) can be donors of anatomical materials.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

According to existing legislation, the following individuals are excluded from becoming donors:

- *Orphaned children,*
- *Unidentified persons,*
- *Prisoners,*
- *Foreign nationals,*
- *Individuals with certain medical conditions.*

The fundamental principle of transplantation is transparency. Transplants for patients in Ukraine are free of charge. The operations are fully funded by the state, which completely eliminates any financial incentives. There is a database of potential donors and a database of recipients who are in need of organ transplant (the national waiting list). No organ is transplanted without complete traceability. Documentation always specifies the hospital, the donor and the medical team responsible for the retrieval of anatomical material.

As of January 2024, organ and bone marrow transplants are funded by the National Health Service of Ukraine.

Trust in medical professionals and the transplantation process among Ukrainians has significantly increased. There has been a notable rise in both pre-mortem consent for post-mortem organ donation and family consent in cases where brain death has been diagnosed.

In recent years, a number of laws have been adopted in Ukraine that regulate processes related to organ donation and transplantation. These include the following laws:

- *"On the safety and quality of donor blood and blood components",*
- *"On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding healthcare and the transplantation of organs and other anatomical materials in humans",*
- *"On amendments to the procedure for the allocation of anatomical materials, the criteria for establishing donor-recipient matches and the regulation of transplant coordinator activities",*
- *"On the application of human anatomical material transplantation",*
- *"On the approval of provisions for the passport of a citizen of Ukraine" and other related laws.*

The Verkhovna Rada of Ukraine has adopted Law No. 9185 "On Amendments to the criminal and criminal procedure codes of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the improvement of types of criminal punishments in conditions of martial law". This law introduces probationary supervision as a penalty for certain criminal offenses. Probationary supervision will now be one of the main types of punishment, on par with imprisonment or restriction of liberty, while also serving as an alternative to them. It is noted that probationary supervision can now be applied to criminal acts outlined in specific sections of the Criminal code of Ukraine, such as forced organ donation…

The Ministry of Justice specifies that the punishment will be carried out without isolation from society, but with the imposition of certain obligations, non-compliance with which may lead to more severe punishment. Probation supervision may be imposed for a period of 1 to 5 years.

Conclusions. Despite the challenges posed by the ongoing war, the field of organ donation and transplantation in Ukraine has witnessed significant progress. The development of a robust legal framework, the establishment of specialized centers and the growing public trust in the system are crucial factors contributing to this success. During this time, the practical experience of medical professionals has significantly improved, benefiting the lives of both military and civilian individuals. Continued efforts are needed to address the challenges and further enhance the effectiveness of the Ukrainian transplantation system.

Key words: *donorship; transplantology; regulatory and legal framework; russo-Ukrainian war.*

Концептуалізація – Бабак С. В.
Методика – Свирид О. В.
Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 24.12.24.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 09.02.25

© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

УДК.355.233.2:159.923.2
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–162-169

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Сидоренко А. В. *ад'юнкт кафедри суспільних наук, Національний університет оборони України*
https://orcid.org/0009-0000-0766-0456

У статті висвітлено основні підходи щодо розуміння поняття "самореалізації", проведено аналіз концептуальних підходів до розуміння її психологічного змісту як реалізації власного потенціалу, досягнення особистих цілей та реалізації власного Я; проаналізовано психологічну літературу щодо визначення основних структурних складових самореалізації особистості.

Ключові слова: *особистість; самореалізація; самоактуалізація; зростання; розвиток.*

Вступ. Сучасні політичні та соціально-економічні умови в Україні вимагають від кожної особистості життєво важливої активності, здатності до саморозвитку та самоствердження, вміння застосовувати свої здібності та можливості в різних життєвих ситуаціях. У цьому контексті дослідження феномену самореалізації набуває особливої актуальності. Самореалізація розглядається як одна з фундаментальних складових системи потреб особистості, яка визначає її життєдіяльність. Вона виступає складним процесом, що включає конструювання сенсу життя, формування цілей і їх досягнення через особистісний розвиток та інтеграцію в суспільство.

Самореалізація як феномен є комплексним психологічним утворенням, вивченням і розробкою якого займається більшість поведінкових та гуманітарних наук. Безумовно, питання самореалізації особистості має психологічну природу, її закономірності, особливості та механізми можуть вивчатися засобами психологічного емпіричного дослідження шляхом об'єднання міждисциплінарних знань.

У дослідженнях самореалізації важливим є визначення психологічного змісту поняття "самореалізація" та його розрізнення серед інших понять. У багатьох вчених існує твердження, що самореалізація – це цільова функція особистісного розвитку людини, яке ґрунтується на тому, що людина, знаходиться у постійному пошуку вродженої недиференційованої цілісності. Досягнувши певного рівня розвитку, вона здатна свідомо регулювати хід свого життя, вибирати і здійснювати власний шлях самореалізації.

Метою даної статті є дослідження психологічного змісту самореалізації особистості.

Теоретичне підґрунтя. Дослідження проблематики самореалізації особистості бере свій початок ще з античної філософії, де вона була предметом дослідження таких мислителів, як Аристотель та Сократ, які аналізували природу людського буття, моральний розвиток і прагнення до досягнення ідеалу. У подальшому у вивчення цього феномену значний внесок зробили зарубіжні науковці. Зокрема, А. Маслоу запропонував концепцію самоактуалізації як ключової стадії особистісного розвитку, Ж. Піажі досліджував когнітивні аспекти формування особистості, У. Джемс займався вивченням свідомості, В. Франкл розробив екзистенційний підхід, Дж. Уотсон започаткував біхевіоризм, а Г. Олпорт та К. Роджерс зосередили свою увагу на вивченні особистісних рис і гуманістичних підходів до розвитку людини. У вітчизняній психологічній науці проблема самореалізації також здобула значну увагу. Дослідження С. Максименка були зосереджені на закономірностях становлення особистості, Л. Сердюк аналізувала психологічні аспекти самореалізації, М. Шамич і Г. Костюк вивчали загальні принципи особистісного розвитку, а В. Осьодло, О. Пенькова, С. Кузікова та В. Вінтоняк досліджували специфічні аспекти самореалізації у професійних контекстах. Систематизація наукових підходів до вивчення самореалізації демонструє багатогранність цього явища та його значущість для розуміння процесів особистісного розвитку й адаптації в умовах сучасного суспільства.

Методи дослідження. На основі провідних ідей і положень суб'єктно-діяльнісного, гуманістичного, екзистенційного, когнітивно-поведінкового методологічного підходу розкрито сутність

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

поняття "самореалізація особистості" як комплексного психологічного утворення, проведено теоретико-методологічний аналіз наукових підходів до визначення його змісту та структури. При цьому для обробки й узагальнення результатів вивчення наукової літератури та сучасних методичних розробок за обраною темою використовувались методи аналізу, синтезу, інтерпретації, узагальнення та систематизації.

Результати і обговорення. Розгляд зазначеної теми передбачає необхідність уточнення сутності терміну "самореалізації". Узагальнюючи наукові підходи, самореалізацію можна визначити, як форму суб'єктної реалізації особистості у соціумі та власній свідомості, що відображає сутність людського буття та процес самовираження. У ході життєдіяльності самореалізація здійснюється як через власні зусилля особистості, так і через її взаємодію з іншими. Процес самореалізації включає розвиток і реалізацію діяльнісного та статусного потенціалу особистості. Цей процес характеризується активним розкриттям індивідуальних здібностей і можливостей у різних сферах життєдіяльності, а його основною метою є досягнення гармонійного, повноцінного та комфортного життя, що забезпечує відчуття задоволеності та особистісного благополуччя. Таке визначення підкреслює багатогранність феномену самореалізації, включаючи її індивідуальні, соціальні та діяльнісні аспекти.

Узагальнюючи хронологію розвитку наукових поглядів на самореалізацію особистості, можна відзначити певні схожі риси у трактуваннях даного поняття у різних груп вчених. Так, вже згадані вище А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл вбачали у самореалізації процес самоактуалізації, вдосконалення себе на основі вродженої тенденції особистості до реалізації своїх потенційних можливостей (Maslow, 2021, Rogers, 2015. Франкл 2020) А. Адлер та К. Хорні тлумачили її як подолання людиною певних суперечностей і івнутрішніх конфліктів у власній особистості, які виникають через її внутрішні особливості та конфліктують із зовнішнім соціальним середовищем. Дж. Уотсон, Б. Скіннер, Ж. Піаже, А. Бандура розуміли самореалізацію як процес функціонування у визначених соціальних умовах, що сприяє розширенню арсеналу поведінкових моделей шляхом навчання особистості, у тому числі й через її спостереження за поведінкою інших людей на основі розгортання певних когнітивних "структур" або "схем", які початково існують в особливому згорнутому стані в психіці (даний підхід певним чином перегукується з теорією особистісних конструктів Дж. Келлі) (Kelly, 1991). А. Тешфел та Р. Харре загалом трактували самореалізацію як зміни самого себе шляхом індивідуального вибору й конструювання нової соціальної реальності в складних умовах виживання, зокрема, при невизначеності (Негараш, 2023).

Схожим чином розуміли феномен самореалізації і вітчизняні вчені. Зокрема, О. Мартинюк, В. Тихонович, Л. Сохань подавали її водночас і як процес життєдіяльності цілісної людини з усвідомлення своїх індивідуальних здібностей та обдарувань, і як досягнутий внаслідок цього результат. П. Лушин під самореалізацією розумів особистісний розвиток людини, яка за теорією особистісних змін розглядається як відкрита динамічна система, що знаходиться в постійному русі та включає як стабільні, так і перехідні періоди нелінійного процесу свого розвитку (Лушин, 2013). І. Бех вважав, що самореалізація – це набуття певної форми, завершеності особистості, спрямований на перспективу процес діяльнісно-особистісного розгортання. Т. Титаренко визначала самореалізацію як ствердження особистості в якості суб'єкта власної життєвої діяльності, який визначає траєкторію свого життєвого руху та шляхом докладання певних зусиль підтримує й корегує її (Титаренко, 2008).

М. Боришевський, Г. Костюк та С. Максименко стверджували, що самореалізація – це саморозвиток і саморух як фундаментальна здатність людини стати й бути відповідним дійсності суб'єктом власного життя, реалізувати власний потенціал унаслідок саморозвитку, активність якому надає потреба, при цьому основним інструментом саморуху є саморегуляція (Негараш, 2023).

Говорячи про феномен самореалізації, неможливо не згадати дотичне йому явище самоактуалізації особистості. Термін

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

“самоактуалізація” вперше ввів до наукового обігу американський психолог Абрахам Маслоу, який вважав її найвищою потребою людини, а згодом вона стала центральним поняттям у гуманістичній психології. Він визначав самоактуалізацію як “бажання людини стати тим, ким вона може стати”, постійне її прагнення до найбільш повної реалізації своїх “потенційних можливостей, здібностей і талантів як звершення своєї місії або покликання, долі тощо, як більш повне пізнання і прийняття своєї власної первісної природи, як невпинне прагнення до єдності, інтеграції або внутрішньої синергії особистості” (Maslow, 2021).

У філософії, педагогіці та гуманістичній психології другої половини 20 ст. (зокрема, вітчизняній) поняття самоактуалізації та самореалізації часто вживалися як синонімічні, тотожні. Проте, хоча такий науковий підхід зберігається й наразі, вже досить чітко визначено основні відмінності цих понять. Самореалізацію розглядають, як комплекс форм практичної діяльності людини, його конкретних дій, спрямованих на досягнення вище зазначеної мети, соціальних впливів на оточення та людські об’єкти взаємодії, способів самоствердження, тоді як самоактуалізацію трактують як прояви внутрішнього потенціалу особистості, її здібностей, талантів та пошуки нею найбільш вірогідних способів досягнення задоволеного існування. Інакше кажучи, самоактуалізація виступає системою уявлень людини про досягнення своєї мети у цьому житті як особистості, а самореалізація – як процес втілення цих уявлень в життя. Цікавим моментом уявляється той факт, що самоактуалізація є можливою навіть без самореалізації – наприклад, у разі неприйняття, спротиву особистості реаліям оточення (або ж навпаки), що й дає відсутність самореалізації як наслідок свідомої бездіяльності.

Зокрема, у роботах К. Роджерса виділені психологічні умови ефективної взаємодії між людьми, яка сприятиме максимальній реалізації творчого потенціалу особистості, її самоактуалізації:

1) безумовне позитивне сприйняття іншої людини, щира симпатія, інтерес і повага до неї внаслідок самого факту її існування;

2) конгруентність, тобто цілісність людини, відповідність реальних почуттів і дій нашому усвідомленню щодо цих почуттів і стосунків;

3) емпатія як здатність до співчуття і розуміння емоційного стану іншої людини (Роджерс , 1961).

Дотримання зазначених умов дозволить створити сприятливу атмосферу для заохочування особистості до творчої самореалізації в різних видах діяльності, науковій та професійній зокрема, гарантуватиме свободу вибору поряд з правом на ризик і добровільно взятою на себе відповідальністю за власні вчинки, розвиватиме самоконтроль і довіру до свого суб’єктивного досвіду. Без позитивного прийняття себе та іншої людини, на думку Роджерса, самореалізація неможлива (Роджерс , 1961).

Характерні особливості самореалізації, подані низкою науковців, узагальнив Salvatore Maddi та виділив при цьому такі з них:

відкритість досвіду, який містить емоційність і рефлексію;

буття «тут і тепер», що містить гнучку адаптивність, спонтанність, індуктивне мислення;

віру в організмічний процес;

воля життя (відчуття вільної волі і контролю над життям);

творчість (Maddi, 2012).

Дуже цікаві, в чомусь навіть опозиційні погляди на сутність та зміст самореалізації людини висував В. Франкл, австрійський психіатр і лікар-психотерапевт, творець так званої Третьої віденської школи психотерапії. За сутність людського існування В. Франкл вважав самотрансценденцію – здатність особистості у побудові свого життя, своєї діяльності та відносин з іншими виходити за межі власного “Его”, спрямовувати свої інтереси на будь-кого чи будь-що поза ними, що надає її життю більшого сенсу. Також самотрансценденцію можна визначити авторським поняттям К. Ясперса, де вона подається як здатність особистості усвідомлювати власні неконструктивні установки (у соціальній психології – так звані атитюди), відмовлятися від них повністю або частково та створювати нові, більш життєздатні та корисні установки, форми мислення й цінності (Ясперс, 2009)

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Отже, за В. Франклом життя людини є успішним лише у випадку виходу за межі свого "Я", своїх попередніх установок та правил. Якщо ж життя людини, її прагнення здобути свою ідентичність та самореалізуватися якомога повніше не спрямовані на щось за його межами, то вони є приреченими на невдачу. Франкл вважав, що оскільки призначення людини в цьому світі, його бажання та намагання не описується поняттям самореалізації, то самореалізацію як таку слід вважати не метою людського життя, а скоріш його наслідком: "Те, що називають самореалізацією, зовсім не має бути метою для досягнення з простої причини: що більше її прагнеш, то більше шансів її прогавити. Іншими словами, самореалізація можлива лише як побічний ефект самотрансцендентності" (Франкл, 2020).

З такої позиції витікає ключова відмінність між поглядами В. Франкла та багатьох його психотерапевтів-сучасників на феномен психічної рівноваги як основу для набуття та підтримання психічного здоров'я. Останні керувалися у розгляді цієї проблеми принципом гомеостазу, вважаючи основною метою життя людини саме психічну рівновагу, яка може бути досягнута шляхом усунення внутрішнього конфлікту, що реалізується саме через задоволення існуючих потреб. В. Франкл же стверджував, що протиріччя між наявним станом справ і тим, який є бажаним та очікується (основа внутрішнього конфлікту) якраз і є природньо притаманним особистості, її життю в цілому.

Пояснював він це тим, що людина ніколи не зможе реалізувати до кінця усі свої життєві завдання, оскільки не є безсмертною. Таким чином, людині слід належним чином прийняти той простий факт, що оскільки вона є смертною, то на виконання усього запланованого, бажаного її банально забракне часу, а деякі її завдання (можливо, й найважливіші) можуть залишитися незавершеними. Саме належне прийняття першого й другого суттєво знизить внутрішню психічну напругу та створить належні умови для психічно комфортного й повноцінного життя. І навпаки, нездатність прийняти свою незавершеність і смертність виступає основоположною рисою невротичної особистості.

З цієї позиції вище згаданий принцип гомеостазу, вважав Франкл, можна розцінювати як підґрунтя для виникнення невротичності, а підхід до розгляду самореалізації, в межах якого невідповідність між наявним станом справ і тим, який очікується вважається неприйнятною, критично дискомфортною – як такий, що не відповідає правильному розумінню сутності людського буття (В. Франкл, 2020)).

Франкл також наполягав на ще одному принциповому моменті у розумінні сенсу самореалізації. На його думку, вона не може виступати підґрунтям для вибудовування теорії мотивації, оскільки "…самореалізація, подібно до влади і задоволення, також належить до класу феноменів, яких не можна досягти прямо, але тільки шляхом досягнення інших цілей, тих феноменів, які є тим менше доступними, чим більше їх намагаються зробити предметом безпосереднього бажання" (Франкл, 2020, с. 132).

Аспекти поглядів В. Франкла знайшли своє відображення у результатах наукових пошуків багатьох українських вчених-дослідників та у їх сучасному розумінні феномену самореалізації. Так, С. Максименко та В. Осьодло вважають, що самореалізація суб'єкта включає усвідомлення, вибір і реалізацію тих аспектів індивідуальності, які сприяють його самовираженню, реалізації його потенцій, формування суб'єктом власної системи смислів, цінностей, мотивів, уявлень про себе, постановку цілей і визначення способів їх досягнення, у тому числі й перетворення себе (Максименко, Осьодло, 2010).

Такою, що заслуговує уваги є позиція дослідників Л. Сердюка та М. Шамича, які наголошують, що прагнення до самореалізації є генералізованим мотивом, який являє собою синергію всіх актуальних потреб людини, що спонукають її до саморозвитку власного потенціалу; його можна також розглядати як автономний психологічний механізм, який енергетично забезпечується синергією напруг дефіцитарних потреб, що підкріплюються й підсилюються особистісними та соціальними потребами, осмислюються людиною, у результаті чого знаходять інтенцію самодетермінації (Л. Сердюк. М. Шамича, 2016).

С. Кузікова, яка активно вивчає

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

саморозвиток, зазначає, що найважливішою умовою успішної самореалізації людини в сучасному суспільстві є її активна участь у процесі формування власного життя. Актуалізований, усвідомлений і керований саморозвиток людина може здійснювати тільки тоді, коли вона свідомо починає ставити цілі щодо самопізнання, самовдосконалення, самореалізації, визначає перспективи того, до чого вона рухається, чого домагається, що бажає або, навпаки, не бажає змінювати у собі, тобто усвідомлює, об'єктивізує і перетворює власні особистісні характеристики і способи взаємодії зі світом (Кузікова, 2020).

При цьому Кузікова оперує більш ширшим, на її думку поняттям "саморозвиток", водночас визначаючи одними з його провідних аспектів такі знайомі нам феномени як самореалізація та вже згадана раніше самотрансценденція. Не менш суттєвими, на погляд вченої, чинниками, що визначають якість саморозвитку, постають самоактуалізація, самоздійснення, автентичність, суверенність, свобода, контроль, життєздатність, психологічне здоров'я, задоволеність життям та властивості особистості.

Як бачимо, сучасні вітчизняні позиції у розумінні феномену самореалізації особистості мають певну спільність думок щодо того, що вона як процес обов'язково має містити у собі самоусвідомлення людиною себе, своїх запитів до власного життя, певну внутрішню напругу через невідповідність того, що є тому, до чого вона прагне та обов'язковий мотиваційний, діяльнісний імпульс до усунення цієї напруги.

В сучасному вітчизняному науковому світі феномен самореалізації розглядається достатньо широко та за різними поданнями структурно включає в себе такі категорії як самоактуалізація, самовираження, самовдосконалення, саморозвиток, індивідуалізація, мотивація, воля, щастя, властивості особистості тощо.

За іншими поглядами, в самореалізації як в розумово-діяльнісному процесі пропонується виокремлювати такі основні структурні елементи як стратегії життя, особистий стиль життя, образ життя, комплекс життєвих наративів (Кузікова, 2020). При цьому в основу самого процесу закладається свідома актуалізація психічних утворень, які забезпечують реалізацію внутрішнього потенціалу людини. Також виділяються і похідні від основних елементів, такі як аспект морально-етичної регуляції у вигляді сформованих уявлень про норми прийняття рішень; способи досягнення поставлених цілей як одна з форм ставлення до прийнятих у суспільстві моральних, соціальних, правових та релігійних норм (нормативність); пізнавальний аспект у вигляді використовуваних способів збору, аналізу та інтерпретації інформації, оцінного ставлення до різних її джерел; чіткість уявлень про необхідні для досягнення поставлених цілей витрати часу; вірність уявлень про необхідні для реалізації ресурси; правильність розуміння про потрібні цикли активності і т. ін.

Низка авторів розглядають самореалізацію людини як складне психологічне утворення, багатофункціональну систему, що забезпечує як рівень та постійність прагнень, так і специфіку особистісного самовираження у багатьох сферах власного життя та складається з таких підсистем (компонентів):

1. Настановно-цільова, у якій інтегровані визначені цілі, настанови, наміри та загальна програма інструментально-смислового забезпечення, а також здійснення будь-якого ставлення в певних умовах діяльності чи поведінки.

2. Інструментально-цільова, яка представлена регулятивними, емоційними та динамічними характеристиками. Її завдання – забезпечувати регулятивно-енергетичну функцію саморегуляції. Ця підсистема детермінована біологічними передумовами, на яку впливають властивості нервової системи та темперамент.

3. Мотиваційно-змістова, яка складається з прогностичних, мотиваційних та когнітивних компонентів. Вона здійснює відбір та виставляє пріоритет мотивів, ставлень та смислів. Ця підсистема залежить від середовища, соціального оточення, навчання та виховання, мінлива та рухома (Заверуха, 2021, с. 150).

Вітчизняна психологічна наука знає й інші варіанти структури особистісної самореалізації (наприклад, за О. Капустюком та В. Пастушенко – оцінно-смисловий,

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

рефлексивний та самореалізаційний компоненти), на яких зупинятись окремо не вважається за потрібне, оскільки вони певним чином перегукуються з окресленою вище. Варто зазначити лише те, що як системне психологічне утворення самореалізація наповнена спонукальною, регулятивною та змістовною підсистемами.

Отже, для більш глибокого аналізу поняття особистісної самореалізації та визначення її структури варто розглядати цей феномен із мотиваційного боку, регуляції та безпосередньо змістовної частини тієї діяльності, де відбувається особистісна самореалізація. При цьому досить вдалим визначенням її структури вбачається така: цілі, цінності, сенси, усвідомлення життєвого шляху, перспектива майбутнього, мотивація самореалізації, самоставлення особистості, самоефективність та автономія, розуміння свого потенціалу, віра в свої можливості, здатність до контролю й оцінки своїх досягнень та перспектив, соціальна активність (Сердюк & Шамич, 2017, с. 169).

Розгляд існуючих на вітчизняних наукових теренах варіантів структури етапів самореалізації дає нам таку узагальнену їх хронологічної послідовності:

1. Особистісна потреба в самореалізації.
2. Загальна чутливість до проблем та виявлення протиріч.
3. Особистісна здатність до пошуку проблеми у своєму становищі.
4. Розумово-діяльнісна активність.
5. Самореалізаційний результат.

Висновки. Повна самореалізація стає можливою лише тоді, коли пізнання особистістю своїх здібностей, уточнення своїх життєвих прагнень вже закінчене, повністю сформований бажаний образ свого майбутнього "Я" та готовність забезпечити всю необхідну сукупність зовнішніх умов для досягнення цього результату. При цьому в людини очікувано виникає необхідність вибудовувати сукупність своїх нових зовнішніх взаємодій зі світом, що й реалізовується в процесі безперервних особистісних змін.

Важливим висновком також є те, що за результатами аналізу змістовно-сутнісного наповнення існуючих фундаментальних наукових підходів до розуміння самореалізації можна стверджувати: в них предметно не розглядаються гендерні аспекти в контексті військово-професійної площини людської життєдіяльності. У цьому полягає наукова новизна отриманих результатів.

Практичне значення викладених у статті результатів вбачається у створенні науково-понятійного та змістовного підґрунтя для подальших досліджень за обраною темою. Перспективи наших подальших досліджень при цьому вбачаються у розгляді психологічних особливостей самореалізації в контексті професійного (зокрема, кар'єрного) зростання військовослужбовців Збройних Сил України, та предметного виокремлення з цього пошукового поля аспектів за гендерною складовою (щодо жінок-військовослужбовців).

Список використаних джерел

1. Іорданова О. А. (2023). Самореалізація як психологічна категорія. В Сучасна психологія: проблеми та перспективи. Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції "Сучасна психологія: проблеми і перспективи", 05 грудня 2023 р. Ізмаїл: РВВ ІДГУ.

2. Заверуха О. Я. (2021). Готовність до самоосвіти у структурі самореалізації молодої особистості. В Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Психологічні науки", 4, 148–154. [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL:https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1246/1203

3. Кузікова С. Б. (2020). Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці. Монографія. Суми: Видавництво СумДПУ.

4. Лушин П.В. (2013). Екологічна допомога особистості в перехідний період: екофасилітація: монографія: П.В. Лушин, К., – 2013. – Т.2. – 2013, с.296

5. Максименко С. Д. Осьодло, В. І. (2010). Структура та особистісні детермінанти професійної самореалізації суб'єкта. В Збірник наукових праць Кам'янець-Подільского національного університету імені І. Огієнка, 8, 3–19. [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: https:// doi.org/10.32626/2227-6246.2010-8.%25p

6. Негараш О. І. (2023). Основні підходи до дослідження самореалізації в сучасній психології. Науковий журнал "Габітус", 56, 179–182. [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: https:// doi.org/10.32782/2663-5208. 2023.56.33

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

7. Пенькова О.І., Вінтоняк В.Ф. (2017) Психологічні детермінанти самореалізації особистості. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Том. XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=f0RI_PAAAAAJ&citation_for_view=f0RI_PAAAAAJ:qjMakFHDy7sC.

8. Роджерс К. (1961) Про становлення особистістю. Психотерапія очима психотерапевта. Термінологічна правка С. Данченко. C. Rogers. On Becoming a Person: A Therapists View of Psychotherapy. Boston, 1961. [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: http://psychologis.com.ua/-1-379.htm

9. Сердюк Л. З., Шамич, О. М. (2016). Психологічні основи самореалізації особистості. В Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, том V, 16, (150–157).

10. Сердюк Л. З., Шамич, О. М. (2017). Самодетермінація особистості як психологічна основа її самореалізації. В Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, том VI: Психологія обдарованості, 13, (164–173).

11. Титаренко Т. М. (2008). Життєві завдання як практики самоконституювання особистості. Соціальна психологія. № 6 (32). С. 3-11.

12. Франкл В. (2020). Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. (О. Замойська, Пер.). Харків: Книжковий клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”.

13. Ясперс К. (2009). Психологія світоглядів. (О. Кислюк, Р. Осадчук, Пер.). Київ : Юніверс, С. 464

14. Maddi S. R. (2012) Hardiness: Turning Stressful Circumstances into Resilient. Springer Science & Business Media. [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL:doi: 10.1007/978-94-007-5222-1.

15. Maslow A. (2021). Toward a Psychology of Being. NY: Martino [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: https://www.scribd.com/document/71781234/Toward-a-Psychology-of-Being-Maslow-2.

16. Rogers C. (2015). Becoming a Person. NY: Martino Fine Books.

17. Kelly G, (1991) The psychology of personal constructs/George A.Kelly. p. cm. Reprint. Originally published: New York: Norton, c1955. [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL:https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781134957439_A24933479/preview-9781134957439_A24933479.pdf

References

1. Iordanova O. A. (2023). Samorealizatsiya yak psykholohichna katehoriya [Self-realization as a psychological category]. In Suchasna psykholohiya: problemy ta perspektyvy. Zbirnyk naukovykh prats′ za materialamy Vseukrayins′koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi “Suchasna psykholohiya: problemy i perspektyvy”, 05 hrudnua 2023 r. Izmail: RVV IDGU. (in Ukrainian).

2. Zaverukha O. Y. (2021). Hotovnist′ do samoosvity u strukturi samorealizatsiyi molodoyi osobystosti [Readiness for self-education in the structure of self-realization of a young person]. In Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Psychological Sciences", 4, 148–154. Retrieved from https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1246/1203 (in Ukrainian).

3. Kuzikova S. B. (2020). Psykholohichni osnovy stanovlennya sub'yekta samorozvytku v yunats′komu vitsi [Psychological foundations of becoming a subject of self-development in youth]. Monohraph. Sumy: Vydavnytstvo SumDPU (in Ukrainian).

4. Lushin P.V. (2013). Ecological assistance to the individual in the transition period: eco-facilitation: a monograph [Ecological assistance to the individual in the transition period: eco-facilitation: a monograph]: P.V. Lushin, K., - 2013. - Vol. 2. - 2013, p.296 (in Ukrainian).

5. Maksymenko S. D., Osodlo, V. I. (2010). Struktura ta osobystisni determinanty profesiinoi samorealizatsii subiekta [The structure and personal determinants of the subject’s professional self-realization]. In Problems of Modern Psychology, 2010, vol. 8, pp. 3-19. doi: 10.32626/2227- 6246.2010-8.%25p (in Ukrainian).

6. Negrash, O. I. (2023). Osnovni pidkhody do doslidzhennya samorealizatsiyi v suchasniy psykholohiyi [Basic approaches to the study of self-realization in modern psychology]. In Scientific journal "Habitus", 56, 179–182. doi: 10.32782/2663-5208. 2023.56.33 (in Ukrainian).

7. Penkova OI, Vintoniak VF (2017) Psychological determinants of self-realization of personality. [Psychological determinants of individual self-realization.] Actual problems of psychology: collection of scientific works of the H.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Vol. XI: Psychology of personality. Psychological assistance to the individual. [Electronic resource] - Access mode: URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=f0RI_PAAAAAJ&citation_for_view=f0RI_PAAAAAJ:qjMakFHDy7sC (in Ukrainian).

8. Rogers K. (1961) On becoming a person. Psychotherapy through the eyes of a psychotherapist. [On becoming a person. Psychotherapy through the eyes of a psychotherapist.] Terminological correction by S. Danchenko C. Rogers. On Becoming a Person: A Therapists View of Psychotherapy. Boston, 1961. [Electronic resource] - Access mode: URL: http://psychologis.com.ua/-1-379.htm. (in Ukrainian).

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

9. Serdyuk L. Z., Shamych O. M. (2016). Psykholohichni osnovy samorealizatsiyi osobystosti [Psychological foundations of self-realization of the individual]. In Current problems of psychology: Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after H. S. Kostyuk of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, volume V, 16, (150–157). (in Ukrainian).

10. Serdyuk L. Z., Shamych, O. M. (2017). Samodeterminatsiya osobystosti yak psykholohichna osnova yiyi samorealizatsiyi [Self-determination of the individual as a psychological basis of his self-realization]. In Current problems of psychology: Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after H. S. Kostyuk of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, volume VI: Psychology of giftedness, 13, (164–173). (in Ukrainian).

11. Titarenko, T. M. (2008), Life tasks as practices of self-constitution of personality. [Life tasks as practices of self-constitution of the individual.] Social psychology. 2008. № 6 (32). С. 3-11. (in Ukrainian).

12. Frankl,V. (2020). Man in search of true meaning. A psychologist in a concentration camp. [A man in search of true meaning. A psychologist in a concentration camp.] (O. Zamoyska, Trans.). Kharkiv : Knyzhkovyy klub “Klub Simeynoho Dozvillya”. (in Ukrainian).

13. Jaspers K. (2009). Psychology of worldviews. [Psychology of worldviews] (O. Kislyuk, R. Osadchuk, Trans.). Kyiv: Yunivers. (in Ukrainian).

14. Maddi S. R. (2012) Hardiness: Turning Stressful Circumstances into Resilient. NY: Springer Science & Business Media. [Electronic resource] – Access mode: doi: 10.1007/978-94-007-5222-1

15. Maslow A. (2021). Toward a Psychology of Being. NY: Martino [Electronic resource] – Access mode: URL: https://www.scribd.com/document/71781234/Toward-a-Psychology-of-Being-Maslow-2

16. Kelly G, (1991) The psychology of personal constructs/George A.Kelly. p. cm. Reprint. Originally published: New York: Norton, c1955. [Electronic resource] – Access mode: URL:https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781134957439_A24933479/preview-9781134957439_A24933479.pdf.

Summary

PSYCHOLOGICAL CONTENT AND STRUCTURE OF PERSONALITY SELF REALIZATION

Sydorenko A. *adjunct professor of the Department of Social Sciences, National Defense University of Ukraine*

Introduction. *The study of self-realization remains relevant for research in modern living conditions, since self-realization occupies one of the most important places in the system of individual needs and acts as a process of constructing the meaning of life. In self-realization research, it is important to determine the psychological meaning of the concept of “self-realization” and distinguish it from other concepts.*

Purpose. *The purpose of this article is to study the psychological content and structure of self-realization of the individual.*

Methods. *Methods of analysis, interpretation, generalization and systematization were used to process and generalize the results of the study of scientific literature.*

Originality. *According to the results of the analysis of the substantive content of the existing fundamental scientific approaches to understanding the phenomenon of self-realization, it can be stated: they do not objectively consider gender aspects in the context of the military-professional plane of human life. This is the scientific novelty of the obtained results. The practical significance of the results presented in the article can be seen in the creation of a scientific-conceptual and substantive basis for further research on the chosen topic.*

Conclusion. *According to the above scientific views, self-realization can generally be understood as the process of the most complete realization of oneself in life and everyday activities, as a painstaking search and passage of one's special path in this world, one's own values of being and the meaning of one's existence at each specific moment of time. From this it follows that self-realization is first of all a process, as well as the result of continuous creative, constructive independent changes and development of the individual.*

The most complete self-realization becomes possible only when the individual's knowledge of his abilities, clarification of his life aspirations has already been completed, the desired image of his future "Me" has been fully formed, and he is ready to provide all the necessary set of external conditions to achieve this result. At the same time, it is expected that a person needs to build a set of his new external interactions with the world, which is realized in the process of continuous personal changes.

The prospects of our further research are seen in the examination of the psychological features of the phenomenon of self-realization in the context of the professional (in particular, career) growth of servicemen of the Armed Forces of Ukraine, and the objective separation of aspects from this search field by gender component (regarding female servicemen).

Key words: *personality; self-realization; self-actualization; growth; development.*

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 26.01.25.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 21.02.25.

© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

УДК 159.9.359:355.422
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–169-177

ЕКСПЕРТНЕ ОЦІНЮВАННЯ СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ДО НАСТУПАЛЬНИХ ДІЙ

Стасюк В. В. *доктор психологічних наук, професор, професор кафедри внутрішніх комунікацій Національного університету оборони України*
https://orcid.org/0000-0002-7943-8456
Кіщук Л. А. *доктор філософії, начальник науково-дослідної лабораторії проблем внутрішніх комунікацій науково-дослідного відділу проблем розвитку та впровадження стратегічних комунікацій інституту стратегічних комунікацій Національного університету оборони України*
https://orcid.org/0000–0003–2353–6986
Панасюк В. С. *головний науковий співробітник наукового відділу головних наукових співробітників науково-методичного центру організації наукової та науково-технічної діяльності Національного університету оборони України*

У статті висвітлено проблему експертного оцінювання структурних компонентів психологічної готовності військовослужбовців Збройних Сил України до наступальних дій. У ході дослідження було визначено ключові компоненти психологічної готовності, серед яких виокремлено когнітивний, емоційний, мотиваційний та поведінковий. Наведено результати порівняння структурних компонентів психологічної готовності військовослужбовців оперативного і стратегічного рівнів до наступальних дій.

Ключові слова: *бойова ефективність; психологічна стійкість; саморегуляції; толерантність; самореалізація.*

Вступ. У сучасних умовах ведення бойових дій проблема підвищення ефективності діяльності військовослужбовців набуває стратегічного значення. Військові операції, особливо наступальні, потребують не лише професійної підготовленості, а й високого рівня психологічної готовності особового складу. Враховуючи складність і ризики, пов'язані з участю у наступальних діях, дослідження психологічних чинників, що впливають на бойову ефективність військовослужбовців Збройних Сил України (ЗС України), є актуальним і потребує застосування комплексного наукового підходу.

Психологічну готовність до наступальних дій визначають як інтегративну характеристику, що включає когнітивний, емоційний, мотиваційний та поведінковий компоненти, необхідні для досягнення поставлених завдань у складних бойових умовах.

У наукових дослідженнях поняття психологічної готовності часто розглядаються як багатовимірний конструкт, що охоплює аспекти стресостійкості, впевненості у своїх силах, здатності до швидкого прийняття рішень, адаптивності до змін і здатності до командної взаємодії. У контексті військової діяльності ці характеристики набувають специфічних рис, які необхідно враховувати під час розроблення програм підготовки особового складу.

Метою статті є аналіз експертного оцінювання структурних компонентів психологічної готовності військовослужбовців ЗС України до наступальних дій. Досягнення визначеної мети дасть змогу вирішити **завдання** із визначення ключових елементів психологічної готовності та виявити відмінності у структурних компонентах психологічної готовності військовослужбовців ЗС України до наступальних дій.

Теоретичне підґрунтя. У сучасних наукових дослідженнях психологічну готовність військовослужбовців до

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

виконання бойових завдань розглянуто як багатокомпонентний конструкт, складові якого пов'язані на основі різноманітних аспектів професійної діяльності в екстремальних умовах. Зокрема Я. Охотник, В. Корсунська зосередили увагу на основних загальновійськових видах бою та визначили особливості психічних проявів під час їх ведення (Охотник, & Корсунська, 2023, с. 60). Вітчизняний дослідник Т. Заріцький (2020) зазначив, що основними звичайними чинниками, які виникають під час бою і негативно впливають на виконання поставленого завдання, знижуючи при цьому боєздатність, є стрес і страх (с. 90).

У дослідженнях В. Українця (2023) узагальнено психологічні чинники оборонного бою, а також розкрито особливості їх впливу на структурні компоненти стресостійкості військовослужбовців в умовах ведення оборонного бою (с. 62).

За результатами досліджень О. Недвиги (2019) основними психологічними особливостями професійної діяльності військовослужбовців у бойових умовах визначено стан постійної готовності до дій в умовах небезпеки, високу відповідальність за виконання поставлених бойових завдань із розмінування та знешкодження вибухонебезпечних предметів, тривале перебування у стані емоційного напруження, соціально-психологічну і сенсорну ізоляцію, виконання службових обов'язків на межі перевтоми в умовах сильнодіючих стрес-чинників бойової обстановки (мінного поля) (с. 15).

У визначенні терміна «психологічна готовність» О. Юркова (2023) вказала на суперечності, пов'язані з особливостями професійної діяльності та різними підходами до розуміння її сутності і змісту. При цьому Н. Нестеренко (2022) окреслила, що психологічна готовність до діяльності в екстремальних умовах є результатом підготовленості до певної діяльності, яка має багаторівневу структуру якостей, властивостей і станів, що дає змогу підтримувати тривалу бойову активність військовослужбовців штурмових підрозділів (с. 216). Дослідниця Н. Снапкова (2022) визначила змістові складники поняття «готовність офіцера Збройних Сил України до цивільно-військової взаємодії», що утворюють певну цілісність, вибудувану на трьома компонентах – психологічній, теоретичною та практичній готовності (с. 393). У дисертаційному дослідженні А. Кириченка (2023) у структурі психологічної готовності військовослужбовців до діяльності у бойових умовах визначено чотири взаємопов'язані компоненти: мотиваційний, пізнавально-орієнтаційний, операційний та емоційно-вольовий.

Описана С. Павлушенком (2023) методика дослідження передбачає застосування комплексу теоретичних та експериментальних робіт, спрямованих на формування концепції вимірюваної психічної властивості, виявлення діагностичних ознак (чи емпіричних індикаторів), які допомагають отримати інформацію про задану властивість, а також створення та апробацію методики реєстрації виявлених ознак (с. 117).

На основі аналізу наведених досліджень виявлено багатовекторність наукового інтересу до проблеми психологічної готовності військовослужбовців. Синтез отриманих даних дає змогу глибше зрозуміти природу цього явища та визначити шляхи його вдосконалення у контексті бойової діяльності.

Методи дослідження. Вибірка респондентів становила дві групи військовослужбовців ЗС України: оперативного рівня – 15 осіб; стратегічного рівня – 15 осіб.

Методи дослідження визначаються відповідно до психологічної готовності військовослужбовців ЗС України оперативного і стратегічного рівнів до наступальних дій:

для емоційного компонента психологічної готовності військовослужбовців ЗС України до наступальних дій, пов'язаного із психологічною стійкістю, використано опитувальник «Толерантність до невизначеності» С. Баднера для дослідження такі ставлення до новизни, складності і нерозв'язності проблеми;

для мотиваційного та поведінкового компонентів психологічної готовності військовослужбовців ЗС України до наступальних дій використано опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанова, що містить комплекс діагностичних шкал: «Планування», «Моделювання»,

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

«Програмування», «Оцінювання результатів», «Гнучкість», «Самостійність», «Загальний рівень саморегуляції».

для когнітивного компонента психологічної готовності військовослужбовців ЗС України до наступальних дій, пов'язаного з розумінням мети і завдань наступальних дій, алгоритму їх ведення, військово-професійної компетентності використано методику «Тип і рівень професійної самореалізації» О. Гаврилової, що дала змогу діагностувати рівні самореалізації – примітивно-виконавчий (низький), індивідуально-виконавчий (середній), реалізації ролей та норм (високий).

Для вирішення задачі обробки даних використано параметри описової статистики та методи порівняння груп (*U*-Mann-Witney, IBM SPSS Statistics 27.0).

Результати і обговорення. За допомогою психодіагностичних методик отримано результати діагностування толерантності до невизначеності (емоційного компонента психологічної готовності військовослужбовців ЗС України до наступальних дій), наведені на рис. 1.

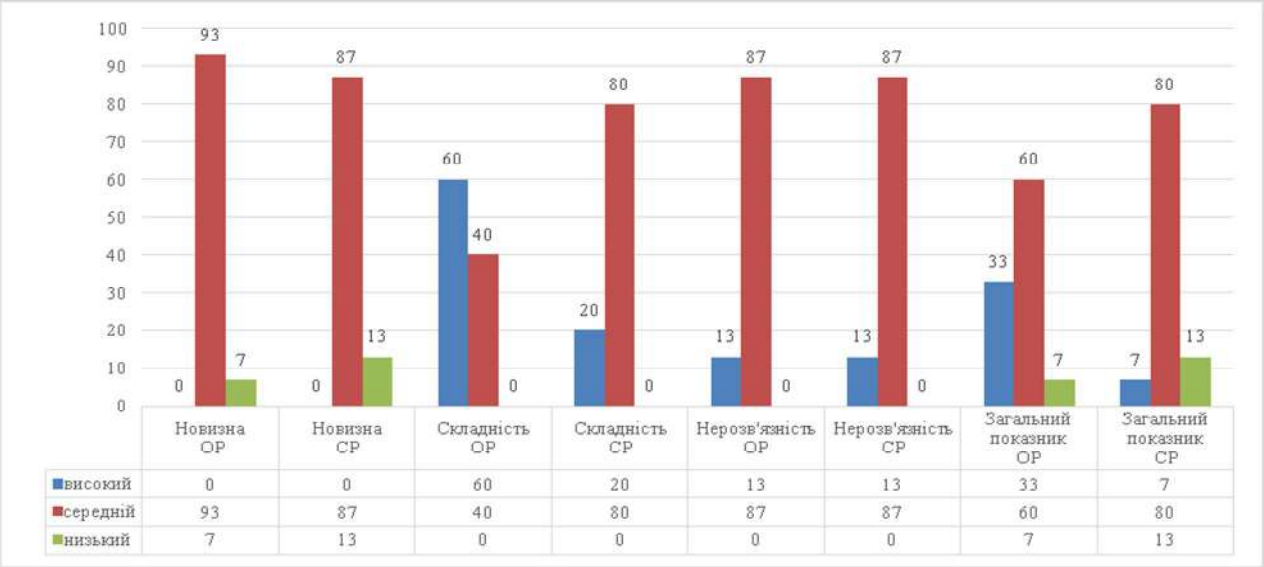

Рис. 1. Толерантність до невизначеності у вибірці військовослужбовців ЗС України оперативного і стратегічного рівнів, %

Аналіз даних щодо,наведених толерантності до невизначеності серед військовослужбовців ЗС України оперативного (ОР) і стратегічного рівнів (СР), вказує на значні відмінності у рівнях розвитку окремих компонентів.

За компонентом «Новизна» в обох групах військовослужбовців не виявлено осіб із високим рівнем толерантності до невизначеності. Військовослужбовці оперативного рівня мають переважно середній рівень (93%), і цей показує вищий порівняно зі стратегічним рівнем (87%). Низький рівень новизни зафіксований у 7% представників оперативного рівня, тоді як у представників стратегічного рівня цей показник становить 13%. За компонентом «Складність» виявлено значну перевагу високого рівня у військовослужбовців оперативного рівня (60%) порівняно з представниками стратегічного рівня (20%). Середній рівень толерантності до складності домінуючий для стратегічного рівня (80%), натомість для оперативного рівня становить лише 40%. Низький рівень прояву цього компонента не зафіксований для обох груп. За компонентом «Нерозв'язність» ситуація є однаковою для обох груп. Високий рівень толерантності виявлено у 13% військовослужбовців і оперативного і стратегічного рівня. Середній рівень домінує в обох вибірках (87%), а низький рівень за цим компонентом не виявлено. Аналіз загального показника толерантності до невизначеності вказує на значні відмінності між групами. Високий рівень толерантності до невизначеності притаманний 33% військовослужбовців оперативного рівня, що значно перевищує показник стратегічного рівня (7%). Середній рівень переважає у військовослужбовців стратегічного рівня (80%) порівняно з оперативним (60%). Низький рівень частіше виявляється у представників стратегічного рівня (13%) порівняно з оперативним (7%).

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Отже, військовослужбовці оперативного рівня загалом характеризуються вищим рівнем толерантності до невизначеності, особливо за компонентом «Складність» та загальним показником, що може бути зумовлено специфікою їх діяльності, яка передбачає необхідність швидкого прийняття рішень в умовах невизначеності. Військовослужбовці стратегічного рівня мають переважно середній рівень толерантності, що вказує на їх схильність до ретельного аналізу та врахування складності завдань у своїй діяльності. Низький рівень частіше спостерігається у військовослужбовців стратегічного рівня, що може бути наслідком необхідності адаптації до довгострокових, менш динамічних умов роботи.

Результати діагностування мотиваційного та поведінкового компонентів психологічної готовності наведено на рис. 2.

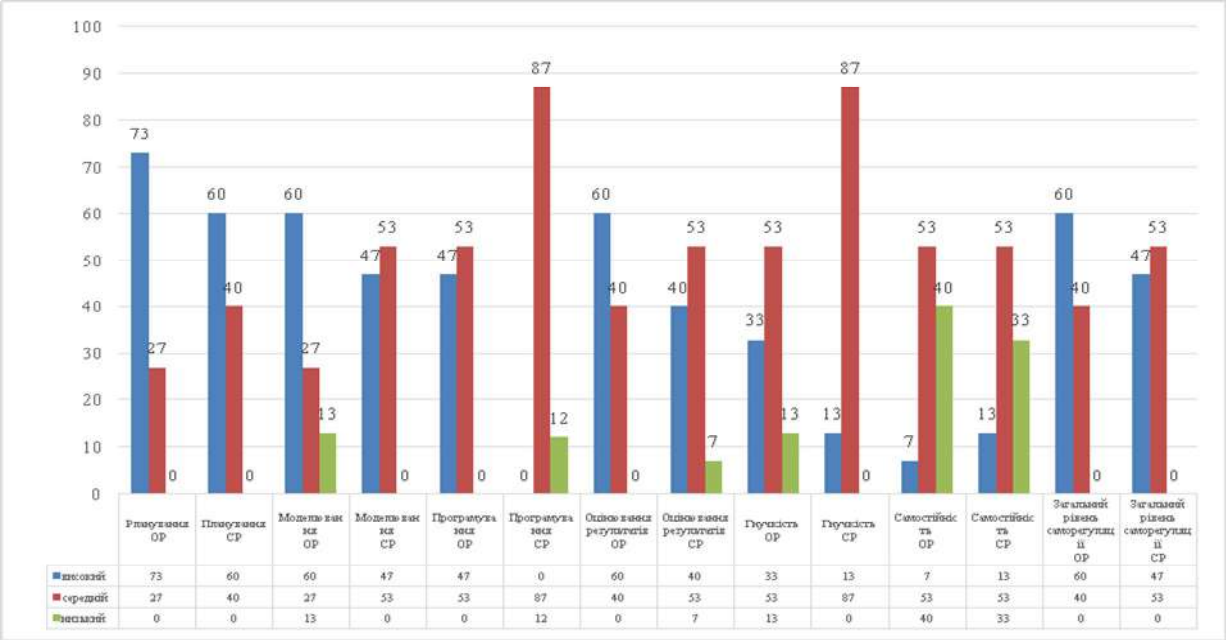

Рис. 2. Порівняння показників саморегуляції у вибірці військовослужбовців ЗС України оперативного і стратегічного рівнів, %

Порівняння показників саморегуляції у вибірці військовослужбовців ЗС України оперативного і стратегічного рівнів на основі наведених даних дає змогу зробити висновок про різницю у рівнях саморегуляції між цими групами за кількома структурними компонентами.

За компонентом «Планування» серед військовослужбовців оперативного рівня виявлено вищий відсоток осіб із високим рівнем (73%), ніж серед представників стратегічного рівня (60%). Проте серед військовослужбовців стратегічного рівня виявлено більшу частку осіб із середнім рівнем (40%) ніж серед військовослужбовців оперативного рівня (27%). За компонентом «Моделювання» високий рівень продемонстрували 60% представників оперативного рівня, що перевищує відповідний показник стратегічного рівня (47%). Щодо середнього рівня спостерігається протилежна тенденція: військовослужбовці стратегічного рівня демонструють вищий відсоток (53%), ніж оперативного (27%). Низький рівень за компонентом «Моделювання» зафіксовано лише у військовослужбовців оперативного рівня (13%), а у військовослужбовців стратегічного рівня не виявлено. За компонентом «Програмування» спостерігаються значні розбіжності. Високого рівня не виявлено у жодного військовослужбовця стратегічного рівня, натомість на оперативному рівні цей показник становить 47%. Середній рівень домінує на стратегічному рівні (87%), на оперативному – дещо нижчий (53%). Низький рівень притаманний лише представникам стратегічного рівня (12%).

Аналіз компонента «Оцінювання результатів» демонструє, що високий рівень частіше наявний у військовослужбовців оперативного рівня (60%) порівняно зі стратегічним (40%). У середньому рівні

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

переважають представники стратегічного рівня (53%), на оперативному рівні лише 40%. Низький рівень оцінювання результатів зафіксований лише у військовослужбовців стратегічного рівня (7%). За компонентом «Гнучкість» виявлено значні відмінності. Більший відсоток представників із високим рівнем виявлено серед військовослужбовців оперативного рівня має (33%) порівняно зі стратегічним (13%). Із середнім рівнем прояву компонента значно переважають військовослужбовці стратегічного рівня (87%) порівняно з оперативним (53%). Низький рівень гнучкості зафіксовано у 13% представників оперативного рівня, на стратегічному рівні таких осіб не виявлено. За компонентом «Самостійність» високий рівень притаманний лише невеликій частці представників оперативного рівня (7%) порівняно з стратегічним (13%). Середній рівень в обох групах має однаковий показник (53%). Низький рівень частіше спостерігається у військовослужбовців стратегічного рівня (33%) порівняно з оперативним (40%). Аналіз загального рівня саморегуляції показує, що високий рівень частіше спостерігається у військовослужбовців оперативного рівня (60%) порівняно зі стратегічним (47%). Середній рівень прояву на стратегічному рівні демонструє вищий відсоток (53%) порівняно з оперативним (40%).

Отже, отримані результати відображають домінування високого рівня саморегуляції серед військовослужбовців оперативного рівня за більшістю компонентів, а середній рівень частіше притаманний представникам стратегічного рівня. Низький рівень зафіксований переважно у військовослужбовців стратегічного рівня, рідше – у представників оперативного рівня. Такі розбіжності можуть бути зумовлені різницею у завданнях, специфікою функціональних обов'язків, а також підходами до підготовки обох груп військовослужбовців.

Діагностування когнітивного компонента психологічної готовності військовослужбовців ЗС України до наступальних дій за методикою «Тип і рівень професійної самореалізації» О. Гаврилової дала змогу виявити, що 100% військовослужбовців ЗС України оперативного і стратегічного рівнів мають індивідуально-виконавчий (середній) тип професійної самореалізації. Професійна самореалізація військовослужбовців ЗС України оперативного і стратегічного рівнів із середнім типом характеризується балансом між залежністю від зовнішнього керівництва та необхідністю самостійного виконання завдань у межах визначеної професійної ролі, що забезпечує ефективне функціонування військових підрозділів і збереження загального рівня організаційної цілісності.

Отримані результати доводять обґрунтованість висновків та узагальнень, зроблених на підставі математично-статистичного їх опрацювання для встановлення достовірності відмінностей між групами військовослужбовців ЗС України оперативного ті стратегічного рівнів (таб. 1).

Таблиця 1

Результати порівняння структурних компонентів психологічної готовності військовослужбовців ЗС України оперативного і стратегічного рівнів до наступальних дій

Параметр	Новизна	Складність	Нерозв'язність	Загальний показник (толерантність)
U-критерій	79,5	86	90,5	72,5
Asymp. Sig.	0,168	0,271	0,355	0,96
Параметр	Самостійність	Планування	Гнучкість	Моделювання
U-критерій	103	103,5	103,5	90
Asymp. Sig.	0,687	0,701	0,702	0,337
Параметр	Програмування	Оцінювання результатів	Загальний показник саморегуляції	Індивідуально-виконавський тип самореалізації
U-критерій	51	80,5	95	68,5
Asymp. Sig.	0,007	0,172	0,466	0,67

Як видно з таб. 1, між військовослужбовцями ЗС України оперативного і стратегічного рівнів виявлено значні відмінності між групами лише за параметром «Програмування», для якого значення асимптотичної значущості

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

становить 0,007, що є меншим за поріг 0,05. Це означає, що військовослужбовці стратегічного й оперативного рівнів демонструють різний рівень здатності формувати конкретні програми дій для досягнення поставлених цілей. Такий результат може вказувати на специфіку функціональних обов'язків або різницю у вимогах до компетенцій на цих рівнях. Значення U-критерію для цього параметра (51) є найменшим серед усіх оцінюваних параметрів, що додатково підтверджує значні розбіжності в розподілі цього показника між групами.

Висновки. Отже, психологічна готовність військовослужбовців оперативного і стратегічного рівнів до наступальних дій відрізняється залежно від специфіки їх професійної діяльності. Офіцери оперативного рівня мають вищий рівень адаптивності і динамічності, натомість стратегічного рівня демонструють орієнтованість на аналітичність і структурованість у діяльності, що потребує розроблення диференційованих підходів до підвищення їх психологічної готовності.

Список використаних джерел

1. Заріцький, Т. Б. (2020) Психологічні особливості бойової підготовки військовослужбовців десантно-штурмових військ // Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах (м. Київ, 5 листопада 2020 р.). Київ: НУОУ, 90–92. https://nuou.org.ua/assets/documents/konf-21-11-11-zb-npk.pdf

2. Кириченко, А. В. (2023) Психологічна готовність військовослужбовців Десантно-штурмових військ Збройних Сил України до діяльності у бойових умовах [дис. … д-ра філософії]. Національний університет оборони України імені Івана Черняховського.

3. Недвига, О. В. (2019) Психологічне забезпечення професійної діяльності військовослужбовців-саперів в особливих умовах діяльності [автореф. дис. … канд. психол. наук]. Національний університет оборони України імені Івана Черняховського.

4. Нестеренко, Н. В. (2022) Психологічна готовність військовослужбовців до діяльності в екстремальних умовах // Актуальність та особливості наукових досліджень в умовах воєнного стану: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки – 2022 в Україні (м. Київ, 24 травня 2022 р.), 214–216.

5. Охотник, Я., & Корсунська, В. (2023) Теоретичне розуміння психологічного стану військовослужбовців під час основних видів бою: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Війна. Психотерапія травми» (м. Львів, 10–11 листопада 2023 р.), 60–65.

6. Павлушенко, С. М. (2023). Обґрунтування методики емпіричного дослідження фрустраційної толерантності військовослужбовців Сил спеціальних операцій // Вісник Національного університету оборони України, 73 (3), 115–123.

7. Снапкова, Н. П. (2022) Готовність офіцера Збройних Сил України до цивільно-військової взаємодії: змістові складники поняття. Пріоритетні напрями досліджень в науковій та освітній діяльності: проблеми та перспективи: збірник тез доповідей ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Рівне, 12–13 жовтня 2022 р.), 390–393.

8. Українець, В. М. (2023). Вплив психологічних чинників оборонного бою на стресостійкість особового складу механізованих підрозділів // Психологія та соціальна робота, 2, 62–75.

9. Юркова, О. І. (2023) Розвиток психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань [дис. … д-ра філософії]. Національний університет оборони України імені Івана Черняховського.

References

1. Zaritskyi, T. B. (2020) Psykholohichni osoblyvosti boiovoi pidhotovky viiskovosluzhbovtsiv desantno-shturmovykh viisk [Psychological features of combat training of servicemen of air assault troops]. Filosofsko-sotsiolohichni ta psykholoho-pedahohichni problemy pidhotovky osobystosti do vykonannia zavdan v osoblyvykh umovakh (m. Kyiv, 5 lystopada 2020 r.). Kyiv: NUOU, 90–92. https://nuou.org.ua/assets/documents/konf-21-11-11-zb-npk.pdf (in Ukrainian)

2. Kyrychenko, A. V. (2023) Psykholohichna hotovnist viiskovosluzhbovtsiv Desantno-shturmovykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy do diialnosti u boiovykh umovakh [dys. … d-ra filosofii] [Psychological readiness of servicemen of the Air Assault Forces of the Armed Forces of Ukraine to work in combat conditions]. Natsionalnyi universytet oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho. (in Ukrainian)

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

3. Nedvyha, O. V. (2019) Psykholohichne zabezpechennia profesiinoi diialnosti viiskovosluzhbovtsiv-saperiv v osoblyvykh umovakh diialnosti [avtoref. dys. kand. psykh. nauk] [Psychological support of the professional activities of military sappers in special conditions of activity]. Natsionalnyi universytet oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho. (in Ukrainian)

4. Nesterenko, N. V. (2022) Psykholohichna hotovnist viiskovosluzhbovtsiv do diialnosti v ekstremalnykh umovakh [Psychological readiness of servicemen to work in extreme conditions]. Aktualnist ta osoblyvosti naukovykh doslidzhen v umovakh voiennoho stanu: zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii z nahody vidznachennia Dnia nauky – 2022 v Ukraini (m. Kyiv, 24 travnia 2022 r.), 214–216. (in Ukrainian)

5. Okhotnyk, Ya., & Korsunska, V. (2023) Teoretychne rozuminnia psykholohichnoho stanu viiskovosluzhbovtsiv pid chas osnovnykh vydiv boiu [Theoretical understanding of the psychological state of military personnel during the main types of battle]: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Viina. Psykhoterapiia travmy» (m. Lviv, 10–11 lystopada 2023 r.), 60–65. (in Ukrainian)

6. Pavlushenko, S. (2023). Obgruntuvannia metodyky empirychnoho doslidzhennia frustratsiinoi tolerantnosti viiskovosluzhbovtsiv syl spetsialnykh operatsii [Justification of the methodology of empirical study of frustration tolerance of Servicemen of special operations forces]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, 73 (3), 115–123. (in Ukrainian)

7. Snapkova, N. P. (2022) Hotovnist ofitsera Zbroinykh Syl Ukrainy do tsyvilno-viiskovoi vzaiemodii: zmistovi skladnyky poniattia [Readiness of an officer of the Armed Forces of Ukraine for civil-military interaction: the substantive components of the concept]. Priorytetni napriamy doslidzhen v naukovii ta osvitnii diialnosti: problemy ta perspektyvy: zbirnyk tez dopovidei II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu (m. Rivne, 12–13 zhovtnia 2022 r.), 390–393. (in Ukrainian)

8. Ukrainets, V. M. (2023). Vplyv psykholohichnykh chynnykiv oboronnoho boiu na stresostiikist osobovoho skladu mekhanizovanykh pidrozdiliv [Influence of psychological factors of defensive combat on stress resistance of personnel of mechanized units]. Psykholohiia ta sotsialna robota, 2, 62–75. (in Ukrainian)

9. Iurkova, O. I. (2023) Rozvytok psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtsiv tankovykh pidrozdiliv do vykonannia boiovykh zavdan [dys. … d-ra filosofii] [Development of psychological readiness of military personnel of tank units to perform combat missions]. Natsionalnyi universytet oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho. (in Ukrainian)

Summary

EXPERT ASSESSMENT OF THE STRUCTURAL COMPONENTS OF THE PSYCHOLOGICAL READINESS OF THE ARMED FORCES SERVICEMEN FOR OFFENSIVE ACTIONS

Stasiuk V. *doctor of psychological sciences, professor, professor of the Internal Communications Department of National Defense University of Ukraine*
Kishchuk L. *head of the research laboratory of problems of the Department of Internal Communications of the National University of Defense of Ukraine*
Panasyuk V. *chief researcher of the scientific department of chief researchers of the scientific and methodological center of the organization of scientific and scientific and technical activities of the National University of Defense of Ukraine*

Introduction. *The problem of research concerning the expert assessment of the structural components of the psychological readiness of military personnel in the Armed Forces of Ukraine (AFU) for offensive actions is extremely relevant in the context of modern military conflicts and rapidly changing combat conditions. The psychological readiness of military personnel is an integral part of their overall combat readiness, which includes both physical and moral-psychological training. In the context of modern warfare, where speed of response, adaptability, and decision-making effectiveness are crucial, the study of the structural components of psychological readiness becomes critically important.*

Purpose. *The article is aimed at carrying out an analysis of the expert assessment of the structural components of the psychological readiness of the Armed Forces servicemen for offensive actions. Achieving this goal will solve the problem of determining the key elements of psychological readiness and identify differences in the structural components of the psychological readiness of the Armed Forces of Ukraine for offensive operations.*

Methods. *For the emotional component of the psychological readiness of the Armed Forces of Ukraine (AFU) personnel for offensive operations, which is associated with psychological resilience, the «Tolerance for Ambiguity» questionnaire by S. Badner was used. For the motivational and behavioral components of the*

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

psychological readiness of the AFU personnel for offensive actions, the «Behavioral Self-Regulation Style» questionnaire by V. Morosanova was applied. The cognitive component of the psychological readiness of the AFU personnel for offensive operations was assessed using the «Type and Level of Professional Self-Realization» methodology by O. Havrylova. To address data processing tasks, descriptive statistical parameters and group comparison methods (U-Mann-Whitney, IBM SPSS Statistics 27.0) were employed.

Originality. *The scientific novelty of the research on the expert assessment of the structural components of the psychological readiness of military personnel in the Armed Forces of Ukraine for offensive actions lies in the comprehensive approach to analyzing this readiness, which encompasses cognitive, emotional, motivational, and behavioral components, taking into account the specific context of the Russian-Ukrainian war. An important aspect is the identification of the interrelationships among the different components of psychological readiness in military personnel at both operational and strategic levels, which contributes to a deeper understanding of the mechanisms influencing task execution.*

The practical significance of the results is evident in their potential application for improving the psychological support system, which includes counseling and stress prevention, ensuring more effective adaptation to combat conditions. Understanding the structural components of psychological readiness enables military commanders to manage human resources more effectively, positively impacting the overall efficiency of military units.

Conclusion*. The diagnosis of the emotional component showed that operational-level military personnel generally demonstrate a higher level of tolerance for uncertainty, particularly in the «Complexity» component. This may be attributed to the specific nature of their activities, which require quick decision-making under complex conditions. In contrast, representatives at the strategic level predominantly exhibit an average level of tolerance for uncertainty, indicating their tendency toward more thorough analysis and long-term planning. A low level of tolerance is more frequently observed among strategic-level personnel, suggesting difficulties in adapting to high dynamics or new conditions. The assessment of the motivational and behavioral components of psychological readiness revealed that operational-level military personnel demonstrate a higher level of self-regulation across parameters such as «Planning,» «Modeling,» «Programming," and «Evaluating Outcomes.» This underscores their adaptability to operational tasks and dynamic environments. In turn, the strategic level shows a predominance of average levels across these components, confirming their orientation towards careful analysis and structured activity. A low level of self-regulation is more often recorded among representatives of the strategic level, indicating a need for further enhancement of their behavioral adaptability. The study of the cognitive component revealed significant differences in levels of professional self-realization between the two groups. Military personnel demonstrate an individual-executive level, reflecting their focus on aligning activities with normative requirements and strategic objectives. The research concludes that the psychological readiness of operational and strategic-level military personnel differs depending on the specifics of their professional activities. The operational level is characterized by a higher level of adaptability and dynamism, while the strategic level demonstrates an orientation towards analytical and structured activity, necessitating the development of differentiated approaches to enhance their psychological readiness.*

Key words: *combat effectiveness; psychological stability; self-regulation; tolerance; self-realization.*

Концептуалізація – Стасюк В. В.
Методика – Кіщук Л. А.
Формальний аналіз – Панасюк В. С.
Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 18.01.25.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 19.01.25

© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

УДК 159.91
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–178-186

ПСИХОФІЗИЧНІ ТА ОЗДОРОВЧІ СИСТЕМИ КОЗАЦЬКОГО ЗВИЧАЮ «СПАС» У ПОДОЛАННІ БОЙОВОГО СТРЕСУ

Тютюнник Л. Л. *доктор філософії, старший науковий співробітник інституту стратегічних комунікацій Національного університету оборони України*
https://orcid.org/0000-0001-8480-0475
Притула О. Л. *кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики фізичної культури і спорту Запорізького національного університету*
https://orcid.org/0000-0001-8800-8207

Козак був здоровий, вільний від хвороб,
в сто років тільки в силу брався.
Тому жив і весело, і довго.
Д. Яворницький

У статті розглянуто основні психофізичні та оздоровчі системи козацького звичаю «Спас», адаптовані до умов сучасності одним із авторів статті, президентом громадської організації «Всеукраїнська федерація «Спас»», Олександром Притулою. Основну увагу зосереджено на їх застосуванні у тренінгових програмах, що спрямовані на подолання психофізіологічних наслідків впливу бойового стресу та на розвиток стресостійкості й витривалості військовослужбовців до виконання завдань у бойових умовах. Розкрито базові основи підходу козаків-характерників до зміцнення і збереження психічного та фізіологічного здоров'я особистості, які можуть застосовуватись військовослужбовцями в бойових умовах. Висвітлено психофізіологічні основи профілактичних заходів, які покликані мінімізувати рівень психогенних втрат військовослужбовців на полі бою.

Ключові слова: *бойовий стрес; бойові дії; військовослужбовці; стресостійкість; психофізіологічна саморегуляція; козацький звичай «Спас»; козаки; психічне здоров'я; ментальне здоров'я.*

Вступ. Образ козака у свідомості українського народу завжди асоціювався з мужністю, сміливістю, відвагою та молодецьким завзяттям. Один з козацьких карбів говорить, що «козак – кріпкий, терпеливий, як віл; завбачливий з вибриком й жагучий, як змій та невтомний, як славко...». Козаками пишалися, складали про них легенди та пісні, прославляючи героїв та їхні відважні подвиги. Особливою кастою воїнів, вихованих у системі давніх народних звичаїв, цінностей та обрядів, були козаки-характерники, неймовірні можливості та властивості яких сьогодні викликають науковий інтерес, актуалізований агресією російської федерації проти України, коли нашим воїнам щоразу доводиться балансувати на межі життя і смерті й виконувати бойові завдання в умовах граничного психофізіологічного напруження.

Козаки отримували перемогу навіть у найнебезпечніших та найскладніших битвах, тому набули слави непереможних степових лицарів, які не боялися нікого і нічого, навіть смерті. Це були люди, які дуже любили Україну, свій народ і прагнули для нього волі, щастя та розвитку.

Ми є спадкоємцями неймовірного скарбу – психофізичних та енергетичних практик й вправ, які свого часу застосовували козаки-характерники у щоденних тренуваннях для психоемоційного налаштування перед боєм, гартування духу, зміцнення сили волі, формування необхідного психічного стану безпосередньо у бою тощо. Відтак, питання формування високого рівня стресостійкості, витривалості та здатності до саморегуляції в умовах інтенсивної небезпеки із застосуванням унікальних знань козацького «Спасу» досить актуальне, оскільки дає змогу суттєво зменшити ризик психічної та психологічної травматизації, допомагає правильно налаштовуватись військовослужбовцям перед боєм, адекватно і вчасно реагувати на різноманітні ситуації, ефективно виконувати поставлені завдання, швидко відновлюватись після деструктивного психологічного впливу

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

стресорів сучасного бою, що у результаті забезпечує збереження ментального здоров'я в складних та надскладних умовах.

Мета: ґрунтуючись на історичних розвідках, теоретичних дослідженнях наукових джерел та власному практичному досвіді проведення психологічних тренінгів з військовослужбовцями, висвітлити базові основи застосування психофізичних та оздоровчих систем козацького звичаю «Спас», які дають змогу суттєво покращити ментальне та фізіологічне здоров'я військового персоналу, підвищити стійкість організму до стресорів різної ґенези та ефективно долати наслідки бойового стресу в складних емоціогенних умовах.

Теоретичне підґрунтя. Історія України та становлення її державності нероздільно пов'язана з розвитком запорізького козацтва, яке містить у собі прадавні традиції збереження культури та духовності українців через Козацький Звичай «Спас» – багатовіковий життєвий досвід, правила поведінки, норми й цінності суспільної моралі, які сформувалися в процесі існування народу і передавалися в козацьких родах з покоління в покоління у вигляді коротких висловів – козацьких карбів (від «закарбувати» – зберегти в пам'яті). Як зазначають фахівці, «Спас» проходить через усе життя козака від його народження до смерті і є основоположним духовним орієнтиром. Це спеціальний комплекс засобів і методів, який дозволяє виховати фізично здорову, духовно й інтелектуально розвинену особистість.

Історичний екскурс розкриває значну кількість фактів про високий рівень здоров'я наших пращурів-козаків, що містить психічну, фізичну, духовну та соціальну складові. Польський шляхтич, хроніст і мемуарист Речі Посполитої Шимон Окольський, уродженець Кам'янець-Подільського, на той час польського міста, у 1637-1638 роках писав, що «запорожець – вміє витримувати атаки, звик зносити спрагу і голод, спеку і мороз, він невтомний у нападах на ворога».

Аналіз наукових джерел з історії Запорізького козацтва свідчить про те, що на Січі існував культ фізичної досконалості та міцного здоров'я й козаки доживали до глибокої старості. Зокрема, військовий старшина Іван Бурнос, будучи у поважних літах брав активну участь у боях з ворогом і «хвацько гарцював на своєму жеребці перед товариством». Кошовий отаман Петро Калнишевський очолював походи Запорізького війська у війні з турками 1768-1774 років, коли йому було 84 роки, а помер на засланні у Соловецькому монастирі у 113 років. Козак Іван Савич Запорозький прожив 118 років, а паспорт осавулі вручав градоначальник Одеси, Дюк Рішельє. Французький інженер Боплан, який довго працював в Україні, писав, що козаки «на зріст гарні, проворні, сильні. З природи мають добре здоров'я. Від хвороби вмирають дуже рідко, хіба від старості» (Конох А.П., Притула О.Л., 2012).

Загалом, історіографія знань про козаків-характерників не досить обширна, та ємка інформація про них зустрічається в публікаціях Т. Каляндрука (2006; 2007), Ю. Фігурного (1997;1999; 2004), В. Чубенко (1997), Д. Яворницького (1990). Знання про психодуховну основу українського козацького феномена, який гармонійно поєднує у собі психологічне, психодуховне та фізичне загартування воїна, зумів зберегти і описати у своїх роботах нащадок козацької династії А. Скульський (1997; 2005), проте значний відсоток висвітленої ним, безперечно, цікавої і надважливої інформації, потребує додаткових дорозвідок у науковій практичній площині. В. Чумаченко (2000; 2004; 2009) у своїх працях звертається до теми езотеричної культури України, шукаючи в глибинах культурно-історичної спадщини українського етносу витоки становлення духовного світу людини. Гіпотези автора ґрунтуються на розкритті сакрального шляху стародавніх культур, ознаки якого і нині прослідковуються в основних архетипах етнічної культури України. Будучи майстром духовних енергетично-інформаційних практик «Спасу», В. Чумаченко звертає увагу, що ці практики завжди були, є і мають бути складовою бойового мистецтва українського воїна та системами «укріплення й підтримання здоров'я, а у разі потреби – оздоровлення, виліковування і зцілення» (В. Чумаченко, 2004).

Окремо слід виділити наукові здобутки Коноха А.П. та Притули О.Л. (2012; 2015; 2016; 2017; 2020), які впродовж багатьох років досліджують питання здорового способу життя та відновлення організму,

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

зокрема, через призму козацького звичаю «Спас». Саме адаптовані до умов сучасності О. Притулою (2017; 2020) психофізичні та оздоровчі системи «Спасу», які ми впродовж тривалого часу застосовували в ході психологічних тренінгів, лягли в основу нашої статті.

Щодо шляхів подолання бойового стресу та ефективних методів психофізіологічної та психоемоційної самокорекції – ґрунтовними є дослідження О. Кокуна (2021; 2022; 2023), Н. Лозінської (2020; 2022; 2023), В. Осьодла (2023), В. Розова (2020), О. Чабана (2015) та ін. Оскільки деструктивний вплив стресорів бою дестабілізує людину, суттєво виснажує функціональні резерви організму й зумовлює ризик виникнення сомато-вегетативних дисфункцій, тобто спричиняє порушення психічного, психологічного та фізичного характеру, (Л. Тютюнник, 2020; 2022; 2024), питання дієвих способів подолання впливу стресорів сучасного бою і формування високого рівня стресостійкості для ефективного виконання бойових (спеціальних) завдань у бойових умовах досі є пріоритетним для військових психологів. Саме тому, ґрунтуючись на теоретичних знаннях та власному багаторічному практичному досвіді, вважаємо доцільним застосування унікальних практик козацького «Спасу» у роботі з військовослужбовцями, що є особливо актуальним за умов війни й продиктовано необхідністю бути ефективним в ситуаціях різної складності на полі бою.

Сьогодні звичай «Спас» передається в козацьких родинах та від учителя до учня. У деяких загальноосвітніх та спортивних закладах створюються спеціальні освітні програми. На факультеті фізичного виховання у Запорізькому національному університеті відкрито спеціалізацію «Український рукопаш «Спас», де викладається предмет «Історія і духовні основи «Спасу». При всеукраїнській громадській організації «Всеукраїнська федерація Спас» створено науково-методичну раду, завданням якої є залучення науковців різного фаху до вивчення козацького звичаю та розроблення методик впровадження його в систему освіти й фізичної культури України. Наразі у військовому середовищі ці знання є несправедливо забуті, хоча їх ефективність важко переоцінити.

Сучасні реалії вивчення бойового стресу актуалізують пошук нових підходів до його подолання та вимагають впровадження ефективних способів надання психологічної допомоги учасникам бойових дій. Психофізичні та оздоровчі системи «Спас», розглянуті у статті дають змогу швидко знімати психічне напруження в будь-яких умовах, долати різного роду затиски у тілі, відновлювати психофізичний потенціал людини, оздоровлювати дух і тіло, усувати наслідки втоми, підвищувати витривалість, працездатність та стресостійкість особистості.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань проаналізовано історичні витоки виникнення психофізичних і оздоровчих систем козацького «Спасу», проведено теоретичний аналіз тематичних джерел. У ході проведення тренінгів з військовослужбовцями ЗС України зібрано та проаналізовано емпіричний матеріал, який доводить дієвість козацьких практик.

Результати і обговорення. Упродовж багатьох віків, в умовах іноземного панування й відсутності власної національної держави, український народ прагнув забезпечити собі гідне існування в світі. У пошуках ефективних форм самооборони, способів захисту та активної воєнної протидії збройним силам загарбницьких держав, з козацтва народ створив потужні збройні сили, що, як відомо, є однією з головних ознак держави. Наслідком розвитку українського козацтва стала створена запорізькими козаками у першій половині XVI століття Запорізька Січ – козацька християнська православна республіка зі своїм демократичним соціально-політичним устроєм, особливою військовою організацією, своєрідним життєвим укладом, побутом, поглядами та звичаями, які суттєво відрізняли їх від інших козаків. Зокрема, їх світогляд ґрунтувався на філософії абсолютної свободи й вільної досконалої людини, а також духовних цінностях і практиках саморозвитку особистості. Культура козаків була генетично пов’язана з усією українською культурою, їх джерелом були традиції українського народу.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Гармонійні відносини людини й природи становили основу буття українців, що відбивалось і на виховному процесі воїнів-козаків. Виховання козака-лицаря – мужнього воїна-захисника, незборимого богатиря, спритного й витривалого, сильного і здорового, красивого тілом і духом та розвиненого інтелектуально стало одним з найунікальніших феноменів у світі, який відображав прагнення нашої нації до волі та незалежності, її духовне ядро.

Система виховання козаків була досить різнобічною. Особливе значення надавалось психофізичному, моральному, естетичному й духовному вихованню, що сприяло гармонійному розвитку людини. Спосіб життя був влаштований таким чином, що естетичні смаки, моральні цінності та трудові навички формувалися на лоні природи. Загартовуючи свій організм і готуючись до складних випробувань долі, козаки влітку спали під зоряним небом, уявою й думкою подорожували у невідомі світи, прагнули осягнути таємниці Всесвіту. Вони уміли ефективно використовувати сили природи, загартовували свій організм й у результаті систематичної підготовки могли легко переносити голод, спрагу, несприятливі фактори зовнішнього середовища, були психічно стійкими та фізично витривалими.

Цілісна система козацького тіловиховання викристалізувалася і досягла найвищого рівня розвитку саме у запорізьких козаків. Вони з раннього віку чудово розумілися на народній медицині, знали рецепти, які забезпечували міцне здоров'я та повноцінне довголіття. Г. Боплан писав, що «маючи міцне здоров'я, козаки майже не знають хвороб». Певним історичним особистостям, зокрема славетному отаману Івану Сірку, який славився сміливістю й розумом, навіть приписували надлюдські можливості, як от «ловити кулю на ходу й кидати її назад в дуло пістоля того, хто стріляв».

В умовах постійних воєн, прагненні збереження українського етносу, виживанні у надскладних життєвих обставинах та протистоянні природним стихіям, в козацькому середовищі сформувалися специфічні системи психофізичних та оздоровчих вправ, спрямованих на загартування духу й тіла, духовний розвиток, самопізнання та самовдосконалення особистості (В. Берека, І. Гіджеліцький & Н. Орловська, 2018). Зрозуміло, що не всі козацькі постулати та життєвий устрій у повній мірі відповідають сучасності, оскільки нині інші потреби, умови життя і побуту, інший рівень свідомості. Водночас, психофізичні та оздоровчі вправи вкотре доводять свою ефективність і у наш час.

О. Притула на основі традицій підтримки здоров'я козацьких характерників, розробив систему психофізичних вправ «Дев'ять сил» (Притула О.Л., 2017), яка стала складовою наших тренінгів з військовослужбовцями, спрямованих на подолання бойового стресу та загальне оздоровлення організму. Ця система підвищує стресостійкість і гармонізує усі компоненти здоров'я людини, а саме: мобілізує резервні психічні спроможності й розвиває усі функціональні системи організму; розсіює стрес, заспокоює і балансує психоемоційний стан. Її суть полягає у багаторазовому напруженні й розслабленні м'язово-сухожильних груп тіла, що зумовлює глибоке «пропрацювання» усього організму (Притула О.Л., 2017). Система «Дев'ять сил» містить у собі дев'ять вправ, основою яких є природні рухи людини. За переконаннями козаків-характерників, ці вправи пропрацьовують одну або кілька функціональних систем організму і «пробуджують» дев'ять сил людини: живу силу (живу), силу землі, силу дерева, силу каменю (кремінь), чоловічу (жіночу силу), силу духу, силу напівсвідомості (меч-співанка), змієву і божу сили.

Виконання першої вправи, «Постукування п'ятками об підлогу», зміцнює серцево-судинну систему організму, підвищує імунітет, знімає втому, активізує розумову діяльність, покращує гостроту зору, стабілізує тиск та посилює рух міжклітинної рідини в тканинах організму. Струшування призводить до поліпшення кровообігу на рівні капілярної мережі, сприяє виведенню відпрацьованих шлаків через венозну кров. Друга вправа, «Підйом на носки стоячи, підтягування носків ніг», спрямована на пропрацювання ікроножних м'язів ніг, зміцнення м'язів гомілок та посилення току крові у венозних судинах. Завдяки третій вправі, «Стискання сідниць», посилюється рух лімфи і венозної

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

крові в органах малого тазу, усувається застій життєво важливих рідин – крові, лімфи та міжклітинної рідини, зміцнюються майже всі м'язи ніг і відбувається непрямий масаж передміхурової залози та органів малого тазу. При виконанні четвертої вправи, «Втягування живота», відбувається масаж внутрішніх органів, їх зміцнення та очищення. Вправа підвищує тонус внутрішніх поперечних м'язів живота, стимулює «спалювання» підшкірного й вісцерального жиру в організмі, забезпечуючи зменшення надлишкової ваги. П'ята вправа, «Стискання-розтискання кулаків рук, підстрибуючи» покращує загальний кровотік, усуває застій крові у венозних капілярах рук та ніг, сприяє очищенню організму. Водночас, зміцнюються м'язи рук і ніг, покращуються когнітивні процеси, суттєво зростає витривалість організму. Шоста вправа, яка виконується шляхом зведення лопаток спини та відведенням голови назад, зміцнює м'язи грудей, спини та задньої поверхні шиї, покращує стан хребта та стимулює діяльність дихальної системи тощо. В ході виконання сьомої вправи – повороти голови – активізується кровоток в області шиї та кровопостачання головного мозку, а також покращуються всі когнітивні функції та самопочуття. Відбувається запобігання остеохондрозу і відкладення солей в області шийних хребців – вони займають своє природне положення. Восьма вправа, «Черепашка», має дуже багато переваг: позитивно впливає на роботу щитоподібної залози та горла; покращує рух лімфи та кровопостачання мозку; зміцнює м'язи шиї. Під час виконання заключної вправи, «Нахили тулуба», відбувається гармонізація усіх фізіологічних процесів та збільшення біоенергетичного потенціалу організму загалом, покращується робота серцево-судинної та дихальної систем. Завдяки перекачуванню крові, лімфи та міжклітинної рідини відбувається омолодження всього організму людини (Притула О.Л., 2017).

Вправи системи «Дев'ять сил» виконуються за кількістю, кратною числу сім, оскільки у філософії українського козацького бойового мистецтва «Спас» одне з чільних місць у системі сакральних чисел займає саме число сім. Вважається, що семирічний цикл є розвиваючим й виводить систему на саморозвиток. Тому підготовка на ґрунті українського «Спасу» є шляхом пізнання себе і Всесвіту через власний особистісний розвиток. Детально алгоритм та особливості виконання вправ системи «Дев'ять сил» описано у книзі «Система психофізичних вправ «Дев'ять сил»: посібник з підтримки фізіологічного здоров'я людини» (Притула О.Л., 2017).

В ході виконання бойових завдань є ситуації, коли військовослужбовці вимушені знаходитись певний час в умовах, де активний рух є неможливим. Зокрема, тривале перебування в окопі або засідці, в умовах примусової або вимушеної ізоляції тощо. За таких обставин, поряд з системою «Дев'ять сил» досить ефективною є система психофізичних вправ на самосупротив для пальців рук «Характер», яка є складовою системи розвитку духу та тіла «Кремінь». Кремінь, як камінь, уособлює в собі якості міцності. У козацькому прислів'ї говориться: «Його б'ють, а з нього лише іскри летять». Отже, унаслідок виконання вправ системи «Кремінь» тіло військовослужбовця може стати таким міцним, що зможе витримувати будь-які удари без шкоди для здоров'я.

Система «Характер» водночас оздоровлює й тонізує організм, активізує роботу внутрішніх органів та систем, до того ж прості вправи розвивають здатність «чути своє тіло» і управляти психофізіологічними процесами організму, суттєво підвищується стійкість до впливу стресорів. Вправи на самосупротив легко регулюються за величиною навантаження, швидкістю та амплітудою рухів. Вони навантажують м'язову систему в динаміці, гармонійно пропрацьовують м'язи на різних рівнях роботи та мають високий фізіологічний ефект навантаження, що дозволяє суттєво зменшити час на тренування завдяки великій інтенсивності енергозатрат при виконанні м'язової роботи (Притула О.Л., 2017).

Особливістю системи «Характер» є те, що фізичні вправи поєднуються з певними психологічними станами, а увага фокусується не тільки на їх виконанні, а й на диханні у певному ритмі. Ці вправи виконуються з варіативним навантаженням супротиву тіла та кількістю часу на один рух. Принципово новим у системі є пальцева гімнастика, направлена не тільки на пальці рук, але і пальці ніг.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Ефективність цієї системи обумовлена тим, що у нашому організмі є понад 600 м'язів, загальна маса яких становить близько 40 % ваги тіла і рух кожного м'яза безпосередньо відображається на нервових процесах головного мозку. З часом певні м'язи, зокрема мізинці ніг, отримують недостатнє фізичне навантаження у повсякденному житті. Це, зі свого боку, суттєво зменшує активність у певних ділянках головного мозку. До того ж, на долонях та стопах є значна кількість біологічно активних точок, які пов'язані з усіма органами та системами організму людини й активізують їх роботу в ході виконання вправ. Самомасаж та масаж у поєднанні з вправами системи «Характер» стимулює енергетичні зони та канали, що дає змогу більш глибоко пропрацювати організм бійця. Масаж виконується у різних режимах: від розтирання й впливу на біологічно активні зони та точки до надавлювання та постукування по тілу. Дієвість системи «Характер» неодноразово доведена під час тренінгів, які проводилися на семінарах «Неможливе можливо» у 2008 – 2015 рр. на острові Хортиця в Запоріжжі, у навчально-тренувальних групах Всеукраїнської федерації «Спас» у 2010 – 2024 рр. та у роботі з різними категоріями військовослужбовців у межах психологічної підготовки особового складу до виконання завдань за призначенням. Результативність вправ значно підвищується, якщо їх виконувати в умовах природного середовища: босоніж на землі, або у воді.

У ході виконання психофізичних та оздоровчих систем козацького звичаю «Спас» у особового складу формується високий рівень психологічної готовності та мотивації до успішного виконання завдань за призначенням, психоемоційна стійкість, здатність до самоконтролю та саморегуляції в стресогенних умовах й спроможність самостійно відновлюватись після впливу стресорів бою. Військовослужбовці набувають упевненості в своїх силах й здатності усвідомлено керувати діями, поведінкою та емоціями, умінням вчасно та ефективно реагувати на зовнішні виклики різного характеру. У процесі психофізичного оздоровлення та відновлення у військовослужбовця знімається психоемоційне та м'язове напруження, відновлюються функції психіки.

Свого часу козаки спеціальними психофізичними вправами досягали неймовірного ефекту, коли тіло набуває здатності не відчувати больові удари супротивника. Це було можливим завдяки умінню миттєво концентрувати внутрішню енергію у тій частині свого тіла, куди спрямовувався удар нападника. Подібні явища притаманні й східним системам боротьби, зокрема, бойовому мистецтву тібетських ченців та «школи залізної сорочки» в кунг-фу та карате. Ці дивовижні факти визнає сучасна наука, проте переконливе їхнє обґрунтування та пояснення належить майбутньому.

Постійно прагнучи до самовдосконалення, козаки оволоділи специфічними дихальними вправами, які дещо корелюють з дихальними практиками йогів і розкривають справді невичерпні можливості людського організму. Академік Д.І. Яворницький писав, що серед козаків були справжні велети духом і тілом, зокрема «Васюринський козарлюга», який «тільки дихне, як від того подиху людина падала з ніг, а коли руйнували Січ, то там був такий силач, що одним подихом міг убити людину». Таке явище дослідники констатують і у китайському та японському бойовому мистецтві, секрет сили якого у роботі з внутрішньою енергією завдяки дихальним вправам (Конох А.П., Притула О.Л., 2012). Цій темі буде присвячена наступна стаття, де ми розкриємо особливості дихальних практик запорізьких козаків, які є обов'язковою складовою усіх психофізичних та оздоровчих систем.

Варто додати, що важливою передумовою сили та міцного здоров'я козаків була проста, проте смачна і різноманітна кухня. Раціон харчування передбачав здорову природну калорійну їжу, незначне споживання печеного хліба, споживання якісної питної води й роздільне харчування, що потребувало мінімальних витрат реактивів організму – гормонів, ферментів, шлунково-кишкового соку та сприяло повному засвоєнню усіх необхідних організму вітамінів та мікроелементів. Головне місце на столі займала риба, а м'ясні страви вважалися святковими. Ранок запорожців починався зі спілкування з природою й з загартування тіла. Вони

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

завжди вставали до сходу сонця і йшли на річку вмиватися або купатися, причому, не тільки влітку, а й восени, а багато хто – всю зиму (Конох А.П., Притула О.Л., 2012).

Знання про спосіб життя козаків та застосування психофізичних і оздоровчих систем козацького «Спасу» дає можливість навчитися добре «володіти собою» у надскладних ситуаціях, успішно виконувати поставлені завдання в бойових умовах та зберегти фізіологічне й ментального здоров'я кожного військовослужбовця. Ці практики можуть застосовуватись як лікувальний і профілактичний засіб за наявності втоми й перевтоми, психоемоційного перенапруження, невротичних розладів і дають змогу позбутися небажаних властивостей й негативних якостей, зокрема, нерішучості, невпевненості у собі тощо, а також набути необхідних позитивних – цілеспрямованості, впевненості, рішучості та виваженості. Цінність цих вправ полягає ще й у тому, що для їх виконання не потрібні спеціальні умови, а лише бажання й простір, на який ви можете випрямити руки перед собою. Вони є максимально екологічними і не мають протипоказань. Впровадження в програми психологічної підготовки військовослужбовців унікальних знань та умінь козаків, які містять у собі величезний потенціал духовного та психофізичного розвитку особистості дадуть змогу підготувати сильного духом воїна – воїна-захисника, здатного протистояти жорстоким викликам сучасної війни!

Висновки. Стресори бойової обстановки здатні значною мірою впливати на зниження боєздатності наших військ та успішність виконання ними поставлених завдань. Проблема психогенних втрат загострюється і вимагає від психологів пошуку додаткових активів, здатних підвищити рівень стресостійкості, психологічної та моральної готовності особового складу до виконання завдань в бойових умовах.

Звернення до унікального спадку запорізьких козаків в аспекті психодуховного становлення особистості воїна-захисника, може стати ефективною складовою у психологічній підготовці особового складу Збройних Сил України. Застосування систем «Дев'ять сил» і «Характер» в ході тренінгових занять під час психологічної підготовки, супроводу та відновлення дозволять: суттєво зміцнити психофізичні спроможності українських воїнів; збалансувати психоемоційну сферу; мобілізувати внутрішні функціональні резерви організму, спрямовані на подолання психічних та фізичних навантажень; зменшувати або повністю знімати психічне напруження, яке ускладнює когнітивну діяльність тощо. Превентивне застосування вправ посилить рішучість, цілеспрямованість, впевненість та виваженість особового складу. Тренінг, як дієва інтерактивна форма навчання, дозволить максимально ефективно засвоїти знання й набути необхідних умінь та навичок.

Вправи систем «Дев'ять сил» і «Характер» вчать: відчувати своє тіло та слухати свій організм; керувати психоемоційним станом в надскладних умовах; долати деструктивні наслідки стресу й повноцінно розслаблятися; вибудовувати свої індивідуальні алгоритми саморозвитку тощо. Можливість виконання психофізичних та оздоровчих систем в будь-яких умовах значно підвищує їх цінність.

Психодуховна основа українського козацтва до цього часу достеменно не досліджена і ми торкнулися лише поверхневих пластів цього дивовижного феномену, проте, унікальний скарб, який нащадки козаків зберегли до нашого часу, дадуть змогу підготувати сильного духом воїна, здатного протистояти жорстоким викликам війни!

Список використаних джерел

1. Каляндрук Т. (2007). Загадки козацьких характерників. Львів: ЛА «Піраміда». 288 с.

2. Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти : науково-методичний збірник. (2018). Укладачі: В.Є. Берека, І.К. Гіджеліцький, Н.М. Орловська. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г. 472 с.

3. Конох А.П., Притула О.Л. (2012). Здоровий спосіб життя в козацькій традиції «Спас». Вісник Запорізького національного університету. Запоріжжя. № 1(7). С. 54-59.

4. Осьодло В. І., Траверсе Т. М. (2023). Психологія і війна: незасвоєні уроки Ґюстава Лебона: монографія. Вид. 2-ге, випр. і доп. Київ: Парламентське вид-во. 320 с.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

5. Притула О.Л. (2017). Система психофізичних вправ «Дев'ять сил»: посібник з підтримки фізіологічного здоров'я людини. Запоріжжя : СТАТУС. 56 с.

6. Притула О.Л. (2020). Спортзал в кишені. Система психофізичних вправ на самосупротив «Характер» : посібник з підтримки фізіологічного здоров'я людини. Запоріжжя : Просвіта. 100 с.

7. Смірнова Т.М., Осьодло В.І., Чижевський С.О. (2023). Подолання наслідків бойового стресу у військовослужбовців – учасників бойових дій шляхом психосоціального відновлення. Вісник Національного університету оборони України. № 6 (76). С. 168–177.

8. Тютюнник Л.Л. (2020). Бойовий стрес та шляхи подолання його психотравмуючих наслідків. Вісник Національного університету оборони України. № 2 (55). С. 106–115.

9. Тютюнник Л.Л. (2024). Профілактика психогенних втрат у військових підрозділах Збройних Сил України. Вісник Національного університету оборони України. № 5 (81). С. 151–162.

10. Тютюнник Л.Л. (2022). Способи формування стресостійкості особистості. Вісник Національного університету оборони України. № 6 (70). С. 182–189.

11. Фігурний Ю.С. (2004) Історичні витоки українського лицарства : Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі. Науково-дослідний інститут українознавства Міністерства освіти і науки України. Київ: Стилос. 306 с.

12. Чумаченко В. (2004). Крик пугача. Кривий Ріг: Видавничий дім. 224 с.

13. Яворницький Д.І. (1990) Історія запорозьких козаків : У 3-х т. Київ : Наукова думка. Т.1. 592 с.

References

1. Kaliandruk T. (2007). Zahadky kozatskykh kharakternykiv [Riddles of Cossack characters]. Lviv: LA «Piramida». 288 s. (In Ukrainian)

2. Kozatska pedahohika i navchalno-vykhovnyi protses u zakladakh osvity [Cossack pedagogy and educational process in educational institutions] : naukovo-metodychnyi zbirnyk. (2018). Ukladachi: V.Ie. Bereka, I.K. Hidzhelitskyi, N.M. Orlovska. Kamianets-Podilskyi : Vydavets PP Zvoleiko D.H. 472 s. (In Ukrainian)

3. Konokh A.P., Prytula O.L. (2012). Zdorovyi sposib zhyttia v kozatskii tradytsii «Spas» [A healthy lifestyle in the Cossack tradition «Spas»]. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Zaporizhzhia. № 1(7). S. 54-59. (In Ukrainian)

4. Osodlo V. I., Traverse T. M. (2023). Psykholohiia i viina: nezasvoieni uroky Giustava Lebona: monohrafiia [Psychology and War: Unlearned Lessons of Gustave Lebon]. Vyd. 2-he, vypr. I dop. Kyiv: Parlamentske vyd-vo. 320 s. (In Ukrainian)

5. Prytula O.L. (2017). Systema psykhofizychnykh vprav «Deviat syl»: posibnyk z pidtrymky fiziolohichnoho zdorovia liudyny [The system of psychophysical exercises «Nine Forces»: a guide to maintaining a person's physiological health]. Zaporizhzhia : STATUS. 56 s. (In Ukrainian)

6. Prytula O.L. (2020). Sportzal v kysheni. Systema psykhofizychnykh vprav na samosuprotyv «Kharakter» : posibnyk z pidtrymky fiziolohichnoho zdorovia liudyny [A gym in your pocket. The system of psychophysical exercises for self-resistance «Character»: a manual for maintaining the physiological health of a person]. Zaporizhzhia : Prosvita. 100 s. (In Ukrainian)

7. Smirnova T.M., Osodlo V.I., Chyzhevskyi S.O. (2023). Podolannia naslidkiv boiovoho stresu u viiskovosluzhbovtsiv – uchasnykiv boiovykh dii shliakhom psykhosotsialnoho vidnovlennia [Overcoming the consequences of combat stress in military personnel - participants in hostilities through psychosocial rehabilitation]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. № 6 (76). S. 168–177. (In Ukrainian)

8. Tiutiunnyk L.L. (2020). Boiovyi stres ta shliakhy podolannia yoho psykhotravmuiuchykh naslidkiv [Combat stress and ways to overcome its psychotraumatic consequences]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. № 2 (55). S. 106–115. (In Ukrainian)

9. Tiutiunnyk L.L. (2024). Profilaktyka psykhohennykh vtrat u viiskovykh pidrozdilakh Zbroinykh Syl Ukrainy [Prevention of psychogenic losses in military units of the Armed Forces of Ukraine]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. № 5 (81). S. 151–162. (In Ukrainian)

10. Tiutiunnyk L.L. (2022). Sposoby formuvannia stresostiikosti osobystosti [Ways of forming stress resistance of the individual]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. № 6 (70). S. 182–189. (In Ukrainian)

11. Fihurnyi Yu.S. (2004) Istorychni vytoky ukrainskoho lytsarstva : Narysy pro zarodzhennia i rozvytok kozatskoi tradytsiinoi kultury ta natsionalne viiskove mystetstvo v ukrainoznavchomu vymiri [Historical origins of Ukrainian chivalry: Essays on the origin and development of Cossack traditional culture and national military art in the Ukrainian studies dimension]. Naukovo-doslidnyi instytut ukrainoznavstva Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. Kyiv: Stylos. 306 s. (In Ukrainian)

12. Chumachenko V. (2004). Kryk puhacha [Scream of an owl]. Kryvyi Rih: Vydavnychyi dim. 224 s. (In Ukrainian)

13. Yavornytskyi D.I. (1990) Istoriia zaporozkykh kozakiv [History of the Zaporizhzhya Cossacks]: U 3-kh t. Kyiv : Naukova dumka. T.1. 592 s. (In Ukrainian)

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Summary

PSYCHO-PHYSICAL AND HEALTH SYSTEMS OF THE COSSACK TRADITION "SPAS" IN OVERCOMING COMBAT STRESS

Tiutiunnyk L. *Ph.D, Senior Researcher of the strategic communications institute, National Defence University of Ukraine*
Prytula O. *Candidate of Pedagogical Sciences, Docent Department of theory and methods of physical culture and sports, Zaporizhzhia National University*

Introduction. *We are the inheritors of an incredible treasure - psychophysical and energetic practices and exercises that were used by Ukrainian Cossacks in daily training for psycho-emotional preparation before pain, tempering the spirit, strengthening willpower, forming the necessary mental state in battle.*

Combat stressors can cause dangerous consequences for a person's physiological and mental health. Psychological trauma reduces the effectiveness of servicemen's performance of combat tasks. The formation of a high level of stress resistance, endurance and the ability to self-regulate in conditions of danger is very important.

The unique knowledge of the Cossack «Spas» makes it possible to reduce the risk of mental trauma, to prepare correctly before the battle, to respond in time to difficult situations, to effectively perform the assigned tasks, to quickly recover from the destructive effects of the stressors of modern combat, which ensures the preservation of mental health in difficult conditions.

Purpose. *Based on theoretical and practical research, to highlight the basic foundations of the application of psychophysical and health systems of the Cossack custom «Spas», which make it possible to significantly improve the mental and physiological health of military personnel, increase resistance to stressors of various genesis and effectively overcome the consequences of combat stress in complex. conditions*

Methods. *The historical origins of the emergence of psychophysical and health systems of the Cossack «Spas» were analyzed, and a theoretical analysis of the sources was carried out. Empirical material that proves the effectiveness of Cossack practices is analyzed.*

Originality. *The main psychophysical and health systems of the Cossack custom «Spas», adapted to modern times, are considered. . The basic foundations of the Cossacks' approach to strengthening and preserving mental and physiological health, which can be used by military personnel in combat conditions, have been revealed. The psychophysiological basis of preventive measures designed to minimize the level of psychogenic losses of servicemen on the battlefield is highlighted.*

Conclusion. *Combat stressors can affect the reduction of combat effectiveness of troops and the success of tasks. The problem of psychogenic losses is worsening and requires additional assets capable of increasing the level of stress resistance, psychological and moral readiness of personnel.*

The legacy of the Cossacks in terms of the psycho-spiritual formation of a defender warrior can become an effective component in the psychological training of the personnel of the Armed Forces of Ukraine. The «Nine Forces» and «Character» systems during psychological training, support and recovery will allow: to significantly strengthen the psychophysical capabilities of Ukrainian soldiers; to balance the psycho-emotional sphere; mobilize the body's internal functional reserves; reduce or completely remove mental stress. The preventive use of exercises will strengthen the determination, purposefulness, confidence and poise of the personnel. The knowledge that the descendants of the Cossacks have preserved until our time will make it possible to prepare a warrior with a strong spirit, capable of facing the cruel challenges of war!

Key words: *combat stress; hostilities; military; stress resistance; psychophysiological self-regulation; Cossack custom «Spas»; Cossacks; mental health.*

Концептуалізація – Тютюнник Л. Л.
Методика – Притула О. Л.
Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 20.01.25.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 21.02.25.

© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

УДК 159
DOI: 10.33099/2617-6858–25–84–2–187-193

ВІЙСЬКОВА СЛУЖБА: ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОНТРАКТ

Храбан Т. Є. *кандидатка філологічних наук, доцентка, завідувачка кафедри іноземних мов, Військовий інститут телекомунікації та інформатизації імені Героїв Крут*
https://orcid.org/0000-0001-5169-5170

Мета цієї статті – виявити і осмислити всі потенційно значущі концептуальні засади формування психологічних контрактів у військовому контексті. У статті доведено, що небажання вступати до лав збройних сил або рішення звільнитися може бути пов'язане з формулюванням «нечітких» психологічних контрактів, пережитим досвідом і враженнями від вербування до збройних сил, значними відмінностями між ідеалізованим та реально досяжними «я»/«робота».

Ключові слова*: психологічний контракт; присяга; військове лідерство; організаційна прихильність.*

Вступ. Збройні сили України – це унікальна організація, мета якої полягає у захисту суверенітету держави, і яка має низку особливостей, котрі відрізняють її від цивільних організацій. Незважаючи на те, що урядом України запроваджуються певні заходи щодо визначення ефективності військового персоналу та поліпшення системи винагороди, існують певні проблеми у сфері управління людськими ресурсами, які потребують посиленої уваги. Одними з найважливіших із них є проблема утримання кадрів, а також низький рівень мотивації та морального духу військовослужбовців (Kraak et al., 2022). Останнім часом українські військові організації звинувачують у невиконанні обіцянок щодо професійної підготовки та отримання кваліфікації, а мобілізовані стверджують, що їх ввели в оману під час відбору та прийняття на військову службу. Подібні висловлювання змушують замислитися про очікування людей під час зарахування їх на військову службу, а відтак – про концептуалізацію психологічного контракту – «ідіосинкразичних переконань працівника і роботодавця щодо взаємних зобов'язань, прийнятих та обміняних у відповідності з їхньою діяльністю» (Naweed et al., 2021). У цивільних організаціях підписується офіційний контракт, який визначає контекст і стандарти роботи та забезпечує захист у випадку невиконання цих стандартів або невиконання обіцянок (Zacher, Cort, 2021). У збройних силах його еквівалентом є присяга, яка зобов'язує військовослужбовців виконувати свої обов'язки законослухняно, лояльно і віддано. Присяга приймається добровільно і лежить в основі визнання військовослужбовцем цих вимог в обмін на соціальні пільги та гарантії; отже, йдеться про укладення психологічного контракту (Lu, 2020). Психологічний контракт є важливим фактором, що визначає поведінку військовослужбовця, адже готовність військовослужбовців до виконання службово-бойових завдань, мотивація, лояльність, ентузіазм і загальна задоволеність залежать від змісту психологічного контракту та реалізації очікувань (Kiili, 2016). Психологічний контракт є неофіційним, не зафіксованим письмово набором очікувань, який існує у свідомості кожної людини і визначається шляхом індивідуальної інтерпретації (Griep et al., 2021). Психологічний контракт – це очікування індивіда, які зазвичай не відомі іншим, у тому числі роботодавцю (Seung, 2021).

Служба у збройних силах приваблює людей за різних мотивів. Відмінності в знаннях, усвідомленні та очікуваннях людей щодо того, чим є збройні сили і чим займаються військовослужбовці, зумовлюють калейдоскопічні уявлення стосовно психологічного контракту. Військовослужбовці формують свої очікування до вступу на службу, спираючись на те, як суспільство сприймає армію і як на офіційному рівні під час рекрутингових кампаній рекламують можливість проходження навчання та підвищення кваліфікації; як наймають особовий склад; як доносять інформацію про цілі; як описують грошове забезпечення та пільги. Формування очікувань триває протягом усієї кар'єри військовослужбовця, що призводить до зміни квінтесенції психологічних контрактів. Наприклад, покладання виконання додаткових обов'язків або підвищення вимог

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

до ефективності може призвести до очікувань вищої винагороди (Lu, 2020). Ігнорування існування психологічних контрактів було б наївним, людина завжди очікує чогось в обмін за свою працю (Kraak et al., 2022). Мотивація окремих людей і команд завжди була випробуванням для військових лідерів. Тим паче, коли у військовослужбовців є негласні уявлення, які можуть бути слушними, а можуть і не бути такими (Seung, 2021). Використання концепції психологічних контрактів може допомогти зрозуміти військовим лідерам, як військовослужбовці реагують на нові фактори формування та ризики невиконання психологічних контрактів за цілою низкою параметрів (наприклад, можливості кар'єрного зростання, організаційна політика, баланс між роботою й особистим життям, винагороди), що зазнали серйозних змін від початку Російсько-української війни.

Мета цієї статті – виявити і осмислити всі потенційно значущі концептуальні засади формування психологічних контрактів і траєкторії їхнього розвитку у військовому контексті.

Теоретичне підґрунтя. Одна з найбільш визнаних концепцій психологічного контракту (ПК) була розроблена Rousseau (2001). Rousseau визначає психологічний контракт як «переконання індивіда щодо умов угоди про взаємний обмін між ним та іншою стороною» (Rousseau, 2001). Ключовим моментом тут є постулат про переконаність у тому, що обіцянку було дано, а в обмін на неї запропоновано винагороду, яка пов'язує сторони деяким набором взаємних зобов'язань. Сторони взаємовідносин можуть самі не знати про ці взаємні очікування, які можуть бути невисловленими, неявними та часто формуються до або поза поточними трудовими відносинами, але, проте, визначають їхні відносини між собою (Kraak et al., 2022). Під час концептуалізації психологічних контрактів Rousseau (2001) спирається на односторонній підхід, за якого враховують уявлення про зобов'язання і винагороду тільки працівника, а очікування роботодавця не беруть до уваги. Надалі концепція психологічного контракту набула розвитку в роботах, які ілюструють, як психологічні контракти допомагають оцінити рівень задоволення та прихильності працівників (Ngobeni et al., 2022; Khraban, Khraban, 2023), і як порушення контракту, або усвідомлення того, що роботодавець не виконує одне або кілька зобов'язань, включених до психологічного контракту, призводить до негативних наслідків (Topa et al., 2022), таких як зниження рівня задоволеності, прихильності, ефективності, а також зростання недовіри до роботодавця та зневажливого ставлення до соціально-етичних норм і усталених правил, існуючих в організації та трудових колективах, виникнення намірів звільнитися з роботи (Kraak et al., 2022). Коли організації порушують психологічні контракти, афективна прихильність, яка розглядається як основа організаційної прихильності, знижується (Akar, Yörük, 2024). З іншого боку, коли співробітники осягають належну ступінь виконання зобов'язань роботодавцем, вони, найімовірніше, будуть відчувати взаємозалежність і, отже, покладати на себе певну відповідальність перед організацією (Pohl et al., 2016). Більше того, співробітники з більшою ймовірністю будуть емоційно прив'язані до організації, яка виконує свої обіцянки (Potgieter et al.,2021; Khraban, 2024).

Згідно з концепцією психологічного контракту, інтенсивність реакції працівників на психологічний контракт може бути пов'язана не тільки з виконаними обіцянками, а й із більш загальними переконаннями про повагу до людей (Rousseau, 2001). Тому логічним продовженням цих емпіричних досліджень є роботи, спрямовані на перевірку гіпотези, в якій стверджується, що сприймана організаційна підтримка (СОП) є зв'язуючою ланкою між умовами виконання психологічного контракту і установками на прихильність організації та задоволеність роботою. Емпіричні дослідження засвідчують позитивний зв'язок між виконанням психологічного контракту та СОП, що є медіатором між процесом становлення і соціально-емоційного наповнення психологічного контракту, прихильністю організації та задоволеністю роботою (Altunoğlu et al., 2022). Коли працівники вважають, що організація піклується про їхнє благополуччя, вони, швидше за все, будуть почуватися зобов'язаними організації та відповідатимуть лояльністю (Pohl et al., 2020).

Провівши критичний огляд праць, пов'язаних із вивченням психологічного контракту, Kiili (2016) зауважив, що до

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

досліджень зазвичай включено занадто велику кількість різноманітних змінних, і через це в багатьох відношеннях викладення матеріалу перетворюється на «аналітичний кошмар». Kiili (2016) наголошує, що дослідження феномена психологічного контракту в збройних силах не повинні базуватися на концептуалізації ПК по відношенню до найманих працівників, яка значною мірою не враховує значущість індивідуальних цінностей. Більшість дослідників також вказують на необхідність подальших досліджень ПК за рахунок розширення вибірок і врахування специфічних для даного контексту аспектів. На думку дослідників, слід звернути увагу на культурні, національні та демографічні аспекти, а також на вплив ситуативних та індивідуальних чинників, на актуалізацію яких в умовах українського суспільства, безсумнівно, впливає Російсько-українська війна. Naweed і його колеги (2021) зазначають, що військово-психологічні дослідження почали фокусуватися на розробленні стратегій мінімізації негативних наслідків порушення психологічних контрактів на індивідуальному рівні. Однак, емпіричних або навіть концептуальних досліджень формування психологічних контрактів проводиться недостатньо. Ще менше досліджень, присвячених вивченню досвіду, який пов'язаний із формуванням психологічних контрактів у військовому організаційному контексті. Вивчення досвіду, що лежить в основі формування контрактів і траєкторії їхнього розвитку, може надати перспективу для розуміння прийнятих військовослужбовцями рішень залишити лави збройних сил. Для військових організацій було б корисно зрозуміти, який досвід призводить до бажання зробити військову кар'єру, і як цей досвід впливає на тривалість дотримання психологічних контрактів (Naweed et al., 2021).

Ця робота фокусується на узагальнення результатів раніше проведених досліджень.

Матеріали і методи. З метою узагальнення результатів раніше проведених досліджень було застосовано загальнонаукові методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення та інші. Матеріалом для проведення систематичного огляду наукових досліджень послужили публікації, пов'язані із вивченням функціонування та розвитку психологічних контрактів. Дане дослідження проводилося у грудні 2024 року і ґрунтувалося на статтях наукового характеру, що були відібрані на порталах Academia.edu і ResearchGate, які є масштабними профільними соціальними мережами для співпраці науковців з усього світу. Для пошуку статей, які надають рекомендації написання оглядової статті, використовували різні комбінації ключових слів: психологічний контракт, військове лідерство, прихильність організації, задоволеність роботою тощо.

Результати і обговорення. Поняття психологічного контракту використовується для опису тонких міжособистісних стосунків і взаємодій між роботодавцями та працівниками в організації. Психологічний контракт також називають мовчазним контрактом, оскільки його зміст має індивідуальний і суб'єктивний характер; крім того, його часто не усвідомлюють сторони, які беруть у ньому участь. Проте неофіційний психологічний контракт є потужним чинником, що визначає поведінку на робочому місці, де прихильність людини до організації, мотивація, лояльність, ентузіазм і загальна задоволеність залежать від змісту психологічного контракту і реалізації очікувань (Kiili, 2016). На відміну від офіційного контракту, психологічний контракт будується виключно на засадах особистих мовчазних очікувань і суб'єктивного сприйняття. Останніми роками у військовій психології концепт «психологічний контракт» застосовують для розуміння взаємодії та умов розподілу обов'язків і зобов'язань між військовим керівництвом і особовим складом (Kraak et al., 2022). Загалом психологічний контракт містить такі сім очікувань: комфортне робоче середовище, узгодження задач і кар'єрних орієнтацій, відчуття захищеності та приналежності до професії, винагорода, визнання цінності, можливості навчання і розвитку, просування по службі. Naweed і його колеги (2021) зазначають, що формування психологічного контракту починається ще до того, як людина вступає до лав збройних сил. Дослідження вказують на те, що великий вплив на ухвалення молодими людьми рішення про військову кар'єру має сім'я. Загалом батьки є основним джерелом знань і переконань дітей про професії. Батьківські рекомендації щодо військової служби, включно з негласною передачею вподобань і переконань за допомогою соціального рольового

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

моделювання, можуть формувати поведінку, що відтворює позитивне ставлення до військової кар'єри. Люди можуть також отримувати інформацію через канали ЗМІ та соціальні мережі, художню літературу, мистецтво, а також від друзів і родичів, тобто психологічний контракт значною мірою формується під впливом зовнішніх чинників. Як правило, перед вступом до лав збройних сил люди отримують знання безсистемно і непослідовно, тому під час прийому на службу вони мають спрощене та/або наївне уявлення про обрану ними професію.

Дослідження продемонстрували, що причини вступу до лав збройних сил варіативні, але патріотизм майже ніколи не домінує. В одних випадках це був просто доступ до здобуття бажаної професії, в інших – механізм, що давав змогу покинути домівку і вирушити в подорож, здобути новий досвід і утвердитися в житті. У контексті військової професії початковий «нечіткий» контракт моделюється поєднанням внутрішньої мотивації (наприклад, потреба в стабільності, пошук пригод) і потягу до матеріальної вигоди (наприклад, фінансова безпека, кваліфікація, кар'єрні перспективи після служби в армії). Але контракт приводиться в дію під час спілкування з військовими представниками в умовах вербування. Таким чином, від самого початку психологічний контракт укладається на умовах, що містять як нафантазовані та неправдиві елементи, так і реалістичні та практичні обіцянки/шляхи, які окреслюють і визначають військові представники. Kiili (2016) наголошує на значущості того, щоб чітка та реалістична інформація щодо умов, які визначають якість і тривалість служби, передавалися належними та авторитетними каналами комунікації. Незбутні очікування та мрії щодо військової служби концептуально посідають значне місце в психологічному контракті, відіграють ключову роль у його формуванні та розвитку. З точки зору представників військової організації, створення ідеалізованого, але хибного або неточного уявлення про військову службу призводить до можливого знецінення психологічного контракту. Це також дає змогу припустити, що учасники таких контрактів можуть інтерпретувати взаємність певним чином, а їхня здатність сприймати реальність виконання завдань залежить від різних чинників. З іншого боку, невиконання обіцянок, озвучених у ЗМІ або поширених рекрутинговими центрами, також може призвести до колапсу психологічних контрактів. Таким прикладом може слугувати нездатність, всупереч обіцянкам, якісно навчити й екіпірувати новопризваних військовослужбовців (Kiili, 2016). Більш глибоке знайомство зі специфікою військової служби веде до підвищення привабливості армії, однак замовчування рекрутерами правдивої інформації у зв'язку з поставленими їм завданнями, наприклад, необхідністю виконання квот з мобілізації/набору у військові навчальні заклади, означає, що інформація подається у форматі, що відповідає ідеалами потенційних військовослужбовців, з певними прикрашеними нюансами, що можуть відрізнятись від реальної ролі/військового досвіду. Вивчення досвіду військовослужбовців вказує на те, що сприйняття явних або неявних обіцянок, наданих організацією, може призвести до інтерпретації деяких подій як порушень психологічного контракту, що призводить до емоційного напруження, руйнації поняття взаємності та рішення покинути лави збройних сил (Kraak et al., 2022). Naweed і колеги (2021) висунули гіпотезу, що потенційний військовослужбовець моделює дві репрезентації: ідеалізовану версію своєї роботи та ідеалізовану версію себе, яка виконує цю роботу. Ця двоїстість є суттєвою в симуляціях учасників при укладенні контракту та при його розриві. Виходячи зі спостережень, зроблених на основі цієї гіпотези, дослідники припустили, що психологічне порушення контракту закінчується критичним рішенням піти не тоді, коли симульована ідеальна робота спростовується, а коли заперечується симульована ідеальна версія себе. У дослідженні респонденти описали безліч порушень, перш ніж ухвалити рішення про звільнення, але переломного моменту було досягнуто, коли уявлення учасників про себе не було реалізовано. Результати дослідження свідчать про те, що критичною стала не стільки сама зміна емоцій, установок або поведінки, скільки усвідомлення того, що ці зміни не відповідали їхньому ідеалізованому «я».

Nzimande та колеги (2020) зазначають, що виконання психологічних контрактів має значний позитивний вплив на організаційну прихильність. Можна припустити, що військові лідери можуть підвищити організаційну прихильність підлеглих, надаючи підтримку в плані кар'єрного зростання, забезпечуючи гарантії зайнятості та скорочуючи порушення психологічних

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

контрактів. Pohl і колеги (2016) вказують на практичну значущість висновків, отриманих при дослідженні феномена психологічного контракту. По-перше, у військових умовах психологічний контракт, спрямований на розвиток, найсильніше пов'язаний із задоволеністю роботою і прихильністю до організації порівняно з економічними та соціально-емоційними компонентами (Khraban, 2022). Важливо зміцнювати розвиваючий психологічний контракт. Військові організації можуть стимулювати військовослужбовців почуватися більш зобов'язаними по відношенню до організації, пропонуючи підтримку в опануванні нових навичок, сучасне навчання і кар'єрну підтримку. Роль військового лідера в цій справі, як ключового представника збройних сил, важко переоцінити. Щоб скоротити кількість порушень психологічного контракту, військовим лідерам слід завжди пропонувати майбутнім військовослужбовцям реалістичне уявлення про роботу і кар'єру. Також важливо давати роз'яснення, чого людина може очікувати від військової кар'єри. По-друге, необхідно приділяти більше уваги заохоченню військових лідерів до встановлення здорових ділових стосунків із новобранцями. Можливо, необхідно приділяти більше уваги потребам новобранців і якимось чином адаптуватися до них, принаймні, вивчати й надалі враховувати їхні ціннісні орієнтації. При цьому реалізація стратегій втручання, розроблених виключно на індивідуальному рівні, може виявитися недостатньою. Цілком обґрунтовано, що важливо задуматися про розробку політики втручання з боку військових лідерів. Потенційні способи збільшення підтримки охоплюють навчання військових лідерів наданню допомоги та зворотного зв'язку, а також поліпшення комунікації. Військові лідери мають бути обізнані про переконання підлеглих щодо передбачуваних організаційних обіцянок і ретельно вивчати психологічні контракти своїх підлеглих, особливо якщо це новачки. Військові лідери також можуть спробувати визначити ймовірні джерела порушення психологічного контракту та діапазон розриву між обіцянками та мотивацією, окреслити ролі та пояснити перспективи військової кар'єри. Конкретні плани дій, розроблені військовими лідерами, можуть допомогти нейтралізувати наслідки можливих порушень психологічного контракту і, отже, підвищити прихильність збройним силам у довгостроковій перспективі.

Висновки. Сучасні проблеми набору та утримання у збройних силах України військового персоналу пов'язані з порушенням психологічних контрактів. Ідеалізовані очікування та уявлення про військову службу концептуально посідають значне місце в психологічному контракті, відіграють ключову роль у його формуванні та оновленні, а також сприяють порушенню, створюючи хибне або неточне уявлення про те, якою вона має бути. При формуванні психологічних контрактів військовослужбовці демонструють готовність терпіти несприятливі зміни в умовах життя. Небажання вступати до лав збройних сил або рішення піти може бути пов'язане з формулюванням «нечітких» психологічних контрактів, пережитим досвідом і враженнями від вербування до збройних сил, специфічними переломними моментами, пов'язаними з організаційною прихильністю, і значними відмінностями між ідеалізованим та реально досяжними «я»/«робота». Військовим лідерам слід уважно ставитися до потенційних можливостей порушення психологічних контрактів, а також докладати зусиль для зниження сприйняття військовослужбовцями деяких подій і ситуацій як порушень психологічного контракту, наприклад, даючи реалістичні обіцянки стосовно умов служби та кар'єрного зростання в рамках конкретної ролі.

Список використаних джерел

1. Akar, N., & Yörük, T. (2024). A topic modeling-based analysis for the outcomes of psychological contract breaches and violations in organizations: *Current research trends and future agenda. Heliyon, 10*(14), e34908. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e34908

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

2. Altunoğlu, A. E., Kocakula, Özge, & Özer, A. (2022). Demographic differences matter on job outcomes: psychological contract's mediating role. *Business, Management and Economics Engineering, 20*(1), 1-22. https://doi.org/10.3846/bmee.2022.14895

3. Griep, Y., Bankins, S., Vander Elst, T., De Witte, H. (2021). How psychological contract breach affects long-term mental and physical health: the longitudinal role of effort–reward imbalance. *Applied Psychology: Health and Well-Being, 13*, 263-281. https://doi.org/10.1111/aphw.12246

4. Khraban, T., Khraban, M. (2023). Uniform as a symbolic stage for organizational and gender identity formation of women serving in the Armed forces of Ukraine. *Ukrainian Society, 4*(87), 21-36. https://doi.org/10.15407/socium2023.04.021

5. Khraban, T. (2022). Organizational commitment of military and civilian personnel of the armed forces of Ukraine (psycholinguistic aspect). *Scientific Journal of Polonia University, 54*(5), 34-42. https://doi.org/10.23856/5404

6. Khraban, T. (2024). Developing a Well-balanced Military Identity among Female Military Personnel. *Polish Sociological Review, 225*(1), 69-82. https://doi.org/10.26412/psr225.04

7. Kiili, S. (2016). Psychological contracts in military voluntary organisation: the essence of psychological contracts. *Sõjateadlane (Estonian Journal of Military Studies)*, 41-70. http://www.ksk.edu.ee/wp-content/uploads/2016/02/S%C3%B5jateadlane_1_03_Kiili.pdf

8. Kraak, J. M., Griep, Y., Barbaroux, P., & Lakshman, C. (2022). Turnover intentions and safety compliance in the military: A psychological contract perspective. *Business Research Quarterly, 0*(0). https://doi.org/10.1177/23409444221138582

9. Lu, F. Psychological Contract in the Australian Defense Force. (2020). *The Frontiers of Society, Science and Technology, 2*(2), 32-35. https://doi.org/10.25236/FSST.2020.020208

10. Naweed, A., Hodgkinson, L., & Matthews, R. W. (2021). From dreams to reality: a phenomenological study of the psychological contracts of ex-military personnel in the Australian Defence Force. *Journal of Management & Organization, 27*(5), 886-910. https://doi.org/10.1017/jmo.2021.39

11. Ngobeni, D. A., Saurombe, M. D., & Joseph, R. M. (2022). The influence of the psychological contract on employee engagement in a South African bank. *Frontiers in psychology, 13*, 958127. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.958127

12. Pohl, S., Bertrand, F., & Ergen, C.C. (2016). Psychological Contracts and Their Implications for Job Outcomes: A Social Exchange View. *Military Psychology, 28*, 406-417. https://doi.org/10.1037/mil0000127

13. Pohl, S., Bertrand, F., & Pepermans, R. (2020). Relationship between psychological contract breach and organizational affective and normative commitment: The role of perceived organizational and supervisory support. *Le Travail Humain: A Bilingual and Multi-Disciplinary Journal in Human Factors, 83*(3), 269-284. https://doi.org/10.3917/th.833.0269

14. Potgieter, I., Coetzee, M., & Ferreira, N. (2021). Psychological attachment in the new normal working context: Influence of career navigation and career well-being attributes. *African Journal of Career Development, 3*(1), a48. https://doi.org/10.4102/ajcd.v3i1.48

15. Rousseau, D. M. (2001). Schema, promise and mutuality: The building blocks of thepsychological contract. *Journal of occupational and organizational psychology, 74*(4), 511-541. https://doi.org/10.1348/096317901167505

16. Seung Y. P. (2021). Correlates of private security officers' job satisfaction in South Korea. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice, 46*, 313-322. https://doi.org/10.1080/01924036.2021.1899001

17. Topa, G., Aranda-Carmena, M., & De-Maria, B. (2022). Psychological Contract Breach and Outcomes: A Systematic Review of Reviews. *International journal of environmental research and public health, 19*(23), 15527. https://doi.org/10.3390/ijerph192315527

18. Zacher, H., Cort, W. R. (2021). Relationships between psychological contract breach and employee well-being and career-related behavior: The role of occupational future time perspective. *Journal of Organizational Behavior, 42*, 84-99. https://doi.org/10.1002/job.2495

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Summary

MILITARY SERVICE: A PSYCHOLOGICAL CONTRACT

Khraban T. *PhD in Philology, Associate Professor,*
Head of Foreign Languages Department,
Heroes of Kruty Military Institute of
Telecommunication and Information Technologies

Purpose. *The purpose of this paper is to identify and comprehend the conceptual frameworks of psychological contracts that have the potential to be significant within the context of the military.*

Materials and Methods*. To synthesize the findings of preceding studies, conventional scientific research methodologies were employed. The material for this systematic review was derived from publications pertaining to the study of psychological contracts, with a focus on their functioning and development.*

Results and Discussion*. A psychological contract, in contrast to a formal contract, is predicated exclusively on personal tacit expectations and subjective perception. In the context of military service, the initial "ambiguous" contract is modeled by a combination of intrinsic motivation (e.g., need for stability, inclination toward novelty) and the pursuit of material gain (e.g., financial security, qualifications, career prospects post-military service). The contract is initiated during interactions with military representatives within the framework of the recruitment process. Consequently, from the outset, the psychological contract is established on terms that encompass both idealized and erroneous components and pragmatic and feasible promises, articulated and delineated by military officials. From the perspective of military organization officials, the creation of an idealized yet false or inaccurate image of military service has the potential to result in a breach of the psychological contract. This finding indicates that the parties to such contracts may interpret the concept of reciprocal obligations in a specific manner, and their capacity to accurately perceive the demands of the tasks is influenced by various factors. Conversely, breaching obligations articulated in media discourses or propagated by recruitment centers can also result in the breach of psychological contracts.*

Conclusions*. The contemporary challenges associated with recruiting and retaining military personnel in the Ukrainian armed forces are rooted in the breach of psychological contracts. Conceptualizations of military service, including idealized expectations and perceptions, occupy a significant place in the psychological contract. These conceptualizations play a key role in the formation and renewal of the contract and contribute to its breach by creating a false or inaccurate idea of what military service should be like. Reluctance to enlist in the armed forces or the decision to resign from an active-duty position may be associated with the establishment of "vague" psychological contracts, prior personal experiences with recruitment, specific occurrences related to organizational commitment, and substantial discrepancies between the idealized and actual selves/occupations. It is imperative that military leaders exercise caution and remain cognizant of the possibility of breaches in psychological contracts. In order to mitigate the perception of such breaches within the military, it is essential that leaders endeavor to minimize the occurrence of events and situations that might be perceived as breaches of psychological contracts.*

Keywords: *psychological contract; military leadership; oath of enlistment; organizational commitment.*

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 25.12.24.
Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 10.02.25

© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Порядок оформлення та подання статей до збірника наукових праць
"Вісник Національного університету оборони України"
Національного університету оборони України

Призначення збірника:

опублікування результатів наукової діяльності наукових працівників;

опублікування результатів теоретико-методологічних та експериментально-пошукових досліджень у різних галузях психологічної науки і психологічної практики

опублікування основних наукових результатів дисертацій здобувачами наукових ступенів;

опублікування наукових результатів досліджень претендентів на присвоєння вчених звань;

оцінювання результатів наукової діяльності наукових, науково-педагогічних працівників за опублікованими статтями.

Автор подає рукопис особисто на сайт збірника наукових праць "Вісник Національного університету оборони України"

Щоб подати рукопис, необхідно зареєструватися на сайті збірника наукових праць http://visnyk.nuou.org.ua/ у Open Journal Systems та пройти процес подання.

У коментарях до редактора Ви можете розмістити супровідний лист. Щоб пришвидшити процес рецензування, Ви можете надати список потенційних рецензентів (філія, адреса електронної пошти, ідентифікатор дослідника, ідентифікатор Scopus або ORCID). Автор і потенційний рецензент не повинні належати до однієї установи/дослідницької групи, і вони не повинні публікувати разом.

Рукопис має бути такої якості та такого змісту, щоб, на думку редакційної колегії, зацікавити міжнародну аудиторію.

До друку приймаються рукописі, які містять такі необхідні елементи (побудована за структурою IMRAD): постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Редакційна колегія журналу приймає до розгляду та публікує статті наступних типів:

емпірична стаття – стаття, у якій представлено результати дослідження першоджерел інформації. Статті цього типу повинні містити оригінальну інтерпретацію розглянутого матеріалу;

теоретична стаття – стаття, в якій на основі аналізу наукової літератури та з застосуванням першоджерел розробляються та висуваються нові теоретичні положення, які роблять внесок в розвиток психології. У статтях такого типу представлено: оригінальні теорії, уточнення, доповнення та критика наявних теоретичних конструкцій та концептів, порівняння різних теорій, критика та розробка методологічних рекомендацій у галузі міждисциплінарного підходу до психологічних досліджень, огляди сучасного стану досліджень різних теоретичних аспектів психології;

оглядова стаття – стаття, структура якої залежить від її змісту і в якій аналізується історія досліджень та сучасний стан наукової розробки певної тематики (проблематики). У такій статті відсутній розділ «Матеріали та методи», стаття структурується за тематичними розділами.

Вимоги до структури основного тексту рукопису

Основний текст повинен мати цілком визначену структуру. Підрозділі, які наведено нижче, повинні бути виділені у тексті жирним шрифтом і розташовані на окремому рядку як підзаголовки.

Вступ (актуальність теми, мета і завдання статті)**.**

Теоретичне підґрунтя (огляд літератури і попередніх досліджень з цієї чи суміжної проблематики)**.**

Методи дослідження (не загальними фразами, а чітко розписати, які методи і як саме використовувалися для даного дослідження; тобто розкрити сам механізм проведення дослідження – яким чином було отримано його результати)**.**

Результати і обговорення (навести основні результати дослідження)**.**

Висновки.

Подяки (за потреби).

Авторські повідомлення.

Додатки і Таблиці (якщо є Додатки і Таблиці, то вони обов'язково повинні мати заголовки і порядкові номери; примітки слід розміщувати безпосередньо під таблицями. В тексті статті обов'язково мають бути посилання на ці додатки чи таблиці).

У статтях, що написані англійською мовою, необхідно виділити такі елементи: **Introduction, Purpose, Methods, Originality, Conclusion**.

Загальний об'єм статті від 23 т. друкованих знаків з пробілами (кількість знаків можна подивитися у програмі WORD: Сервіс – Статистика).

Вимоги до технічного оформлення рукопису

Оформлення здійснюється з дотриманням таких основних правил:

відповідність Держстандарту ДСТУ 3008-95;

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

мова статті – українська, англійська;

формат сторінки – А 4.

на першій сторінці тексту у лівому верхньому куті без абзацного відступу – УДК (шрифт 12); після пропуску в один інтервал *заголовок статті* (друкується великими літерами (шрифт 12, жирно, вирівнювання посередині); під заголовком після пропуску в один інтервал у правому друкуються (шрифтом 12, вирівнювання справа): прізвище ім'я по батькові автора (авторів); науковий ступінь; вчене звання; посада, назва організації, в якій працює автор; ID ORCID; E-mail.

*під відомостями про автора (*авторів) подається: анотація українською мовою (до 400 др. знаків). ключові слова (5-8); для статей англійською мовою – відповідна анотація та ключові слова – англійською мовою (шрифт 12, курсив, вирівнювання по ширині);

Ключові слова потрібно подавати у називному відмінку через крапку з комою (слово1; слово2; слово3).

текст статті оформляється в текстовому редакторі **Microsoft Word 2003, у форматі *.doc або *.rtf,** шрифтом Times New Roman, (кегель 12), міжстроковий інтервал – 1, відступи зверху та знизу – 2 см, зліва – 2,5 см, справа – 2 см (Графіки, малюнки, які супроводжують текст, повинні бути у форматі JPG, EPS; складні формули повинні бути виконані у Microsoft Equation), сторінки не нумеруються, колонтитули не використовуються;

посилання на наукову літературу в тексті подаються за **вимогами стандарту APA** (http://www.apastyle.org);

Внутрішньотекстове посилання (*in-text citation*) за вимогами APA (7th ed.) містить два основні елементи: автора й дату видання. При цьому розрізняють два типи внутрішньотекстових посилань: посилання в дужках (parenthetical citation) і посилання в оповіді (narrative citation).

Внутрішньотекстове посилання містить інформацію про: автора праці (редактора/укладача/назву цитованого джерела, якщо автор відсутній), що цитується, рік видання та сторінковий інтервал (номери сторінок з яких наводиться цитата). Сторінковий інтервал дозволяється не вказувати, якщо ви не наводите цитату, а висловлюєте якусь ідею чи посилаєтесь на роботу в цілому.

Відповідно до вимог APA, у списку використаних джерел, у внутрішньотекстових посиланнях зазначають таку кількість авторів:

– якщо джерело має одного або п'ять авторів – зазначають усіх авторів. У внутрішньотекстовому посиланні необхідно перерахувати прізвища усіх авторів (через кому). Перед останнім автором пишеться знак «&», якщо автори перераховуються в дужках, або слово «та», якщо автори перераховуються в реченні, а рік видання та сторінковий інтервал в дужках;

– 6 авторів і більше – у внутрішньотекстовому посиланні необхідно вказати прізвище першого автора та слово «та ін.» (в англійській мові – «et al.»).

Шаблони оформлення внутрішньотекстових посилань:

1 автор:	2-5 авторів:	6 авторів і більше:
S. Maddi (2021) вказує, що життєстійкість є психологічною живучістю і розширеною ефективністю людини, що пов'язана з мотивацією людини (с. 263). Психологічною живучістю і розширеною ефективністю людини, що пов'язана з мотивацією людини (S. Maddi, 2021, с.263)	(Kernis, Cornell, Sun, Berry, & Harlow, 2020) *або* (Kernis, Cornell, Sun, Berry, & Harlow, 2020, p. 199) (Бойко, Петренко, & Філіпів, 2020) *або* (Бойко, Гречка, & Поліщук, 2020, с. 18) Результати дослідження Бойко, Петренко, та Філіпів (2020) підтверджують … *або* Бойко, Петренко, та Філіпів (2020) підтверджують (2020) стверджують: "Психологія – це наука …" (с. 18).	(Jones et al., 2022) *або* (Jones et al., 2022, p. 7) (Бойко та ін., 2021) *або* (Бойко та ін., 2021, с. 18) Результати дослідження Величко та ін. (2020) підтверджують … *або* Величко та ін. (2020) стверджують: "Психологія – це наука…" (с. 18).

Посилання на роботу під назвою:

Якщо автора (редактора/укладача) праці великого розміру (наприклад, книги) встановити неможливо, тоді у внутрішньотекстовому посиланні на місці автора необхідно вказати курсивом два слова назви праці.

Наприклад: (*Психологічні дослідження,* 2021, с.12).

Посилання на кілька робіт різних авторів (одночасно):

Якщо внутрішньотекстове посилання повідноситься до кількох робіт різних авторів, тоді після парафрази необхідно вказати прізвище автора однієї книги і рік видання, та після знаку «;» вказати прізвище автора другої книги і рік видання.

Наприклад: (Феллер, 2021; Різун, 2022).

Посилання на кілька робіт різних авторів з однаковими прізвищами:

Якщо два або більше авторів мають однакові прізвища, у внутрішньотекстовому посиланні необхідно вказати також перші ініціали (або навіть повне ім'я, якщо різні автори мають однакові ініціали).

Наприклад: (Р. Міллер, 12; А. Міллер, 46).

після тексту статті шрифтом 12 подається «Список використаних джерел». У списку наводяться лише ті першоджерела, на які у тексті статті є посилання; бібліографічний опис списку використаних джерел у роботі оформлюється також за **вимогами стандарту APA.**

Список використаних джерел має бути організований в алфавітному порядку;

Готуючи статтю до публікації, автор повинен вказувати посилання на джерела, матеріали або окремі результати, які використано в тексті. Список використаних джерел повинен містити нові джерела (за останні

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

5 роки) і на 30% складатися з наукових робіт, які включені в журнали, що входять до бази даних Scopus або Web of Science.

Посилання на власні публікації (самоцитування) є небажаними і допускаються лише в разі крайньої потреби та у кількості не більше двох джерел в списку.

При посиланні на електронні ресурси має вказуватися активне діюче URL; посиланням має бути точним; адреси, що ведуть не на конкретну статтю, статистичну збірку тощо, а на сайти є неприйнятними.

Після списку використаних джерел наводиться (відповідно) «References», який оформляється згідно з **вимогами стандарту APA** (http://www.apastyle.org), де всі кириличні **назви статей та книг** транслітеруються латинськими літерами та **перекладаються англійською мовою** *(формується наступним чином: прізвище, ініціали автора (-ів). (Рік). Транслітерована назва книги [Назва книги англійською мовою]. Місто: Видавництво (мова тексту)*. Транслітерований список використаних джерел, відповідно до вимог наукометричної бази SCOPUS та Web of Science, є повним аналогом списку використаних джерел при цьому порядок і кількість джерел у списку мають залишатися незмінними. **Посилання на англомовні джерела не транслітеруються.** Для транслітерації українського тексту слід дотримуватися вимог Постанови Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. №55, сайт он-лайн транслітерації - http://ukrlit.org/transliteratsiia;

У «Списку використаних джерел» та «References» необхідно до джерел обов'язково додавати DOI (*digital object identifier*) – цифровий ідентифікатор об’єкта, якщо він присвоєний цитованому джерелу.

Детальніше про APA стиль за посиланнями:

http://www.apastyle.org

http://library.albany.edu/cfox

https://owl.english.purdue.edu/owl/resource/664/01/

після References наводиться Summary. У правому верхньому куті (вирівнювання справа, шрифт 12) англійською мовою: прізвище та ініціали автора; науковий ступінь, вчене звання; назва організації, в якій працює автор; назва статті (прописними літерами); анотація (курсив) – 2500-5000 др. знаків; ключові слова (5-8).

У анотаціях (Summary) згідно з вимогами міжнародних наукометричних баз необхідно відобразити такі елементи: **мета статті, методи дослідження, результати дослідження, наукова новизна, практичне значення дослідження, висновки та перспективи подальших наукових досліджень**.

До рукопису обов’язково потрібно додавати:

а) для здобувачів і ад’юнктів (аспірантів) обов’язково рекомендація наукового керівника (витяг з протоколу засідання кафедри (відділу, управління, навчального закладу), що рекомендує статтю до публікації);

б) експертний висновок про можливість відкритого публікування статті, завірений печаткою;

в) довідка про авторів (для авторів з інших установ) на окремій сторінці;

г) авторські повідомлення.

Рукопис подається українською, (англійською мовою) з підписом автора на останній сторінці та в електронній версії на адресу редакції.

Відповідальність за оригінальність, науковий рівень, відкритість інформації, формальну сторону статті, за правильність, точність і коректність цитування, посилань та перекладу покладається на автора.

Редакція здійснює власне рецензування статей та перевірку на академічну доброчесність.

Матеріали рецензуються членами редакційної колегії збірника або сторонніми незалежними експертами, виходячи з принципу об'єктивності і з позицій вищих міжнародних академічних стандартів якості та редагуються. Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти неякісні матеріали без пояснення причин *за таких умов:*

не відповідає вимогам до оформлення та до наукового стилю викладу матеріалу;

не має наукової новизни та практичної значущості;

не відповідає тематиці збірника;

виконана з використанням автоматичного комп’ютерного перекладача;

не відредагована (містить граматичні та стилістичні помилки);

порушено етику наукових досліджень, зокрема, якщо у статті виявлено плагіат.

Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 371.315.6:51

УПРАВЛІНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОФІЦЕРІВ ВІЙСЬКОВО-СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Петренко Богдан Володимірович
доктор психологічних наук, професор,
Національний університет оборони України
https://orcid.org/0000-0002-5318-9172
E-mail:petrenko@ukr.net

*Анотація українською мовою (**до 400 др**. знаків).*

***Ключові слова (5-8).** Вкажіть ключові слова відокремлюючи їх одне від одного крапкою з комою (слово1; слово2; слово3).*

Текст статті (структура з абзацними відступами):

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Вступ.
Теоретичне підґрунтя .
Методи дослідження.
Результати і обговорення.
Висновки.
Подяки (за потреби).
Авторські повідомлення.

Список використаних джерел

1. Вплив війни на психічне здоров'я. Міністерство охорони здоров'я України (07 червня 2022 року). URL: https://www.kmu.gov.ua/news/vpliv-vijni-na-psihichne-zdorovya-kolosalnij-viktor-lyashko

2. Кисленко Д.П. (2023) Діагностика проявів психоемоційного та професійного вигорання у військовослужбовців. *Академічні візії*, (23). Режим доступу: https://academyvision. org/index.php/av/article/view/649

3. Клочков В. (2022). Особливості формування психологічної стійкості майбутніх офіцерів збройних сил України. *Вісник Національного університету оборони України*, *70*(6), 67–77. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-67-77

4. Стратегія інформаційної безпеки. Затв. Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069 (дата звернення: 04.01.2022).

5. Taghva A, Seyedi Asl ST, Rahnejat AM, Elikaee M M. (2020) Resilience, Emotions, and Character Strengths as Predictors of Job Stress in Military Personnel. Iran J Psychiatry Behav Sci. Oxford Advanced 14(2):e86477. https://doi.org/10.5812/ijpbs.86477

References

1. Vplyv viiny na psykhichne zdorovia. [The impact of war on mental health]. Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy (07 chervnia 2022 roku). URL: https://www.kmu.gov.ua/news/vpliv-vijni-na-psihichne-zdorovya-kolosalnij-viktor-lyashko. (in Ukranian).

2. Kyslenko D.P. (2023) Diahnostyka proiaviv psykhoemotsiinoho ta profesiinoho vyhorannia u viiskovosluzhbovtsiv [Diagnosis of psycho-emotional and professional burnout in military personnel]. Akademichni vizii, (23). Rezhym dostupu: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/649 (in Ukrainian).

3. Klochkov V. (2022). Osoblyvosti formuvannia psykholohichnoi stiikosti maibutnikh ofitseriv zbroinykh syl Ukrainy [Peculiarities of Formation of Psychological Resilience of Future Officers of the Armed Forces of Ukraine]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, 70(6), 67–77. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-67-77 (in Ukrainian).

4. Stratehiia informatsiinoi bezpeky. [Information Security Strategy]. Zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 28 hrudnia 2021 roku № 685/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069 (data zvernennia: 04.01.2022). (in Ukranian).

5. Taghva A, Seyedi Asl ST, Rahnejat AM, Elikaee M M. (2020) Resilience, Emotions, and Character Strengths as Predictors of Job Stress in Military Personnel. Iran J Psychiatry Behav Sci. Oxford Advanced 14(2):e86477. https://doi.org/10.5812/ijpbs.86477

Summary

ADMINISTRATIVE COMPETENCE OFFICERS OF MILITARY-SOCIAL MANAGEMENT

Petrenko Bogdan *doctor of psychological sciences,*
Professor National Defence University of Ukraine

*Summary (**3000-5000** др. знаків).*
Структура Summary з абзацними відступами:
Introduction *(проблема)*
Purpose *(мета статті)*
Methods *(методи дослідження)*
Originality *(наукова новизна та практичне значення результатів дослідження)*
Conclusion *(висновки та перспективи подальших досліджень)*
Key words (5-8). *Вкажіть ключові слова відокремлюючи їх одне від одного крапкою з комою (слово1; слово2; слово3).*

Авторське повідомлення

Автори заявляють:
- про відсутність конфлікту інтересів (або чітко вказують на наявний конфлікт інтересів;
- про фінансування – вказуються номера та назви грантів, тем дослідження тощо, за рахунок яких фінансувалось дослідження), або вказується відсутність фінансування;
- про підтримку політики редакції щодо відкритого доступу та обміну даними які пов'язані з дослідженням;
- про використання штучного інтелекту (ШІ) при написанні статті та проведенні дослідження (у разі використання ШІ це повинно бути описано в розділі Методи дослідження і науково обґрунтовано);
- про визначення внеску авторів (за наявності) згідно системи CRediT (см. «Політика щодо авторства та співавторства»).

Приклад відображення авторського внеску: концептуалізація, Х.Х. та Я.Й.; методика, Х.Х.; програмне забезпечення, Х.Х.; перевірка, Х.Х., Y.Y. та З.З.; формальний аналіз, Х.Х.; розслідування, Х.Х.; ресурси, Х.Х.; курація даних, Х.Х.; письмово-оригінал підготовки чернетки, Х.Х.; написання-рецензування та редагування Х.Х.; візуалізація, Х.Х.; нагляд, Х.Х.; адміністрація проекту, Х.Х.; отримання фінансування, Y.Y

Х.Y. Ім'я та Прізвище

- про подяки (за наявності) всім особам, які приймали будь-яку участь у дослідженні або підготовці рукопису статті, але не відповідають критеріям авторства.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

Збірник наукових праць

В І С Н И К

НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

2 (84) / 2025

Міністерство оборони України

Відповідальність за достовірність фактів, цитат,
власних імен, інших відомостей,
за порушення авторських прав будь-яких юридичних і фізичних осіб
несуть автори.

Розповсюдження та тиражування матеріалів
збірника без офіційного дозволу редакції заборонено.

Редактор ***В. Стасюк***
Комп'ютерна верстка ***В. Богайчук***

Підписано до друку 24. 02. 2025. Здано до набору 26. 02. 2025. Формат 20х29
Обл. вид. арк. 19. Наклад 50 прим.
Україна, 03049, м. Київ, проспект Повітряних сил України, 30

Віддруковано Поліграфічним центром Осадчего В. В.
тел. +38 (044) – 587-78-35